ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

AMASYA BELGELERİNİ YENİDEN OKUMAK

HİKMET ÖZDEMİR

ANKARA - 2010

5846 sayılı kanuna göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları

Atatürk Araştırma Merkezi'ne aittir

Özdemir, Hikmet, 1950

Amasya belgelerini yeniden okumak/ Hikmet Özdemir. Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2010

VI, 225 s. : res, ; 24 cm. – (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayını)

Kaynakça: (s. 215 – 222)

ISBN: 978-975-16-2282-2

1. ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL, 1881-1938

I. E.a. II. Seri

956.1024

İNCELEYEN: Prof. Dr. Mustafa YILMAZ
Prof. Dr. Mustafa TURAN

KİTAP SATIŞI:
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
Ziyabey Cad. No: 19 Balgat/ANKARA
Tel : (0312) 285 55 12
285 65 11
Belgegeçer: (0312)285 65 73
e-mail : bilgi@atam.gov.tr
web : http://www.atam.gov.tr

ISBN : 978-975-16-2282-2
İLESAM : 10.06.Y.0150.331
BASKI : TDV Yay. Mat. ve Tic. İşl. (0312) 354 91 31

Kahramanmaraş'ta

Annem
Fiskeci Aliye Hanım'a

Babam
Ramazanoğlu Hasan Fehmi Bey'e

2010 BASIMINA SUNUŞ

Amasya şehrinde 22 Haziran 2006 günü verdiğim konferans için hazırlık notlarım (daha önce Amasya Valiliği tarafından kitap olarak basılmıştı) 2010 yılında "gözden geçirilmiş ve genişletilmiş" olarak Atatürk Araştırma Merkezimiz tarafından yeniden yayınlanmıştır.

"Amasya Tamimi" ve "Amasya Protokolü" ile ilgili bu notlar ve ekli belgeler, kimi güncel tartışmaların bir uzlaşmaya bağlanmasında mütevazı bir katkı sağlayabilir umudundayım.

22 Haziran 2004 günü Amasya Tamimi'nin 85. Yıldönümü töreninde konferansıma şu şekilde başlamıştım:

"Sevgili Amasyalılar,

Valimiz Sn. Hüseyin Poroy'un daveti üzerine bu tarihî günün 85. yıldönümünde şehrinizdeki konferansıma başlarken teker teker ellerinizi sıkmak ve sizleri sımsıkı kucaklamak isterim.

Sizlerle birlikte olmak benim için büyük bir onurdur.

Dünya Savaşı'nda ve İstiklal Savaşı'nda kutsal vatan toprağını düşmanların işgaline karşı savunurken savaş alanlarına gömdüğümüz şehitlerimize ve son yıllarda birer birer aramızdan ayrılan savaş yadigârları dedelerimize - ninelerimize Yüce Tanrı'dan rahmet, Büyük Gazi'mizin yolunda sonsuza kadar yaşatmak için çalışmaya yemin ettiğimiz Cumhuriyetimize ve Milletimize esenlikler dilerim."

Amasya şehrinde 2009 yılında Sn. Vali M. Celalettin Lekesiz'in daveti üzerine; değerli meslektaşlarım Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Cezmi Eraslan, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan ve Devlet Arşivleri Genel Müdür Yardımcısı Doç. Dr. Mustafa Budak'la birlikte Amasya Tamimi'nin 90. Yıldönümü töreninde de bulunmuştum.

Amasya'dan 22 Haziran 1919 günü vatanın dört yanına yapılan kutsal çağrının müktesebatına bağlılık yolunda milletimiz büyük bir cesaret ve kararlılık göstermiştir. O gün olduğu gibi bugün de bu tarihî belgelerin yeniden okunması ve anlaşılarak geleceğe taşınması gerektiğine inanıyorum.

Prof. Dr. Hikmet Özdemir

İÇİNDEKİLER

"İLK" MİLLÎ STRATEJİ BELGESİ 13

"NİYET" 4
SULTAN VAHDETTİN NE DİYOR? 6
ANADOLU'DA 7
İŞGAL İÇİN İNGİLİZ PLANI 8
İNGİLİZ PLANINDA ERMENİLER VE RUMLAR 12
"İNSAN AVI" 13
ŞEHİR VE KONUĞU 18
"BİR NOKTA-İ İSTİNAD" 21
"İLK" TOPLANTI 24
BİR TARTIŞMA 26
" 'İLK' MİLLÎ STRATEJİ BELGESİ" 38
ÇOK BOYUTLU DİPLOMASİ 46
ERMENİ TALEPLERİ BATI BAŞKENTLERİNDE 50
ERMENİLERİN DÖNÜŞÜ VE YENİ PLAN 55
"ERMENİ PLANI" VE OSMANLI HÜKÜMETİ 62
BOLŞEVİK RUSYA'NIN ERMENİSTAN KARARNAMESİ 66
DOĞU'DA KATLİAMLAR VE İLK ÖNLEMLER 68
ERMENİ PLANINA KARŞI ÜÇLÜ ZİRVE (10 TEMMUZ 1919) 70
MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN GÖRÜŞÜ 73
ERMENİ PATRİKHANESİ NE YAPIYOR? 74
AMERİKAN MANDASI YANLILARI VE GEREKÇELERİ 75
AMASYA PROTOKOLLERİ 80
ANADOLU'DA İKTİDAR MÜCADELESİ 85
NİÇİN MUSTAFA KEMAL PAŞA? 85

SARAY'DA ZİRVE 89

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN TEPKİSİ 121

ATATÜRK ANLATIYOR (I) 123

ATATÜRK'ÜN ANLATIMIYLA GENEL DURUMA DAR BİR ÇERÇEVEDEN BAKIŞ 124
DÜŞÜNÜLEN KURTULUŞ YOLLARI 125
BENİM KARARIM 126

YA BAĞIMSIZLIK YA ÖLÜM 126
UYGULAMAYI EVRELERE AYIRMAK VE ADIM ADIM İLERLEYEREK AMACA VARMAK 127
MİLLÎ SIR 128
ORDU İLE İLİŞKİ 129
MİLLÎ ÖRGÜTLERİN KURULMASI VE MİLLETİN UYARILMASI 129
İSTANBUL'A GERİ ÇAĞIRILIŞIM 130
SİVAS'TA GENEL BİR MİLLÎ KONGRE TOPLAMA KARARI 131
ADINI SAKLAYAN BİR TANIDIĞIN AMASYA'YA GELMESİ 132
RAUF VE REFET BEYLERİN KARARSIZLIĞI 133
İSTANBUL'DA BAZI KİMSELERE GÖNDERDİĞİM MEKTUP 134
ALİ KEMAL BEY'İN GENELGESİ 135
ALİ GALİP BEY SİVAS'TA 136
SİVAS'A GİDİŞ 136

AMASYA BELGELERİ (I) 137

I – MUSTAFA KEMAL PAŞA TARAFINDAN EDİRNE'DE 1. KOLORDU KOMUTANI CAFER TAYYAR BEY'E GÖNDERİLEN "MEVCUT DURUM" VE KENDİSİNİN "KİŞİSEL KARARI" İLE İLGİLİ ŞİFRE TELGRAF 138
II – MUSTAFA KEMAL PAŞA'DAN VALİLİKLERE GÖNDERİLEN 20 MAYIS 1919 TARİHLİ EMİR 139
III – MUSTAFA KEMAL PAŞA'DAN POSTA VE TELGRAF BAŞMÜDÜRLÜĞÜNE GÖNDERİLEN 20 HAZİRAN 1919 TARİHLİ EMİR 140
IV – MUSTAFA KEMAL PAŞA'DAN HARBİYE NEZARETİ'NE 20 HAZİRAN 1919 TARİHLİ BİLGİ NOTU 141
V – MUSTAFA KEMAL PAŞA TARAFINDAN HAZIRLANAN 22 HAZİRAN 1919 TARİHLİ "'İLK MİLLÎ STRATEJİ BELGESİ" VEYA "AMASYA TAMİMİ" 141
VI - MUSTAFA KEMAL PAŞA TARAFINDAN İSTANBUL'DA BAZI KİŞİLERE GÖNDERİLEN ÖZEL MEKTUP 142
VII – MUSTAFA KEMAL PAŞA TARAFINDAN KAZIM KARABEKİR PAŞA'YA GÖNDERİLEN ŞİFRE 144

ATATÜRK ANLATIYOR (II) 147

AMASYA GÖRÜŞMELERİ 147
ALİ RIZA PAŞA HÜKÜMETİNİ TUTMA KARARI 152
DAHİLİYE NAZIRININ KUŞKU UYANDIRAN DAVRANIŞLARI 153
ALİ RIZA PAŞA HÜKÜMETİ MİLLÎ ÖRGÜTÜ DÜŞMAN ÖRGÜTLE BİZİ DE ALİ KEMAL VE SAİT MOLLA BİR TUTUYOR 155

AMASYA BELGELERİ (II) 159

I – BAHRİYE NAZIRI SALİH PAŞA İLE GÖRÜŞMEDEN ÖNCE KOMUTANLARIN GÖRÜŞ VE ÖNERİLERİNİN MUSTAFA KEMAL PAŞA TARAFINDAN SORULMASI ... 161
II – ALİ FUAT PAŞA'NIN YANITI 162

III – 13. KOLORDU KUMANDANI CEVDET BEY'İN YANITI 163
IV – 20. KOLORDU KOMUTAN VEKİLİ MAHMUT BEY'DEN YANIT 167
V – 15. KOLORDU KUMANDANI KAZIM KARABEKİR PAŞA'NIN YANITI 170
VI – 15. KOLORDU KUMANDANI KAZIM KARABEKİR PAŞA'NIN EK YAZISI 171
VII – AMASYA PROTOKOLLERİ İLE İLGİLİ OLARAK KOMUTANLARA GÖNDERİLEN ŞİFRE TELGRAF VE SALİH PAŞA TARAFINDAN İMZALANMIŞ BİRİNCİ VE ÜÇÜNCÜ PROTOKOLLER 172
VIII – AMASYA'DA HEYETİ TEMSİLİYE TARAFINDAN İMZALANDIKTAN SONRA SALİH PAŞA'YA VERİLEN İKİNCİ PROTOKOL 174
IX – MUSTAFA KEMAL PAŞA'DAN HARBİYE NAZIRI CEMAL PAŞA'YA SEÇİMLERİN GÜVENLİĞİ HAKKINDA ŞİFRE TELGRAF 178
X – HARBİYE NAZIRI CEMAL PAŞA'DAN MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA 10 KASIM 1919 TARİHLİ GENEL BİLGİLENDİRME YAZISI 179
XI – İSTANBUL HÜKÜMETİ'NİN İKTİDAR PAYLAŞIMINDAN RAHATSIZLIK BELİRTEN YAZISI 182
XII – HEYET-İ TEMSİLİYE'NİN İSTANBUL HÜKÜMETİ'NE İKTİDAR PAYLAŞIMI İDDİALARI KONUSUNDA YANITI 183
XIII – HEYET-İ TEMSİLİYE'DEN DOĞU ANADOLU VİLAYETLERİ KONUSUNDAKİ BEYANI NEDENİYLE ÇÜRÜKSULU MAHMUT PAŞA'YA TELGRAF 185

AMASYA'DAN NOTLAR 187

MUSTAFA KEMAL PAŞA VE RAUF BEY'LE MÜLÂKAT (I) 188
MUSTAFA KEMAL PAŞA VE RAUF BEY'LE MÜLÂKAT (II) 191
MUSTAFA KEMAL PAŞA VE RAUF BEY'LE MÜLÂKAT (III) 198

BİTİRİRKEN / TARİHTE DOSTLUKLAR VE KIRGINLIKLAR ÜZERİNE 203

YARARLANILAN KAYNAKLAR 215

DİZİN 223

"İLK" MİLLÎ STRATEJİ BELGESİ

15 Mayıs 1919 günü Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişi göreviyle Bandırma vapurunda İstanbul'dan Karadeniz'e çıkışı ve Anadolu'ya geçişi öyküsü eski gizemini korumakta mıdır, bilemiyorum. Fakat konuya akademik ve popüler pek çok akademisyenin olduğu kadar, sıradan yurttaşların ilgisi yoğundur ve halen sürmektedir. [1] Tarih, kahramanlarını yaşatan milletlerin, benzer krizlerle karşılaştıklarında önceki kahramanların bıraktıkları yerden bayrağı devralanlarla aynı yollardan yürüdüklerine ve o zafere ulaştıklarına tanıktır. Bir milletin büyük olmasının bir ölçüsü de budur. Türk milletinin hafızasında 1919 yazı başındaki bu destanî yolculuk; Türkiye'nin yakın tarihinde yeni dönem, soylu direniş ve yeniden diriliş öyküsü olarak sonsuza kadar yaşayacaktır. Bu anlaşılabilir bir durumdur; millet, o karanlık dönemden kendisini kurtaran yiğit evladına her fırsatta şükranlarını, teşekkürlerini sunmak isteyecektir.

Şimdi, 9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa ve karargâhında görevli subayların bu gizemli ve destanî yolculuğunun en başına, yola çıkıştan önceki tarihî "ân" için İmparatorluk Harbiye Nezareti'ndeki bir görüşmeye dönelim.

1926 yılında Mustafa Kemal Paşa, 1919 baharında Harbiye Nazırı Şâkir Paşa'nın kendisine Anadolu'da görev önerdiği o tarihî "ân" hakkında şunları söylemiştir:

"Bir gün Harbiye Nazırı rahmetli Şâkir Paşa beni makamına çağırdı. Bürosunun karşısına oturdum. Bir tek kelime söylemeksizin bana dosyayı uzattı. Bunu okur musunuz, dedi. Dosyayı baştan sonuna kadar

---

[1] Bu konuda bkz: E. Semih Yalçın – Salim Koca, **Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi,** Ankara, Berikan Y., 2005 ve Alev Coşkun, **Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay: İşgal Hüzün Hazırlık,** İstanbul, Cumhuriyet K., 2008.

gözden geçirdim. Özeti şu idi: 'Samsun ve dolayında birçok Rum köyleri Türkler tarafından her gün saldırıya uğramaktadır. Osmanlı Hükümeti bu vahşi saldırıların önüne geçememektedir. Bu bölgenin güven ve huzurunu sağlamak insanlık adına borcumuzdur.' Raporlar İstanbul Hükümeti'ne verilirken bir de protesto eklenmişti: 'Bu saldırıları önlemek lazımdır. Eğer siz bunları yapabilecek durumda değilseniz görevi biz üstümüze alacağız!'

Dosyayı okuduktan sonra Harbiye Nazırı'nın yüzüne baktım. 'Emredersiniz Paşam,' dedim, 'Bu böyle midir, sanırsınız?' 'Sanmıyorum, fakat bir şeyler olma olasılığı vardır.' Bunun üzerine asıl konuya geçti: 'İşte, dedi, böyle midir, değil midir, evvela bunları meydana çıkarmak için oralara bir kimsenin gidip incelemelerde bulunması lazımdır. Ben, Sadrazam Paşa ile (Damat Ferit Paşa) görüştüm. Sizi uygun gördük. Oraya gidesiniz ve sorunun ne olduğunu anlayasınız.' 'Memnunlukla giderim. Ancak ben oraya Türkler Rumlara zulmediyor mu, etmiyor mu, yalnız bunu anlamak için mi gideceğim, görevim bu mu olmak lazımdır?' Evet,' dedi, 'Konuştuğumuz budur!' 'Pekâlâ, yalnız müsaade buyursanız, görevime bir şekil vermek lazımdır. Sizi üzmeyeyim, arzu ederseniz kurmay başkanınızla görüşerek bunu saptayalım!' 'Hay hay,' dedi."[2]

Bugün, 1919'un bir bahar gününde 600 yıllık imparatorluğun İstanbul'daki Harbiye Nezareti'nde 9. Ordu Kıtaları Müfettişliği için yapılan bir görevlendirmenin tarihin en eski milletlerinden birinin kaderini ne kadar büyük bir hızla değiştirdiği herkes tarafından kabul edilmektedir. İşte o ân, o general ve o milletin tarihinde "yıldızın parladığı ân" olarak bilinmektedir. Tarih yazımında "yıldızın parladığı ân" gerçekte yalnızca bir ayrıntıdır. Fakat tarihte bütün ayrıntılar önemlidir ve her bir ayrıntı tarihi yazan ve okuyan tarafından ilgiyle izlenmektedir.

Harbiye Nazırı'nın makamında gerçekleştirilen bu dramatik görüşmenin aynı (veya sonraki) günü yine İstanbul'da ve Harbiye Nezareti'nde bir başka generalin arada bir itina ile birkaç cümlecik yazdığı günlüğüne düştüğü not da bilinmesi gerekli ve hayli ilginç bir ayrıntıdır. Fevzi (Çakmak) Paşa, her gün itina ile çeşitli notlar yazdığı günlüğüne o akşam Harbiye Nazırı Şâkir Paşa'dan naklen Sadrazam

[2] Falih Rıfkı Atay, **K. Atatürk Anlatıyor,** İstanbul, Binbirdirek M., 1985, s. 131–132.

Damat Ferit Paşa'nın Anadolu'ya gönderilen Mustafa Kemal Paşa hakkındaki değerlendirmesini kaydetmiştir:

"28 Nisan 1919, Pazartesi, Beykoz. Güneş. Daireye geldim. Mabeyne gittim. Şehzade Seyfettin Efendi'nin rahatsızlığı cihetiyle, Heyete Cemalettin Efendi tayin buyruldu.([3]) Saat 7.20 sonrada hareketle istasyonda Heyet-i Vükela ve Sadrazam tarafından teşyi olunduk (uğurlandık). Mustafa Kemal Paşa 9. Ordu Kıtaatı Müfettişi oldu. Entrikalarından dolayı Ferit Paşa tarafından Malta'ya tebidi (uzaklaştırılması) istenildiğini, Harbiye Nazırı Şâkir Paşa söyledi."[4]

Alman Türkolog Gotthard Jäschke ise bir başka ayrıntıya işaret etmektedir:

"Damat Ferit, tedbirlerini İngilizlerle sıkıca anlaşarak almaya değer verdiğinden onun bu meseleyi de Şâkir Paşa'ya bildirmeden 'siyasî memur' olarak her zaman konağına girip çıkan (İngiliz Elçiliğinde görevli) Ryan ile görüşmüş olması çok muhtemeldir."[5]

O sırada İstanbul'daki İngiliz Elçiliğinde görevli İngiliz diplomat Ryan'ın 1951 yılında yayınlanan anılarında şunlar yazılıdır:

"[Mustafa Kemal] Paşa, esasen müstesna bir askerdi. Fakat bu zamana kadar dikkati çekecek hiçbir siyasî rol oynamamıştı. İtiraf ederim ki, Damat Ferit Paşa, Nisan 1919'da umumi müfettişlik planı hakkında benimle konuştuğunda Mustafa Kemal adı bana hiçbir şey ifade etmemişti. Ben bizzat bu planın uygulanabilirliği konusundaki güvensizliğimi Ferit'e bildirdim. Ferit, Mustafa Kemal ile yemek yediğini, bağlılığı konusunda tatmin olduğunu söyleyerek bana emniyet verdi. Ferit'in bu tutumunun samimî olduğuna inanıyorum. Atatürk'ün Nisan'da göreve tayinini kabul ettiğinde gerçek niyeti hakkında bir hüküm vermek zordur. Doğrudan doğruya harekete geçtiği zaman da onun bu hareketlerini sınırlamak mümkün değildi. Zira ne Türkiye içinde küçük ve zarurî hizmetler gören Müttefikler, ne de Sultan'ın gözetimi altında da olsa Hükümet, halk üzerinde çok etkili olan Mustafa Kemal'in davetini etkisiz kılabilirdi."[6]

---

[3] Heyet-i Nasiha görevi ile Edirne ziyaret edilecektir.

[4] Nilüfer Hatemi, **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri,** İstanbul, YKY., 1999, 2. Cilt, s. 648

[5] Gotthard Jaschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri** Çev. Cemal Köprülü, Ankara, TTK Y., 1991, s. 108.

[6] Sir Andrew Ryan, *The Last Dragomans,* 1951, s. 131'den: Gotthard Jaschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, s. 108–109.

"NİYET"

Yanıtlanması gereken tarihi soru şudur: İmparatorluk başkentinden sorunlu bir vatan toprağındaki bir özel görevi kabul ederek ayrılan bu General, acaba ne tür bir niyet taşımaktadır? Mondros Mütarekesi hükümlerine göre Osmanlı Orduları terhis edilmiş ve silahlarına el konulmuştur. Bir dönemin siyasi ve askeri sorumluları (=İttihatçılar) hakkında "insan avı" başlatılmıştır. 1919 yılı Ocak ayının ilk günlerinden itibaren "savaş suçluları" diye belirlenmiş bu Türklerin, İstanbul'da Bekirağa Bölüğü'ne toplanmaları ve ardından İngiliz işgal kuvvetlerince Malta'ya götürülmeleri bu sürecin ardından gerçekleştirilecektir.

İşte bu koşullarda Anadolu'daki yeni görevine gitmek için hazırlıklarını sürdüren General, birkaç arkadaşıyla beraber Bekirağa Bölüğü'ne tutuklu dostlarını ziyarete gitmiştir. Rauf Orbay anılarında, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte tutuklu Fethi (Okyar) Bey'i ziyaretlerinden söz etmektedir. Bekirağa Bölüğü'ne 9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa ve eski Bahriye Nazırı Rauf Orbay'ın birlikte gerçekleştirdikleri bu cezaevi ziyaretinin ayrıntıları Rauf Orbay'ın ve Yunus Nadi'nin anılarında kısmen yer almıştır.

Rauf Orbay, yakın arkadaşı General'in kafasındaki "niyet" hakkında şunları aktarmıştır:

"Mustafa Kemal Paşa Fethi Bey'e gizli olarak 'devletin hayatına yabancılar hâkim olup, Saray ve Babıâli bunların elinde bâziçe (oyuncak) ve bir âlettir. Saray ve Babıâli şimdi olduğu gibi düşmanlarla işbirliğine devam ederlerse, bunların hepsine karşı koymak lâzımdır. Milletin azim ve iradesi önünde Saray ve Babıâli'nin er geç boyun eğeceklerine muhakkak nazarı ile bakılabilir. Bu takdirde ilk iş olarak Mebusan Meclisi'nin toplanması sağlanacaktır.'

'Milletin gasp edilmiş haklarının harice karşı müdafaası meselesine gelince, merkezi Anadolu olacak bir hareketle, bunun azamisinin yapılacağına kaniim. Anadolu'ya büyük bir bölgenin askerî teftiş vazifesini alarak gidiyorum. Babıâli ve Saray benim niyetlerim hakkında derin bir gaflet içinde bulunuyorlar. İngilizlerin de henüz meseleden haberleri yoktur,' diye ilk müjdeyi vermiştir."[7]

---

[7] "Rauf Orbay'ın Hatıraları" **Yakın Tarihimiz,** Cilt III, İstanbul, Türkpetrol Yayını, ?, s. 17.

General'in yakın arkadaşlarından Yunus Nadi'nin hapishane ziyaretinde konuşulanlarla ilgili anlatımı biraz daha ayrıntılıdır:

"1- Bekirağa Bölüğü mevkufları (tutukluları) hakkında tatbik olunan rezilâne ve zalimane tevkif ve muhakeme meselesi halledilecek işlerin en basitidir. Asıl halledilecek iş devletin tehlikede bulunan hayatıdır. Bu esaslı mesele hâl ve tasfiye yoluna girince şimdiki halde Bekirağa Bölüğü macerası gibi pek basit teferruat kendiliğinden bertaraf olmuş olacaktır.

2- Devletin hayatına ecnebiler hâkim olup Saray ve Babıâli bunların elinde oyuncak ve âlettir. Saray, Devleti hemen kayıtsız şartsız ecnebilere teslim eden bir Babıâli'yi tutmamaya icbar (mecbur) edilecektir. Eğer, o da o yolda inat ederse kendisinin de millete ihanet ettiği sabit olarak milletçe hakkında verilecek hüküm ve iradeye göre hareket olunacaktır. Yani Saray ısrar ederse ona karşı da gerektiği gibi hareket olunacaktır.

3- Babıâli ve Saray, şimdi olduğu gibi düşmanlarla teşrik-i mesaide (işbirliğinde) devam ederlerse bunların cümlesine karşı konulacaktır. Milletin azim ve iradesi önünde Saray ile Babıâli'nin er geç boyun eğeceklerine muhakkak nazarı ile bakılabilir. Bu takdirde ilk iş olarak Meclis-i Mebusan'ın içtimaı (toplanması) temin olunacaktır (sağlanacaktır). Milletin gasp edilmiş haklarını harice karşı müdafaa etmeye gelince, merkezi Anadolu olacak bir hareketle, bunun azamisi yapılabileceğine kanaat getirmiş bulunuyorum.

4- Anadolu'ya büyük bir askerî mıntıkanın teftiş-i askerisi vazifesini alarak gidiyorum. Bunu Anadolu'ya geçmenin en salim ve en muvafık tarzı olarak kendim bulmuş gibiyimdir. Babıâli ve Saray benim hakkımda derin bir gaflet içinde bulunuyorlar. Meseleden henüz İngilizlerin haberi yoktur. Yarından itibaren üç gün sürecek olan seyahat müddetini ikmal edersem her şeyin yoluna gireceğinden emin ve Bekirağa Bölüğü'nde dahi olsanız artık müsterih olabilirsiniz.(...)"[8]

[8] Yunus Nadi, **Kurtuluş Savaşı Anıları,** İstanbul, Çağdaş Y., 1978, s. 81–82.

SULTAN VAHDETTİN NE DİYOR?

İstanbul'dan ayrılmadan önce Mustafa Kemal Paşa, doğal olarak Devlet Başkanı Sultan Vahdettin tarafından kabul edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın anlatımına göre Sultan'la aralarında konuşulanlar şöyledir:

"Yıldız Sarayı'nda ufak bir salonda Vahdettin'le adeta diz dize denecek kadar yakın oturduk. Sağında, dirseğini dayamış olduğu bir masa ve üstünde bir kitap var. Salonun Boğaziçi'ne doğru açılan penceresinden gördüğümüz manzara şu: Birbirine paralel hatlar üzerinde düşman zırhlıları! Bordolarındaki toplar sanki Yıldız Sarayı'na doğrulmuş! Manzarayı görmek için oturduğumuz yerlerden başlarımızı sağa sola çevirmek yeterli idi. Vahdettin hiç unutmayacağım şu sözlerle konuşmaya başladı:

'Paşa, Paşa, şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin, bunların hepsi artık bu kitaba girmiştir.' (Elini, demin sözünü ettiğim kitabın üstüne bastı ve ekledi): 'Tarihe geçmiştir.' O zaman bunun tarih kitabı olduğunu anladım. Dikkatle ve sükûnetle dinliyordum: 'Bunları unutun,' dedi. 'Asıl şimdi yapacağınız hizmet hepsinden önemli olabilir. Paşa, devleti kurtarabilirsin!' Bu son sözlerden hayrete düştüm. Acaba, Vahdettin benimle samimî mi konuşuyor? O Vahdettin ki, yabancı hükümetlerin yüzüncü derecede âletleri ile temas arayarak devletini ve saltanatını kurtarmaya çalışıyordu, bütün yaptıklarından pişman mı idi? Aldatıldığını mı anlamıştı? Fakat böyle bir tahmin ile başka bahislere girişmeyi tehlikeli buldum. Kendisine basit cevaplar verdim:

'Hakkımdaki teveccüh ve güvene teşekkürlerimi arz ederim. Elimden gelen hizmette kusur etmeyeceğime emniyet buyurunuz.' Söylerken kafamdaki muammayı da çözmeye uğraşıyordum. (...) 'Merak buyurmayınız Efendimiz,' dedim. 'Yüksek şahsınızın görüş ve maksadınızı anladım. Yüksek iradeniz olursa hemen hareket edeceğim ve bana emir buyurduklarınızı bir an unutmayacağım.' 'Başarılı ol!' hitaplarına mazhar olduktan sonra, huzurundan çıktım. Naci Paşa, Padişahın yaveri, fakat benim hocam, derhal benimle buluştu. Elinde ufak mahfaza içinde bir şey tutuyordu. 'Padişahımızın ufak bir anısı…' dedi. Kapağının üzerinde Vahdettin'in inisyalleri işlenmiş bir saatti. 'Peki, teşekkür ederim,' dedim, emir subayım aldı."[9]

[9] Falih Rıfkı Atay, **K. Atatürk Anlatıyor**, s. 149.

ANADOLU'DA

9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıkışının ertesi günü, İngilizlerin bölgedeki faaliyetlerini "devletin nüfuz ve itibarının kırılması" olarak niteleyen bir durum raporu yazmıştır. 21 Mayıs 1919 günlü bu raporunda; Harbin başında Seferberlikle beraber Samsun yöresinde asker kaçakları, Rumlar ve Ermenilerin çeteler oluşturdukları; Rus istilası sırasında bunların faaliyetlerinin memleket için çok zararlı bir hal aldığını; Mütareke'den sonra ise, bu bölgede bir Pontus devleti kurulması için Rum ve Ermenilerin açıkça çalıştıklarının gözlendiğini; onların teşkilâtlanmasında "Samsun'daki Rum Komitesi ve bilhassa Rum Metropolit Yermanos"un önemli rol üstlendiğini; bunların ve daha başka Pontus'çuların, Samsun ve yöresindeki Rum nüfusun sayısını arttırmak için Rusya'daki Rumları buralara göç ettirdiklerini; silahlı bazı Rumları da Karadeniz kıyılarına çıkartmak suretiyle Rum nüfusun artışını sağladıklarını; bölgede "40 kadar Rum çetesi" bulunduğunu ve bunların siyasî amaçla yaptıkları tecavüzler yüzünden Müslüman halkın telaş ve heyecana kapıldığını; Müslüman halkın kendini korumak için Trabzon bölgesinden para ile Laz çeteleri getirttiğini kaydetmektedir.[10]

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a vardıktan sonra ordu müfettişliği görevinin gereklerini yerine getirmek amacıyla hazırladığı 22 Mayıs 1919 tarihli bir diğer rapor, 9. Ordu Müfettişi'nin bütün ülkenin kaderi ile ciddi şekilde ilgilendiğini kanıtlamaktadır.[11] Karargâhında görevli subaylardan Tevfik Bıyıklıoğlu'na göre; O'nun hazırladığı "bu rapor, gerçekte, bir ihtilâl programından farksızdı(r)".[12]

Samsun ve Havza'da, Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetleri ilk bakışta yeni görevinin gereği gibi algılanabilir ama gerçekte bir direnişin hazırlıklarına büyük bir hızla başladığı gözlemlenmektedir. Şunu açıkça belirtmek gerekir ki, Mustafa Kemal Paşa 9. Ordu Müfettişi görevine başladığı andan itibaren devlet -birkaç yıllık süre için- iki başlı olarak idare edilmiştir. Çünkü kendisi gittiği yerlerde bir "rehber" olarak davranmakta ve o şekilde karşılanmaktadır. Selahattin Tansel'in

---

[10] **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi,** 45, Eylül 1963, Belge No, 1051.

[11] Hamza Eroğlu, "Amasya Tamimi'nin Hukuki ve Siyasi Önemi", **VII. Türk Tarih Kongresi,** *25–29 Eylül 1970,* Ankara, TTK Y., 1973, s. 855.

[12] Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da 1919–1921**, Ankara, T. İş Bankası Y., 1959, s. 50.

saptamasına göre daha Kavak kasabasını ziyaretinde O'nun bu rehberlik görevi fiilen başlamıştır ve ondan sonra da devam etmiştir.[13]

Yaklaşık dört hafta süren bu evrede Mustafa Kemal Paşa'nın hemen her fırsattan yararlanmak suretiyle 9. Ordu Müfettişi olarak başta halk örgütleri olmak üzere bütün mülkî ve askerî birimlerle temas kurmaya özen gösterdiği gözlenmektedir.[14] Fakat 8 Haziran 1919 günü Harbiye Nezareti tarafından kendisine hemen İstanbul'a dönmesi bildirilince durum değişmiştir. Bu ani gelişme nedeniyle o sırada bulunduğu Havza'da güvenlik içinde olamayacağını hissetmiş ve yer değiştirmiş ve kendisine güvenli bir sığınak olarak Amasya şehrini seçmiştir.

Tevfik Bıyıklıoğlu gibi Sabahattin Selek de, Mustafa Kemal Paşa'nın "ihtilâl yürüyüşü" olarak nitelendirdiği bu ilk günlerdeki faaliyetlerini şu şekilde yorumlamaktadır: (1) Anadolu'nun İstanbul ile olan fikri ve idari bağını zaman içinde koparmak ve Anadolu'yu İstanbul'dan ayırmak; (2) "Millî istiklâli kurtarmak" parolası altında Anadolu halkını bir millî teşkilât etrafında birleştirmek; (3) İhtilal için öteki kumandanların desteğini almak; (3) Anadolu'daki mülki idareyi, valiler ve mutasarrıflıklar eliyle ihtilâl idaresine bağlamak.[15]

Burada belirtilmelidir ki; Tevfik Bıyıklıoğlu, Sabahattin Selek ve daha başka uzmanların eserlerinde bu ilk evreyi açıklarken Atatürk'ün bütün yaşamında büyük özen gösterdiği "meşruiyet" kavramına ters bir yaklaşımı çağrıştıran "ihtilal yürüyüşü" sözü yerine; "milli egemenlik ve istiklal yürüyüşü" şeklinde bir adlandırma kullanılması gerekir. Esasen, 22 Haziran 1919 tarihli "Amasya Tamimi" için de bir "ihtilal bildirisi" demek yerine "egemenlik ve istiklal" için neler yapılması gerektiğini açıklayan bir "milli strateji belgesi" tanımlaması daha uygundur.[16]

İŞGAL İÇİN İNGİLİZ PLANI

Mondros Mütarekesi sonrasında İtilaf devletleri Anadolu'yu parçalamak ve işgal bölgelerinde birer Rum ve Ermeni devleti kurmak planını uygulamaya koymuşlardır. Türk halkı ise, içten içe bir patlamaya

---

[13] Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,** Cilt I, Ankara, Başbakanlık B., 1973, s. 240–243.

[14] Faik Reşit Unat, "Mustafa Kemal Paşa'ya Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Sıfatıyla Verilen Vazife ve Salahiyetlere Dair Bazı Vesikalar", **Tarih Vesikaları,** Cilt II, Sayı 1, Nisan 1943, s. 401-409.

[15] Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali I,** İstanbul, 1963, s. 213–218.

[16] Bu konuda bir tartışma için ayrıca bkz: Mustafa Budak, "Amasya Genelgesi İhtilal Bildirisi mi (Analitik Değerlendirme)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt XIX, Sayı 57, Kasım 2003.

hazırlanmaktadır. İşgalin baş uygulayıcısı İngilizler bu patlamanın önüne geçmek için Türkler arasından liderlik kabiliyetleri olan ve vatansever şahsiyetleri yakalayıp susturmak düşüncesindedir. Bu tür şahsiyetlere karşı yeni sömürgeci yöntemin uygulayıcılarından Amiral Calthorpe, 2 Ocak 1919 tarihli telgrafında Londra'ya şunları yazmaktadır:

"Türk hükümetini protesto edip durmak, hem yararsız, hem de onurumuzla bağdaşmaz görünüyor. Bugünkü kabine (Tevfik Paşa kabinesi), bize her türlü iyi niyeti gösteriyorsa da onun emirlerine uyulmuyor. Kafkasya'da, Kilikya'da Mütareke'ye uyulmadığını, Ermenilere karşı davranışların ise her zamanki gibi aşırı saldırgan olduğunu görüyoruz. Bu nedenle durum yeni biçimde bir eylem gerektiriyor. Kendi aleyhinde delil bulunduğu sanılan kimselerin hemen yakalanıp Müttefik askerî makamlarına teslimini isteme yetkisinin bana verilmesi, en etkin çare olacaktır kanısındayım."[17]

23 Ocak 1919 günü Londra'da İngiliz Dışişleri, Savaş ve Donanma Bakanlıkları ortak toplantısında; "Türk Savaş Suçluları" için bir "İngiliz Planı" hazırlanmıştır. "Mütareke hükümlerinin Türkiye tarafından uygulanması konusunda konferans" başlıklı toplantıda, Mütareke'nin "Türkiye'nin stratejik noktalarının işgal edilebileceği"ni öngören 7. Maddesinin uygulanmasına Türklerin karşı çıktıkları belirtilmiş; Kilikya, Cerablus, Antep direnişleri bu duruma örnek gösterilmiştir. Alınan bilgilere göre; Yemen, Asir ve Mezopotamya'da da Türk askerleri teslim olmaktan kaçınmaktadırlar. Daha sonra "suçlu" Türklerin tutuklanıp cezalandırılmaları konusu görüşülmüştür. Savaş Bakanlığının bir yetkilisi, bu Türklerin İngiliz askerî mahkemelerinde yargılanacağını açıklamış; Batum gibi yerlerde kurulan bu mahkemelerin meşruluğunun tartışılmamasını istemiştir. Batum'dan başka, Suriye'de, Mezopotamya'da da askerî mahkemeler kurulması kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte toplantıda bu mahkemelerin Türkiye'de Müttefiklerin fiilî işgali dışında kalan yerlerde yakalanan kişileri yargılamaya yetkili olamayacakları, bu gibi kimseler için Malta'ya sürülmek gibi başka tedbirler alınması görüşü benimsenmiştir. Yine aynı toplantıda, Türkiye'ye baskı için, Müttefiklerin İstanbul'u işgal etmesinin Paris Konferansına önerilmesi kararlaştırılmıştır.[18]

---

[17] UK Archives FO 371/4172/3291; Calthorpe'den Foreign Office'e, Şifre Tel, Gizli, İstanbul, 2 Ocak 1919, No 14'den: Bilal N. Şimşir, **Malta Sürgünleri,** İstanbul, Milliyet Y., 1976, s. 29–30.

[18] UK Archives FO 371/4172/20441; Conference Regarding the Execution of Terms of Armistice by Turkey held at War Office, 23rd January, 1919'dan: Bilal N. Şimşir, **Malta Sürgünleri,** İstanbul, Milliyet Y., 1976, s. 40–41.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı taslak planında birkaç değişiklik yapıldıktan sonra hazırlanan eylem planı İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine talimat olarak gönderilmiştir. Bu talimat üzerine savaş yıllarında görevli Türk askerî ve mülkî yöneticileri tutuklanmışlar ve böylece İngiliz ordusunun gözetiminde daha sonra Malta'ya götürülmeleri süreci başlatılmıştır.[19]

İşgalci İngilizlerin 5 Şubat 1919 tarih ve 233 sayılı eylem planı şöyledir:

"158 ve 170 sayılı telgraflarınızdan anladığıma göre, Türk hükümetini arzuladığımız yönde harekete geçirmek için, herhangi bir baskıya gerek yoktur. (Yalnızca) kendisine destek vaadinde bulunmamız yetecektir.

O halde aşağıdaki nedenlerden dolayı, sizce ya da ilgili komutanlarca teslim alınmaları gerekli görülecek Türk subayları ile görevlilerinin size ya da en yakın Müttefik komutanına teslim edilmeleri için hemen harekete geçmesi yönünde Türk hükümetine talimat vermelisiniz:

1- Mütareke hükümlerine uymakta kusur etmek;

2- Mütareke hükümlerinin uygulanmasına engel olmak;

3- İngiliz komutanlarına, subaylarına hakaret etmek;

4- Tutsaklara kötü davranmak;

5- Gerek Türkiye'de, gerek Kafkasya'da, Ermenilere ya da öteki ırklara karşı zorbalık etmek;

6 - Malların yağmasına ya da yok edilmesine katılmak;

7- Savaş yasalarıyla törelerini çiğnemek;

İşgal altındaki topraklarda ya da Kafkasya'da suç işlemiş olan Türkleri yargılamak üzere, Kafkasya'da, Irak'ta, Suriye'de askerî mahkemeler kurulmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Müttefik işgali dışında kalan topraklarında yukarıdaki suçlardan sanık Türklere gelince, bunların Türk makamlarınca yargılanıp; cezalandırılmasına İngiltere hükümeti razı olamaz. O bakımdan, bu gibi suçluların Malta tutsak kampına

[19] İşgal altında başlatılan bu sürecin mahkeme aşaması için bkz: Ferudun Ata, **İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları,** Ankara, TTK Y., 2005.

sürülmek, Müttefiklerin daha sonra verecekleri karara göre yargılanıp cezalandırılmak üzere, bize teslim edilmeleri için direnmeniz gerekir. Usul konusunda henüz bir karar alınmış değildir, ama bu sorun Paris'te görüşülecektir.

158 sayılı telgrafınızın son fıkrasında önerdiğiniz gibi, kendisini destekleyeceğiniz konusunda Padişah'a güvence veriniz.

Yukarıdaki noktalar Başkumandan'a da bildirildi."[20]

30 Ocak 1919 tarihli "çok acele" telgrafında İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Türkiye'de başlatılan yeni süreci ve işbirlikçi hükümetin İngiliz eylem planını ne şekilde uyguladığını anlatmaktadır:

"Türk hükümetinin tutuklamalara başlayarak giriştiği hareket pek memnuniyet verici. Bunun çok iyi bir başlangıç olduğunu söyleyerek, sözlü olarak, hareketi onayladığımı bildirdim. İçişleri Bakanı'na yeni adlar vermek niyetindeyim. Liste daha tamamlanamadığı için tutsaklara gaddarca davrananların bize teslim edilmelerini henüz resmen istemedim. Ne yazık ki, hükümetin niyeti dışarıya sızmış, suçlu kişilerin çoğu saklanmıştır.

Padişah'ın desteğiyle ayakta durabilen bugünkü hükümetin güçsüzlüğünü tamamen kabul ediyorum. (...) Bu arada aleyhimizde bir akım gelişmektedir, bunun sonucu olarak kesinlikle karşı bir hükümet işbaşına gelebilir.

(...) Anadolu, İngiliz askerî bölgesi içinde kalmaktadır ama Anadolu'da şimdilik kuvvetimiz yok. (...) Bu bakımdan şimdiki Türk hükümeti ile özellikle de bize dayanmak istediğine inandığım Padişah aracılığıyla iş görmemiz her zamandan daha fazla gereklidir, sanırım. Bunu yapabilmemiz için kendilerine biraz cesaret vermemiz gerek. Tutuklamaların, Padişah ile İçişleri Bakanı'nın eseri olduğu kanısındayım. Dışişleri Bakanı bizim resmen istekte bulunmamıza kadar, tutuklamaları geciktirmekten yanaydı. (...)

Şimdiye kadar, gerçekten önemli kırk kişi tutuklanmış bulunmaktadır."[21]

---

[20] UK Archives FO 371/4172; Foreign Office'den Calthorpe'e, Şifre Tel, Çok Acele, 5 Şubat 1919, No 233'den: Bilal N. Şimşir, **Malta Sürgünleri,** s. 42–43.

[21] UK Archives FO 371/4172/17682; Calthorpe'den Foreign Office'e, Şifre Tel, Gizli, İstanbul, 30 Ocak 1919, No 230'dan: Bilal N. Şimşir, **Malta Sürgünleri,** s. 51–52.

İNGİLİZ PLANINDA ERMENİLER VE RUMLAR

Acı bir tarihi gerçektir, İngiltere ve Müttefiklerin Anadolu'yu işgal planının uygulanmasında en büyük destek (Türklerle kader birliği içindeki çok az bir kesim dışında) Osmanlı uyruğu Ermeni ve Rumlardan sağlanmıştır. 1919 yılı Ocak ayından itibaren İmparatorluk başkentindeki İngiliz Yüksek Komiserliğinde, "kara liste" hazırlamakla görevli bir "Ermeni-Rum Şubesi" oluşturulmuş; Türkler aleyhinde ihbarda bulunmaları için Ermeni, Rum azınlık örgütleri, "İngiliz Muhipler Cemiyeti" özendirilmiştir.[22] Mütareke İstanbul'unda birçok Türk'ün canını yakan bu "kara liste" faaliyeti çoğunlukla İngiliz Yüksek Komiserliği "Ermeni-Rum Şubesi" tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu şubeden çıkan listelerle yüzlerce seçkin Türk, Bekirağa Bölüğü'ne tıkılmış, Malta'ya sürülmüş, işgalcilerle işbirliği halindeki sıkıyönetim mahkemelerinde süründürülmüştür.[23]

Amiral Calthorpe, işgal döneminde İngiliz Yüksek Komiserliği "Ermeni-Rum Şubesi" faaliyeti hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Ermeni-Rum Şubesi iki çeşit fiş tutar: Kişi fişleri, olay fişleri. Kişi fişlerinde 600–700 'suçlu' Türk'ün adları bulunmaktadır. Kişilerle ilgili ihbarlar, bilgiler kısaca bu fişlere işlenir. Olay fişlerinde, 'suç' olayının yeri, buna karışanların adları bulunur. Bütün bilgiler İstanbul'da 'Ermeni Haberler Bürosu'ndan ya da İstanbul dışındaki Ermenilerden toplanır. Şubenin kendisi, ancak pek seyrek durumlarda mahkeme önünde tanıklık edebilir, mahkemelere ifade verebilir. Ama mahkemelere kimlerin tanıklık edebileceklerini gösterir. Şube, dışarıyla ilişkisini 'Ermeni Haberler Bürosu' aracılığıyla sağlar; öteki haber kaynaklarıyla doğrudan doğruya ilişki kurmaz. Türk hükümetinin elindeki belgelere nüfuz edebilirse Şube, 'suçlu' kişilerle ilgili fişlerin sayısını çok arttırabilecektir."[24]

İmparatorluk başkentindeki İngiliz makamları 23 Ocak – 20 Nisan 1919 tarihleri arasındaki üç aylık dönemde yakalanmaları için 223 kişinin isimlerini resmen İstanbul hükümetine vermişlerdir. Aynı sürede,

---

[22] "İngiliz Muhipleri Cemiyeti" için bkz: Fethi Tevetoğlu, **Harp Tarihi Mecmuası,** 85, 1 Şubat 1972.

[23] İşgal dönemindeki İstanbul Rum ahalisi için bkz: Hülya Toker, **Mütareke Döneminde İstanbul Rumları,** Ankara, Genelkurmay ATASE Y., 2006.

[24] UK Archives FO 371/4172/118377; Calthorpe'den Foreign Office'e, Rapor, İstanbul, 1 Ağustos 1919, No 1364/5056/14'ten: Bilal N. Şimşir, **Malta Sürgünleri,** s. 58.

doğrudan İngiliz işgal kuvvetleri tarafından yakalananlar da olmuştur. Kars-Ardahan-Batum bölgesinde bazı Türk kumandanları, İngiliz askerî yetkililerince yakalanmışlardır.[25]

İngiliz işgal kuvvetlerinin talimatıyla gerçekleştirilen bu tutuklamaların hedefi, İzmir'de yakında planlanan Yunan çıkarmasında Türkler arasında baş gösterecek kaynaşma ve ayaklanmalarda Müslüman ahaliye önderlik edebilecek nüfuzlu şahsiyetlerin tasfiye edilmesidir. Ordu kumandanlarını, eski sadrazam ve nazırları, aktif siyasî şahsiyetleri kapsayan bu geniş tutuklama ve sürgünler sırasında Mustafa Kemal Paşa da İstanbul'da bulunmaktadır; fakat, İttihat ve Terakki'ye, özel olarak Enver Paşa'ya harbin sevk ve idaresi bakımından muhalif oluşu ve veliahtlığı sırasında refakatinde Almanya'ya seyahat ettiği Sultan Vahdettin'e yakın tanınması, Damat Ferit Paşa Hükümeti ve İngilizler tarafından diğerleriyle birlikte tutuklanmaktan ve sürgün edilmekten korumuştur.[26]

"İNSAN AVI"

Sultan Vahdettin ve Damat Ferit Paşa yanlısı Hürriyet ve İtilaf Fırkası öncelikle savaş sırasında İttihatçı hükümet tarafından güvenlik nedeniyle alınan ve uygulanan "1915 Ermeni Tehciri" kararını kınamış ve Sultan, 24 Kasım 1918 günü, bu tehciri yapanların cezalandırılacaklarını açıklamıştır.[27] Mütareke, İstanbul hükümetleri açısından işgalcilerle mücadele dönemi değil, genellikle yabancıların düşmanı olduğu kişilerden bir "hesap sorma" dönemidir. Bu hesap sorma başlangıçta savaş kabinelerinde görev ve sorumluluk alan İttihat ve Terakki mensuplarına yönelmiş, bunun için divan-ı harpler oluşturulmuştur. Bu konuda alınan ilk karar 11 Aralık 1918 tarihli ve Tevfik Paşa Hükümeti dönemine rastlamaktadır. Hükümet, Anadolu'yu bölgelere ayırarak, her birine Ermeni tehcir olayını soruşturmak üzere birer kurul gönderilmesini kararlaştırmıştır. 14 Aralık 1918 günü de tehcir kararı sanıklarının, ülkenin değişik bölgelerinde kurulacak divan-ı harplerde yargılanmalarını emretmiştir.[28]

---

[25] Bilal N. Şimşir, **Malta Sürgünleri,** s. 78–79.

[26] **Türk İstiklal Harbi I,** Ankara, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Y., 1962, s. 192.

[27] Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da I,** s. 24.

[28] Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar,** İstanbul, Kaynak Y., 2000, s. 49.

Hemen sonra, Dünya Savaşı'nda Osmanlı Hükümeti yönetiminde sorumluluk üstlenen İttihat ve Terakki liderliğinin Sultan Vahdettin imzalı 8 Mart 1919 tarihli "İrade-i Seniye" ve Hükümet kararnamesiyle siyasî yargılamaları süreci başlatılmıştır. Sadrazam Damat Ferit, Abuk Ahmet, Ali Kemal, Avni, İsmail Sıtkı, Ethem ve Mehmet Ali imzalı bu tarihi Meclis-i Vükela kararı şöyledir:

"[1908] İnkılâbın sona ermesinden beri memlekette ika edilen ve örfi idare kararnamesinin tayin ettiği cürüm ve cinayetlerle beraber Dünya Harbi'ne girmek emr-i azîminin ihdasından sonra Ermeni, Rum tehcir ve katillerini tertip ve memleket halkını yekdiğeri aleyhine mukateleye sevk ve teşvik ve umumî ve askerî nakil vasıtalarını hususi menfaatlerinde kullanarak halkın zarurî ihtiyaç maddelerini tazyik ve neticede büyük ihtikârlar ve hudutsuz kârlar temin eylemek ve bu yüzden nüfusun ölmesine meydan vermek gibi cinayet fiilleriyle maznun olanlardan, memuriyet sıfatına bakılmayarak, her kim aleyhinde olursa olsun kanunî takibatta bulunmak muktezi olduğunun, vükelâ heyeti kararıyla tebliği tespit olunmuştur."[29]

27 Nisan 1919 günü Ferik Nazım Paşa başkanlığındaki Divan-ı Harb-i Örfî Heyeti'ne ilk önce eski Sadrazam Sait Halim Paşa, Halil (Menteşe) Bey, Ziya Gökalp ve sırasıyla diğer tutuklular çıkarılmışlardır. Başka ülkelere giden Talat Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa, Dr. Nazım, Dr. Bahaeddin Şâkir, Rusuhî ve Aziz Beylerin duruşmaları ise gıyaplarında sürdürülmüştür.[30]

Mondros Mütarekesi ardından işgalci Avrupalı güçlere yaranmak amacıyla Sultan ve Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından bütün imparatorlukta başlatılan bu "insan avı" ve "siyasi yargılamalar" sürecinde; ilk olarak 10 Nisan 1919 günü saat 17'de, Beyazıt Meydanı'nda Boğazlıyan eski Kaymakamı Mülkiyeli Kemal Bey idam edilmiştir.[31] İkinci idam kararı, yine Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından 22 Temmuz 1920 günü Erzincan jandarma teşkilatından sorumlu Abdullah Avni Bey, üçüncü idam kararı da 5 Ağustos 1920 günü Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey haklarında uygulanmıştır.[32]

---

[29] **Türk İstiklal Harbi I,** s. 192, dn. 2.

[30] Osman Selim Kocahanoğlu, **İttihat-Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması,** İstanbul, Temel Y., 1998, s. 501 vd.

[31] Nejdet Bilgi, **Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması,** Ankara, 1999.

[32] Müslüm Akalın, **Urfa Mutasarrıfı Şehit Nusret Bey'in Nemrut Mustafa Paşa Divan-ı Harbi'ndeki Savunması,** Şanlıurfa, Şarkav Y., 1990.

Bu idamlardan beş gün sonra 10 Ağustos 1920 tarihinde de Paris'te, Türkiye ve Türklerin tarihlerindeki en ciddi yıkım belgesi olarak kabul ettikleri "uğursuz" Sevr Antlaşması imzalanmıştır.[33]

Sevres Antlaşması'ndan sonra, İstanbul Hükümeti olarak bilinen Meclis-i Vükela'nın 30 Ekim 1919 tarihli toplantısında, Divan-ı Harplerin faaliyetleri hakkında da bir karar alınmıştır. Bu kararla söz konusu mahkemelerde savaş dönemi uygulamalarından dolayı haklarında çeşitli iddialar yöneltilen askeri ve sivil görevliler ve siyasi şahsiyetlerin yargılanmaları süreci hedeflenmektedir. Bu amaçla Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Şura-yı Devlet Reisi Abdurrahman Şeref Bey, Adliye Nazırı Mustafa Bey ve Nafıa Nazırı Abuk Ahmet Paşa'nın görev aldıkları bir encümen oluşturulmuştur.[34]

Gotthard Jaschke, Horatius'un "Bir dağın doğumu beklenirken gülünç bir fare doğdu" mısraının 1919'da Türk "harp suçlularının" kovuşturulmaları için söylenebileceği görüşündedir. Onun anlatımıyla, "harp canileri" diye adlandırdığı "bu suçluların bu işten kolayca sıyrılmaları Mustafa Kemal sayesinde mümkün olmuştur."[35]

Sultan Vahdettin ve Damat Ferit Paşa'nın İngiliz işbirlikçisi tutumları gerçekte, başta İngiltere olmak üzere İtilaf devletlerine "şirin gözükmek" ve bu yoldan "saltanat" ve "hilafet" makamlarını korumak kaygılarından kaynaklanmıştır. Onların bu bencil kaygıları dünya savaşı yıllarının sorumlusu olarak "savaş suçlusu" ilan edilen İttihat ve Terakki mensubu bütün siyasî, askerî ve mülkî kadrolarından İngilizler tarafından öç alınmasına doğrudan hizmet etmiştir. Sultan ve Hükümetinin bu tutumları ve eylemleri düşmanla işbirliği halinin bir yolu olmuştur.

11 Kasım 1918'de Tevfik Paşa Hükümeti işbaşı yaptıktan sonra yurt dışına kaçmak suçundan 1 Ocak 1919 günü Enver, Cemal ve İsmail Hakkı Paşalar askerlik mesleğinden tard ve birer yıl hapis ve medenî haklarından mahrum bırakılmakla cezalandırılmışlardır. 4 Mart 1919'da Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin işbaşına gelmesiyle ise birkaç koldan

---

[33] Hikmet Özdemir, **Anafartalar'dan Ankara'ya,** İstanbul, Remzi K., 2006, s. 41–50.

[34] **Meclis-i Vükela Mazbataları** (217), numara 512, 30 Ekim 1919'dan: M. Tayyip Gökbilgin, **Millî M ücadele Başlarken,** Ankara, T. İş Bankası Y., 1965, s. 135–136.

[35] Gotthard Jaschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri,** s. 171. 1915 Ermeni Tehciri ve Türk savaş suçluları ile ilgili olarak özellikle İngiltere ve Ermeniler tarafından yapılan savaş propagandası için bkz: Salahi R. Sonyel, "Tehcir ve 'Kırımlar' Konusunda Ermeni Propagandası Hıristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı?" **Belleten,** Cilt, XLI, Sayı 161–164, (1977), s. 137–156.

yapılan soruşturmalara hız verilmiş daha önce kurulan divan-ı harpler yeterli bulunmamıştır. Bu defa Balkan ve Dünya Savaşlarında kabahatli oldukları düşünülen kişilerin yargılanması için 24 Nisan 1919'da Müşir Zeki Paşa başkanlığında yeni bir divanı-ı harp oluşturulmuştur.[36]

Divan-ı harplerle 1915 tehcir kararı ve uygulanmasından sorumlu tutulan kişilerin yargılanmalarıyla ilgili olarak Ahmet İzzet Paşa'nın anılarında yer alan ifadeler şöyledir:

"Bize en büyük zorluğun Ermeni meselesinden geleceği açıktı. Buna karşı ilk önlem olarak galip devletlere bir iyi niyet işareti olmak üzere, istek gelmeden önce Kafkasya'nın ve bu münasebetle Rus Ermenistan'ının boşaltılmasını emretmiştim. Öteden beri Hıristiyan halkı hakkında Avrupa tarafından istenile gelen ıslahatı bütün memlekete yayarak fırtınayı az hasarla geçiştirmeyi umut etmekteydim. Suçluların cezalandırılması hususuna gelince; Ermeni ihtilalcilerinin bilinen çatışmalarda saldırgan ve ilk başlatıcı, Türklerin savunma ve karşı koyma suretiyle yaptıklarıyla karşılaştırılmayacak kadar çirkin bir zulüm olduğunu, uygun ve sağlam bir savunmayla dünyaya açıklayıp ispatladıktan, bizim de büyük, küçük, memur ve halktan suçlu olanlarının eşitlik ve adalet çerçevesinde şiddetle cezalandırılmasında zerrece tereddüt etmeyecektim. Bir Diyarbakır ve İstanbul akrebinin ezilmesinde nasıl fark gözetilmezse, bir yabancı, Ermeni veya Türk caninin cezalandırılmasında da milliyet gayreti güdülemeyeceği inancındayım."[37]

Mülkiyeli Kaymakam Kemal Bey'in idamı, işgal altındaki İstanbul'da Türklerin direnişini ateşleyen bir fitil olmuştur. Birbiri ardına protesto mitingleri yapılmıştır. Bu protestolar İstanbul'da Türklerin o zamanki ilk direniş örgütü Karakol Cemiyeti tarafından düzenlenmektedir.[38]

15 Mayıs 1919 günü İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, ülke topraklarındaki sessizliği dağıtmış büyük kitle gösterilerinin İstanbul'da ve Anadolu'da yaygınlık yaygınlaşmasını sağlamıştır. Anadolu'dan Sultan, Osmanlı Hükümeti ve İngiliz Komutan Amiral Calthrope'a yüzlerce protesto telgrafı gönderilmiştir. Yalnızca Amiral Calthrope'a

---

[36] Bu yargılamaların tutanakları için bkz: Osman Selim Kocahanoğlu, **Divan-ı Harb-î Örfî Muhakematı Zabıt Ceridesi,** *[Takvim-i Vekayi'den tam metin],* İstanbul, Temel Y., 2007.

[37] Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım,** 2. Cilt, İstanbul, Nehir Y., 1993, s. 208.

[38] Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul,** *1918–1923,* İstanbul, İletişim Y., 2000, s. 162.

çekilen telgrafların sayısı 675'dir. Denizli, Aydın, Konya ve Burdur'da işgal günü olan 15 Mayıs'ta protesto mitingleri yapılmıştır. 17 Mayıs'ta İstanbul gençliği Darülfünun salonunda işgali protesto etmiş; 19 Mayıs'ta Fatih Belediyesi önünde, 20 Mayıs'ta Üsküdar'da, 23 Mayıs'ta Sultanahmet meydanında büyük mitingler gerçekleştirilmiştir. Hıristiyan ahali ise İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini sevinç ve coşkuyla karşılamış ve kutlamıştır. Kiliselerin çanları günün her saatinde sürekli çalınmış, ayinler düzenlenmiştir.[39]

19 Mayıs 1919 günü ikinci kez Sadrazamlığa atanan Damat Ferit Paşa, büyük hınçla yakalattığı İttihatçıları (Mülkiyeli Kaymakam Kemal Bey'in idamına gösterilen öfke dalgası ve düzenlenen muhteşem cenaze töreni nedeniyle) darağacına yollama şansını elinden kaçırdığını anlamıştır. Cezalandıramayacağı tutuklu rakiplerinden kurtulmanın tek yolu onları İngilizlere teslim etmek gibi gözükmektedir. Sadrazam, Osmanlı Devleti'nin egemenlik ilkesini bir yana itmiş ve Türk tutukluların Malta'ya götürülmelerini İngilizlere önermiştir. İngiliz Amiral Webb, İmparatorluk Sadrazamı ile görüşmesi ardından Londra'ya telgrafında şunları kaydetmektedir:

"Sadrazam, çeşitli nedenlerle bir bölümü Müttefiklerin isteği üzerine, bir bölümü de Türk makamlarının kendi girişimleriyle tutuklanmış bulunan kişilerin yargılanmalarının gidişatından büyük düş kırıklığına uğradığını kısa bir süre önce bana bildirdi.

Kendisi, bu kimseleri mahkûm ettirmeyi çok zor, cezalandırmayı ise daha zor görmektedir. (...) Bu bakımdan bu kimselerin Malta'ya gönderilip gönderilemeyeceklerini sordu."[40]

Görüşmeler kısa sürede anlaşmayla sonuçlanmıştır; 28 Mayıs 1919 gecesi, İstanbul limanından demir alan "Prenses Ena" adlı İngiliz savaş gemisi, 78 Türk'ü götürmektedir. Bunların 68'i İstanbul Bekirağa Bölüğü'nden alınmışlardır. Kalan 11 tutuklu ise, İngiliz ordusunca tutuklanan Kars Şûrası üyeleridir.[41]

---

[39] Bekir Sıtkı Baykal, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri," **Belleten,** 132, Ekim 1969.

[40] UK Archives FO 371/4172/76582; Webb'den Foreign Office'e, Şifre Tel, Gizli, İstanbul, 19 Mayıs 1919, No 1082'den: Bilal N. Şimşir, **Malta Sürgünleri,** s. 111–112.

[41] Bilal N. Şimşir, **Malta Sürgünleri,** s. 120.

ŞEHİR VE KONUĞU

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'dan ayrılmadan önce Zile'de bulunan Binbaşı Cemil Cahit (Toydemir) Bey'den Amasya hakkında bilgi istemiştir. Kendisinden Amasya'daki en nüfuzlu şahsiyetin Müftü Hacı Tevfik Efendi olduğunu öğrenmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, 26 Mayıs 1919 günü Havza'dan Amasya Müftüsü Hacı Tevfik Efendi'ye Havza'da yaptığı bir konuşmanın özetini ve Amasya'ya doğru yola çıkacağını bildirmiş ve söz konusu telgrafına çok kısa sürede şu yanıtı almıştır:

" - Amasya halkı müdafaa-ı vatan ve muhafaza-ı din ve devlet yolunda mücadele edenleri bağrına basmakla müftehir olacaktır…"[42]

Amasya şehri kıymetli konuğunu karşılarlarken de Müftü Hacı Tevfik Efendi, Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben;

- Paşam! Bütün Amasya emrinizdedir… Gazanız mübarek olsun!" diye konuşmuş ve elini uzatmış ve kendisini kucakladıktan sonra etrafında bulunan kişileri tek tek tanıtmıştır. Şehrin bu gönülden karşılaması ve Müftü Efendi'nin sözleri karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın Binbaşı Hüsrev (Gerede) Bey'e;

- Hüsrev, Müftü Efendi neler söylüyor, kulaklarıma inanamıyorum," dediği ifade edilmektedir.[43]

O gün, Amasya'daki tarihi karşılamada Müftü Hacı Tevfik Efendi ile birlikte şu kişiler hazır bulunmuşlardır: Mutasarrıf Vekili Mustafa Bey, Belediye Reisi Topçuzade Mustafa Bey, Kadı Ali Himmet Efendi, 5. Kafkas Fırkası Komutanı Cemil Cahit Bey, Vaiz Abdurrahman Kamil Efendi, Hoca Bahaeddin Efendi, Mevlevi Şeyhi Cemalettin Efendi, Veysibeyzade Nafiz Bey, Kurtoğlu Hasan Bey, Ulemadan İbadizade Mehmet, Şirvani H. Mahmutefendizade Mehmet, Müderris Mehmet Efendi, Muallim Mecdizade Sabri Efendi, Mecdizade Ahmet, Eytam Müdürü Ali Efendi, Hacımahmutzade Mehmet Efendi, Miralayzade Hamdi Bey, Kofzade Hafız Mustafa Efendi, Şirinzade Mahmut Efendi, Melekzade Süleyman Efendi, Kahvecizade Mehmet Efendi, Veysibeyzade Sıtkı Bey, Seyfizade Ragıp Efendi, Arpacızade Hürrem Bey, Topçuzade Hilmi Bey, Mehmet Ragıp

---

[42] Hüsrev Gerede'den: Cemal Kutay, **İstiklal Savaşının Maneviyat Ordusu,** İstanbul, Cemal Kutay Kitaplığı 4, 1977, s. 138-139.

[43] Hüsrev Gerede'den: Cemal Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları,** Ankara, Diyanet İşleri Y., 1973, s. 251.

Bey, Yumukzade Hamdi Efendi, Mumcuzade İsmail Hakkı Paşa, Yörgüçzade Rasim Efendi, Lütfi Bey (Türker), Komiser İsmail Bey, Komiser Muavini Osman, Harputizade Hasan Efendi, Gazeteci Mehmet Sırrı Bey, Polis Cemalettin Efendi, Posta Müdürü Mehmet Ali Bey, Telgrafçı Abdurrahman Rahmi, Jandarma Zabiti Ziya Bey, Harputizade Hasan, Topçuzade Münir, Hacı Alizade Ahmet, Payaslızade Yahya, Bicanzade Süleyman, Yumukosmanzade Hüsnü, Ilıcakların Halil, Şurutuzade Tevfik, Tiryakizade Tahsin, Hacı Osmanzade Halil, Çavuşluzade Ahmet, Temiz Alizade Mehmet, Küsuz Taşanzade Ahmet, Bosnalızade Halim, Yumukzade Ahmet Efendi.[44]

12 Haziran 1919 günü Mustafa Kemal Paşa Amasyalılara hitaben ilk konuşmasında, gerçekte -on gün sonra- 22 Haziran 1919 tarihli Amasya Tamimi'nde bütün ülkeye açıklayacağı "stratejik plan" ve Türkiye'nin içinde bulunduğu "büyük tehlike" karşısında yapılması gerekeni gayet açık bir dille anlatmıştır:

"Padişah ve Hükümet, İtilaf güçlerinin elinde esir vaziyettedir. Memleket elden gitmek üzeredir. Bu kötü vaziyete çare bulmak için sizlerle işbirliği yapmaya geldim. Hep beraber aziz vatanımızı ve istiklâlimizi kurtarmak için bütün gayretimizle çalışacağız.

Efendiler,

İzmir'in daha sonra Manisa ve Aydın'ın işgali, gelecekteki tehlikeyi daha açık göstermiştir. İşgal ve ilhak gibi hadiseler, asil milletimizin kalbini parçalıyor. Memleketimizin tamamen muhafazası için mitingler yaparak millî heyecanı çok canlı bir şekilde göstermek lazımdır. Tahammülü imkânsız olan bu acıklı vaziyet karşısında derhal bir teşkilat kurmak ve büyük devletlerin mümessillerine tesirli telgraflar çekmek lazımdır.

Amasyalılar!

Burası, Havza'dan ötesi Pontus oluyor. Sivas'tan doğusu Ermenistan'a katılıyor. Memleket İngiliz mandası altına giriyor. Tarihi büyük Türk Milleti böyle bir esareti kabul etmez. Milletimizin tarihi şerefi vardır.

---

[44] Hüseyin Menç, **Milli Mücadele Yıllarında Amasya,** Ankara, Amasya Valiliği Y., 2. Basım, 2002, s. 72.

Muhterem Amasyalılar!

Memleketin her tarafından ateşli çalışmalar başladı. Türk vatanseverlerinin gayretleriyle garp memleketlerimizde millî cepheler kuruldu. Cenupta Fransızlarla işbirliği yapan Ermenilere karşı bir Adana cephesi teşkil edildi. Kuvvetli çetelerimiz, Fransız ve Ermenilere saldırmaya başladılar. Erzurum'da Ermenilere karşı mücadele başlamıştır.

Amasyalılar, ne duruyorsunuz? Burada da her türlü haklarımızı korumak üzere bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurmalıyız.

Amasyalılar, düşmanların Samsun'a yapacağı herhangi bir huruç harekâtına karşı ayaklarımıza çarıklarımızı çekecek, dağlara çekilecek, vatanı en son kayasına kadar müdafaa edeceğiz. Allah milletimize mağlubiyeti gösterirse, bütün evlerimizi, mallarımızı ateşe verecek ve vatanı bir harabe zara çevirerek boş bir çöl halinde düşmana bırakacağız.

Amasyalılar, buna hep beraber yemin edelim."

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşması ardından Amasyalılar hep birlikte şöyle haykırmışlardır:

"Bütün Amasyalılar emirlerinizi bekliyor Paşam!"

Mustafa Kemal Paşa, bu haykırışları şöyle yanıtlamıştır:

"Sağ olun Amasyalılar, zaferi kazanacağız, vatan kurtulacaktır!"[45]

Ertesi gün (13 Haziran 1919) Sultan Beyazıt Camii Vaizi Abdurrahman Kâmil Efendi Cuma hutbesinde cemaate ülkenin kurtuluş yolunun "milletin azim ve kararında" olduğunu öğütlemektedir:

"Muhterem evlâtlarım!

Türk milletinin, Türk hâkimiyetinin artık hikmet-i mevcudiyeti kalmamıştır. Mademki milletimizin şerefi, hürriyeti, istiklali tehlikeye düşmüştür, artık bu hükümetten bir iyilik ummak bence abestir. Şu andan itibaren Padişah olsun, isim ve unvanı ne olursa olsun hiçbir şahsın ve makamın hikmet-i mevcudiyeti kalmamıştır. Yegâne çare-i halas halkımızın doğrudan doğruya hâkimiyetini eline alması ve iradesini kullanmasıdır.

---

[45] **Resimli Amasya,** Haz. Ahmet Demiray, Ankara, 1954, s. 135–136.

Asırlardan beri bunca şühedanın aziz ruhları üzerinde tesis olunup ikbale ulaşan, Devlet-i Osmani, Düvel-i muazzamanın hainane emellerinin kurbanı olmuştur. Altı yüz yıldan beri devam eden hanedan-ı saltanat artık son günlerini yaşamaktadır. Türk milletinin bu felaketten kurtulması için, bütün Müslümanların birleşmesi vatan ve milleti sevenlerin fedakârane ve cansiperane bir tavra ve harekete kıyam etmesi lazımdır.

Vatan ve milletimizi müstevlilerin pençe-i kahrından halas edecek teşebbüsata girişen, yüksek kumandan ve zabitanımızın sayına müzahir olmasını, Cenabı-ı Haktan hamd ü senalarımızla niyaz ederiz.

İşte muhterem cemaat, bu gibi zevatı muhteremenin ve betahsis hâlen şu anda cemaat arasında olup, memleket ve milleti izmihlali umumiden girdap-ı musibetten kurtarmak için ortaya atılmış bulunan, Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin arkasından gitmelidir."[46]

Abdurrahman Kamil Efendi tarafından verilen bu Cuma hutbesinin ertesi günü Amasyalılar, Yavuz Selim Meydanı'ndaki Atik-i Ali Mektebi'nde toplanmışlar ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurmuşlardır. Bu cemiyete ilk maddi yardımı yine Abdurrahman Kâmil Efendi, "Bunlar benden çok milletin hâlâsı (kurtuluşu) için sizlere lazım," diyerek biriktirdiği beş altını bir mendil içinde Mustafa Kemal Paşa'ya sunmuştur.[47]

"BİR NOKTA-İ İSTİNAD"

1924 yılında basılan *Gazi Paşa Hazretleri Amasya'da ve İslam'da Müftülük* adlı 16 sayfalık kitapçıkta; Mustafa Kemal Paşa'nın, Amasya'da "Bir nokta-i istinad bulsam kuvâ-yı işgaliyeyi allak bullak ederim," dediği ve bu "istinad noktasını" Amasya'da bulduğunu söylediği kaydedilmiştir.[48] 1924 yılındaki Amasya ziyaretinde Reisicumhur'un yanında bulunan Ankara Müftüsü Rıfat (Börekçi) Efendi de o tarihte (1924) Amasya Müftüsü olan Abdurrahman Kâmil Efendi'nin ülkenin kurtarılması için çabasını şu şekilde anlatmıştır:

---

[46] Hüseyin Menç, **Milli Mücadele Yıllarında Amasya,** s. 96.

[47] Hüseyin Menç, **Milli Mücadele Yıllarında Amasya,** s. 101.

[48] Osmanlıca basılan bu kaynaktan yararlanmamı sağlayan Yrd. Doç. Dr. Orhan Avcı'ya teşekkür ederim/HÖ.

"Gazi cenaplarının nutuklarından kısmen anlaşılıp vuzuh peydah etmeyen bir hakikat vardır ki o da, müşarünileyhin bundan beş sene evveli Amasya'da almış olduğu kuvvet ile ümid-i muvaffakiyeti hâsıl etmiş bulunmalarıdır. Evet, şimdi Gureba Hastanesi olan binada vuku bulan içtimada o zamana kadar, kuvve-i işgaliyeyi allak bullak etmek için henüz bir nokta-i istinat bulamadığından ve tasavvuratının ne dereceye kadar tatbik edebileceğini bilemediğinden nâşi müteellim (üzgün) olan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Amasya'da bulunan münevveranın o günkü azimperâne galeyanını görünce, istediği 'nokta-ı istinat'ı bulduğunu anlayarak muvaffakiyet ümidini hâsıl ederek işe başlamıştı. Binaenaleyh Amasya şehri söylendiğinden ve zannedildiğinden pek ziyade tarihî bir şehir olmuştur."[49]

Reisicumhur, beş yıl önce karanlık günlerde "Amasya Tamimi" ile Türk Milletine egemenlik ve istiklal yolunu işaret ettiği ilk ziyareti hakkında duygulu bir konuşma yapmıştır. Gazi Paşa eşi Latife Hanım'la birlikte gerçekleştirdikleri bu ziyaretindeki konuşmalarından birinde, Amasya şehrinin ve Amasyalıların Millî Mücadele'deki katkısıyla ilgili iki anısını anlatmıştır:

"Muhterem Amasyalılar;

Güzel ve sevimli memleketinizi birinci defa olarak, beş sene evvel yaşadığımız kara, felaketli bir günde ziyaret etmiştim. Bu acı günleri hatırlatırken o zaman azim ve sebat tavsiye ettiğimi de derhatır buyurursanız teşekkür ederim. Bütün vatandaşlarım gibi Amasyalılar da bu tavsiyemi hüsnükabul etmekte hiç tereddüt etmemişti. Bugün bütün felaketlerden sonra yeni mesaimizde muvaffakiyet ve teceddüt yolunda emniyetle yürüyebilmek için ayni tavsiyeyi tekrar edeceğim. Cumhuriyet bayrağı altında vahdet, azim ve gayret en esaslı düsturumuz olmalıdır. Gösterilen hüsn-i kabülden dolayı cümlenize teşekkürler ederim."

Reisicumhur, bu sözlerinden sonra Amasyalıların alkışlarıyla Belediye binasına gelmiş ve onuruna verilen ziyafetin ardından, beş yıl önce 1919 Haziranında arkadaşlarıyla buluştuğu bu güzel şehrin insanlarına şunları söylemiştir:

---

[49] Mahmud Nedim, **Gazi Paşa Hazretleri Amasya'da ve İslam'da Müftülük,** İstanbul, Amedi M., 1340 (1924), s. 3.

"Muhterem Amasyalılar!

Benim için, memleket için, inkılâp için çok mühim günler geçirdiğim bir şehirde bulunuyorum. Bu şehrin ahalisi, beni gecenin zulmetine rağmen, çok parlak, pek hararetli ve samimî bir tezahüratla karşıladılar. Bu dakikada bu kıymetli halkın mümessilleriyle bir sofrada bulunuyorum. Bütün bunlara ait hissiyatım, fikirlerim o kadar çok, o kadar heyecan halindedir ki, bunları tamamıyla ifade için beşeri lisanı gayri kâfi görmüyorum. Biliyorsunuz ki kalpten kalbe yol vardır. Benim bu dakikada bütün tahassüslerimi, pek vazıh bir surette, kendi kalplerinizde, kendi vicdanlarınızda okuyabilirsiniz.

Yalnız, Amasya'da geçirdiğim günlere ait iki hatırayı ihya etmeden geçemeyeceğim. Biri, elyevm müftünüz olan Hacı Kâmil Efendi Hazretlerine aittir.

Bundan beş sene evvel buraya geldiğim zaman, bu şehir halkı, bütün millet gibi, vaziyet-i hakikiyeyi anlamamışlardı. Fikirlerde teşevvüş (karışıklık) vardı. Dimağlar adeta durgun bir halde idi. Ben, birçok zevatla beraber Kamil Efendi Hazretleri ile görüştüm. Efendi Hazretleri bana itimat ettiler. Ve derhal teşebbüs aldılar. Aldıkları teşebbüs bir Cuma günü, şimdi ismini hatırlayamadığım bir cami-i şerifte, hakikati halka izah etmiş olmasıdır. Efendi Hazretleri halka dediler ki: 'Milletin şeref ve haysiyeti, hürriyeti, istiklâli hakikaten tehlikeye düşmüştür. Bu felâketten kurtulmak için icap ederse, vatanın son bir ferdine kadar, ölmeyi göze almak lazımdır. Bu noktada bütün milletin azim ile iman ile beraber çalışması lazımdır. Ve ilave ettiler ki, artık Padişah olsun, Halife olsun ismi her ne olursa olsun hiçbir şahsın ve makamın hikmet ve mevcudiyeti kalmamıştır. Yegâne çare-i halâs, halkın doğrudan doğruya hâkimiyeti eline alması ve iradesini kullanmasıdır.' İşte Efendi Hazretleri'nin bu mürşidane vuku bulan vaaz ve nasihatinden sonra herkes çalışmaya başladı. Bunun içindir ki, Müftü Kamil Efendi Hazretlerini takdirle yâd ediyorum. Genç Cumhuriyetimiz bu gibi ulema ile iftihar eder.

İkinci hatıram şudur:

Bilirsiniz ki yeni Türk devleti, Türk Cumhuriyeti, teessüs etmezden evvel birçok kimseler büyük ecdadımızın sırtlarına yüklenerek muhtelif devletler ve muhtelif hükümetler teşekkül ettiler. Bunlar hiçbir vakit millet mevcudiyetini tanımamışlar ve ona hürmet etmemişlerdir. Milletin maddi ve manevi büyük mevcudiyeti, her şeyi, kendi şahsî makam ve

menfaatlerinden ibaretti. Kendi mevkileri için milleti, memleketi feda etmekte asla tereddüt etmezlerdi. Çok vesileler, bilhassa en son hadiseler bunu ispat etmiştir.

Efendiler,

Milletin mevcudiyetini tanımağı zül addedenler, kendilerinin Allah'ın gölgesi olduğunu iddia gafletinde, cüretinde, sahtekârlığında bulunanlar en nihayet bu mukaddes varlığa ilk defa bu şehirde hürmete mecbur olmuşlardır. Bu noktayı izah için iki kelime ile ilâve edeyim: Cümleniz hatırlarsınız ki, Sivas Kongresi'nde milletin iradesini temsil etmek üzere bir heyet teşekkül etmişti. Ben, o heyetin riyasetinde idim. Demin izah ettiğim makam sahiplerinin bir murahhası, Bahriye Nazırı Salih Paşa, millet mümessilleriyle karşı karşıya gelmeyi kabul ederek İstanbul'dan Amasya'ya gelmişlerdi. Ben, milletin mevcudiyetine hürmet, iradesine riayet şartını esas olarak ihtiva eden bir itilaf nameyi o murahhasa burada imza ettirmiştim. İşte bu itibarla Amasya, İnkılâp ve Cumhuriyet tarihinde daima ehemmiyetini muhafaza edecek mevkii ihraz eylemiştir.

Beş sene sonra geçirmekte olduğum bu dakikaların bence çok kıymetli olduğunu beyan etmekle iftihar ediyorum."[50]

"İLK" TOPLANTI

General Ali Fuat Cebesoy, Mustafa Kemal Paşa, Rauf (Orbay) Bey ve kendisinin 20 Haziran 1919 günü Amasya'da buluşmaları ve "ilk" toplantı hakkında şunları yazmaktadır:

"Akşam yemeğine hep beraber oturmuştuk. Hasbıhallerimiz umumî mahiyette oluyor, mühim meselelerin hiçbirine temas edilmiyordu. Yemekten sonra Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf Bey ve ben baş başa kalmıştık. Ordu Müfettişliği Erkânıharp Reisi Miralay Kazım (Dirik) Bey yazı işlerimizi ve muhaberatımızı temin maksadıyla yanımızda bulunuyordu. Bazen Erkânıharp Binbaşısı Hüsrev (Gerede) Bey de odaya girip çıkıyor, Mustafa Kemal Paşa'dan telâkki ettiği emirleri süratle yerine getiriyordu. Söze Mustafa Kemal Paşa başlamış, Samsun'a çıktığı tarih olan 19 Mayıs 1919'dan bugüne kadar gerek askerî gerek mülki makamlarla yaptığı temasları anlatmış, sonra Rauf Bey'in Garbî

[50] **Resimli Amasya,** s. 149–151 ve ayrıca bkz: *67.* **Yılında Amasya Tamimi,** Haz. Hüseyin Menç, Samsun, Amasya Belediyesi Y., 1986, s. 30–31 ve Mustafa Güler, *Amasya Tamimi ve Ötesi,* Samsun, Eser M., 1995, s. 30–31.

Anadolu'daki seyahat intibalarını dinlemişti. 20. Kolordunun ve benim harekât tarzımdan daha evvel muhtelif vesilelerle malûmattar olduğu için bazı sualler sormakla iktifa etmişti (yetinmişti). Verdiğim cevaplardan memnun kalıyordu. Umumî vaziyetin müzakere ve münakaşasına geçmeden evvel Erzurum'da bulunan ve içtimaımıza gelemeyen 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya toplandığımızı haber vermeyi münasip görmüştük."[51]

Önemli bir ayrıntı, "ilk" toplantı sürerken Kazım Karabekir Paşa, -bir yabancı akademisyenin kullandığı deyimle- "Ermenistan Cephesi"nde bulunduğu için Amasya'ya gelememiştir.[52]

Amasya'daki "ilk toplantı" ile ilgili olarak Rauf Orbay'ın, 1941 yılında, Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği mektubunda bir cümle yer almaktadır:

"Mustafa Kemal Paşa ve Ali Fuat Paşa ve bir gün sonra Samsun'dan gelerek iltihak eden 3. Kolordu Kumandanı Miralay Refet ile vaziyeti enine boyuna tetkik ve münakaşa ederek neticede harekete geçme zamanının hulûlüne kanaat getirdik. (...)"[53]

Rauf Orbay'ın 1960'ların başında *Yakın Tarihimiz* dergisinin 4 cildini oluşturan toplam 52 sayıda (Mart 1962 ile 21 Şubat 1963 tarihleri arasında) yayınlanan anılarında da şu bilgiler bulunmaktadır:

"(...) Amasya'ya vardık. Burada şehir dışında, Amasyalılarla birlikte bizi karşılayan Mustafa Kemal Paşa ile buluşarak misafir edildiğimiz kumandanlık dairesine gittik.

Mustafa Kemal Paşa bize haber vermeden Havza'dan ayrılmaya mecbur oluşunun sebebini anlattı. Meğer İstanbul'a davet edilmiş imiş. Bunun için muhaberelerle vakit kazanıp dönüşünü mümkün olduğu kadar geciktirmeye çalışırken Havza gerisinde, Merzifon'daki İngiliz askerî müfrezesinin bir baskını ile Çeltik Boğazı'nı ve Havza'yı işgal suretiyle kendisini iş göremez hale getirmeleri ihtimaline binaen, ansızın verdiği bir kararla Havza'dan uzaklaşıp, Boğazın güneyinde, Amasya'yı daha emin görerek, buraya gelmiş bulunduğunu söyledi.

---

[51] Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları,** İstanbul, Vatan N., 1953, s. 71.

[52] Elaine D. Smith, **Turkey: Origins of the Kemalist Movement 1919–1923**, Washington DC, 1959, s. 14.

[53] Rauf Orbay, "Kazım Karabekir Paşa'ya Mektup, 4 Temmuz 1941" Kazım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz,** İstanbul, Türkiye Y., 1960, ekler kısmındadır.

Amasya'da o akşam, ancak yemek yedikten sonra Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşalarla ben baş başa kalabildik. Böyle yalnız ve sükûn içinde oturup birbirimize anlatacağımız şeyler pek çoğalmış, birikmişti. Gerçi, Ali Fuat Paşa ile Ankara'da ve yolda bir hayli konuşup dertleşmiştik ama, Mustafa Kemal Paşa'nın bize ve bizim ve bilhassa benim ona, bir aya yaklaşan tamamıyla muhaberesiz geçmiş ayrılık zamanımızın olaylarla yüklü günlerini anlatmak için, sabırsızlandığımız tabii idi. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan Boğaz'ı geçip de Karadeniz'e açıldıktan sonra, pusulasının dahi bozuk olduğunu öğrendiği, tecrübesiz kaptanın elindeki köhne (Bandırma) vapuruyla Samsun'a varıncaya kadar atlattığı tehlikeleri, bu arada Tophane rıhtımında vedalaştığımız sırada belirttiği (İngilizlerin kendisini tevkif etmek) teşebbüslerinden nasıl kurtulduğunu ve Anadolu'ya ayak bastığı andan itibaren karşılaştığı zorluklara olan mücadelelerini anlattıktan sonra, bütün bunlara rağmen, gerek Samsun, gerek Havza ile burada Amasya'da köylüsü ve kentlisi ile halkın her haliyle (şeref ve namusunu kurtarmak için mücadeleye atılmak aşkını) belirttiğini ve zaten bunun böyle olacağını tahmin etmiş olmamıza rağmen, bizzat görmekle duyduğu sevincin her mihneti unutturmaya yettiğini söyledi. Bende kendisine İstanbul'da artık nefes almaya imkân kalmadığını ve oradan ayrıldıktan sonra Bandırma'dan itibaren, Afyonkarahisar ve Ankara'ya kadar dağ tepe dolaşarak, yer yer uğradığım köylerde, kasabalarda temas ettiğim köylüsünden efesine kadar herkesin İzmir faciasından beri intikam hissiyle kabına sığamaz bir halde mücadeleye atılmak şevkiyle heyecanlandığını gördüğümü, misaller zikrederek anlattım."[54]

BİR TARTIŞMA

1919 yılı 19 Mayısında Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da başlattığı Türk istiklâl yürüyüşünün stratejik önemdeki ilk toplantı, 20/21 Haziran 1919 günlerinde Amasya'da biri emekli üç komutanın kendi aralarında ve Kazım Karabekir Paşa gibi orada bulunmayan komutan arkadaşlarıyla yaptıkları değerlendirmelerle kısa sürede sonuç vermiştir. Fakat İstiklal Savaşı'ndan hemen sonra 1924 yılında Mustafa Kemal Paşa ile Kazım Karabekir Paşa, Rauf Orbay ve Ali Fuat Paşa (Cebesoy) arasında baş gösteren "ihtilaf" ve "tasfiye" süreci nedeniyle bazı çevrelerce bir "karanlık oda" ve bir "tutanak" tartışmasına indirgenmiştir.

---

[54] "Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz,** Cilt III, s. 18–19.

1927 yılında Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal, Parti Kurultayında tarihî söylevini okurken; Amasya'da yapılan 20/21 Haziran 1919 günlü toplantı ve ardından hazırlanan "tutanak" ve üzerindeki "imzalar" hakkında ayrıntılı bilgi sunmuştur:

"18 Haziran 1919 günü Trakya'ya verdiğim direktifte işaret ettiğim bir noktanın uygulanması zamanı gelmiş bulunuyordu. Hatırınızdadır ki, o nokta, Anadolu ve Rumeli Teşkilat-ı Milliyesini birleştirecek, bunları bir merkezden temsil ve idare etmek üzere, Sivas'ta bir millî heyet toplamaktı. Bu amaçla yaverim Cevat Abbas Bey'e 21–22 Haziran 1919 gecesi Amasya'da söyleyip yazdırdığım genelgenin başlıca noktaları şunlardı:

[Reisicumhur, konuşmasının bu kısmında Amasya Tamimi metnini okur./HÖ]

Görüyorsunuz ki, bu yazdırdıklarım, daha önce vermiş ve dört gün önce Trakya'ya iletmiş olduğum bir kararın Anadolu'ya da genelge ile bildirilmesinden başka bir şey değildir. Bu kararın, 21–22 Haziran 1919 gecesi, karanlık bir odada alınmış korkunç ve esrarengiz yeni bir karar olmadığı kolaylıkla anlaşılır sanırım.

Bu noktanın aydınlanması için isterseniz küçük bir açıklamada bulunayım.

Efendiler, o müsvedde işte olduğu gibi şu kâğıtlardır, (göstererek) dört maddeliktir, içindekileri söyledim. Altında benim imzam vardır. Bir de, görevi dolayısıyla kurmay başkanım bulunan Albay Kazım Bey'in (Dirik) yaverlerimden yazışma işleriyle görevli Hüsrev Bey'in, askerî makamlara şifre eden emir subayım Muzaffer Bey'in ve sivil katlara şifre eden bir sivil görevlinin imzaları vardır. Bundan başka daha birtakım imzalar vardır.

Bu imzaların bu müsveddeye konması güzel bir talih ve rastlantıdır. (...)

Şimdi imza işine gelelim. Ben müsveddenin yeni gelen arkadaşlarca da imzalanmasını istedim. O sırada Rauf ve Refet Beyler benim odamda, Fuat Paşa başka bir odada bulunuyorlardı.

Rauf Bey konuk olduğundan bu müsveddeye imza koymak için kendinde bir ilgi ve yetki görmediğini, incelikle söyledi. Bunun bir tarihî anı değerinde olduğunu ileri sürerek imza etmesini söyledim. Bunun üzerine imza etti.

Refet Bey, imzadan çekindi ve böyle bir kongre toplamaktaki amaç ve yararı anlayamadığını söyledi.

İstanbul'dan beri yanımda getirdiğim bu arkadaşın -tuttuğumuz yola göre- anlaşılması pek kolay olmayan bir konuda açığa vurduğu düşünüş ve duyuş biçimi bana çok acı geldi. Fuat Paşa'yı çağırttım. Paşa, düşüncemi anlayınca hemen imza etti. Ali Fuat Paşa'ya Refet Bey'in çekinmesi nedenini anlayamadığımı söyledim. Fuat Paşa, Refet Paşa'yı biraz sıkı sorgulayınca, Refet Bey, müsveddeyi eline alarak kendine özgü bir işaret koydu. Öyle bir işaret ki bunu bu müsvedde de bulmak biraz zordur. (Buyurun merak eden inceleyebilir.)

Efendiler, gereksiz gibi görülebilen bu açıklama, sonraki yıllar ve olaylarla ilgili birtakım karanlık noktaları aydınlatmaya yarar düşüncesiyle yapılmıştır." [55]

Bu tutanak hakkında Yunus Nadi şunları yazmıştır:

"Benim yaptığım tahkikata nazaran ortada öyle anlatılmak istenildiği gibi karanlık oda mukarreratı (görüşmeleri) gibi bir ahitname mevcut olmayıp yalnız bazı safhaları hayli çetin olarak cereyan etmiş olan müzakerenin, bazı notları, neticede Mustafa Kemal Paşa tarafından –daha ziyade bir hatıra olarak- arkadaşlarının imzasına arz edilmiş ve bu imza işi de herkes tarafından öyle kolay ve icra edilivermiştir."[56]

Hüsrev Gerede'nin günlüğünde bu toplantı ve tarihi belge ile ilgili ayrıntıların anlatımı da Yunus Nadi'nin bulgularını doğrulamaktadır:

"23 Haziran 1919: Amasya'nın ünlü kalesine çıktım. Doktoru da (Refik Saydam) sürükledim. Kışlalardan yürüyerek tam bir saatte vardık. Görüntü çok güzel ve şairane. Mustafa Kemal Paşa Sivas'ta Anadolu ve Rumeli adına toplanacak kongreye buralardan üçer temsilci gönderilmesi için kısa fakat açık, güzel bir genelge yazdı. Propaganda ve genelge hazırlama işlerine ben baktığım için, müsveddeyi ben de imzaladım. 10 Temmuz'da Erzurum'da toplanacağını duyduğumuz kongreye yetişmek istiyoruz. Kazım Karabekir, Sivas Kongresi genelgesi gönderilmeden önce Vilayat-ı Şarkiye Konferansı'na katılmamızı, oradan genel kongreye Vilayat-ı Şarkiye temsilcileri olarak gitmemizi önermişti. Ermenistan tehlikesine karşı Erzurum toplantısının bir an önce

---

[55] **Nutuk/Söylev,** Cilt I, s. 43 ve 45.

[56] Yunus Nadi, **Kurtuluş Savaşı Anıları,** s. 92–93.

yapılmasını istiyordu. Önemli olan, ulusun bağımsız, özgür bir biçimde dünyaya haykırması, hukukumuzu özellikle siyasal alanda eylemli olarak savunmasıdır. Rauf Bey de yeni gelmiş, henüz doğrudan doğruya bir görev üstlenmemiş olmasına karşılık aynı görüşü paylaştığımızdan bu genelgeyi imzalamıştı."[57]

Yunus Nadi'nin sözleriyle; ortada bir "ahitname" mevcut değildir ve "bu imza işi de herkes tarafından öyle kolay ve icra edilivermiştir" demek mümkündür ama bu alanda üretilen kimi söylentilerin menkıbe haline getirildiğini ve 21–22 Haziran 1919 gecesi Amasya'da yapılan toplantıda "gizli" ve "açıklanmayan" bir başka "karar" daha bulunduğuna inananların olduğunu da belirtmek gerekir.

Bunlar arasında sürpriz bir isim, Falih Rıfkı Atay, Amasya'da hiç açıklanmayan "gizli" bir "karar" daha alındığını ve buna göre; Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey'in bir "millî hükümet" kadrosu olarak belirlendiğini yazmıştır.[58]

20–21 Haziran 1919 gecesi Amasya'da kumandanların, kendi aralarında gizli kalmak koşuluyla, "Kumandanlar yerlerini terk etmeyeceklerdir. Eğer bir kumandan görevinden alınırsa yerine atanan kumandanın durumuna bakılarak güvenilir bir kişi ise, kumanda teslim edilecek, değilse hiçbir surette kumanda mevkii terk edilmeyecektir," şeklinde bir söz verdikleri de aktarılanlar arasındadır.[59]

Daha ilginci Hüsrev Gerede tarafından (Cemal Kutay'a) söylendiğine göre; Amasya'da kayıtlara geçmeyen bir "gizli" karar alınmıştır. Hatta bu "gizli" kararın içeriği, sonradan "ısrarla" söylendiğine göre, yalnızca Kazım Karabekir Paşa'ya bildirilmiştir. Bu "gizli" karar doğrultusunda; Mustafa Kemal, Ali Fuat, Kazım Karabekir Paşalar ve Rauf Bey, -eğer beklenilmeyen bir gelişme olursa- Sivas Kongresi'ne hemen "Millî Meclis" mahiyeti vereceklerdir ve bu 4 kişi bir "Millî Hükümet" olarak görev üstlenecektir.[60]

Askeri Tarihçi Tahsin Ünal ise Amasya toplantısında alınan kararların kendi ifadesiyle "tahmini olarak" iki başlık altında toplanması gerektiği görüşündedir:

---

[57] **Hüsrev Gerede'nin Anıları** Haz. Sami Önal, İstanbul, Literatür Y., 4. Basım 2003, s. 40.

[58] Falih Rıfkı Atay, **Çankaya,** İstanbul, Bateş AŞ., 1980, s. 180.

[59] Refik Necdet Aktaş, "Ortaya İhtilâl Komitesi Çıktı," **Milliyet,** 27 Mayıs 1969.

[60] Cemal Kutay, "Amasya Protokolünde Gizli Madde", **67. Yılında Amasya Tamimi,** s. 20.

(1) Bir millî mukavemet cephesi kurmak;

(2) İcap ederse bir millî hükümet kurmak.

Tahsin Ünal'a göre; birinci şık İstanbul'dan beri düşünülmektedir ve ders kitaplarında "Amasya Tamimi" olarak yer almıştır. "Fakat ikinci şık, yani, 'icap ederse bir millî hükümet kurmak' fikri herkese duyurulmamış, hatta senelerce gizli tutulmuş, bu karar yalnız ve yalnız toplantıya iştirak eden 5–8 kişilik bir kadro tarafından bilinmiştir. Gizli toplantıda birinci şık üzerinde kolayca anlaşılmış ise de, ikinci şık üzerinde anlaşmak kolay olmamış, dolayısıyla 5–8 kişi arasında daha ilk günde görüş ve fikir ayrılığı baş göstermiştir. Zira o zaman umumi görüş ve fikirler, 'millî cephe' kurmak fikri üzerinde toplanıyor, daha ilerisi ne düşünülüyor, ne de tasavvur edilebiliyordu."[61]

O sırada Amasya'da bulunanlardan ve sonradan Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal'e suikast girişimiyle suçlananlar arasında olduğu gerekçesiyle 31 Aralık 1926 günü idam edilen Eskişehir Milletvekili Mehmet Arif Bey'in 1924 yılında yayınlanan anılarında şu bilgiler yer almaktadır:

"(...) İlk gün sonra Ali Fuat Paşa Hazretleri Ankara'ya döndü. Rauf Bey, İstanbul Mebusan Meclisi açılıncaya kadar (yaklaşık yedi ay) Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ile Anadolu'da birlikte çalışmıştır. Birkaç gün kaldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa Hazretleri yanındakilerle birlikte Sivas'a hareket ettiler. Toprakları Ermenistan'a söz verilmiş olan Doğu vilayetleri halkınca Erzurum'da bir millî kongre toplanmasına karar verilmiş idi. Erzurum Kongresi'nden sonra daha genel kapsamlı bir kongrenin toplanması için temsilcilerin Sivas'a gönderilmesine dair Paşa Hazretleri tarafından gerekenlere gizlice tebligat yapıldı."[62]

1919 yılı 20–21 Haziran gecesi ve 22 Haziran günü Amasya'da Mustafa Kemal Paşa ile buluşan kişilerden Rauf Orbay ve Ali Fuat Cebesoy'un anılarında aktardıkları hususlar -ayrıntılarda biraz farklılıklar taşımakla birlikte- 1927 yılında *Nutuk*'ta açıklanan öteki hususları ortadan kaldırmamaktadır. Rauf Orbay'ın "toplantı süreci" ile ilgili

---

[61] Tahsin Ünal, "Milli Mücadele Başlarında Mustafa Kemal", **Türk Kültürü,** Sayı 73 Kasım 1968, s. 36.

[62] Mehmet Arif, "Anadolu İnkılâbı: Albay Mehmet Arif Bey'in Millî Mücadele Anıları, 1919–1923", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** 58, Kasım 2001, s. 52.

anlatımlarından kendisinin Amasya'ya geliş yolu üzerindeki kumandanlarla görüştüğü anlaşılmaktadır.

"Toplantı" hakkında Kazım Karabekir Paşa ve diğer bazı gibi kumandanlara doğrudan Mustafa Kemal Paşa tarafından zaten haber verilmiştir:

"Ali Fuat Paşa da, tutumu malum Ankara valisiyle olan münasebetlerine ve kolordusuna dair malûmat verdikten sonra, şu anda aramızda bulunmayan Erzurum'daki 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'yı da durumdan haberdar etmek isteyen Mustafa Kemal Paşa şu telgrafı yazdırıp çektirdi:

'İstanbul'da yüksek zevat ve rüfeka ile yaptığımız görüşmeler neticesinde bize katılmak üzere harekete geçen Bahriye eski Nazırı Rauf Beyefendi İzmir içinden geçerek ve orada kumandan arkadaşlarımızın da görüşlerini alarak Ankara üzerinden 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa ile birlikte bugün Amasya'ya teşrif eylediler. Umumi vaziyet hakkında görüşüyoruz. Neticeyi yarın arz edeceğiz. Hepimiz ayrı ayrı selam ve ihtiram ile gözlerinizden öperiz."[63]

İlginç bir ayrıntı ertesi gün, Hayati Bey elinde bir tomar kâğıtla telgraf memuru Abdurrahman Rahmi Bey'in yanına oturmuş ve en üstteki kâğıdı uzatarak şöyle demiştir:

"Rahmi Efendi, bu çok önemli şifreli telgrafı hepsine ve her şeye takaddüm ederek çekeceksin. Ben keşidesi hitam bulduğu zaman Paşa Hazretlerine bildireceğim."[64]

Rauf Orbay daha sonra şunları aktarmaktadır:

"Amasya'daki üçlü toplantımızda evvela, üçümüzün ayrı ayrı hâl ve vaziyetini inceleyip umumi şekilde tespit ettiğimiz bölgelerin, hemen hemen aynı ruh haleti içinde aynı duygularla mütehassıs olan halkıyla mücadeleye elverişli bir zemin teşkil ettiği hususundaki kanaatimiz kuvvetlenince, aylardan beri zihnimizi kurcalayan 'Kesin şekilde mücadeleye atılıp atılmamak' tereddütlerimiz silinmiş olduğundan, bu kati kararı vermek zamanı da gelmiştir. (...) Biz şahsen İstanbul'da gerek Padişah, gerek Sadrazam Damat Ferit Paşa ile yaptığımız temaslarda,

---

[63] Rauf Orbay'ın Hatıraları, **Yakın Tarihimiz,** Cilt III, s. 18–19.

[64] Turgut Fethi Erden, (Anlatan: Abdurrahman Rahmi Erden, 1901–1984), "Mustafa Kemal'le Amasya'da On beş Gün", **Tercüman,** 18 Kasım–26 Kasım 1992.

bunların vatanı kurtarmak için gereken azim ve imandan yoksun oldukları gibi, hatta kurtarma ümitlerini tamamen kaybetmiş ve böylece düşmanlar ile ne lütfederlerse ona razı olmaya hazırlanmış bulunduklarını görmüştük. Şu halde milletin zarurî görerek içinden gelen bir aşkla belirttiği bu (kendi kendini müdafaa) isteğini bir noktada teksif ile kuvvetlendirip tahakkuk ettirebilmek için gereken teşebbüslere geçmek de bizim vazifemizdir. Bunun için illerden davet edilecek murahhaslarla tercihen Sivas'ta bir millî kongre toplayıp işe başlamak lazımdır,' bu nokta üzerinde mutabık kalınca, iş müştereken imzalanacak bir kararname taslağını, temize çekilmeden evvel Kazım Karabekir Paşa, 2. Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa ile Amasya'ya gelmesini beklediğimiz 3. Kolordu Kumandanı Albay Refet (Bele) Bey'e de gösterip, onların da fikirlerini almaya kalıyordu.

Bu iş de ertesi günü yapıldı. Makine başında kendisine bildirilen kararı, derhal imzalamaya hazır olduğu cevabını veren Konya'daki Mersinli Cemal Paşa, üstelik İtalyanlardan tedarik edeceği silahlarla teçhiz edeceği halkı, hemen harekete geçirmeye hazır olduğunu da bildirmişti.

Kazım Karabekir Paşa ise verdiği cevapta; esasta mutabık kaldığını belirtmekle beraber, kongrenin Sivas'tan evvel, Erzurum'da toplanmasının muvafık olacağını bildiriyordu. Kazım Karabekir Paşa, daha evvel İstanbul'da bulunduğu sırada, gerek Mustafa Kemal Paşa, gerek benimle olan temaslarında memleketin tek kurtuluş çaresinin fiilî mukavemet olduğu kanaatiyle Doğudaki kuvvetlerin kumandanlığını üzerine aldığını ve Erzurum'a gider gitmez, ilk işinin bu mukavemet (direniş) zeminini hazırlamak olacağını söylemişti. Şimdi verdiği cevaptan da, Paşa'nın tasarladığı işlerin tahakkuk ettirme safhasına girerek Erzurum'da bir müddet önce kurulmuş Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Redd-i İlhak gibi millî teşekküllerin de yardımıyla Doğu vilayetleri murahhaslarından mürekkep bir kongre toplamak üzere hazırlıkta bulunduğu anlaşılıyordu."[65]

Ali Fuat Paşa'nın aynı konuda anlatımı ise şöyledir:

"Toplantımız aralıksız olarak saatlerce sürmüştü. (...) Detaylara girdikçe türlü müşküllerle karşılaşıyor, bazen mevzu ister istemez dağılıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın hazırlamış olduğu kısa bir

[65] Rauf Orbay'ın Hatıraları, **Yakın Tarihimiz,** Cilt III, s. 19.

muhtıranın kararlarımızı formüle etmek bakımından bize bir hayli yardımı dokunmuştu. (...) Vardığımız kararları bir kâğıda not etmiştik. Yarın veya öbür gün Amasya'ya gelmesini beklediğimiz 3. Kolordu Kumandanı Miralay Refet (Bele) Bey'e de okuyacak ve onun da mütalâasını alacaktık. Ayrıca Konya'da 2. Ordu Müfettişi bulunan Mersinli Cemal Paşa ile Kazım Karabekir Paşa'nın fikir ve mütalaalarını soracak, verdiğimiz karara iştirak edip etmediklerini öğrenecektik. Mersinli Cemal Paşa ile ben, Karabekir Paşa ile de Mustafa Kemal Paşa muhabere edecek ve bu suretle sürat temin olunacaktı. Müfettişlik Erkânıharp Reisi Miralay Kazım Bey de Mustafa Kemal Paşa'dan alacağı emir ve notlarla gerek kararımızı ve gerekse bu karardan haberdar edeceğimiz kumandanlarla bazı mühim zevata yazılacak telgrafları ve mektupları ertesi akşama kadar hazırlamaya çalışacaktı.

Ertesi günü derhal faaliyete geçmiştik. Mersinli Cemal Paşa ile makine başında giriştiğimiz muhabere hüsnü suretle neticelenmişti. Kararlarımıza tamamen iştirak ettiğini bildirmişti. Hatta İtalyanlardan kâfi miktarda silah ve cephane tedarik ederek halka dağıtabileceği vaadinde bulunmuştu.

Mustafa Kemal Paşa; yalnız Doğu illeri murahhaslarıyla toplanacak bir kongrenin bütün yurdu temsil edemeyeceği noktasında biraz tereddüde düşmekle beraber, bunun, millî harekete bir başlangıç şeklinde faydasız olmayacağını kabul ederek, Erzurum'dan sonra asıl kongrenin yine Sivas'ta toplanması şartıyla, Kazım Karabekir Paşa'nın fikrini tasvip edince, Amasya Kararları (...) tebliğ edildi."[66]

Ali Fuat Paşa, Refet Bey ve ötekilerin metni imzalamalarını anılarında şöyle yansıtmıştır:

"Miralay Refet Bey bize iştirak edebilmek için hazırlanmış olan yazıları ve kararları gözden geçiriyordu. Yazı işleri bitinceye kadar içtima odasına girip çıkıyor, bu arada diğer salonda bulunan Paşanın maiyet erkânı ile konuşuyorduk. Ekserisini eskiden tanıyordum. Bunların arasında Erkânıharp Kaymakamı Arif, Doktor Binbaşı Refik (Saydam) Beyler de vardı. (...)

[66] "Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz,** Cilt III, s. 19 ve 48.

Yaverlerden biri salona gelerek:

– Paşa Hazretleri sizi rica ediyorlar, dedi. İçtima odasına döndüm. Hüseyin Rauf Bey de orada idi. Mustafa Kemal Paşa:

– Hamdolsun işlerimiz tamamlandı. Burada bulunmayıp da kararlarımıza iştirakini temin eylediğimiz arkadaşlarla da muhabere ederek mutabakatı efkâr hâsıl olduğunu gördük. Öyle ise şimdi kararlarımızı imzalayabiliriz, dedi.

Hüseyin Rauf Bey ile ben imzaladıktan sonra sıra Refet Bey'e gelmişti. Refet Bey ufak bir tereddüdü müteakip bana döndü:

– Kongrenin icabında bir hükümet teşkil edeceği anlaşılıyor. Acaba siz de böyle mi anlıyorsunuz, diye sordu.

– Evet, kongrenin her şeyi tetkik ve müzakere ettikten sonra milletin hürriyet ve istiklâlini temin maksadıyla bir hükümet tesisi de lazım geliyorsa bunu yapabileceğini ben de anlıyorum, cevabını verdim. Bunun üzerine itiraz etmedi. Mustafa Kemal Paşa'nın uzattığı kararnamenin altına imzasını koydu."[67]

Ali Fuat Paşa, Kazım Karabekir Paşa'nın tutumu hakkında da şunları yazmaktadır:

"Mustafa Kemal Paşa da aynı şekilde Kazım Karabekir Paşa ile muhabere etmiş, onun da muvafakat reyini almıştı. Yalnız Karabekir Paşa, Sivas umumi kongresinden evvel Erzurum'daki Vilayeti şarkiye kongresinin toplanmasını ve Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in toplantıya iştirak için Erzurum'a gelmelerini rica etmişti. Paşa'nın bu arzusu bizim tarafımızdan da kabul olunmuştu. Bununla beraber ufak da olsa bir görüş ihtilâfı kendisini belli etmiş demekti. Ne yazık ki, bu ihtilâf ileride ve bilhassa Sivas kongresine takaddüm eden günlerde kendisini ziyadesiyle hissettirmişti. Mustafa Kemal Paşa:

– Erzurum'dan böyle bir cevap alacağımızı tahmin etmiştim. Yanılmamışım. İstanbul'da kendisiyle görüştüğüm zaman Şarkta muhtelif namlar altında toplanmış olan teşekkülleri birleştirerek Erzurum'da bir mukavemet merkezi yaratılmasının ve millî bir Türk hükümetinin esaslarını kurarak yine buradan harekete geçilmesinin isabetinden bahsetmişti, demiş ve sonra ilave etmişti:

---

[67] Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları,** s. 75–76.

– Memleketi Şark ve Garp diye ayırmak doğru değildir. Vatanı bir kül olarak mütalâa etmeli. Kurtuluş için umumî çareler aramalıdır."[68]

General Kazım Karabekir anılarında kendi tutumunu şu şekilde açıklamaktadır:

"Ben Şark hareketini millî muvaffakiyetimizin esası addediyordum. Buna daha İstanbul'da iken karar vermiş ve bu kararımla Mustafa Kemal Paşa'yı dahi tenvir ve teşvik etmiştim. Fakat henüz millî teşkilâtımız taazzuv etmemiş, millî bir kongrede millî bir mukavemet kararı verilmemiş iken ve hususiyle henüz Kafkasya'ya İngilizler hâkim iken bir hareket yapmak sergüzeştçilikten başka bir şey olmaz. Harice karşı da bir Generalin kıyamı gibi mahiyeti sıfır olan bir hareket olur. Bu harekete Erzurum'da Rawlinson da beni teşvik etmekte ve Bolşeviklerin Elviye-i selaseye geldiği haberleriyle vakitsiz bir hareketi teşci etmektedir. (...)"

17 Haziran 1919 tarihinde Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya görüşünü yazmıştır:

"Vaktinden evvel yapılacak bir hareket ordu müfettişliği kıtaat ve devairini ve İstanbul müessesatını ve kıymetli şahsiyetleri mahvedebilir. Bunun için herhangi bir hareket kendiliğinden değil haricin tazyikiyle olması daha muvafık olur. Ve cihan efkârı umumiyesinde dahi yeniden fena bir mevki tutmuş olmayız. Halen mühim olan husus ihrazatla beraber kıymetli vücutların İstanbul'dan çıkarılması ve Mütareke ahkâmı diye elimizden kama ve süngü kolları vesairenin çıkarılmaması ve bir takım kıtaatın lağvı cihetine gidilmemesidir. Bolşeviklerle yakında temas hâsıl olunca maksat ve hedefleri anlaşılacak ve memleketimizi bilcümle İtilaf kuvvetlerinin tahliye etmesi yani ne İtilaf ve ne de Bolşevikler tarafından bitaraflığımızın ihlâline sebebiyet verdirilmemesi talebine bize hak verdirecek ve bu suretle bitaraflığımızı ihlâl ve hakkımızı tanımayanlara karşı silaha sarılmak meşru olacaktır."[69]

Rauf Orbay'in anlatımına göre Erzurum ve Sivas Kongrelerinden önce ilk Amasya'da beliren yeni iradeyi ilk şekillendirenler; Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa ve kendisi olmak üzere üç kişidir:

---

[68] Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları,** s. 72–73.

[69] Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz,** İstanbul, Türkiye Y., 1960, s. 51.

"(...) Tespit ettiğimiz (ilk fiilî harekete geçmek) kararını, evvela biz üçümüz hazırladık. Zaten hazırlama ve tespit safhasında da başka bir yardımcımız yoktu. Kararda adı geçen arkadaşların muvafakatleri muhabere ile sağlanmıştı. Müzakereye iştirak ve imza için davet ettiğimiz arkadaşlardan Samsun Mutasarrıfı Hamit Bey, Karadeniz kıyılarında huzursuzluk yaratan mahut Pontus'çu Rumların tedibi işleriyle meşgul olduğundan Amasya'ya gelememiş, yine aynı bölgede faaliyette bulunan 3. Kolordu Kumandanı Albay Refet (Bele) Bey ise, toplantının sonuna yetişebilmişti. Refet Bey eskiden beri bizimle aynı fikirde ve kanaatte idi. Nitekim bu defa da önüne koyduğumuz kararnameyi: 'Anladığıma göre, gerektiğinde bir millî hükümet de kurulacaktır, ne dersiniz, öyle değil mi?' diyerek imzalamakta tereddüt etmedi. Bu arada, bizimle aynı fikirde oldukları halde şimdilik İstanbul'da gizli çalışmaları uygun bulunduğu için, orada kalmış olan Kara Vasıf, Tophaneli Şevket gibi arkadaşlar da vardı. Durumu onlara da bildirmek ve aynı zamanda, İstanbul'da düşünce ve kanaatlerine kıymet verdiğimiz diğer siyasi şahsiyetlerden bazılarını da muhabere ile tenvir ve düşüncelerini öğrenmenin faydalı olacağını ileri sürerek, bunlara birer mektup yazılmasını, Kurmay Başkanı Kazım (Dirik)'e havale etmiştik. Bu mektupları Ali Fuat Paşa ile birlikte Ankara'ya gidip, oradan İstanbul'a geçecek olan Maliye Müfettişi Arif Bey sahiplerine dağıtılmak üzere Kara Vasıf Bey'e verecekti.

Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa, maiyetindeki kurmay heyetten Albay Kazım, Yarbay Arif ve Binbaşı Hüsrev (Gerede) Beyleri davetle, kararımızı gösterip mütalaalarını sordu. Her üçü de tereddüt etmeden, isabetli bulduklarını söyleyerek, 'vatan ve milletin kurtulacağı güne kadar, ne olursa olsun aynı yolda, aynı maksatla, kendisi ile beraber her tehlikeye göğüs gererek yürümekte devam edeceklerine, askerlik ve şerefleri üzerine yemin ettiler.

Artık Amasya'da yapacak başka bir işimiz kalmamıştı. Haziran'ın aynı günü, Refet Bey'i de birlikte alarak, Mustafa Kemal Paşa ile Sivas'a doğru yola çıktık. (...)"[70]

Mustafa Kemal Paşa'nın meşruiyetçi tutumuyla uyumlu gözükmeyen bu tür değerlendirmeler ve yorumlar yakıştırmadır ve gerçekle ilişkili olduğunu düşünmek için yeterli ve ciddi kanıtlar bulunmamaktadır.

[70] "Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz,** Cilt III, s. 49.

Taha Akyol'un Atatürk monografisinde yer alan bir saptaması önemlidir ve burada ayrıca vurgulanmalıdır. Atatürk araştırmalarında yöntembilim açısından bir tür "ihtiyatlılık" olarak kabulü zorunlu ve son derece önemli olan bu saptama şöyledir:

"Mustafa Kemal'in bütün siyasi hayatında değişen şartlara göre değişen söylemler, taktikler, stratejiler geliştirmesi, siyasi dehasının özelliklerinden biridir. Siyaset ve diplomasiyi daima ön planda tutmuştur."[71]

İlginçtir, 8 Aralık 1919 tarihinde, Sivas'tan Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat kendisi tarafından Konya'da Miralay Fahrettin (Altay) Bey'e gönderilen mektuptaki bazı ibareler bu tür yakıştırmalara yanıt olmak için kaleme alınmış gibidir.

Bu önemli mektubun söz konusu yakıştırmalarla ilgili kısımları şöyledir:

"Toplanacak olan Meclis-i Mebusan, millete dayanır, vakur ve azimli bir vaziyet alırsa, millet de vekillerine cidden mesnet olabilecek tam birlik gösterirse, mahvolmaktan kurtulabileceğimize emniyetim tamdır.

Milletimizi –mevcut ters ve zararlı cereyanlar arasında- kuvvetli bir bütün halinde tutabilmek her şeyden evvel zat-ı biraderleri gibi kıymetli, hamiyetli kumandan arkadaşlarımızın himmet ve fedakârlıklarına bağlıdır.

Mülkiye memurlarının başında bulunanların ekseriya mütevellin olduklarını zaman göstermiştir. İçlerinde en hamiyetli olanlar bile daima askerî kumandanlara uymaktan başka bir şey yapmamışlardır.

Teşekküre ve hamda şayandır ki, bugün istisnasız tekmil kolordu kumandanı arkadaşlarımız büyük bir iyi niyetle vatanın kurtuluşu noktasında fikirlerini birleştirmiş ve milleti müşekkel (şekil verilmiş) bir hale getirmek için âlicenabane ve azimkârane bir surette çalışmaktadırlar.

Benim ve elyevm beraber bulunan Rauf Bey, Bekir Sami Bey gibi arkadaşlarımızın pek dikkatli çalıştığımız esaslı nokta, bütün mesaimizin, arkadaşlarımızın düşüncelerine mutabık ve millî umumî efkârın muhassalasına (ortak görüşüne) uygun olmasıdır.

---

[71] Taha Akyol, **Ama Hangi Atatürk,** İstanbul, Doğan K., 2008, s. 95.

Buna rağmen, Hüseyin Bey'in, yolda bazı kimselerden, bizim hiçbir vakit hatır ve hayalimizden geçmemiş ve geçmeyecek olan zararlı fikirler propaganda edildiğini söylemesi cidden teessürümüzü mucip oldu.

Mesela diktatörlük gibi… Bu fikrin ne kadar manasız olduğu izan erbabınca kolaylıkla takdir olunur. Bir de bu hususta zerre kadar şüphe ve tereddüde düşen namus ve hamiyet erbabı için Heyet-i Temsiliye'ye fiilen dâhil olarak işbirliği etmek ve davranışları kontrol etmek daima mümkündür.

İstanbul'da bulunan yüksek zevatın serbest olanları, Ahmet İzzet Paşa vesaireyi davet ettim. Fakat bu gibiler hayatını tehlikeye koymak istemez, huzur ve rahatını feda edemezse ne yapılır?

Memleket ve milletin içinde bulunduğu elim şartlar, konumuz hakkındaki karanlık ihtimaller bir an vicdan huzuruyla düşünülecek olursa millî vahdeti, çalışmamızdaki ahengi bozacak ve kıl-ü kale sebebiyet verenler hakkında ne hüküm verilmek lazım geleceği kendi kendine anlaşılır."[72]

Mustafa Kemal Paşa'nın 1919 Haziranında Amasya'da iki yakın arkadaşıyla buluşmasını "kayıt altına" alması ve şifre telgraflarla kendileriyle birlikte hareket ettiklerini bildikleri öteki komutanlarla yaptıkları iletişimi "tutanaklaştırdığı" metni, bir hatıra olarak Amasya'da buluştuğu arkadaşları ve oradaki daha küçük rütbeli görevlilere (bir de sivil) imzalattığı anlaşılmaktadır. Atatürk'ün sonradan ortaya atılan bazı söylentiler üstüne bu imzalattığı "belge" için de *Nutuk*'taki "anlatım" şekli yanlış değildir. Özellikle, görüşmelerde kendilerine yer verilmeyen ve tartışmalara katılamayan küçük rütbeli görevlilere de söz konusu metnin imzalatılması; Atatürk tarafından bu konuda bir tarihi anın tespiti ve hatıra kaygusu taşındığını kanıtlamaktadır.

" 'İLK' MİLLÎ STRATEJİ BELGESİ"

Atatürk'ün yaveri Cevat Abbas Gürer, kişisel notları arasında bulunan ve 9 Kasım 1940 tarihli bir yazısında 1919 yılının 21 Haziranı 22 Hazirana bağlayan geceyi ve "Amasya Tamimi" adlı tarihi belgenin yazılması ile ilgili önemli tanıklığını aktarmıştır:

[72] **Atatürk'ün Özel Mektupları,** Der. Sadi Borak, İstanbul, Varlık Y., 1961, s. 62–63.

"21-22 Haziran 335 (1919) gecesi saat 9'da kumandanımın 'kalem kağıt alsın gelsin' emriyle çağrıldım. Muhterem General Ali Fuat Cebesoy, çetin ve büyük işler başaracak her türlü kudret ve kabiliyete hâkim gözlerini saklayan güler yüzüyle bu emri bana tebliğ etmişti. Kendileri Ankara ile telgraf başında meşgul olmaya başladılar. Ben aldığım emri yerine getirmiş, uğurlu odanın büyücek yuvarlak masasına yerleşmiştim. Bir an içinde etrafıma göz gezdirdim. Bay Hüseyin Rauf Orbay, eski 3. Kolordu Kumandanı Albay Refet (İstanbul Milletvekili), Albay Kazım Dirik, Binbaşı Refik Saydam, Binbaşı Hüsrev Gerede; Atatürk'ün kurtuluş eserini dinlemek için tereddütsüz duruyorlardı. Gözlerinde büyük dikkat ve büyük merak canlanmıştı.

Bu derin manalı sükût içinde Atatürk'ün kuvvetle çektiği sigarasından bıraktığı bol dumanlarının gaz lambalarının fanusları üzerinde önce kuvvetle yığıldığına fakat yayıldıkça zayıfladığına dalmıştım. Her varlığın yaşayışının da aynı akıbetle karşılaştığını düşünmeye bile fırsat bulamadan; 'Yaz bakalım!...' Atatürk'ün bu çelik iradeli emri oda içinde sıralanmış bekleyen dimağları fuzuli düşünceden kurtardı; beni de harekete geçirdi."[73]

Atatürk, o tarihi anda Milleti'ne yönelik "ilk" ve "kapsamlı" emirlerini aşağıdaki sıra ile yaveri Cevat Abbas Bey'e yazdırmıştır:

"1 - Vatanın tamamiyeti, milletin istikbali tehlikededir.

2 – Hükümeti merkeziye, deruhte ettiği mesuliyetin icabatını ifa edememektedir (merkezi hükümet yüklendiği sorumluluğun gereğini yerine getirememektedir). Bu hal milletimizi madum tanıtıyor (yok sayıyor).

3 – Milletin istiklalini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.

4 – Milletin bu hal ve vaziyetini derpiş etmek (göz önünde tutmak) ve sadakayı hukukunu cihana işittirmek için her türlü tesir ve murakabeden (kontrolden) azade (uzak) bir heyeti milliyenin vücudu elzemdir.

5 – Anadolu'nun en emin mahalli olan Sivas'ta milli bir kongrenin serian akdi tekerrür etmiştir (kararlaştırılmıştır).

---

[73] **Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer, Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl,** Der. Turgut Gürer, İstanbul, Yapım C, 2006, s. 236.

6 – Bunun için tekmil vilayetlerin her livasından milletin itimadına mazhar olmuş üç murahhasın sürati mümküne ile yetişmek üzere hemen yola çıkarılması icap etmektedir.

7 – Her ihtimale karşı bu keyfiyetin milli bir sır halinde tutulması ve murahhasların lüzum görülen mahallere seyahatlerinin mütenekkiren (kıyafet değiştirerek) icrası lazımdır.

8 - Vilayeti Şarkıya namına 13 Temmuz 335'te (1919) Erzurum'da bir kongre inikat edecektir. Mezkur tarihe kadar vilayatı saire murahhasları da (delegeleri de) Sivas'a varit olabilirlerse Erzurum Kongresi'nin azası da Sivas içtimai umumisine dahil olmak üzere hareket edecektir."[74]

Yaver Cevat Abbas, Komutan'ın bu tarihi emrinin kayda geçirilmesinden hemen sonraki önemli kimi ayrıntıları da şöyle anlatmıştır:

"Bu direktif, bütün askeri ve milli rüesaya ve belediye reislerine verileceği kaydından sonra bitmişti. Aziz muhatapların hemen cümlesi birden sevinç ve takdir gülüşleriyle, 'Hayırlı olsun, Allah muvaffak etsin' iç dileklerini söylediler ve bu büyük işe şahit olan kutlu odayı şenliklere boğdular.

Atatürk'ün bana:

'Arkadaşlara ver imza buyursunlar!' emrine karşı yüksek nezaket ve tevazu gösteren Hüseyin Rauf Orbay:

'Henüz misafiriniz bulunuyorum. Onun için kendimde bir salahiyet göremiyorum' cevabına karşı Atatürk:

'Memleketin tanınmış bir evladısınız. Yazdığımız, yeni bir tarihin vesikasında imzanız bulunmalıdır' der demez Bay Hüseyin Rauf Orbay imza buyurdular.

General Ali Fuat Cebesoy direktif yazılırken dışarıda muhaberesiyle meşguldüler. Atatürk tarafından çağırıldılar. Muhterem General gelmişti. Huzuruna sunulan direktifi derhal imzalayarak, çekingen duran Albay Refet'e imza ettirdiler.

---

[74] **Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer, Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl,** s. 236.

Atatürk, kurmay reisimiz Kazım Dirik'le Hüsrev Gerede'ye de kurmay heyetinde tertip olunduğu şerefini esirgemediler.

Aziz vatan ve sevgili milletinin kurtarılması için Atatürk; kısa mucip esbaplı (gerekli) kurtuluş planının tarihi zengin şerefini arkadaşlarıyla Amasya'nın işbu kutlu odasında paylaştı.

Bu paylaşmayla Atatürk geniş vefa ve büyük kalplilik gösterdi. Ve onları birinci adımda kendi akıbetine bağlamayı zevk bildi."[75]

22 Haziran 1919 tarihli "Amasya Tamimi", düşman işgaline karşı başlatılması planlanan millî direnişin hedeflerini ve araçlarını saptayan "ilk" milli strateji belgesi olarak kabul edilmek durumundadır. "Amasya Tamimi" dışında ortada bir de ayrıca "tutanak" diye bilinen iki sayfalık bir başka tarihi belge vardır. Toplantıya katılan komutanların ve bazı görevlilerin ortaklaşa imzalarını taşıyan bu belge 6 maddeden oluşmaktadır, Mustafa Kemal Paşa imzalı "Tamim" metninde –o günkü koşullar dikkate alınarak- bir iç talimat olan son 3 maddeye yer verilmemiştir.

Andrew Mango, emsalleri arasında haklı bir ün kazanan *Atatürk* biyografisinde; Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'da arkadaşlarını beklerken stratejisini hazırladığını yazmaktadır ki bu doğrudur. Buna göre; eğer İstanbul'daki Osmanlı Hükümeti, Türk Müslümanlarını koruyamayacaksa, bu görevi başka bir otoritenin üstlenmesi gerekmektedir. Havza'da iken kendi teftiş bölgesinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin bulunup bulunmadığını araştırmıştır ve oluşturulmalarını da desteklemiştir. O, bu cemiyetleri toplumu harekete geçirmek için bir araç ve komutası altındaki Türk milliyetçi subaylarının hareketlerine yasal otorite kaynağı olarak görmektedir.[76]

Tarihi kayıtlar tereddütsüz göstermektedir ki; Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa daha Amasya'ya ulaşmadan bir gün önce, 18 Haziran 1919 günü, Mustafa Kemal Paşa tarafından Trakya'da bulunan Albay Cafer Tayyar Bey'e gönderdiği telgrafında "yeni" stratejiyi esasen açıklamıştır.

Mustafa Kemal Paşa tarafından Cafer Tayyar Bey'e gönderilen şifre telgrafta şu görüşler yer almıştır:

---

[75] **Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer, Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl,** s. 236-237.

[76] Andrew Mango, **Atatürk,** Çev. Füsun Doruker, İstanbul, Sabah Y., 2000, s. 225.

"İstanbul'daki hükümet gücünü yitirmiştir ama Anadolu halkı millî bağımsızlık için birleşmektedir. Bütün ordu kumandanları aynı amaç için hazırdır ve sivil yöneticilerin neredeyse tümü bu davaya katılacaklardır. Bağımsız Kürdistan için İngiliz propagandası başarısız olmuştur. Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin bu davaya sahip çıkabilmeleri için "tek" isim altında birleşmelerine; Trakya ve Anadolu'daki bu tür cemiyetlerin tümünün bir araya gelip güçlü bir merkezi otorite kurmaları karar verilmiştir. Yabancıların etkisinden ve İstanbul'un denetiminden kurtulmak için bu cemiyetin merkezi Orta Anadolu'da bulunacaktır. En uygun yer Sivas'tır."[77]

1919 Haziranında Amasya belgelerinden yola çıkarak; "Amasya Tamimi" ile "Amasya Kararları" şeklinde bir ayrım yapmak acaba hangi ölçüde tarihi gerçeklere uygun düşer? Belki, "Tamim" 22 Haziran günlüdür ve kararlardan ancak ilk üçünü kapsamaktadır; "Kararlar" ise 21–22 Haziran gecesi imzalanmıştır, demek suretiyle böyle bir ayrım teknik anlamda yapılabilir.[78] Fakat hedef, içerik ve söz konusu olayın milletin kaderinde oynadığı rol açısından; yeni Türkiye devletinin " 'İlk' Millî Strateji Belgesi" olarak kabul edilebilecek tek bir metin vardır:

22 Haziran 1919 tarihli Amasya Tamimi…

Bu "stratejik emirler" hakkında bir yorumcu, "devir ve şartlarının farklılığına rağmen, Çelebi Mehmet'in hareketi ile Atatürk'ün hareketi arasında mahiyet bakımından birçok benzer noktalar bulmak mümkündür. Zira vasıtalar farklı olmakla beraber, gayeler aynıdır: Devletin devamlılığı ve milletin istiklâli. Hakikaten Çelebi Mehmet'in gayesi, devlet-i ebed-müddet fikrinin gerçekleşmesi olduğu gibi, Atatürk'ün gayesi de yeni bir oluşum ve yeni bir rejimle devlet ve milletin bekasıdır," diye yazmaktadır.[79]

Mustafa Kemal Paşa'nın Edirne'de Albay Cafer Tayyar Bey'e kişisel tercihini açıkça belirten şifre telgrafı göndermesinden bir hafta kadar önce; Amasya'da, Abdurrahman Kamil Efendi camide hutbesini okumuş, belki onunla aynı gün İstanbul'da Fevzi (Çakmak) Paşanın günlüğünde de şu not yer almıştır:

---

[77] **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi,** Sayı 77, Eylül 1978, Belge No. 1686, s. 14–15.

[78] Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele I,** İstanbul, T. İş Bankası Y., 2. Basım 2004, s. 440, dn. 295.

[79] Mehmet Ali Ünal, "Amasya Protokolleri ve Atatürk'te İstiklal Düşüncesi", **Atatürk'e Armağan,** Samsun, Ondokuzmayıs Üniv. Y., 1988, s. 109.

"13 Haziran 1919, Cuma, Beykoz. Güneş. Mustafa Kemal Paşa İngilizlerin arzusu üzerine Der saadet'e celp olunmaktadır."[80]

Önemli bir husus Albay Cafer Tayyar Bey'e gönderilen telgrafta içinde bulunulan durumu Mustafa Kemal Paşa'nın istediği biçimde anlattığı, oysa gerçeğin daha farklı olduğudur. Edirne'ye gönderdiği o telgrafı, "Tuğgeneral Mustafa Kemal, 9. Ordu Müfettişi ve Şehriyar'ın Fahri Yaveri" diye imzalarken; Sultan Vahdettin tarafından kendisine verilen bu unvanı yitirmek üzere olduğunu bilmektedir. İşte, Albay Cafer Tayyar Bey'den göndermesini istediği vekâletname, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin toplantısına katılmasını ve zaman içinde onların adına hareket etmesini sağlayacaktır. Böylece gücünü Padişah'tan değil, Millet'ten alacaktır.[81]

Bu açıdan; "Amasya Tamimi", Mustafa Kemal Paşa'nın resmî görevinin kendisine verdiği yetkinin yerini alan "yeni" ve "meşru" bir destek arayışı çabasıdır.[82] Sina Akşin, bu yeni destek arayışı çabasını, "Mustafa Kemal Paşa'nın Padişah'tan almış olduğu geniş yetkinin sonu görünmüştü," şeklinde anlatmıştır. Ona göre, Mustafa Kemal Paşa, millî direnişin öncülüğünü yapacaksa, bunun için milletten yetki almak zorundadır.[83]

Mustafa Kemal Paşa'nın yaşamında "hukukî meşruluk" kavramının çok özel yeri ve önemi düşünüldüğünde bu tür bir yorumun haklı olduğu açıktır. Gerçekten Mustafa Kemal Paşa, "hukukî meşruluk" kavramını bütün askerlik ve siyaset yaşamı boyunca önemsemiştir.

Batı Türklerinin 20. Yüzyıldaki efsanevi lideri bütün düşünce ve eylemlerini "hukukî meşruluk" kavramı etrafında düzenlemeye büyük önem ve özen göstermiştir. Kuşkusuz, "Amasya Tamimi"ndeki stratejik tercihin "hukukî meşruluk" temeli, siyasal bilimler açısından "zaruret hali nazariyesi" ile de birlikte düşünülmelidir.

Yıllar sonra bir Amerikan kaynağı o günlerle ilgili olarak şu yorumu yapmıştır:

---

[80] Nilüfer Hatemi, **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri,** 2. Cilt, s. 654.

[81] Andrew Mango, **Atatürk,** s. 226.

[82] Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye,** 2. Cilt, İstanbul, E Y., 2. Baskı, 1994, s. 409.

[83] Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele I,** s. 438.

"Türkiye olayları hakkında İstanbul'daki ABD Kurulu'nun verdiği haberler, olup bitenlerin hepsini yansıtıyordu. Eldeki kaynaklar azdı ve sağdan soldan alınan haberler de belirsiz, karışık ve güvenilmez söylentilerle dolu idi. (...) Haziran sonunda olayların örnekleri kendisini ABD Kurulu'nun önüne apaçık serdi. 1 Temmuz'da Komisyon 'durum açıkça ve yetkin biçimde anlaşılmıştır' ki, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey, kendilerini koruyacak bir orduyla Anadolu'nun kalbi Amasya'da bir askerî hükümet kurmuşlardır; İstanbul hükümetini tanımadıklarını, fakat Sultan'a sadık olduklarını ve bütün amaçlarının yalnız Yunan sızmasına, Yunan saldırısına savaşmaktan ibaret olduğunu açıklamışlardır. 'Her iki kişi de yaygın bir sevgi ve üne sahiptirler' diyordu. Mustafa Kemal, Çanakkale Savaşları ile Rauf Bey, Balkan Savaşında Hamidiye Kruvazörünün Süvarisi olarak büyük şan ve şöhrete sahiptiler. Hükümet, bu yeni gelişmeler karşısında 'acınacak kadar güçsüzdü'. Bütün Temmuz boyunca, Dışişleri Bakanlığı'na ve [Paris] Barış Komisyonu'na, Mustafa Kemal'in ve başkaldırma eyleminin hızla güç kazanmakta olduğu yolunda sürekli telgraflar geliyordu. 3 Temmuz'da, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri'nin, Hükümetten, Mustafa Kemal'in geri çağırılmasını istediği bildiriliyor, 'Hükümetin, böyle bir emri yerine getirme gücü olduğu çok şüphelidir,' deniyordu. (...)"[84]

20. Yüzyılda Türk anayasacılık hareketinin temel felsefesini oluşturan bir direktif olarak Amasya Tamimi (diğeri, Misak-ı Millî) ayrıca önemlidir. Bu iki belge, Türk anayasa metinlerinde ek olarak doğrudan yer almamış; fakat Anayasa'nın ve Türkiye devletinin temel felsefesini oluşturmuşlardır.

"Amasya Tamimi" ile çok milletli imparatorluktan millî devlete doğru kaçınılmaz bir dönüşüm başlatılmış; ümmet iradesi yerine aynı coğrafya temelinde millet esas alınarak sultan iradesi yerine millî irade konulmuş ve nihayet "kozmopolit siyaset" terk olunmuş; "millî şahsiyet" öncelik kazanmıştır.[85]

İmparatorluğun çok milletli siyaset anlayışından ulus devlete geçiş; gerçekte son on yıldır (1912'den beri) aralıksız ve şiddetlenerek süren acı

---

[84] Laurance Evans, **Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası, 1914–1924,** Çev. T. Alaya, N. Uğurlu, T. Uğurlu, İstanbul, Örgün Y., 2003, s. 176–180.

[85] Bayram Kodaman, "Neden Amasya Seçilmiştir…", **67. Yılında Amasya Tamimi,** Haz. Hüseyin Menç, s. 10.

ve dramatik olayların, kanlı savaş trajedilerinin ve belki de tarihin dayattığı yeni bir yoldur.

1920 Mart'ında Mustafa Kemal imzalı çok önemli bir gizli belgede bu yeni (milli) siyaset kararı açık olarak ifade edilmiştir.

17 Mart 1920 gün ve Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal imzalı bu gizli siyaset belgesinde meclis-i müessesan (kurucu meclis) için seçim yapılması istenmiştir; uyulması zorunlu ilkeler 12 madde olarak yazılmıştır. Bunlardan özellikle biri yeni (milli) strateji açısından son derece önemlidir:

Anasır-ı gayrimüslime intihabata iştirak ettirilmeyecektir.[86]

"Amasya Tamimi", millî egemenlik ve millî bağımsızlığa dayalı millî hareketin bir parolası olarak anlaşılmıştır.[87]

O gün, İstanbul'da Harbiye Nezareti'nde görevli Albay İsmet (İnönü) günlüğüne 22 Haziran 1919 tarihinde şu notu eklemiştir:

"Miralay Ömer Lütfi Bey geldi. Havadisleri Mustafa Kemal Paşa beklemiyor imiş. Bandırma taraflarında toplanıyorlarmış. Yunanlılar Bergama'ya tekrar ve cebren girmişler. Hükümet bu işlere muarız imiş. Sonra Kazım Paşa geldi. Mustafa Kemal Paşa vazifesine devam ediyor imiş. Garip vaziyet. İsyan mı edecek? Posta Müdür-ü Umumisi Refik Halit Bey'e telgraf çekmiş, Müdafaa-i Hukuk-u Milliye, Müdafaa-i Hukuk-u Vatan Cemiyetlerinin telgraflarını kabul etmemesi için idarehanelere verilen caniyane emri geri alsınlar diye yazmış."[88]

Zeki Sarıhan, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışından bir ay sonra yayımladığı bu direktiflerin, O'nun hükümete karşı yeni bir iktidar arayışının kanıtını oluşturduğu görüşündedir. Gerçekten, İstanbul'daki Posta İdaresi'nin 16 Haziran 1920 tarihinde bütün posta merkezlerine gönderdiği, Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak dernekleri imzalı telgrafların kabul edilmemesi emrine yanıt veren Mustafa Kemal Paşa'nın, valilere, kolordulara ve telgraf merkezlerine gönderdiği genelge O'nun yeni iktidar arayışının ilk işaretidir. Mustafa Kemal Paşa bu

---

[86] **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi,** Sayı 23, Vesika 592'den: Sadi Borak, **Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri,** İstanbul, Kaynak Y., 2. Basım1997, s. 343-345.

[87] Hamza Eroğlu, "Amasya Tamimi'nin Hukuki ve Siyasi Önemi", **VII. Türk Tarih Kongresi, 25-29 Eylül 1970,** Ankara, TTK Y., 1973, s. 859–860.

[88] İsmet İnönü, **Defterler 1919–1973,** Haz. Ahmet Demirel, İstanbul YKY., 2001, 1. Cilt, s. 14.

genelgesinde, Posta İdaresi Genel Müdürü Refik Halit (Karay) imzalı emrini uygulamaya cesaret edenlerin, divanı harbe verileceğini; telgrafhanelerin hemen kontrol altına alınacağını ve İstanbul Hükümeti bu emri kaldırana kadar Babıâli ile her türlü haberleşmenin kesileceğini bildirmiştir.[89]

7–8 Temmuz 1919 gecesi Mustafa Kemal Paşa, Saray başmabeyincisi ile telgraf başında konuştuğunda kendisine Sultan'ın emri gereği İstanbul'a dönmesi söylenmiştir. Ertesi gün, bu emre verdiği yanıt, resmi görevinden ve askerlik mesleğinden istifa etmek şeklinde olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik görevinden ve ordudan istifası, Erzurum'da yayımlanan *Albayrak* gazetesinin 14 Temmuz günlü nüshasında şöyle yorumlanmıştır:

"Mustafa Kemal'in askerlikten istifası bir azim ve inanç belgesidir. Millete henüz eski kanın sönmemiş olduğu gösteriyor. Millet, Mustafa Kemal'in çevresinde parlak bir hâle teşkil ediyor. Böyle temiz, fedakâr ruhların birleşmesinden milletin hürriyet ve istiklâli doğacak."[90]

Vurgulanması gereken önemli bir ayrıntı; Mustafa Kemal Paşa, görevinden ve ordudan istifasını açıkladığında, Erzurum'daki 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa kendisine bağlılığını bildirmiş ve 13 Temmuz 1919 tarihli bir yazı ile bu durumu kayıt altına almıştır.[91]

ÇOK BOYUTLU DİPLOMASİ

Amasya'dan, Mustafa Kemal Paşa'nın Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği 23 Haziran 1919 tarihli şifre telgrafın üçüncü maddesinde yeni siyaset (strateji) anlatılırken Orta Asya ve Kafkasya'daki yeni güç dengeleri açısından Bolşeviklerle ilişkiler konusu değerlendirilmiş ve dış ilişkilerde son derece akıllı ve diplomatik bir üslupla bir açılım başlatılmıştır:

"3 - Bolşevizm'in kabulü ve belirleme biçimi bir kez daha görüşüldü. Aslında Kazan, Orenburg, Kırım ve benzerleri gibi Müslüman halkın bunu kabul edişleri, din işleri ve gelenek gibi işlerle ilgili olmadığından,

---

[89] Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar,** İstanbul, Kaynak Y., 2000.s. 83.

[90] Cevat Dursunoğlu, **Millî Mücadele'de Erzurum,** Ankara, 1946, s. 100.

[91] Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları,** s. 99.

bunun yurdumuz için bir sakıncası olamayacağı düşünüldü. Yalnız, 17 Haziran 1919 günlü şifre ile yüksek görüşleriniz çevresinde düşünülerek, gerçekten Bolşeviklerin daha etkin bir duruma girmeleri halinde, tarafsız görünmek kararlılığıyla İtilaf kuvvetlerini yurdumuzdan uzaklaşmaya zorlamak, aksi takdirde ülkemizin Bolşevik istilası altında kalmak tehlikesine yol açacaklarını ileri sürmek; ona göre gereğine eylemli olarak kalkışmak yerinde olacaktır. Öte yandan ilk önerinin herhangi bir şekilde Bolşeviklerce yapılmasını beklemeyerek, derhal o yöreden içerilere doğru istenmeden gönderilecek birkaç değerli kişi aracılığıyla derhal görüşmelere girişmek, anlaşmak çok yerinde olur. Böylece, Bolşeviklerin bizim yurdumuz içine yoğunlukla ve kuvvetle girmesine gerek yoktur. İşbu amaç, zaten bu yurdun millî kuvvetinin hazır olduğu söylenilerek, yalnız şimdilik istenmeden, örneğin kimi delegelerin kabulü ve gelecekteki durumlarımız, silah, cephane ve fennî araç ve para ve gerek görüldüğü zaman insan vermek gibi işler üzerinde görüşmeler yapılabilir. Böylece anlaştıktan sonra, kendilerini sınırda tutmak; İtilaf devletlerinin yurdumuzdan çıkması için bir silah olarak kullanmak gibi yüksek tasarımlarınız pek yerindedir. En son kanıtların ve durumun ve Bolşeviklerin kuvvetlerine karşı, İngilizlerle birlikte düşman durumu olan Ermeniler hakkında ne düşündüklerinin; Bolşevizm ve buna ilişkin amaçlar uğrunda parasal özveriye gereksinme olacağına göre, bu amaca kullanılacak paranın ve vilayete sonradan ayrılacak örtülü ödenekten yararlanma olanağı olup olmadığına uyulmasını rica ederim."[92]

Mustafa Kemal Paşa'nın değerlendirmesiyle ilgili olarak Kazım Karabekir Paşa anılarında şunları yazmaktadır:

"Mustafa Kemal Paşa'dan 23 Haziran'da aldığım şifrenin 3. Maddesi Bolşevikliğe karar verdiklerini (?) ve benim 17 Haziran şifremin bu felaketli kararın önünü aldığını gösteriyor. 24 [Haziran] şifresi de artık Erzurum'a hareket kararını gösteriyor."[93]

Mustafa Kemal Paşa'nın Bolşeviklerle ilgili stratejik değerlendirmesinin ne kadar isabetli olduğu kısa sürede ortaya çıkmıştır. Türk Millî Mücadelesi'ne, Bolşevik Rusya'nın aktif desteği sağlanmış ve

---

[92] **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ten Bize,** İstanbul, Hürriyet Vakfı Y., 1987, Cilt I, s. 281.

[93] Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz,** s. 54. Karabekir Paşa'nın yanlış anladığı kanısındayım. Bolşevikliğe karar verilmesi ile Bolşeviklerle iyi ilişkiler kurulması kararını karıştırmış./HÖ.

çok uzun yıllar boyunca da dar günlerdeki bu işbirliğinin sağladığı dostluk ilişkisi etkili olmuştur.

1918 yılından itibaren Türk siyaset ve askerlik çevrelerinde (özellikle eski İttihatçılarda) belirginlik kazanan Rusya'daki Bolşeviklerin iktidarından yararlanma tezinin maddi temeli Ruslarla yapılan Brest-Litovsk Antlaşması'nın yol açtığı ortamdan kaynaklanmış olabilir.

3 Mart 1918 Pazar günü Müttefik dört devlet ile Rusya ve ayrıca, Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması, Türkiye açısından son derece önemli kazanımlar sağlamıştır. Çünkü bu antlaşmada Osmanlı Devleti, kaybeden değil, kazanan taraf olmuştur. Türk tarihinde 1711 yılındaki Prut ve 1856'daki Paris antlaşmalarından sonra ilk kez Rusya'ya karşı bir zafer belgesi imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti Doğu Anadolu'da uzun yıllar Rus işgalinde bulunan topraklarını yeniden kontrolü altına almış ve bunun yanı sıra, Elviye-i Selaseye diye bilinen vilayetleri geri almak imkânı bulmuştur. Türk askerleri çok geçmeden Kars, Ardahan ve Batum'a girmişler ve yapılan referandum ile de üç sancak resmen Osmanlı Devleti topraklarına katılmıştır.[94]

Türk milliyetçileri, Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından önceki dönemde, hem Batı Anadolu'da tam örgütlü bir Yunan ordusuna karşı koymak zorundayken; hem de kuzeydoğuda sorun çıkaran ve Sovyet Rusya'dan yardımı engellemeye çalışan Ermeni-Pontus komplosu ile karşı karşıya kalmışlardır.[95]

Bu sırada bir diğer önemli gelişme, İngiltere ve Fransa'nın Rusya siyasetlerinde olmuştur. 1914 yılında Rusya ile ittifak halinde Türkiye ile savaşan bu devletler, 1917 Bolşevik Devrimi'nin etkisiyle olmalı bu defa Rusya ile düşman konumuna geçmişlerdir. 1919 yılı yazından itibaren Batılı devletler Rusya'ya karşı ortak bir siyaset takibini kararlaştırmışlar ve bunun uygulamasına girişmişlerdir. İstanbul'daki Fransız, İngiliz ve İtalyan yüksek komiserleri Osmanlı Hükümeti'ne ortak nota vermişler ve Rusya'nın Bolşeviklerin kontrolü altında olan kısımlarına ekonomik ambargo uygulanmasını Osmanlı Hükümeti'nin de buna uygun davranmasını istemişlerdir. Osmanlı Vükelâ Meclisi'nin (Bakanlar Kurulu) 7 Aralık 1919 tarihli toplantısında üzerinde fazla konuşulmasına

---

[94] Selami Kılıç, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu,** İstanbul, Dergâh Y., 1998, s. 397–398 ve 414.

[95] Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I,** Ankara, TTK Y., 1995, s. 172.

ihtiyaç duyulmayan bu konu hakkında ilgili dairelere tebligat yapılması ve fakat Bolşeviklerin kontrolü altında bulunan limanların hangilerinin olduğunun Hariciye Nezareti'nden sorulması kararlaştırılmıştır.[96]

Avrupa'da ve Kafkasya'da yeni gelişmeler bu şekilde cereyan ederken; Amasya buluşması öncesinde, Bolşevikler konusu milliyetçi akımın yeni önderlerini yakından ilgilendirmiş olmalıdır.

Rauf Bey'in daha sonra (Feridun Kandemir'e) aktardığına göre; Amasya'da 19 Haziran 1919 günü üzerinde en fazla durulan nokta, başlatılacak millî direnişin, o günkü koşullarda hangi kaynak ve imkânlara, hangi güçlere dayanılarak yürütüleceğidir. Akla gelen çareler arasında, özellikle Anadolu'nun içinde bulunduğu imkânsızlıklar karşısında, komşu Sovyet Rusya'nın ihtilâldan sonra aldığı yeni pozisyondan yararlanılması konusu düşünülmüştür. Rauf Bey, İstanbul'da iken sürekli temasta bulunduğu Karakol Cemiyeti kurucuları Kara Vasıf ile arkadaşlarının, Bolşevizm'in önemini inceledikten sonra, devrimci Ruslardan yararlanma yolunu aradıklarını ve gizli olarak bazı girişimlerde bulunduklarını anlatmıştır. Rauf Bey'e göre, Mustafa Kemal Paşa da, Anadolu'ya geçtiği günlerde Kazım Karabekir ve diğer kaynaklardan edindiği bilgilerden hareketle Bolşeviklerden yararlanılabileceği kanısındadır. Ancak, Kazım Karabekir Paşa'nın bu görüşü hiç desteklemediği bilinmektedir.[97]

Sina Akşin'e göre; "Kazım Karabekir anılarında, başlangıçta ihtiyatlı davranmak diye tanımlanabilecek görüşler ileri sürerek birtakım aşırı davranışları önlemiş olmak iddiasındadır. Kazım Karabekir, ihtiyattan yana görüşlerini ortaya koyan bazı telgraf metinleriyle o zaman bu görüşleri savunmuş olduğunu kanıtlamaktadır; fakat sonuç olarak, Mustafa Kemal Paşa'yı ya da başkalarını ne ölçüde etkilemiş olduğu, kestirilmesi zor bir konudur. (…) Fakat bir değerlendirme yaparken, Kazım Karabekir'in de pek tabii olarak, 'düşmanın düşmanı dosttur,' düsturuna göre düşündüğünü ve hatta kendisinin de daha sonra bir ara Bolşevikliği kabul zorunluluğu duyduğunu göz önüne almalı[98] ve şunu da hatırlamalı ki, büyük ve pek zor bir mücadeleyi göze almış ve yürütmekte olan bu önderler, Amerikan mandasını ya da Bolşevikliği, Amerikancı ya

---

[96] **Meclisi Vükela Mazbataları** (217), numara 581, (7 Aralık 1919)'dan: M. Tayyip Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken,** s. 261.

[97] Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I,** s. 84–85.

[98] Bkz: Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar 1908–1925,** Ankara, SBF Y., 1967, s. 66–67, dn. 4.

da Komünist eğilimli oldukları için değil, her zaman bir 'son çare olarak' düşünmüşlerdir. Oysa Saray'ın İngilizciliği, hiçbir mücadeleyi göze almadan benimsenen, daha çok bir 'ilk çare' ve 'en uygun çare' durumunda(dır)"[99]

Bir başka yorumcu Stefanos Yerasimos'un değerlendirmesi de Karakol Cemiyeti yetkililerinin Bolşeviklerle ilişkiler konusunda epeyce mesafe aldığı şeklindedir.[100]

Mete Tunçay ise; 1919 Yazı sonunda Türk milliyetçileri ile Bolşeviklerin, uzaktan uzağa birbirlerine karşı iyi niyetlerini ifade ettikleri görüşündedir. "Türk İstiklâl Savaşı komutanları arasındaki ilk yazışmalarda Bolşeviklik ve Ruslardan yardım sağlama konuları önemli bir yer tutmaktadır; bu dönemde yardım konusunun siyasî rejim bakımından yakınlaşmayı da getireceği düşünülmektedir."[101]

ERMENİ TALEPLERİ BATI BAŞKENTLERİNDE

Dünya Savaşı'nda İtilaf devletlerinin vaatlerine kapılan ve savaşta gönüllü olarak onların ordularında çarpıştıkları için kazananlar safında yer aldıklarını düşünen Ermeniler, taleplerini Paris Konferansı'nda savunmak için üç ayrı heyet oluşturmuşlardır. Bunlar sırasıyla Boghos Nubar Paşa başkanlığındaki Ermeni Millî Delegasyonu, Aharonian başkanlığındaki Ermenistan Cumhuriyeti Delegasyonu ve Ermeni Patriği Terzian başkanlığındaki din adamlarından kurulu delegasyonlardır. Paris Konferansı, her üç Ermeni delegasyonunu 26 Şubat 1919 günü kabul etmiştir.

Ermeni Millî Delegasyonu Başkanı Boghos Nubar Paşa, Paris Konferansı'na katılmadan bir süre önce, 31 Aralık 1918 tarihli *Times* gazetesinde kendi planlarını şu şekilde açıklamıştır:

"Yeni Ermenistan'ın coğrafi sınırları ve yeniden yapılanmasında güvenliği için gerekli olan hükümet düzenine Barış Konferansı'nda karar verilecektir. (...) Sınırlara gelince; Yeni Ermenistan, Rus Ermenistan'ı ve altı Osmanlı vilayeti, Kilikya ve Ermenistan ya da Küçük Ermenistan eğer delegasyonun önerisi kabul edilirse, Karadeniz'den Akdeniz'e kadar uzayacaktır. (...) Tarihsel nedenlerle Ermenistan'ın Trabzon'la ilgili

---

[99] Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele I,** s. 447–449.

[100] Stefanos Yerasimos, **Kurtuluş Savaşında Türk-Sovyet İlişkileri 1917–1923,** İstanbul, Boyut K., 2. Basım, 2000, s. 107 vd.

[101] Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar 1908–1925,** s. 66.

iddiaları olmayacaktır; ancak kuzey sınırlarındaki Trabzon ile deniz arasına giren ince bir toprak şeridi hiçbir tarafsız komisyonun kabul edemeyeceği ekonomik bir engel teşkil edecektir."[102]

Aynı şekilde Fransa'da da ünlü *Le Temps* gazetesi, Ermeni temsilcilerin planlarını yansıtmaktadır:

"Ermenilerin istekleri Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum ve Trabzon vilayetlerini içine alıyor ve sadece Dicle'nin güneyindeki Kürt bölgeleriyle; Ordu-Sivas çizgisinin Batısındaki Türk bölgelerini dışarıda bırakıyor. Öte yandan Ermeni Delegasyonu Kilikya'yı, yani Akdeniz'e kadar uzanacak ve özellikle Mersin ve İskenderun limanlarını kapsayacak bölgeyi de istiyor. Böylece Ermeni devleti Toroslar'dan ve Sivas yaylasından itibaren Küçük-Asya'nın bütün Doğu kısmını işgal etmiş olacak, Karadeniz ve Akdeniz'de kıyısı bulunacak."

Le Temps gazetesi bu planın zayıf tarafını da göstermektedir:

"Karadeniz konusunda Ermeni Delegasyonu Yunan Hükümeti ile anlaştığını, Yunanistan'ın Trabzon'u istemeyeceğini söylemektedir. Ancak Fransa'nın tarihî bir rol oynayacağı ve bazı haklar ortaya atacağı Kilikya ve İskenderun'a ilişkin Ermeni iddiaları ise, Fransa Hükümeti ile anlaşılmadan ileri sürülüyor. Ermenilerin bakış açısından meseleyi alalım. 1915 katliamları olmamış ve ölenler sağmış gibi düşünelim. 1913'te Leart'ın yazdığı ve 'bu etüt Ermeniler lehine yazılmıştır' cümlesi ile başlayan broşürdeki Ermeni Patriği'nin 1912'de hazırlattığı istatistiğe bakalım. Ne görüyoruz?"

Le Temps gazetesinin yaptığı nüfusu analizi son derece anlamlıdır:

"Erzurum, Tiflis, Harput, Diyarbakır ve Sivas vilayetlerinde Ermenilerin azınlıkta olduklarını görüyoruz. Sadece Van'da, toplam 350 bin nüfustan 185 bin kadarını teşkil eden Ermeniler zayıf bir çoğunluktadır. 10 vilayet içinde genellikle halkın ortalama yüzde 38,9'unu teşkil etmektedirler. Kilikya'da ise Ermeni nüfusu 407 bindir; oysa sadece Adana vilayetinin nüfusu 420 bin kadardır. Trabzon vilayetine gelince o zaman (1912'de) onu istemeyi düşünmüyorlardı. (...)

---

[102] UK ARCHIVES No: 11059, "Müttefik, Düşman, Tarafsız Ülkelerin ve Bu Devletlere Bağlı Ulusların Savaş Gayesi Beyanları Dizininden Özetler, 1914-1918", s. 43. İngiliz Dışişleri tarafından savaş döneminde bir tür basın özeti dokümanı olarak hazırlanmıştır. Belgenin aslı, Londra Kew Gardens'taki arşivdedir/HÖ.

Bu vilayetin orta kısımlarında 20 bin, Doğu kısımlarında sadece 5 bin Ermeni vardır.(...)"[103]

20 Şubat 1919 günü Lordlar Kamarası'nda Viscount Bryce, "Küçük Asya, Ermenistan ve Suriye'de 1000–1500 yıl önce uygarlıklar bulunduğunu; daha sonra 600 yıl boyunca Türk vahşetinin bunları yok ettiğini, bunların eski uygarlıklarını elde etmeleri için kendilerine bağımsızlık verilmesine İngiltere'nin yardımcı olmasını söylemektedir.[104]

İngiltere, 19. Yüzyıl sonundan itibaren Osmanlı Ermenilerinin taleplerini aktif şekilde desteklemiştir. 1914–1918 yılları arasında İngiltere ve Türkiye karşılıklı olarak Çanakkale başta olmak üzere Filistin ve Mezopotamya cephelerinde savaşarak geçirmişlerdir. Osmanlı Ermenileri bu savaşta aktif olarak İngiltere'nin ve Türkiye ile savaşan müttefiki Fransa'nın ordularında yer almışlardır. Silahlı Ermenilerin Türkiye'ye yönelik faaliyetlerinin bir tür "dolaylı savaş" şeklinde kabul edildiği bu süreçte Ermeniler, İngiltere'nin kendilerini desteklediğine inanmışlardır.[105]

Bu nedenledir ki, 1919 Şubatında Londra'da *Pall Mall Gazette*'de Ermeni askerî misyonu Şefi General Torcom beklentilerini dile getirirken ölçüyü hayli kaçırmıştır:

"Ermenistan, Müttefiklerin, Ermenilerin devletini tanımak lütfunda bulunacaklarını umuyor. Ermeni devleti, Akdeniz kıyısında Antalya'dan İskenderun'a, Karadeniz'den Sinop'tan Batum'a kadar uzanacak ve Bakü'nün güneyinde olmak üzere Hazar denizinde de bir limanı bulunacaktır. Kilikya'ya gelince, bu bölge Ermenistan'ın hayati önem taşıyan ayrılmaz bir parçasıdır."

1918'den itibaren Fransa'da amansız bir Yunan-Ermeni propagandası hüküm sürmekle birlikte durum biraz farklıdır. "Türk'ün Avrupa'dan atılmasını", "mazlum halkların kurtarılmasını" sürekli olarak yineleyen Fransız basını, Yunan-Ermeni propagandasının hizmetine girmiştir. Ne var ki, Sivas Kongresi'nden itibaren (1919 Eylül), Anadolu'da Türk milliyetçileri sesini yükseltmeye başlayınca Fransız kamuoyunda bir kırılma baş göstermiştir. Savaştan yorgun ve bezgin çıkan Fransızların

---

[103] 28 Şubat 1919 tarihli **Le Temps** gazetesinden: Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919–1922,** s. 81–82.

[104] Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri 1919–1926,** s. 66.

[105] Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri 1919–1926,** s. 45.

yeniden insan ve para harcamasının israf ve macera olduğu söylenmiştir. Fransız kamuoyunun bu konuda bilgilendirilmesinde Pierre Loti, Claude Farrere, Madam Gaulis gibi aydınların ve Leon Rouillon gibi Fransa'nın Doğu ordusuna mensup eski askerlerin rolü olmuştur. Bu kişiler, Fransız yurttaşlarının Doğu meselesine ilişkin cehaletlerinin giderilmesinde, Türklerle ilgili önyargılarından kurtulmalarında etkili olmuş ve Yunan-Ermeni propagandasını kırmışlardır. [106]

Elbette bu sırada Çukurova'da başlayan Türk milli direnişinin Fransız kamuoyunu etkilememesi de önemli bir diğer gelişmedir.[107]

Fransa'da Türkler aleyhindeki Ermeni propagandası çok sistemli çalışmaktadır. 1919 Temmuz ayından itibaren Fransız basınında yer alan haberler çok ilginçtir. Türkiye'den Ermeni Patrik ve Piskoposları tarafından gönderilen ve Paris'e 5 ve 10 Temmuz 1919 günlerinde ulaşan iki telgraftan biri *Le Figaro* gazetesindeki başyazıda diğeri *Le Temps* gazetesinde yayınlanmıştır.

Türkiye Ermenileri liderliği tarafından gönderilen birinci telgraf şöyledir:

"Elde ettiğimiz kesin bilgilere göre, Şark Ordusunun eski Genel Müfettişi, halen asi bulunan ve Doğu Anadolu'da duruma hâkim olan Mustafa Kemal ile yine asilerden sabık Bahriye Nazırı Rauf'un teşkil ettikleri alaylarla milis kuvvetleri Ermeni Cumhuriyeti'ne saldırmak için Erzurum'da toplanıyorlar. Silahları tamamen alınmayan Türk ordusunun elinde her türlü imkân var. Ermeni devletinin kurulmasını engellemek için Kafkas Ermenilerini katletmeyi tasarlıyorlar. Tehlike ciddidir. Müdahale ediniz."

Türkiye Ermenileri liderliği tarafından gönderilen ikinci telgraf şöyledir:

"Hıristiyanlar yeni bir katliam karşısındadır. Urmiye kadın ve çocuklarından sağ kalanlar da tehlikededir. Nesturi ve Ermeni halkları derhal yardım istiyorlar. Gecikme kötü olacak."[108]

---

[106] 12 Şubat 1919 tarihli **Lyon Republicain** gazetesinden: Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919–1922,** s. 83–84.

[107] Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi,** 2. Kitap, Ankara, Bilgi Y., 1992, s. 227–228.

[108] *Le Figaro* ve *Le Temps* gazetelerinden: Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919–1922,** s. 48–49.

Öte yanda Türk millî direnişini, "yeni bir Ermeni katliamına başlangıç" şeklinde Fransız kamuoyuna tanıtan Ermeni propagandasına Damat Ferit Paşa da dolaylı katkıda bulunmuştur. Damat Ferit Paşa, Fransız Havas Ajansı'na şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Gerçek durum şudur: Halinden memnun olmayan ve ihtiraslı bazı kişiler, ellerinde bol para bulunduğu ve eski rejimi aradıkları için, içinde bulunduğumuz koşullardan yararlanıp Küçük-Asya'da karışıklık çıkarmaya uğraşıyorlar. Çok iyimser görünmek istemiyorsam da başaramayacaklarını umuyorum." Sivas Kongresi ardından Damat Ferit Paşa, "Milliyetçiler"in "Bolşevikler"le ilişki kurduklarını ileri süren bir beyanname yayınlamış ve *Le Temps* gazetesi İstanbul muhabirinin sorusunu yanıtlarken şunları söylemiştir:

"Hareketin askerî hiçbir bünyesi yoktur ve millete dayanmamaktadır. Bunlar savaşta rütbe almış ve herhangi bir iş peşinde Anadolu'ya sığınmış subaylardır ve bir hareket yaratabilmek için çaba göstermektedirler. Hareket bir saman ateşidir, alevleri şimdiden sönmüştür. (...) Bu hareket için Anadolu'da çok para sarf ediliyor; savaşta büyük servetler toplayan İttihat ve Terakki'nin parmağı vardır; (...) hareket tamamen İttihatçı'dır.(...)"[109]

Damat Ferit Paşa'nın acınası bir gaflet içinde bulunduğunun bir delili, İngiliz kuvvetlerinin millî direnişi felce uğratmak için bütün ülkeyi tamamen kontrolleri altına alma gayretleridir. 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın İstanbul'daki Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'ye gönderdiği 2 Eylül 1919 tarihli raporunda yer alan bilgiler bu açıdan hayli ilginçtir:

"31 Ağustos 1919 günü zevalden sonra bir İngiliz torpidosu Trabzon'a gelmiş, bu torpidodan bir İngiliz zabiti ile bir doktor çıkmış, bunlar Trabzon'da kalacakmış, Batum'da nezaret altında bulunan 5. Fırka Kumandanı Mürsel Bey'in yanında iki nefer bırakarak kalan sekiz neferi göndermişler, bu neferler de Trabzon'a çıkmış. Bunların ifadesine nazaran, Batum'da silah ve cephane üzerinde tarafımızdan memuren bırakılmış olan zabit ve efradı İngilizler tutuklamışlar silahlarımızdan bir kısmını Ermeni ve yerli milislere tevzi ve bir kısmını da denize dökmüşler, İngiliz askerleri mütemadiyen Batum'dan hareket etmekte imişler. (...)"[110]

---

[109] *Le Temps*'ten: Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919–1922,** s. 51.

[110] M. Tayyip Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken,** s. 16.

İmparatorluk toprakları üzerinde nüfuz mücadelesinde bir pay kollayan yeni güç olarak ABD'nin de bölgedeki gelişmelere kayıtsız kalmadığı gözlemlenmektedir: 3 Haziran 1919 Salı günü H. C. King ve Charles R. Crane'den oluşan ayrıca Dr. Albert H. Lybyer, Dr. G. Montgomery ve Yüzbaşı W. Yale'in müşavir olarak katıldıkları King-Crane Komisyonu İstanbul'a gelmiştir. King-Crane Komisyonu ile ilk temas, ABD mandası fikrinin üç ateşli yandaşı Halide Edip, Ahmet Emin ve Rauf Ahmet tarafından sağlanmış, dört gün sonra 7 Haziran Cumartesi günü Komisyon mensupları Filistin'e gitmişlerdir.[111]

King-Crane Komisyonu bölgede incelemelerini tamamladıktan sonra ABD Başkanı Wilson'a sunduğu raporunda Türkiye ile ilgili olarak şu önerilerde bulunmuştur:

"1- Kilikya hariç, bir Ermeni mandası kurulması;

2- Bir manda yönetimi altında Türkiye'den ayrı uluslararası bir İstanbul devleti kurulması;

3- Ayrı bir Türk devleti için bir mandacı bulunması;

4- Türkiye'ye uygulanacak manda rejimi altında İzmir'e özerklik verilmesi;

5- Bütün Anadolu'yu, Ermenistan, İstanbul devleti ve Türk devletini kapsayacak tek bir genel manda yönetimi kurulması ve Bunun ABD'ne bağlanması."[112]

ERMENİLERİN DÖNÜŞÜ VE YENİ PLAN

Anadolu'daki Müslüman ahalinin İşgal kuvvetlerine ve onların işbirlikçisi Rumlara ve Ermenilere karşı gösterdikleri tepkinin Türk millî direnişini güçlendirdiği ve Doğu Anadolu vilayetlerinin Ermenilere verilmek istenilmesinin bu bölgelerde yaşayan Müslüman ahaliyi ayaklandırdığı görüşü akademik literatürde kabul bulmuştur:

"1918 Mondros Antlaşması ile de facto olarak ortaya çıkmış sınırları korumak ve bu sınırlar dâhilinde bağımsız bir Türk devleti kurmak hedefi, ulusal hareketi, Doğu Anadolu sınırlarının değiştirilerek,

---

[111] Fethi Tevetoğlu, **Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar,** Ankara, TTK Y., 1991, s. 183.

[112] Harry N. Howard, "An American Experiment in Peace-making", the King-Crane Commission, **Moslem World,** April 1942, s. 122–146.

bir Ermeni devletinin kurulmasından yana olduğunu açıklayan İstanbul hükümetinden ayıran en temel noktadır. Ermeni reformları arasında da sürekli gündeme gelen ve şimdi Müttefik güçlerce kurulacak Ermeni devletine verilmesi öngörülen vilayetlerin korunması onun temel hedefi hatta doğuş nedenidir. İlk ulusal örgütlenme faaliyetlerinin bu bölgede başlaması, ilk tarihî kongrenin Erzurum'da yapılması bu nedenle bir tesadüf değildir. Bu bölgelerin her ne olursa olsun Ermenilere verilmesinin engellenmesi gerekmektedir."[113]

Bu çerçevede 27 Nisan 1919 günü Ermenistan Cumhuriyeti'nin, Türkiye topraklarındaki 6 vilayetin kendi hükümranlığı altında olduğunu ilan etmesi ve İngilizlerin desteği ile Ermeni mültecilerin yeniden bu vilayetlere dönmeleri sürecinin başlatılması;[114] 1919 yılı sürerken Türk-Ermeni ilişkilerinde yepyeni bir evrenin başlamasına neden olmuştur şeklinde anlamak ve değerlendirmek mümkündür.

Nitekim Taner Akçam da Ermenilerin geri dönüşlerinin ardındaki esas gerçeğin Doğu Anadolu vilayetlerinin Ermenistan Cumhuriyeti'ne ilhak edilmesi kararının bir parçası olduğunu yazmaktadır:

"Ermenistan devleti ikili bir tehlike oluşturmaktadır. Birincisi; zaten Doğu vilayetlerini de kapsayan geniş bir Ermeni devleti planı vardır. Bu Müttefik güçlerce de esas olarak benimsenmiş vaziyettedir. İkincisi; bu plan hayata geçmezse bile, mevcut olan Ermeni devleti, Ankara'nın Doğu sınırları için sürekli bir tehlike teşkil edecektir. Zaten Erivan Parlamentosu 28 Mayıs 1919 tarihli kararı ile '7 Türk vilayetinin Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır, Sivas, Erzurum ve Trabzon'un Ermeni Cumhuriyeti ile birleştiğini' ilan etmiştir.(…)"[115]

Gerçekte, dünya savaşında güvenlik nedeniyle zorunlu göç işlemine tabi tutularak oturdukları bölgeler değiştirilen Ermenilerin, yeniden Anadolu vilayetlerine döndürülmeleri, İzmir'in Yunanlılara işgal ettirilmesi planının bir parçası olarak düşünüldüğünde daha da anlam kazanmaktadır. Anadolu'nun Batısında ve Doğusunda bu "yeni oyun" sahneye konulurken, Mustafa Kemal Paşa'nın aktif tutum alarak

---

[113] Taner Akçam, **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu,** Ankara, İmge Y., 2. Baskı, 2002, s. 524.

[114] Barbara Jean Keller, **United States and Armenia, 1914 to 1920: The Armenian Mandate,** A Thesis Presented to the Faculty of California State College at Fullerton, June 1969, s. 91.

[115] Taner Akçam, **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu,** s. 527.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile birlikte Türk ahaliyi ayaklandıracağı tahmin edilemediği içindir ki, O'nun liderliğinde yeni Türkiye devletinin kuruluşu önlenememiştir.[116]

1915 Dünya Savaşı'nda güvenlik gerekçesiyle yerleri değiştirilen Ermenilerin Mütareke'den sonra geri dönüşleriyle Anadolu'da sahnelenen bu "yeni oyun" Falih Rıfkı Atay tarafından şu şekilde anlatılmaktadır:

"(...) Fransızlar, Kilikya'da ve güney bölgelerimizde yerleşmekte. Rumlar, nispetsiz azınlıklarına rağmen Sivas vilayetinin Amasya ve Tokat gibi sancaklarında bile 21 çete ile harekete geçmişler. Maksat, güvenlik olmadığını göstermek ve müdahale bahanesi yaratmak. İngiliz subayları ile o kadar sıkı temasları var ki, Havza'da alay komutanı bir taburla haydutları yakalatmak için bir köyü abluka edince Merzifon'dan otomobilleri ile gelen İngiliz subayları hemen müdahale etmiştir. İstanbul Hükûmeti'nin kaymakamı da Rum Margerit Efendi. Bağımsız Pontus kurma kışkırtıcılığı alabildiğine. Rusya'daki bütün Rumları getirip kıyı ve hinterlandı bölgesine yerleştirmek istediklerini gören Türk halkı da ayaklanmıştır. Bir sürü çete de onlardan. Doğuda Brest-Litovsk Antlaşması ile aldığımız üç vilayeti geri vermiştik. Kars ve Sarıkamış'ta 10 bin Ermeni askerî toplandığı haberi var. Arkalarında Batum'a giren İngilizler. İki İngiliz subayı Ermeni kuvvetlerinin başında Nahçıvan ve çevresinde Türk köylerini almıştır. Fransa Cumhurbaşkanı, Ermeni lideri Boghos Nubar Paşa aracılığıyla Ermeni Generali Andranik'i kabul etmiştir. Ermenistan davacılarının hayâlleri geniş: 7 ilimizi alıp Kilikya'ya kadar uzanmak! İngilizler, Van, Bitlis, Diyarbakır, Musul vilayetlerindeki Kürtleri de kışkırtmakta. İstanbul'da bir dernek ve gazeteleri var. Babanoğulları ve Abdullah Cevdet gibi Osmanlı aydınları işin içinde. Hürriyet ve İtilaf, Kürtlere otonomi verme yolunda bir protokol imzalamıştır. Hiç biri gizli de değildir. Biz Türkler, her gün gazeteleri açtığımızda vatanımızın nasıl parçalanma yolunda olduğunu okuyoruz. Anadolu'nun ortasında, belki de denize yolu bile olmayan bir beylik olarak kalacağız."[117]

---

[116] Bu cemiyetlerin tek çatıda birleştirilmeleri için bkz: Faik Reşit Unat, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşuna Ait Vesikalar", **Tarih Vesikaları,** Cilt I, Haziran 1941, s. 3-9.

[117] Falih Rıfkı Atay, **Çankaya,** s. 177–178.

General Ali Fuat Cebesoy, 1919 yılı sonuna kadar kendi sorumluluk bölgesindeki Fransızların ve onlarla işbirliği içindeki Ermenilerin faaliyetlerini şöyle sıralamaktadır:

"1- Daha önce çetecilik yaparken firar eden Ermeniler, Adana'da lejyonlarda toplanmışlar ve sonra Fransızlar tarafından Urfa, Antep ve Maraş taraflarına gönderilerek, Türk ahaliye yönelik olarak çeşitli zulüm ve katliamlar yapmışlardır. Müslüman ahali göçe mecbur edilmiştir.

2- Ermeni lejyonlarının başladıkları katliamları bitirdikten ve kuvvetlerini topladıktan sonra, Elbistan üzerinden Sivas ve Urfa üzerinden Diyarbakır'a saldıracakları öğrenilmiştir.

3- Yozgat, Sivas ve Kayseri'de bulunan Ermeni ailelerin kadınları yollardan, erkekleri ise silahlı olarak dağ yollarından Türk köylerine hücum ederek Kilikya'ya gideceklerdir. Bundan maksat Kilikya'daki Ermeni nüfusunu fazlalaştırmaktır.

4- Fransız müstemleke kıtaları, Adana, Katma, Kilis ve Maraş gibi mühim mevkilerle bu mıntıkadan geçen şimendifer hatlarını işgal ederek Ermenilerin faaliyetine yardımcı olacaklardır.

5 - Ermeniler, en çok Adana, Haçin, Zeytun, Bahçe ve Maraş civarındaki Türk köylerine saldırılara başlamış, Fransız işgal kuvvetleri de bunları kısmen desteklemektedir."[118]

Yine Ali Fuat Cebesoy'un aktardığına göre; o günlerde Ankara'da geri dönen Ermeniler, Türkler aleyhinde birleşmişlerdir. Hıristiyanlardan oluşan bir tehcir mahkemesi kurulmuştur. Etraflarına bir sürü hafiye toplayan İngiliz kontrol subayları fazla şımarmışlardır. Şehrin sokaklarında İngiliz askerleri dolaşmaktadır.[119]

Stanford J. Shaw'ın, Fransız (ve Ermeni) kaynaklarından elde ettiği bilgiler de Ali Fuat Cebesoy'un aktardıklarını doğrulamaktadır. Ermeni liderlerinden Boghos Nubar, Irak, Suriye ve Mısır'da toplanan Ermeni göçmenler arasından Avrupa'da ve ABD'nde yaşayanlardan bir kısmını yeniden Kilikya'ya göndermiştir. Ermeni örgütleri öncülüğünde Kayseri, Erzincan, Erzurum, Samsun, İzmit ve Adapazarı'ndan gönderilenler de

[118] Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları,** s. 288.

[119] Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları,** s. 49.

bulunmaktadır. Bunların yerlerini terk etmeleri, işgalci devletlerin ordularıyla işbirliği yapmalarından dolayı haklı olarak Türklerden korkmalarından kaynaklanmaktadır. Fransızlar da, savaş sırasında Suriye ve Beyrut'a yerleşmiş Ermenilerden bir kısmını, bu bölgelerin huzurunu bozan gruplardan kurtarmak amacıyla Kilikya'ya yollamıştır. Toplam olarak yaklaşık 120 bin Ermeni yeniden iskân edilmek üzere Kilikya'ya sevk edilmiştir. Bunlardan 70 bini Adana'ya, 12 bini Dörtyol'a, 8 bini Saimbeyli'ye, geri kalanı Osmaniye, Kadirli ve Kozan'a yerleştirilmişlerdir. Bunlara ek olarak İstanbul ile Anadolu'nun öteki vilayetlerinden 50 bin Ermeni de Antep, Maraş, Zeytun'a iskân edilmiştir. Bütün bu faaliyetlerin hedefi, Fransızların himayesi altında Kilikya'da bir Ermeni devleti teşkil etmektir.[120]

Bu dönemde pek çok Ermeni'nin seyahat belgesi almak suretiyle Adana'ya gitmek istedikleri gözlemlenmiştir. Bu maksatla Kayseri'den ayrılan birtakım Ermeni ailelerin göç hareketinin Adana'da vahim sonuçlar doğuracağı bilindiğinden, Niğde'den geri çevrilmeleri gerekmiştir. Bu yolda yeni göçlerin yasaklanması hususu 15. Fırka Askerlik Dairesinden özellikle bildirilmiş; sonradan alınan tezkerede de, Misis civarında Müslümanlarla Ermeni çeteleri arasında çatışmalar vuku bulduğu ve Fransızların Ermenilere silah dağıtmaları yüzünden, Adana'daki Türk ahali tarafından Ermenilerin göçlerine engel olunması talep edilmiştir. Bu durum, Dâhiliye Nezareti'nin yazısı üzerine 26 Ekim tarihli toplantıda Vekiller Heyetinde görüşülerek karara bağlanmış ve bu konuda yabancı mümessiller nezdinde uygun teşebbüslerde bulunulması için de Hariciye Nezareti'ne görev verilmiştir.[121]

1920 Aralık ayında Fransa Millet Meclisi'ndeki bir oturumda de Chappedelaine, Fransız askeri kuvvetleri adı altında Ermeni askerlerin Çukurova'ya yerleşmelerini anlatmaktadır:

"1918 sonlarındayız; Türkiye ile mütareke imzalanmıştır. Fransızların gelip Kilikya'yı işgal edecekleri öğreniliyor. Her şeye rağmen, Hıristiyan halk gibi Müslüman halk da, masum bir merakla sahile, Mersin iskelesine yığılıyor. Kilikya halkı Fransa'nın büyük askerlerini, Doğuda yenilmez sanılan Alman İmparatorluğunu yere seren

---

[120] Stanford J. Shaw, "Ermeni Lejyonu ve Kilikya'daki Ermeni Topluluğunu Tahribatı", (Ed.) Türkkaya Ataöv, **Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler,** Ankara, TBMM Y., 2002, s. 173.

[121] **Meclisi Vükela Mazbataları** (217), numara 503, 26 Ekim 1919'dan: M. Tayyip Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken,** s. 97–98.

Marn ve Verdun galiplerini görmek istiyor. Halk kitle halinde Mersin sahiline birikiyor:

İşte uzaktan dumanı tüten gemiler göründü: Yaklaşıyorlar; sandallar denize indiriliyor. Halk karaya çıkan Verdun galiplerini görecek. Hayret! Askerlerimizin şanlı üniformaları altında ne görseler beğenirsiniz? Ezelî düşman Ermenilerin tüysüz yüzünü!"[122]

1 Ocak 1919'da Fransız Yarbay Romieu komutasında Ermeni Gönüllü Alayı Mersin'de karaya çıktığında, Dörtyol'da Ermenilerin Müslümanlara saldırıları başlamış ve Ermeni saldırıları sonraki aylarda da sürmüştür.[123]

Daha önce 11 Aralık 1918 günü Fransız subayları komutasında 44 kişilik yerli Ermenilerden oluşan bir Fransız taburu, Dörtyol kasabasına girmiştir. Mütareke'den sonra İngiliz ve Fransızların yardımıyla Anadolu'dan ve özellikle Adana bölgesinden göç ettirilen veya kendileri gelen Ermeniler dönmeye başlamışlardır. Bunlar, yanlarında bol miktarda silah, cephane ve ayaklanma amacıyla geri dönmüşlerdir. Adana ili ile Maraş, Antep ve Urfa sancaklarına dönen bu Ermeniler teşkilatlanmaya ve her türlü savaş için hazırlıklarını ikmal etmeye başlamış ve Fransızların komutasında düzenli askerî eğitimlerini sürdürmektedirler. Kilikya bölgesindeki jandarma kuvvetlerini Ermenilerden oluşturmak isteyen Fransızlar, bu isteklerine karşı çıkan Adana Jandarma Kumandanı Yarbay Haşim Bey'i 3 Mart 1919 günü tutuklayarak Suriye'deki esir kamplarından birine göndermişlerdir.[124]

Kilikya bölgesindeki Ermeni kuvvetleri; Fransız üniforması giymiş Fransız askeri, teşkilatlanmış ve emir komutaya bağlanmış millî kuvvetler ve silahlanmış çeteler olarak üç düzende toplanmışlardır.[125]

30 Ekim 1919'de Maraş, 42. Fransız alayından bir bölük, Ermeni (Legion d'Orient) alayından bir tabur ve bir süvari müfrezesinden oluşan 400 Ermeni, 100 Fransız ve 100 Cezayirli asker tarafından işgal edilmiştir. Maraş'ın İngiliz kontrolünden Fransızlara geçişi, Ermenilerde kendilerine bağımsızlık verileceği kanısını güçlendirmiş ve

---

[122] 24 Aralık 1920 tarihli **Journel Officiel,** s. 3936'dan: Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919–1922,** s. 121.

[123] Kemal Çelik, **Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi 1918–1922,** Ankara, TTK Y., 1999, s. 504 vd.

[124] **Türk İstiklal Harbi IV Güney Cephesi,** s. 5, 11, 19.

[125] **Türk İstiklal Harbi IV Güney Cephesi,** s. 47.

saldırganlıklarını büsbütün körüklemiştir.[126] Mondros Mütarekesi ardından bölgeye 100–120 bin Ermeni yerleştiren ve askerî kuvvetleri içinde Fransız askerî üniforması giydirdiği Ermenilere yer veren Fransa, Kilikya'da bir "Ermeni Cumhuriyeti" kuracağını vaat etmiştir.[127] 30 Ekim 1919'da Maraş ile birlikte Urfa da Fransızlara devredilmiştir. Antep şehri ise 5 Kasım 1919 günü Fransızlar tarafından devralınmıştır. Şehre ilk giren Fransız kıtaları bir Ermeni taburu, bir Afrika avcı bölüğü ve bir Fransız bölüğünden ibarettir.[128]

1918 ve 1919'un son gününe kadar Fransa Hükümeti Kilikya'ya "Ermenistan" demektedir. Clemenceau, Georges Picot'yu Suriye ve Kilikya için "Suriye ve Ermenistan Yüksek Komiseri" unvanı ile tayin etmiştir.[129] General Ali Fuat Cebesoy, 1919 sonunda Picot'nun Sivas'a geldiğini, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini unvanındaki "Ermenistan" sözünü redde razı olmasından sonra kabul ettiğini yazmaktadır.[130]

Picot, Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğu lise binasına gitmiş ve şöyle konuşmuştur:

"Ben Erivan'daki Erivan Hükümeti nezdinde temsilciyim, yoksa bu hükümetin sınırları dışında kurulması tasavvur edilen bu hükümetle hiçbir alâkam yoktur."[131]

İşgal sırasında Kilikya'daki Fransız idarî makamları, "Ermenistan Fransız idarecileri" adını taşımışlardır. Fransa Hükümeti, Kilikya'nın idarî işleri için geniş ölçüde Ermeni memurları kullanmışlardır. Polis, demiryolları, posta işleri gibi önemli hizmetlerde hep Ermeniler görevlendirilmişlerdir. 1920 Haziran ayında Ermeniler, Erivan'dakinden ayrı, Fransa'nın himayesinde kısa ömürlü bir "Amanus Ermeni Cumhuriyeti" ilan etmişlerdir.[132]

Maraş'ta Türk katliamına dönüşen kanlı olaylarda Fransız işgal kuvvetleri arasında Ermeni gönüllülerin bulunması ve bunların

---

[126] **Türk İstiklal Harbi IV Güney Cephesi,** s. 58

[127] Kemal Çelik, **Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi 1918–1922,** s. 499.

[128] **Türk İstiklal Harbi IV Güney Cephesi,** s. 61.

[129] Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919–1922,** s. 123.

[130] Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları,** s. 269–271.

[131] Naşit Uluğ, "Millî Mücadele'de Türk-Fransız Münasebetleri", **Harp Tarihi Mecmuası,** 93, 1 Ekim 1972, s. 14.

[132] **L'Asie Française,** 183, Haziran 1920, s. 198'den: Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919–1922,** s. 123.

intikamcılıklarının rolü çok büyüktür. Dâhiliye Nazırı 1919 Kasım ayı başında sadaret makamına sunduğu bir gizli yazıda bu konuya temas etmekte ve işgal kuvvetleri mensuplarının yarısını Ermeni gönüllülerin oluşturduğunu; bunların Maraş'a girişinde Ermeniler tarafından yapılan taşkınlıklara nazaran bir hadise vuku bulmadığını; fakat Müslüman halkın son derece heyecanlı ve endişeli olduklarının Maraş mutasarrıflığından öğrenildiğini bildirmektedir. Maraş mutasarrıflığının çekindiği husus kısa sürede baş göstermiş ve bilindiği üzere Ermenilerin Müslümanlara yönelik tecavüz ve katil olayları başlamış ve süreklilik kazanmıştır.[133]

İngiliz gazeteci E. N. Benett tarafından 1920 Mayısında Londra'da yayınlanan bir değerlendirme notunda; Fransızların Kilikya'yı işgalleri ve bunun için Osmanlı uyruğu Ermenilerle işbirliği yapmaları konusunda şunlar yer almıştır:

"(...) Fransa (...) başka birlikler yanında, Fransızlarca kumanda edilen bir Ermeni tugayını kullanmıştır. Türkler, -Osmanlı uyruğu olan insanlardan oluşan- bu Ermeni alaylarını, Ocak ayında saldırgana karşı harekete geçmiş ve Mustafa Kemal'in çetelerinin yardımıyla onları püskürtmüş olan Maraş Müslümanlarına uygulanmış kıyım ve vahşetlerin sorumlusu görmektedirler. 10 Şubat akşamı Fransız-Ermeni birlikleri General Quarette yönetiminde son geri çekilme harekâtına başlamışlardı. Çekilen kol, -birkaç hafta önce istilâcıların gelişini sevinç çığlıklarıyla karşılamış bulunan halkın ta kendisi olan- Ermeni sivil mültecilerden oluşan kalabalıkça– Yakındoğu savaşında sık sık görüldüğü biçimde- engellenip sıkıntıya düşürüldü. Korkunç bir kar tipisi de durumu büsbütün güçleştirdi. (...)"[134]

"ERMENİ PLANI" VE OSMANLI HÜKÜMETİ

21 Kasım 1919 Kasım tarihli gazetelerde Paris Konferansı'nda Osmanlı İmparatorluğu adına bulunacak muhtemel kişilerin isimleri vardır. Bunlar arasında eski Dâhiliye Nazırı Ahmet Reşit (Rey) Bey de bulunmaktadır ve gazetelerde Ahmet Reşit (Rey) Bey'in Cenevre'de ABD Cumhurbaşkanı Wilson'a hitaben Fransızca olarak yayınladığı

---

[133] Dâhiliye Nezareti 8235/120, 1 Kasım 1919'dan: M. Tayyip Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken,** s. 190.

[134] E. N. Benett, "Anadolu Politikamız ve Saklı Tutulan Rapor", **The English Rewiev,** vol. 30, Mayıs 1920, s. 357-361'den Türkçe'ye aktaran: Nejat Kaymaz, **Tarihten Güncelliğe Ermeni Sorunu,** İstanbul, Kaynak Y., 2001, s. 177–178.

"açık mektup" da yer almıştır. Ahmet Reşit (Rey) Bey, Türk görüşünü savunmak amacıyla yazdığı (38 sayfalık) bu mektubunda; "Osmanlı Hükümeti tarafından tanzim edilip, *Morning Post* gazetesinin neşrettiği 25 Şubat (1919) tarihli muhtıradan" söz etmiştir. Bu muhtıranın, müstakbel Ermenistan için de en doğru yolun mevcudiyetini gösterdiğini; bu çözümün sulh konferansınca kabulü halinde, "her türlü tezvirlerin" ortadan kalkacağını ve "herkesin hoşnut olacağı" "adilâne" bir çözümün bulunacağını iddia etmiştir.[135]

25 Şubat 1919 tarihli ve 12 maddelik bu Hükümet muhtırasının "Ermeni sorunu" ve "Ermenistan" ile ilgili değerlendirmesi şu şekildedir:

"2- Osmanlı Devleti'nin umumi harbe katılması, ilk bakışta görüldüğü veçhile, Batı devletleri aleyhine vuku bulmamıştır. Medeniyet ve iktisat bakımlarından Batıya bağlı olan Türkiye hiç bir zaman medeni Batı devletleri hakkında harpçi bir fikir beslememiştir. Burada şükranla belirtmek isteriz ki, dünyanın istikbalini tayine kudretli olan şu yüksek heyetinizde temsilcisi bulunan devletlerden bazıları ile Osmanlı Hükümeti arasında fiilen harp dahi ilân olunmamıştır. Osmanlı Hükümeti'nin gerek siyasî ve malî durumu gerek his ve tarihi temayülleri Batı devletlerine karşı muhasama (hasımlık) halinden çekinmeyi ve her halde bitaraflığı muhafazayı gerektirirken devletin bütün kuvvet ve nüfuzuna tagallüp eden bir İhtilal fırkası, devleti zorla harbe sürüklemiş ve Osmanlı milleti de bu harbin asırlardan beri Osmanlılığı imha siyaseti takip eden Çarlık Hükümeti'ne karşı vuku bulduğunu zannederek, herkesçe malum olan ve karşı karşıya harp ettiği kahraman ordularca da tasdik edilmiş bulunan bir aşk ve fedakârlık ile vatanını müdafaaya gayret eylemiştir. Devletin dâhili ve harici siyasetini sakim bir mecraya sürükleyen İhtilal cemiyeti reislerinin tedip ve tecziyeleri hakkındaki lüzumu hükümetimiz de tamamıyla tasvip ve tasdik eyler. Fakat masum ve fedakâr Osmanlı İslam milletinin yurt müdafaası uğrunda beyhude kanlarını akıttıktan sonra bir kere de harp çıkardığı suçuyla sorumlu tutulması adalet ve insafa katiyen uygun olmayacağı gibi, böyle bir iddia harpten mesul olan hükümet başkanları olup milletler olmadığı yolunda bütün siyaset adamlarının ve hukuk âlimlerinin kabul ve tasdik ettikleri esas kaideye aykırı düşer. Binaenaleyh bu hususta Osmanlı Hükümeti murahhasları konferansın muhterem azalarının adalet düşüncelerine ve insaf hislerine müracaat eylerler.

[135] A. Rechid, **Lettre ouverte M. W. Wilson,** Geneve, Imprimerie du "Journal de Geneve", 1919, s. 38

3- Harp aslında devletlerarasında bir facia teşkil ederken Doğuda milletlerin karışık bulunması ve millî ihtirasların şiddeti yüzünden son harp birtakım facialara da sebep olmuştur. Bunun menşe ve kaynakları hakkında her iki taraf birbirine zıt iddialar ileri sürmektedirler. Hükümetimizin mevcut vesikalara göre düşüncesi, bu facialara Çar orduları ile birlikte hareket eden ve istila ettikleri bütün şehir ve kasabaları tahrip ve İslam ahaliyi feci bir şekilde katliama mücaseret eyleyen Ermeni çetelerinin sebep olduğu merkezindedir. Bu suretle İslam katliamı ile başlayan facialar Ermenilere karşı mukabeleyi müstelzim olmuştur. Hükümetin fikri ahali arasında vücuda gelen ve çoğunlukla harp cephelerinde vuku bulan müsademelere aittir. Bu vakalara hükümet tarafından memleket dâhilinde vuku bulan müessif müdahaleler ise, yine yukarıda zikri geçen İhtilâl hükümetinin gaflet eseri olduğu cihetle bu hususta Osmanlı Hükümeti murahhasları en samimi tesir ve teessüflerini alenen arza ve beyana müsaraat eder ve bu yolda vuku bulan zarar ve hasarların tamir ve telafisi için de kudretleri dâhilinde hiç bir yardımın esirgenmeyeceğini vaat ederler.

(...) İhtilâl cemiyetinin son müdahale hareketleri olsa olsa Balkanlardaki küçük Hıristiyan hükümetleri politikalarının meşum taklidinden ibaret keyfiyettir ki, bunun hakikî Osmanlı ve İslam siyaseti ile hiçbir alaka ve irtibatı mevcut değildir. (...) Bu hususdaki sorumluluk da bu faciaların malum ve aşikâr olan ve reisleri halen Almanya'da bulunan tertipçilerine ait olmalıdır. Osmanlı murahhasları bu vesile ile şu cihetin dahi arzına lüzum görürler ki, Ermeni milleti hakkında bu zecri hareketler hiç bir zaman hatta İhtilal cemiyeti hükümeti zamanında bile Rum milleti hakkında reva görülmemiştir. Rumlar sadece sahilden iç taraflara tehcir edilmekten müşteki olabilirler ki, bu da, Doğuda milletlerin dağılışları dolayısıyla harp halinde bulunan bir devletin casusluğun men'i ve sahillerin müdafaasının sağlanması zımnında başvurduğu bir çareden başka bir şey olmadığı sulh murahhaslarının bunu tahkik ve mülâhazalarıyla teeyyüt edecek bir keyfiyettir. Nitekim bu Umumî harpte birçok devletler bir kısım tebaaları hakkında bu yolda hareket ettikleri ve ezcümle Romanya'nın İslâm tebaasını tehcir eylediği yüksek malumlarıdır. Rumların tehciri esnasında maalesef vaki olan bazı gayri tabii haller vasıtaları noksan ve sahası geniş olan memleketimizde harbin sebep olduğu tabii karışıklıklardan ileri gelmiştir.

4- Filhakika, son harpteki mağlubiyet Türkiye'yi haklarını savunmaktan aciz bir hale düşürmüş ise de hükümetimiz bu yüzden asla

yeis ve ümitsizliğe kapılmamıştır. Çünkü millî müdafaa kuvvetleri mevcut değilse ezeli ve medenî devletlerin adaleti onun yerine kaimdir. Osmanlı Devleti 22 Şubat tarihli sulh tekliflerinde beyan ettiği veçhile istikbalin prensipleri demek olan Wilson prensiplerini kabul eylemiştir. Bunun 12. maddesi Osmanlı Saltanatı'nın hukukunu temin etmektedir. (...)

5 - Osmanlı memleketlerinde yaşayan Ermenilerin millî iddialarının isafı için en salim hareket hattının 12 Şubat tarihi itibariyle hükümet tarafından İtilaf devletleri mümessillerine tevdi edilen muhtırada zikrolunduğu veçhile vuku bulacağına hükümetimiz murahhasları kanidirler. Osmanlı memleketinde yaşayan Ermenilerin adetleri ve malik oldukları arazi nazarı dikkate alınarak Kafkasya Ermenistan'ına bitişik olmak üzere mütehassıslar tarafından bir arazi tefrik edilerek ve tehdit ile Ermenilerin oralara sevki ve oralardaki İslam nüfusunun iç taraflara nakilleri bu hususta bütün müstakbel güçlükleri izale edecek bir hareket hattı olacaktır. Bu şekil kabul edilmeksizin bugünkü Osmanlı mülkü dâhilinde bir kaç hektarlık bir Ermenistan tefrikine bile maddi imkân mevcut değildir. Çünkü hükümetimiz kanidir ki, büyük itilaf devletlerinin adetleri ve bir sulh ve sükûn devri açılması hakkındaki samimi arzuları hiçbir zaman azim bir ekseriyete malik olan İslam nüfusunu pek az sayıda bulunan Ermenilerin hüküm ve saltanatı altına tevdie kail olamaz. Şu sırada diğer bir cihetin daha arz ve izahına lüzum görülmektedir ki, o da Adana ve havalisi meselesidir. Bu civarda Küçük Ermenistan ismi altında vuku bulan tahrikler bir propagandadan daha fazla hiç bir mahiyeti haiz değildir. (...) Bugün vilayet Ermenilerinin de diğer vilayetler Ermenileri gibi ya mübadele veya azınlıkların haklarının temini için umumî surette konacak kaidelerin uygulanması suretiyle tatminleri kâfidir. (...) Büyük devletler kontrol memurları teftişi altında hareket etmek üzere alakadar devletler tarafından tesis olunacak muhaceret bankaları mübadele işini süratle ve maharetle yapabilirler. Şarkı daima katl ve ihtilâllardan kurtaracak ve bilvesile muazzam şark meselesini hal ve sulh ve müstakbel müsalemeti temin edecek tek çarenin bu olduğuna Osmanlı murahhasları kanidirler. Bu suretle muhaceretleri kabil olamayan ahalinin azınlıklara sağlanacak haklardan faydalanmaları tabiidir."[136]

[136] Babıâli Hariciye Nezareti Kalem-i Mahsusu, tarihsiz, Şeriati sulhiye hakkında mütalaat evrakı, siyasi karton 34/64'ten: M. Tayyip Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken,** s. 211–218. Bu muhtıranın sadeleştirilmiş basımı için bkz: 25 Ekim 1919 tarihli **İfham** gazetesinden: Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması,** s. 65–68.

Osmanlı Hükümeti'nin barış önerilerini ihtiva eden bu muhtıranın eski Nafıa Nazırı ve *İfham* gazetesi başyazarı Ferit Bey tarafından kaleme alındığı ve o zaman Meclis-i Vükela'ca kabul ve tasvip edildiği; fakat Paris görüşmelerinde bu metnin yerine Damat Ferit Paşa'nın kendisinin kaleme aldığı bir başka metni okuduğu söylenmiştir.[137]

1999 yılında Mustafa Budak'ın aktardığı arşiv belgelerine göre; Damat Ferit Paşa'nın bir komisyona hazırlattığı ve Meclis-i Vükela (Bakanlar Kurulu) tarafından kabul edilen 23 Haziran 1919 tarihli 11 maddelik resmi muhtırada yer alan değerlendirmeler şöyledir: Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesindeki "suç", açıkça belirtilmemekle birlikte "fırka-i ihtilâliye" olarak adlandırılan İttihatçıların üstüne atılmış ve bu fırkanın gayri-müslim vatandaşlarına yönelik –tehcir gibi- eylemlerinin Balkanlardaki küçük Hıristiyan devletlerin politikalarından esinlendiği kaydedilmiştir. Söz konusu muhtırada, Ermeni meselesine de şu şekilde yer verilmiştir: Osmanlı ülkesinde yaşayan Ermenilerin nüfus ve çoğunlukta oldukları yerlerin oranı dikkate alınarak Kafkasya Ermenistanı'na bitişik bir miktar toprağın Ermenilerle birlikte verilmesi teklif edilmiştir. Çukurova'daki Ermenilerin ise ya mübadeleye ya da azınlık hukukuna tâbi olmasının yeterli görüldüğü anlatılmıştır. Aynı şekilde Anadolu'daki Rumların da "Avrupa cihetindeki İslâmiye" ve "Mesta-Karasu kurbundaki havali" olarak anılan Batı Trakya'daki Müslüman Türkler ile "mütekabiliyet" (karşılıklılık) esasına göre mübadele edilmesinden söz edilmiştir.[138]

BOLŞEVİK RUSYA'NIN ERMENİSTAN KARARNAMESİ

Sovyet Rusya'da Lenin ve Stalin'in tarafından imzalanan 11 Ocak 1918 tarihli Ermenistan Kararnamesi Doğu Anadolu'daki gelişmelerin değerlendirilmesi açısından son derece stratejik bir belgedir; bu kararname şöyledir:

---

[137] 25 Ekim 1919 tarihli **İfham** gazetesinden: Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması,** s. 69, dn. 23.

[138] Mustafa Budak, "I. Dünya Savaşı Sonrası Yeni Uluslar arası Düzen Kurma Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Tavrı: Paris Barış Konferansı'na Sunulan 23 Haziran 1919 Tarihli Muhtıra", **Divan İlmî Araştırmalar,** Sayı 7, 1999/2, s. 191-215.

"Rusya'nın işgal altında bulunan 'Türk Ermenistan'ındaki Ermenilerin kendi kaderlerini, tam bir bağımsızlığa varıncaya kadar bile olsa, serbestçe belirleme konusundaki haklarını 'Rusya İşçi ve Köylü Hükümeti'nin desteklediğini, Halk Komiserleri Sovyeti Ermeni halkına ilan eder. Halk Komiserleri Sovyeti'ne göre bu hakların gerçekleştirilmesi ancak Ermeni halkının serbestçe referandum yapmasını sağlayacak birtakım önlemlerin önceden alınması ile olanaklıdır. Halk Komiserleri Sovyeti bu önlemlerin şöyle olacağı düşüncesindedir:

1- *Rus ordusunun 'Türk Ermenistan'ı topraklarının dışına çıkması ve 'Türk Ermenistan'ındaki halkın kişisel mal ve mülkünün güvenliğini korumak amacıyla hemen bir Ermeni Halk Milisinin kurulması.*

2- *Ermeni göçmenleri ve çeşitli memleketlere dağılmış Ermeni göçmenlerinin 'Türk Ermenistan'ı ülkesine herhangi bir engelle karşılaşmadan geri dönebilmeleri.*

3- *Savaş sırasında Türk makamlarınca Türkiye'nin iç illerine zorla gönderilmiş olan Ermenilerin 'Türk Ermenistan'ına serbestçe dönmelerinin olanaklı kılınması; Türk makamları ile barış görüşmeleri yapılırken Halk Komiserleri Sovyeti bu konunun üstünde ısrarla duracaktır.*

4- *'Ermeni Halk Temsilciler Sovyeti' adıyla 'Türk Ermenistan'ında geçici bir yönetimin kurulması kararlaştırılmıştır. Kafkas İşleri Geçici Olağanüstü Halk Komiseri Stepan Şaumyan, 'Türk Ermenistan'ı halkına 2 ve 3. Maddelerin uygulanması ve 'Türk Ermenistan'ı topraklarından Rus askerlerinin çıkarılması (Md. 1) işini düzenleyerek karma komisyonun kurulması konusunda her türlü yardımda bulunmakla görevlendirilmiştir.*

'Türk Ermenistan'ının coğrafi sınırlarını, demokratik esaslara göre seçilen Ermeni Halk temsilcileri ile komşu ve münakaşalı (İslam ve başka) illerin halkından demokratik esaslara göre seçilen temsilciler Kafkas İşleri Olağanüstü Geçici Komiseri ile birlikte kararlaştırırlar ve saptarlar."[139]

[139] Stefanos Yerasimos, **Kurtuluş Savaşında Türk-Sovyet İlişkileri 1917–1923,** s. 41–42.

DOĞU'DA KATLİAMLAR VE İLK ÖNLEMLER

Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti ve Rusya açısından sona erdiğinde; Rusya Türkiye'de işgal ettiği topraklardan çekilmiş; 1915 yılında savaş koşulları ve zorunlu göç kararnamesi ile yerleri değiştirilen Ermeniler eski yerlerine dönmeye başlamışlardır. Esasen bunlardan Kafkasya tarafına göç eden bir kısmının, 1916 yılı Mart ayından itibaren Rus ordularının işgali ile Erzurum ve çevresine yerleştikleri bilinmektedir. Bununla birlikte geri dönüşün tamamlanması için, Ermeniler tarafından Erzurum, Erzincan, Van ve Bitlis vilayetlerinde göçmen bürolar oluşturulmuştur. Ermeniler, Rus ordusu işgal bölgelerinden çekilirken, Erzincan, Erzurum, Tercan, Aşkale, Bayburt, Ilıca, Hasankale, Horasan, Karaurgan, Sarıkamış, Kars, Iğdır, Kağızman ve Ardahan-Göle dolaylarında "tarihte eşi görülmemiş ve önceden tasarlanmış" kırım eylemlerinde bulunmuşlardır. Şehir, kasaba, köy ve mezralarda önlerine çıkan bütün yerleşim birimlerini yerle-bir etmişler; kadın-çocuk bütün insanları katletmişler, toplu kıyımlar yapmışlardır.[140]

Wolfdieter Bill, "İttifak Devletlerinin Kafkasya Politikası" adlı yapıtında; "Osmanlı karargâhının davetlisi olarak Türkiye'ye gelen Dr. Steiner'in 12 Nisan–13 Temmuz 1918 günlerinde Kafkasya'ya uzanan bir araştırma ve inceleme gezisine katıldığını ve hazırladığı raporunda, Ermeni çetelerinin Türklere mezalim yaptığını" belirtmiştir.[141]

Aynı dönemde General Kazım Karabekir, Doğu vilayetlerinde Ermeniler tarafından Müslümanlara yönelik gerçekleştirilen bu katliamları ve toplu kırım facialarını fotoğraflarıyla kayıt altına aldırtmıştır.[142]

---

[140] Enver Konukçu, "Türklere Uygulanan Kırımlar ve Toplu Mezarlar", **Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler,** Ed. Türkkaya Ataöv, s. 140- 141. Osmanlı Ermenilerinin Türklere yönelik katliamları hakkında tanık ifadeleri ve öteki belgeler için bkz: **Ermeni Komitelerinin Amaçları ve İhtilâl Hareketleri,** Ankara, Genelkurmay ATASE Y., 2003.

[141] Wolfdieter Bihl, **Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18,** Düsseldorf, Dorste, 2000, s. 252'den: Selami Kılıç, **Ermeni Sorunu ve Almanya,** İstanbul, Kaynak Y., 2003, s. 132–133.

[142] **Kazım Karabekir'in Kaleminden Doğu'nun Kurtuluşu,** Erzurum, Ticaret ve Sanayi Odası Y., 1990, s. 74 vd.

Yine 1919 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya günlerinden itibaren bütün yaz ayları boyunca Doğu Anadolu'da ve özellikle Erzurum vilayetinde önemli gelişmeler cereyan etmiştir. Mondros Mütarekesi'nin "6 ilde bir kargaşalık durumunda, o illerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilaf devletleri muhafaza eder" şeklindeki 24. Maddesi Doğu Anadolu'daki Müslüman ahali arasında özel bir tepkinin oluşumunda elbette büyük rol oynamıştır. Öte yanda Paris Konferansı'ndaki Ermeni istekleri de Doğu vilayetlerindeki endişeyi bir kat daha arttırmıştır. Türk ordusu, 1918 sonunda Kafkasya'yı terk edip 1878 sınırının gerisine çekildikten sonra, Ermeniler; kendi topraklarında yerli ve Müslüman ahaliye karşı planlı bir yok etme veya kaçırma hareketi başlatmışlardır. Tiflis'teki İngiliz Komutanlar, merkezi Kars'ta bulunan "Güneybatı Kafkasya Geçici Hükümeti" adlı yerli Müslüman hükümeti ortadan kaldırmışlar ve Kars'ı Ermenilere teslim etmişlerdir. Bir taraftan da Erzurum'da Mütareke hükümlerini uygulamakla görevli İngiliz Yarbay Rawlinson, 15. Kolordunun silahlarını, Mütareke hükümlerine göre toplamaktadır. Bütün bu gelişmeler, bir gün Ermenilerin İngilizler tarafından Erzurum'a da getirilebileceği ihtimalini gündeme taşımıştır. Bir Ermeni istilasının ne demek olduğunu çok acı bir şekilde yaşamış olan Müslüman ahali, bir daha böyle bir istilaya uğramamak için direnişten başka bir yol olmadığını kavramıştır.[143]

Bu tez, Ermenilere karşı memleketi savunmak için değerli bir moral kaynağı oluşturmuş; İstanbul'dan umudunu kesen Erzurum'un aydınları ve gençleri, Erzurum'u bir millî direniş merkezi haline getirmişlerdir. 9 Mart 1919'da Erzurum'da Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Şubesi ve Trabzon'da da Muhafaza-ı Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Özellikle Kazım Karabekir Paşa'nın 3 Mayıs 1919'da Erzurum'a gelmesinden sonra, bu gruplar, onun gizli talimatıyla teşkilatlanmalarını genişletmeye başlamış ve 17 Haziran 1919 günü Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ilk kongresini toplamış şu iki kararı almıştır:

[143] **Türk İstiklal Harbi III Doğu Cephesi,** s. 20–21.

(1) Bir Ermeni saldırı karşısında son kişinin ölümüne kadar savaşmak;

(2) Osmanlı camiasından ayrılmamak için her fedakârlığı göze almak.[144]

Şark Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum Vilayeti Kongresi 13 Haziran 1919 günü yapılmıştır. Erzurum ve kazalarından 21 delegenin katılımıyla gerçekleştirilen bu kongrede Erzurum merkezinin hazırladığı bir değerlendirme raporu tartışılmıştır. Bu raporda iç ve dışta sürdürülen Ermeni propagandası ile Kürdistan sorunu incelenmekte ve İstanbul'da Noradunkyan adındaki Ermeni'nin liderliğindeki cemiyetin ortaya attığı Ermenilerle Kürtlerin aynı ırktan olduklarına dair iddia ve Kürtlere Ermeni harflerini kabul ettirme gayretleri aktarılmaktadır. Beş gün boyunca toplantıya katılanlar bu raporu incelemiş ve ardından bazı önemli kararlar almışlardır. Buna göre; Osmanlı camiasından ayrılmamak ve bunun her türlü fedakârlığa katlanmak, Ermeni istilasına karşı durmak ve bunun için "Bekçi Teşkilâtı" adı altında halkı silahlandırmak; köylerde ve mahallelerde 1300–1310 doğumluları "seyyar kuvvet", 1285–1300 doğumluları "sabit kuvvet" olarak teşkilâtlamak; bunların hali vakti yerinde olmayanlara silah vermek; düşman istilası yüzünden dağılan okulları ve bu arada öğretmen okulunu yeniden öğrenime açmak ve Müslümanların bulundukları topraklardan göç etmelerini önlemek gibi kararlar alınmıştır.[145]

ERMENİ PLANINA KARŞI ÜÇLÜ ZİRVE (10 TEMMUZ 1919)

Kazım Karabekir Paşa'nın anılarında yer alan bir ayrıntı, 10–11 Temmuz 1919 günü Erzurum Kongresi'nden önce Mustafa Kemal, Rauf Orbay ve Kazım Karabekir arasında üçlü zirve yapıldığını ve Ermeni krizinin ayrıntılı incelendiğini kanıtlamaktadır:

"Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'le vaziyeti görüştüm: Ermenilerin pek şımardıklarını, İngilizlerin Mütareke gereğince diye toplayacakları silah ve mühimmatımızı Ermeni arazisinden geçirmekle Ermenilerin maneviyatlarını yükseltmekle Erzurum'a yürütmeye çalıştıklarını, Erzurum Kongresi esnasında bir taarruza maruz kalmamızı da düşünerek icap eden hazırlıkları yaptığımı ve 15 Temmuz'da hududa kadar kıtaatı

[144] **Türk İstiklal Harbi III Doğu Cephesi,** s. 22.

[145] Cevat Dursunoğlu, **Milli Mücadele'de Erzurum,** Ankara, 1940, s. 65 ve 28.

teftiş ve tatbikat yaptıracağımı izahla esas projem olan Elviye-i selasenin istirdadını (geri alınmasını), Ermenilerin silahtan tecridini (arındırılmasını) ve Ermenistan'ın rehine olarak işgalini ilk fırsatta tatbik etmek lüzumunu söyledim. Kemal Paşa sordu: 'Bu harekâtı muvaffakiyetle yapacağına ümidin var mı? Ne kadar zamanda Ermeni ordusunu dağıtabilirsin?' Geçen sene hemen aynı kıtaatla aynı arazide harekâtı muvaffakiyetle yaptığımı söyledim. Ermeni ordusunu fena hırpalamıştık. 'Gerçi külliyetli silah, cephane almaktadırlar. Fakat manen, gerek şahsımdan ve gerekse Türk askerinden yılgındırlar. Başka bir hükümetten yardım görmezlerse bir buçuk iki ayda meseleyi hal ederim. Bugün için bir taarruzatlarını muvaffakiyetle defederim. Bolşeviklerin Şimalî (Kuzey) Kafkasya'ya girmesiyle Ermenilerin münferit (ayrı) kalacaklarını kati görüyorum. İşte bu fırsat kaçırılmamalıdır. Eğer İngiliz kıtaatı kâmilen Kafkasya'dan çekilirse, Bolşevikler Kafkaslara girmeseler dahi, Ermenilerin yine yalnız kalacağını ümit ederim. Gürcülerle anlaşabiliriz, onların derdi Batum'dur.' Mustafa Kemal Paşa fikrimi kabul etti."

Kazım Karabekir Paşa, üçlü zirvede Ermeni Krizi ile ilgili konuşulanları aktardıktan sonra şunları eklemektedir:

"Şimdilik bir Ermeni taarruzuna karşı intizarda bulunacağım. Memleketimizi istila eylerlerse ilk fırsatta planımı tatbik edeceğim. 15 Temmuz'da otomobil ile kıtaatımı teftişe çıktım. 9. ve 12. fırkaları gördüm. Akşam, Horasan'da 12. fırka karargâhında kaldım. Ermenilerin İslam katliamına mukabil, halkımıza lazım gelen kuvvet ve telkinde bulundum. 17 Temmuz'da Erzurum'a avdet ettim."[146]

1919 Yazında Erzurum'da bir kongre toplanmasına, İzmir'in işgali üzerine Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın Paris Konferansı'na gönderdiği telgraftaki bir kısım ibareler de esaslı bir neden oluşturmuştur.

Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın telgrafındaki söz konusu ibareler şöyledir:

"Anadolu'nun kuzey ve kuzeydoğusundaki Türk vilayetlerini yalnız Ermenistan'dan vasi muhtariyet idaresi kabul edilmek şartı ile Devlet-i

[146] Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz,** s. 78.

Osmaniye'ye bırakılacağı Paris Sulh Konferansı kararı ile müşairaten ilanı lazım geldiği…"

Bu telgraftan haberdar olan Doğu Anadolu'nun Müslüman ahalisi haklı olarak büyük endişeye kapılmıştır. 25 Mayıs 1919'de Erzurum'dan İstanbul'daki Vilayet-ı Şarkiye Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'ne telgraf çekilmiş ve kastedilenin Brest-Litovsk Antlaşması gereğince teşekkül eden Ermenistan mı, yoksa eski bir coğrafi terimin ifade ettiği Doğu Anadolu mu olduğunun sorulması ve kendilerine bildirilmesi istenilmiştir. Erzincanlılar da Erzurumlular gibi heyecana kapılmış hem Sadaret makamına, hem de, 29 Mayıs 1919 tarihinde İstanbul'daki cemiyetlerine telgraf göndererek açıklama istemiş, Ermeni muhtariyeti altında yaşayamayacaklarını kesinlikle bildirmişlerdir.[147]

Mustafa Kemal Paşa Rauf (Orbay) Bey ve kendisinin düşüncesini anılarında yansıtan Kazım Karabekir Paşa daha sonra şöyle devam etmektedir:

"Bizim bütün düşüncelerimiz, Erzurum Kongresi'ni şu veya bu devlete ricaya, minnete değil, millet kuvvetiyle hakkımızı kabul ettirecek esaslara tevcih idi. Kemal Paşa, Rauf Bey, ben bu hususta daima temasta ve hazırlıkta idik. Dört fırkalı kolordum, en ufak teferruatıyla elimde ve maksada sadıktı. Şark halkı da kemali samimiyetle beraberdi. Bazı tek tük fenalar bittabi her zaman her yerde bulunurdu. (…)"[148]

Kazım Karabekir Paşa'nın aktardığı üçlü zirveyle ilgili bir kısım ilginç ayrıntılar, Rauf Orbay tarafından General Kazım Dirik'in ölümü üzerine Kazım Karabekir'e yazılan 4 Temmuz 1941 tarihli mektupta da yer almaktadır:

"(…) Hatırımda kaldığına göre 1919 senesi 10 Temmuz günü mutat olduğu üzere Mustafa Kemal Paşa ile yirmi dört saat zarfında gelen telgraf ve mukarreratı gözden geçirmek ve icap edenlere cevap vermek üzere buluştuk. (…)"

---

[147] Harp Tarihi Dairesi, Atatürk Arşivi, 1335/4-1'den: Mine Erol, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919–1920,** Giresun, İleri B., 1972, s. 76–77.

[148] Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz,** s. 82.

Eski Başbakan Rauf Orbay'ın bu tarihi mektubunda aktardığına göre; o sırada ordudan istifa eden Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben Kazım Karabekir Paşa şöyle hitap etmiştir:

"Kumandamda bulunan zabitan ve efradın hürmet ve tazimlerini arza geldim. Siz bundan evvel olduğu gibi bundan böyle de bizim muhterem kumandanımızsınız. Kolordu kumandanına mahsus araba ile maiyetinize bir takım süvari getirdim. Hepimiz emrinizdeyiz, Paşam."[149]

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN GÖRÜŞÜ

Erzurum Kongresi'nin son günü İngiliz Kontrol Subayı Yarbay Rawlinson, Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etmiş ve kendisiyle iki saat süren bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmeyle ilgili olarak; 11 Ağustos 1919 tarihli raporunda; Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki hükümeti önemsemediğini; milliyetçilerin ihtilâlci olduklarını ve öteki illerin de desteğini kazanacaklarını; Paris Konferansı'nın Ermeni hükümetine, eski Türk-Rus sınırı dışında toprak hakkı tanırsa, buna bir ihtilâl ordusu tarafından karşı koyacaklarını söylediğini aktardıktan sonra; Türk millî direnişinin başarı kazanması ihtimalinin yüksek olduğunu, Türk topraklarından bir kısmı Ermenilere verilirse uzun sürecek çetin bir sorun doğuracağını ve İtilaf devletleri tarafından çok sayıda askerî kuvvet kullanılması gerekeceğini belirtmiş ve şunları eklemiştir:

"Ermeniler, yutamayacakları bir lokma ısırdılar. Yönetimde beceri göstermedikleri gibi, daha çok toprağa sahip olmak isteğinde de değildirler."[150]

Mustafa Kemal Paşa'nın, bütün askerlik yaşamı boyunca bu bölgeyle ilgili olarak büyük devletlerarasındaki nüfuz mücadelesi ve yeni güç ilişkilerini çok iyi izlediği ve değerlendirdiği bilinmektedir. Boğazlar sorununda İtilaf devletleri arasında görüş birliği olmaması ve Bolşeviklerin elde ettiği askerî başarılar yüzünden Türk barışının ertelendiğine inanmaktadır. Ona göre, Bolşevik başarılarından önce Türkiye'nin kayıtsız şartsız bir barış kabul edeceğine inanılırken, şimdi

---

[149] Rauf Orbay, "Kazım Karabekir Paşa'ya Mektup, 4 Temmuz 1941".

[150] UK Archives, FO 4158/1260001, Yarbay Rawlingson'un raporundan: Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I,** s. 106.

buna yaklaşmayacağı görüşü egemen olmaktadır. Öte yanda Türkiye, Kafkasya'da Bolşevik istilasını kolaylaştırarak ve onunla işbirliği yaparak Batıdan Doğuya doğru Anadolu, Suriye, Irak, İran, Afganistan ve Hindistan kapılarını açmış olacaktır. Bu durum karşısında İtilaf devletleri, Bolşeviklerle Türkler arasındaki ilişkileri kesmek suretiyle Kafkas halkları aracılığıyla bir plan uygulamak yoluna gitmişlerdir. Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve belki Kuzey Kafkasya hükümetlerinin bağımsızlıkları onaylanarak onların desteğini kazanmak suretiyle Bolşeviklerle vuruşmaları için bir olup-bitti ile onların desteğini almaktadır. İngilizler, bölgedeki askerî güçleri vasıtasıyla onların Bolşeviklerle çarpışmalarını, hem de Kafkas halkları ile Türklerin temasının engellenmesini sağlayacaklarını ummaktadır. Eğer bu tasarı başarı sağlar ve Kafkas halkları Türkiye'ye karşı bir set oluştururursa, Türkiye kuşatılmış ve direnme imkânı ortadan kaldırılmış olmaktadır.[151]

16 Mart 1920'de İtilaf devletlerinin İstanbul'u resmen işgal etmeleri, Türk milliyetçileri ile Rus Bolşeviklerini birbirlerine daha fazla yakınlaştırmıştır.[152]

ERMENİ PATRİKHANESİ NE YAPIYOR?

Anadolu'daki millî direnişçilerin Erzurum ve Sivas'ta kongrelerini toplaması ve buralarda aldıkları kararlar ve önlemlerden ayrı olarak; 11 Ekim 1919 tarihli Heyet-i Temsiliye toplantısında da; İstanbul'da Ali Kemal ve eski Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Beylerin idaresindeki *Antant* gazetesine yansıyan haberlerden hareketle Ermeni Patrikhanesi'nin faaliyetleriyle ilgili olarak Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın dikkatinin çekilmesi kararlaştırılmıştır.[153]

Ermeni Patrikliğine hitaben İstanbul gazetelerinde yer alan ve Amasya'dan 20 Ekim 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından gönderilen telgrafta şunlar yazılmıştır:

"Ermeni Patriği Zaven Efendi ahiren Teologos gazetesinde intişar eden bir mektubunda, birçok Ermeni ailelerinin son harekât-ı milliyeden tevahhuş ederek Erzincan, Erzurum, Samsun, İzmit, Adapazarı gibi

---

[151] Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I,** s. 176–177.

[152] Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I,** s. 178.

[153] Bekir Sıtkı Baykal, **Heyeti Temsiliye Kararları,** Ankara, TTK Y., 1974, s. 16.

Anadolu havalisinde muhaceret etmekte olduklarından dermeyan ve bu suretle milletin sadece millî haklarını müdafaa emeliyle vücuda getirdiği vahdeti bir Ermeni veya gayrimüslim unsurlar aleyhtarlığı ile lekelemek istiyor. Bunun için hakikati bir kere de ayrıca tavzihe (açıklamaya) mecburiyet görülmüştür. Evvela Erzincan ve Erzurum havalisinden hicret eden katiyen hiçbir Ermeni ailesi yoktur. Saniyen, İzmit, Adapazarı ve Samsun havalisinde olduğu gibi bütün Anadolu'da asayiş ve unsurlar arasında iyi geçinme elhamdülillah her zamankinden daha ziyade bariz ve teşekküre şayan bir derecededir. Hatta Haymana ve mahaller ruhanî reisleri ve Amasya ve Tokat ve diğer livaların Hıristiyan ahalisi tarafından harekât-ı milliyenin tamamen mürevvici bulundukları telgraflarla Dâhiliye Nezaretine ve ecnebi mümessillerine bildirilmiştir. Üçüncü olarak, hakikatlere aykırı bir şekilde Anadolu millî harekâtını Bolşevizm diye ilân eden, bu memleketi daima İttihatçı hareketleriyle mütemadi karışıklık içinde görmek ve göstermek isteyen Ferit Paşa kabinesinin beyanatından ürkerek ihtimal birkaç zengin aile kendilerince emin gördükleri bir tarafa nakli hane eylemişler ise, bunlar Mütareke'den beri Adana ve havalisinde ve müstakbel Ermenistan'daki ekseriyeti teşkil için Ermeni komiteleri ile Patrikhanenin teşviklerine kapılan ailelerledir."[154]

Ermeni Patrikhane Meclisi üyesi Katolik, Protestan liderleri ve idare meclisleri üyeleri toplanmışlar ve Ermenilerin durumu hakkında çeşitli yerlerden gelen haberleri değerlendirmişlerdir. Ermeni Patrikhane Meclisi, Ermenilerin Kilikya'ya yerleşmek için gösterdikleri çabanın yasaklanmasının yürürlükteki kanunlara uymadığı yolunda bir muhtırayı İstanbul'daki İtilaf devletleri temsilcilerine takdim etmiştir.[155]

1919 Kasımında, İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesinin de yoğun bir çaba düzeni oluşturduğu gözlemlenmektedir.

AMERİKAN MANDASI YANLILARI VE GEREKÇELERİ

Mondros Mütarekesi'nden sonra çeşitli çözüm önerilerinden bir diğeri de, Amerikan yardımının sağlanması, dolayısıyla açık bir Amerikan mandası yönetimi istenmesidir. Genellikle İstanbul'da

[154] 22 ve 26 Ekim 1919 tarihli **İkdam** gazetesinden: M. Tayyip Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken,** s. 99–100.

[155] 16 Kasım 1919 tarihli **İkdam** gazetesinden: M. Tayyip Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken,** s. 206.

toplanmış bu aydınların ve siyaset adamlarının bir kısmı da İngiliz mandasını tercih etmektedirler. Örnek olarak *Alemdar*, *Peyam* ve *İstanbul* gazetelerinde çıkan yazılar İngiliz mandası taraftarlarınca kaleme alınmaktadır. Ne var ki, ABD'nin, Türkiye mandası konusunda ne düşündüğü 1919 yılı sonuna kadar bir açıklık kazanmamıştır. Amerikan mandası denilince İtilaf devletlerinin aklına gelen Ermenistan'dır. Bunun nedeni, ABD'nin, İtilaf devletleri içinde bu görevi yerine getirebilecek tek güç olması diğer bir anlatımla İngiltere, Fransa, İtalya gibi devletlerin malî açıdan ABD'nden daha iyi durumda bulunmayışlarıdır. [156]

22 Ağustos 1919 tarihli *Peyam* gazetesinde Ahmet Emin (Yalman) bu durumu şöyle açıklamıştır:

"Muhtelif Avrupa devletlerinin rekabetlerini tahrik etmeksizin ve her birine mensup sermayedarların sarf-i ticari ve iktisadi bir esas üzerine serbest bir faaliyette bulunmalarına mani olmaksızın bize bu müzahereti göstermeye muktedir yegâne devlet Amerika'dır. (...) Bizim vahdet ve istiklalimize ve serbest bir inkişaf imkânına sahip kalmamız şartıyla bize bir müddet müzaheret ve muavenet göstermesi Türklerin kendi memleketlerini imar ile meşgul olduklarını ve Türk arazisine sahipsiz mal diye bakılamayacağını bütün cihana müessir bir şekilde hatırlatacaktır."[157]

Ahmet Emin Yalman'ın bu sözleri -bir değerlendirmeye göre- Türkiye'de, ABD mandasını benimseme inancında olanların "manda" sözcüğünü kullanmadan yaptıkları propagandanın tipik bir örneğidir.[158]

Mütareke İstanbul'unda Türkiye'de Amerikan mandasının savunulmasının nedenleri şunlardır:

(1) Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak, yani parçalanmasını önlemek.

(2) Azınlıkların bundan sonra da yabancı müdahalelerine sebebiyet vermelerinin önüne geçmek.

---

[156] İzzet Öztoprak, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele,** Ankara, TTK Y., 1989, s. 38–40.

[157] **Near East**, 25 Temmuz 1919 dergisinden: İzzet Öztoprak, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele,** s. 41.

[158] İzzet Öztoprak, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele,** s. 41.

(3) Türklerin kendi başlarına adaletli ve sürekli bir rejim kurup ülkelerini genişletemeyecekleri inancı.

(4) Türkiye'nin kalkınması için yabancı sermayeye ve her sahada yabancı uzmanlara gereksinim bulunduğu.

(5) Kapitülasyonların varlığını koruması ve devletin ağır bir borç altında olması.

Mandater devlet olarak ABD'nin tercihi şu şekilde açıklanmıştır:

(1) ABD, Avrupa devletleri gibi sömürgeci bir düşünce taşımamakta, bütün ulusların yükselmesini amaç edinmektedir.

(2) ABD, laik ve milliyetsiz bir hüviyete sahiptir.

(3) ABD, iyi niyetli olduğu gibi geniş imkânlara da sahiptir.[159]

İtilaf devletleri, ABD mandasını bütün Türkiye için değil, ancak Ermenistan ve Boğazlar bölgesi için düşünmektedir. Onlara göre Ermenistan mandaterliğinin gerekli kıldığı malî sorumlulukları rahatlıkla üzerine alabilecek tek devlet, ABD'dir. Bununla birlikte ABD'nin manda sorununu pazarlık konusu yaptığı, bunun hoşa gitmeyen bir duruma yol açtığı, oysa kendi etkinliği altına girecek toprakların sınırlarının genişletilmesinden yana olmaması gerektiği Londra merkezli *Near East* dergisinin 25 Temmuz 1919 tarihli sayısında ileri sürülmüştür. Orada, Türkiye'nin sınırlarının neden ibaret olacağının tartışılmaması gerektiği de vurgulanmış; Arap topraklarının Kuzey kısmının ABD mandası altındaki toprakların Güney kısmı olacağı belirtilmiştir. İngiltere'nin Ermenistan mandası hakkındaki görüşlerini tam olarak yansıtması bakımından *Near East* dergisinin Ağustos 1919 sayısında yayınlanmış olan bir makaleye daha değinmek gerekmektedir. Bu makalede, ABD'nden başka bir devletin Ermenistan mandaterliğini kabul etmesi durumunda bu ülkenin insanlarının maden, demiryolları ayrıcalıklarını alabilmek ve diğer birtakım çıkarlar sağlamak için kurulacak yeni hükümetin topraklarına koşacaklarını anımsatılmakta, mandater olacak bir hükümetin namuslu davranarak kendi çıkarlarını kesin biçimde gözetmemesi istenmektedir. ABD'nin de bu kurala uyması gerektiği belirtilirken, 20 yıl gibi az bir zamanda Ermenistan'ı "kendi kendini idare

[159] Mine Erol, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919–1920,** s. 42–44.

edebilecek ve kimseye muhtaç olmayacak" şekilde düzenli gelirlere kavuşacak bir hale koymasının mümkün olabileceği savunulmuştur. Ermenistan mandaterliğinin ABD'ne verilmesinden yana olmayanlar ise, görüşlerini şu biçimde açıklamışlardır: ABD'nden çok uzak olan Ermenistan'a belirsiz bir süre için asker göndermek gerekmektedir. Bunun maddi külfeti ve haberleşme güçlüğü göz önüne alınmalıdır. Buna karşılık Ermenistan, iç güvenliğini sağlayabilecek yeterli askere sahiptir ve ABD'nin göndereceği deneyimli subaylarla bu sorun çözülebilir denildikten sonra; "İttihat-ı Akvam'dan birinci derecede sorumlu olan ABD'nin yine İttihat-ı Akvam namına bir mandayı birinci derecede ret etmesi"nin doğru olmayacağı eklenerek, "yeterli derecede bir askerî kuvvete ve tecrübeli ve yetenekli bir yerel meclisin yardımıyla gösterişli ve ehliyetli bir vali ilk senelerin zorluklarını aşabilir" cümleleriyle Ermenistan'ın gelecekteki yönetim biçimi açıklanmaktadır.[160]

Sivas Kongresi toplanmadan önce Halide Edip (Adıvar) Hanım tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya yazılan mektupta Ermeni sorunu hakkında şu görüşler aktarılmaktadır:

"Resmi Amerika bizim topraklarımız üzerinde Ermenistan yapmaya mütemayil görünmüyor. Eğer manda alırlarsa, bütün milletleri müsavi şerait altında bir memleket evladı olarak telakki edip alacaklarını, en mühim mehafilinden haber aldım.

Fakat Avrupa mutlak bir Ermenistan meselesi yapmak, -bilhassa İngiltere- tavizat vermek istiyor, Amerika efkârı umumiyesinde Ermeni mazlumları namına bir oyun oynamaya çalışıyor. Avrupa korkusu, bizim mütefekkirleri düşündürüyor. Reşat Hikmet gibi, Cami Bey gibi hatta vahdeti milliyeyi teşkil eden diplomatlarımızın, Ermeni meselesi için bir sureti hal tavsiyeleri var. Resmen size yazılıyor.

Çok tehlikeli anlar geçiriyoruz. Anadolu'daki harekâtı, dikkat ve muhabbetle takip eden bir Amerika var. Hükümet ve İngilizler bunun, Hıristiyanları öldürmek, İttihatçıları getirmek için bir hareket olduğunu Amerika'ya elbirliği ile telkine çalışıyorlar."[161]

---

[160] **Near East,** Ağustos 1919 dergisinden: İzzet Öztoprak, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele,** s. 41–42.

[161] Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,** I. Cilt, s. 189–190.

Jacop Landau, Halide Edip (Adıvar) Hanım'ın bu görüşleri karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın pozisyonunu şöyle değerlendirmektedir:

"Mustafa Kemal, Halide Edip tarafından uzun bir notada talep edilen Amerikan mandasına 'hayır' demeyecek kadar kabiliyetli bir diplomattı. Fikrin, Amerikan hariciyesinden değil de bir Türk hanımefendisinden geldiğinin farkındaydı. Fakat meseleyi hiç unutmadı ve epey bir zaman sonra fırsat düşünce Başkan Wilson'un 'self-determinasyon' hakkındaki orijinal tutumundan uzaklaştığına işaret etti. Zaten başkalarına güvenmekten ne hayır gelebilirdi ki?

Mustafa Kemal'in dış politikasındaki temel ilkelerden biri başkalarına güvenilemeyeceği ve güvenmemek gerektiğiydi. İlgili her devletin Türkiye'de çıkarları vardı ve herkes de kendi çıkarlarına göre hareket eder. (...) Dış devletlerin Türkiye'deki çıkarları ve Türkiye üzerindeki niyetleri hakkında Mustafa Kemal'i şu belli sonuca vardırır: Bu niyetlere sadece kuvvetle karşı konulabilir! Bu görüşünü birçok kere tekrarladı. (...) Yine askerî yolların kullanılması Mustafa Kemal'ce sadece politik gayelere varmak için başvurulan bir vasıta idi. Gerçekten de hiçbir şey 'başarı' kadar başarılı değildir."[162]

Ermeni asıllı ABD'li akademisyen Levon Maraşlıyan o yıllardaki ABD politikasını açıklayan bir yapıtında şunları yazmaktadır:

"Amerikalılar, haklı olarak, İngilizlerin milliyetçilere karşı çıkmasının, İngiltere'nin işine yarayacak bir çözüm açısından Sultan'ın Kemal'den daha iyi olmasından kaynaklandığından korkuyordu. Sultan'ın Avrupalılar lehine bir çözüme yakın olmasına karşılık, başarılı bir Kemal Avrupa'ya ticari fırsatlar yolunu açacaktı, oysa tersi durumunda bu fırsatlar olmayabilirdi, çünkü ABD, Osmanlı imparatorluğuna savaş açmamış ve Sevr Antlaşması'nın yazılmasına katılmamıştı. Bu antlaşma onaylanır ve dayatılırsa, Avrupa kapitalistleri avantajlı duruma geçecekti. (...)"[163]

---

[162] Jacob Landau, "Atatürk'ün Büyük Nutuk'unda Dış Politika", **Atatürk'ün Büyük Söylev'inin 50. Yılı Semineri,** Ankara, TTK Y., 1980, s. 43–44.

[163] Levon Maraşlıyan, **Ermeni Sorunu ve Türk-Amerikan İlişkileri 1919–1923,** Çev. Şen Süer, İstanbul, Belge Y., 2000, s. 24.

ABD'nin o yıllardaki Ermeni politikasını sorgulayan Levon Maraşlıyan şöyle devam etmektedir:

"Bir görüşe göre genel olarak Dışişleri Bakanlığı, özel olarak Yüksek Komiser, Türk yanlısıydı. Başka bir görüşe göre, Türk yanlısı değil, yalnızca Amerikan yanlısıydı. Washington'un Ermeni politikasını anlamada büyük önem taşıyan bu karşıtlığın çözümü, kısmen 'Türk yanlısı'nın tanımında yatar. (...)"[164]

AMASYA PROTOKOLLERİ

Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali* adlı yapıtında, buluşma yeri olarak Amasya şehrinin seçilmesinde özel bir anlam bulunduğunu bu yoldan Mustafa Kemal Paşa'nın millete şöyle seslendiğini yazmaktadır:

"Ben size Amasya'dan milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır, demiştim. Milletin sesini dünyaya işittirmek için her türlü tesir ve murakabeden uzak bir millî heyetin varlığına lüzum göstermiştim. Bu heyeti seçmeniz için Sivas'ta toplanacak millî kongreye delege göndermenizi istemiştim.

Aradan üç ay geçti. Kongre toplandı. Seçtiğiniz heyetin başkanı olarak yine Amasya'dayım. Üç ay evvel toplantıya davet ettiğim Kongrenin tesiriyle Hükümet dize geldi. İşte, bir nazırını milletle anlaşmak üzere Amasya'ya göndermiş bulunuyor. Görüyorsunuz ki, ne yapmak istediğini bilen adamım. Bana inanınız ve güveniniz."[165]

İstanbul Hükümeti temsilcisi olarak Amasya'ya gelen Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Sivas Heyet-i Temsiliyesi arasında görüşülen en önemli ve can alıcı konu, hiç şüphe yok, seçimlerin bir an önce yapılması ve Mebusan Meclisi'nin toplanmasıdır. Atatürk'ün de vurguladığı gibi, O'na ve arkadaşlarına iktidar mücadelesinin orta yerine girme olanağı sağlayacak olan; yeni Meclisin, İstanbul dışında toplanması esasının Salih Paşa'ya kabul ettirilmesidir. Fakat bu kabul henüz kişiseldir, Salih Paşa kabine arkadaşlarını ikna etmeye çalışacak, edemezse istifa edecektir.[166]

---

[164] Levon Maraşlıyan, **Ermeni Sorunu ve Türk-Amerikan İlişkileri 1919–1923,** s. 26.

[165] Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali I, s. 263.

[166] Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele II,** s. 53 ve 60.

Amasya Mülakatı'dan sonra Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey, açık açık söylemek istedikleri başka konuları Ruşen Eşref'in (Ünaydın) aracılığıyla İstanbul'a iletmişlerdir. *Tasvir-i Efkâr* Başyazarı Velit Bey, 9 Ekim 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafında Ruşen Eşref'in ve fotoğrafçı Kenan Bey'in 10 Ekim'de yola çıkacağını ve kendilerine söylenen yolu izleyeceklerini duyurmuştur. 21 Kasım'da seyahatini tamamlayarak İstanbul'a dönen Ruşen Eşref Bey'in, Amasya'da 23, 24 ve 25 Ekim 1919 günlerinde Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'le ayrı ayrı yaptığı mülâkatlar, 25 Kasım 1919 gününden itibaren üç sayı olarak *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yayınlanmıştır.[167]

Mustafa Kemal Paşa, 24 Ekim 1919 günü Amasya'da görüştüğü Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey'e "Böyle bir ortamda fırka meselesi yapmak caiz mi? Memleket olmazsa fırka kaç para eder?" diye sorarken son derece içtendir.[168]

Yine O'nun sözleriyle;

"İhya edilmesinden en ziyade kaçınılan şey, İttihat ve Terakki Fırkasıdır; bir kere Kongre'ye katılan üyelerin her biri kesinlikle böyle bir teşebbüste bulunmayacağına dair yemin etmiştir; namus sahibi olan bir kimse verdiği sözden dönmeyecektir. Öte yandan, İttihat ve Terakki, siyaseti itibariyle de iflas etmiştir."[169]

Mustafa Kemal Paşa'ya göre; Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin hedefi, İttihat ve Terakki Fırkası'nın yanlış siyaset ve uygulamalarından dolayı emperyalizmin istila edip parçalamaya çalıştığı bu toprakları yabancı ve saldırgan güçlere çiğnetmemektir.[170]

Mustafa Kemal liderliğindeki Heyet-i Temsiliye ile Amasya'da imzalanan protokollerle İstanbul Hükümeti, Anadolu'daki hareketi "isyan" olarak suçlamaktan vazgeçtiğini göstermektedir. Ne var ki, Sultan Vahdettin'in tutumu yüzünden Sadrazam Ali Rıza Paşa'nın çok geçmeden istifa etmek zorunda kalışı ve millî bütünleşmeyi önlemek için pusuda bekleyen İtilaf devletlerinin yeni baskı eylemlerine kalkışması

---

[167] Yücel Özkaya, **Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın 1919–1921,** s. 40–43.

[168] Ruşen Eşref (Ünaydın), "Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyle Mülakat II", **Ruşen Eşref Ünaydın Bütün Eserleri,** Haz. Necat Birinci-Nuri Sağlam, Cilt 7, Ankara, TDK Y., 2002, s. 156.

[169] Ruşen Eşref (Ünaydın), "Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyle Mülakat II", **Ruşen Eşref Ünaydın Bütün Eserleri,** Cilt 7, s. 157.

[170] Ruşen Eşref (Ünaydın), "Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyle Mülakat II", **Ruşen Eşref Ünaydın Bütün Eserleri,** Cilt 7, s. 157.

yüzünden İstanbul ile Anadolu'nun birlikte atabileceği adımları daha başlarken sonuçsuz kalmıştır.[171]

Mazhar Müfit Kansu'nun aktardığına göre; Amasya'da İstanbul Hükümetini temsil eden Bahriye Nazırı Salih Paşa ile görüşülecek konular belirlenirken bir sorunun yanıtlanması Heyet-i Temsiliyeciler arasında tartışmaya neden olmuştur. Bu soru, Meclis-i Mebusan'ın nerede toplanacağıdır? Mustafa Kemal Paşa, kesinlikle Anadolu'da bir yerde toplanmasını, İstanbul'da toplanılmasının zararlı ve mantıksız olacağını söylemiş ve şunları eklemiştir:

"Fakat bu hususta salahiyetli olanları ve efkârı umumiyeyi hakikaten imal etmedikçe bu fikir yürüyemez. Şu halde biz, İstanbul'da içtimaın mahzurlarını anlatmalıyız. Ve bir de gaye-i milliyemizin Rum ve Ermeniler aleyhinde olduğunu göstermeye çalışan Ali Kemal, Mehmet Ali Beylerin faaliyeti ve Ermeni Patrikhanesi'nde içtimalar yapıldığı ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın da bunlarla beraber olduğu hakkında Harbiye Nazırı Cemal Paşa vasıtasıyla hükümet merkezinin dikkatini celp etmeliyiz."[172]

Rauf Orbay'ın aynı konudaki anlatımı şöyledir:

"(...) Salih Paşa, maiyetindekilerle İstanbul'dan yola çıkınca, Mustafa Kemal Paşa ile ben de Sivas'tan hareketle Ekim'in 19'u akşamı, Amasya'da Tümen Kumandanı Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in evinde buluştuk. Ertesi günü de müzakerelere başladık. Üç gün süren müzakereler sonunda iç ve dış politikaya ait birçok meseleler hakkında karara varıldığı gibi, Millet Meclisi'nin toplanacağı yer hakkında teklifimiz de Salih Paşa'ya kabul ettirildi.

Ve bu suretle yeni seçilecek Millet Meclisi'nin Bursa'da toplanmasına ittifakla karar verilmiş oldu ise de, Salih Paşa bu kabulü kendi adına yaptığını, ayrıca İstanbul'a dönüşünde hükümete de kabul ettirmeye çalışacağını, ettiremediği takdirde, Bahriye Nazırlığından istifa edeceğini söylediğinden, kati kabul İstanbul'dan gelecek cevaba kaldı."[173]

---

[171] Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi,** 2. Kitap, s. 37.

[172] Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,** II. Cilt, s. 414–415.

[173] Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım,** Cilt 1, s. 283.

Salih Paşa da yeni meclisin Anadolu'da bir yerde toplanması konusunda Heyet-i Temsiliye'nin değerlendirmesine katılınca; başka ülkelerden örnekler bulunmuş, 1870 savaşında Fransa Meclisi'nin Lyon'da, Dünya Savaşı sonunda Almanya Meclisi'nin Weimar'da toplandığı görüşme tutanağına geçirilmiştir.[174]

İstanbul Hükümeti adına Salih Paşa ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti temsilcileri Mustafa Kemal Paşa, Rauf ve Bekir Sami Beylerin katıldıkları Amasya Mülakatı'nda "görüşme tutanağı" olarak taraflarca kabul edilen 5 tane belge hazırlanmıştır.[175]

Diplomasi ve siyaset alanında protokol sözü, "görüşmeler sonunda üzerinde anlaşmaya varılan noktaları kapsayan ama henüz tüzel kesinlik kazanmamış belge" olarak tanımlanmaktadır. Sözcük, aynı ülke içinde iki örgütün yetkili temsilcileri arasında görüşmeler sonucu düzenlenip karşılıklı birtakım yükümlülükleri içeren "sözleşme tutanağı" anlamına da gelmektedir.[176]

Mazhar Müfit Kansu'nun aktardığına göre; Mustafa Kemal Paşa, Amasya Mülakatı'ndan Sivas'a döndükten sonra arkadaşlarını toplamış ve şunları söylemiştir:

" – Müzakere üç gün devam etti. İkişer nüsha olarak beş tane protokol yapıldı. Bunlardan üçü, bizde kalanlar Salih Paşa tarafından ve onda kalanlar bizim tarafımızdan imza edildi. Diğer iki protokol ise mahrem addedildi ve imza olunmadı. Size anlattığım gibi, fakat bu mülakat neticesi olan mukarreratı kolordulara bildirelim, dikkat edilmesini rica edelim. Teşkilâtı Milliye'nin ve Heyet-i Temsiliye'nin kabine tarafından resmen tanınmış bir heyeti siyasî olduğunu ve müzakeratımızın resmiyetinin ve neticelerine riayete mecbur olduğumuzun tarafeynce resmen taahhüt edildiğini teyit hususu bence esastı.

Müzakerat neticesinin protokol olduğunu, hükümeti merkeziyenin murahhası olan Bahriye Nazırı'na kabul ve imza ettirmek mühimdi.

---

[174] Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi,** 2. Kitap, s. 34.

[175] Bu konuda ayrıntılar için bkz: "Amasya Belgeleri (II)" başlıklı bölüm.

[176] Cemal Mıhçıoğlu, **Sözcüklerin Öyküsü,** Ankara, Kültür Bakanlığı Y., 1996, s. 377–378.

21 Teşrinievvel (Ekim) 1335 (1919) tarihli protokol, hemen hep Salih Paşanın teklifleriydi. Kabulünde beis görmediğimiz maddelerden ibarettir ki, aynen okutuyorum, dedi.

Biz de dikkat ve merakla, sigara içmeyi unutarak dinlemekteydik. (...)

Bu protokol, Paşa'nın dediği gibi, kabulünde bir beis olmayan mevaddan görüldü. Gerçi bazı noktalarına itiraz edildiyse de, kabulünü reddedecek bir mahiyette değildi. Kabul ettik. (...)

Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa, önündeki Amasya mülakatına ait dosyayı karıştırarak:

– Şimdi gelelim mahrem telakki edilerek imza edilmeyen dördüncü protokole, dedi.

Niçin mahrem, sualine de Paşa, şu cevabı verdi:

– Bu mahrem protokol imza edilmeyerek, yani Salih Paşa güya bir taahhüt altına girmeyerek aramızda mahrem olarak kabul edilmiştir; bir bakıma göre de mademki mahremdir, imza da konulmazmış."[177]

Türk-Ermeni ihtilafı açısından, Amasya'da, Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Heyeti Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa ve iki arkadaşının sağladıkları mutabakat (anlaşma) önemlidir. Salih Paşa'nın imzasını taşıyan birinci protokolde; İstanbul Hükümeti'nin önceden beri savunduğu, "zorla göç ettirme dolayısıyla suç işleyenlerin yasal olarak cezalandırılması, adalet ve siyaset açısından çok gereklidir," görüşü yinelenmiştir.

İstanbul Hükümeti açısından bu sürpriz bir şey değildir. Asıl önemli olan, "gizli" olan ve bu nedenle "imzalanmayan" dördüncü protokoldeki ilk üç maddedir.

Mustafa Kemal Paşa ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti liderliğinin Türk-Ermeni ihtilafındaki kesin ve kararlı tutumlarını gösteren bu maddeler şunlardır:

"1- Bazı komutanların askerlikten kovulması ve bir kısım subayların askerî mahkemeye verilmesi ile ilgili olarak çıkan Padişah buyruklarının ve başkaca emirlerin düzeltilmesi.

[177] Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,** II. Cilt, s. 419–423 vd.

2- Malta'ya sürülmüş olanların ilgili mahkemelerde yargılanmak üzere, İstanbul'a getirilmemeleri yoluna gidilmesi.

3 - Zulüm yapmış Ermenilerin de mahkemeye verilmesi (Meclis-i Millî'ye bırakılacaktır)."[178]

ANADOLU'DA İKTİDAR MÜCADELESİ

30 Ekim 1918 günü imzalanan Mondros Mütarekesi hükümlerinin uygulanmasıyla birlikte Anadolu'da iki iktidar odağı oluşmuştur: Bunlardan biri Sultan'ın diğeri ise İşgal kuvvetlerinin iktidarıdır.

Ne var ki, 22 Haziran 1919 tarihli Amasya Tamimi, yeni bir iktidar gücünü sahneye çıkarmaktadır ve kısa süre içinde Anadolu'da "üç güç" birbirleriyle mücadele edecektir. Nitekim üç-dört aya kalmadan bu yeni güç, Anadolu'daki iktidar mücadelesinde söz sahibi olduğunu ve İstanbul Hükümeti ile ve Anadolu'da dolaşan yabancı temsilcilerle ayrı ayrı masaya oturma becerisi göstermek suretiyle kendisini kanıtlamıştır. 24 Temmuz'da Erzurum Kongresi ve 4 Eylül'de Sivas Kongresi ve onların adına hareket eden Heyet-i Temsiliye adıyla millî direnişin kuvvetlerini örgütlemek ve yönetmek üzere "yeni" güç odağı fiili olarak yerini almıştır.

21–22 Ekim 1919 günlerinde Amasya'da yapılan görüşmede kabul edilen "Amasya Protokolleri"; Anadolu'daki milliyetçilerin, İstanbul'daki hükümetle "sözleşme" yapabilecek kadar güçlendiklerini tescil eden tarihi belgelerdir. Kısa sürede oluşan Anadolu'daki bu fiilî güç odağı, 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi ile "kurucu iktidar" vasfı kazanmış ve kendi yasama, yürütme ve yargı organlarına da kavuşmuştur. Bu organlarla Anadolu'da iktidar önemli ölçüde Mustafa Kemal Paşa'nın kontrolüne geçmiştir.

NİÇİN MUSTAFA KEMAL PAŞA?

1926 yılında Mustafa Kemal Paşa, Falih Rıfkı (Atay) Bey'e *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yayınlanmak üzere bir kısım anılarını aktarırken; Mütareke sonrasında İstanbul'da Şişli'deki evde yaptıkları gizli toplantılar hakkında şunları söylemiştir:

---

[178] **Nutuk/Söylev,** Cilt I, s. 331.

"Eski arkadaşım Fethi Bey'le (Fethi Okyar) günler ve gecelerce dertleştim. Benim evimde veya onun apartmanında konuşuyor ve birbirimize aynı şeyi soruyorduk: Ne yapılabilir? Temas ettiklerim arasında eski İttihatçılardan yahut İtilafçılardan, İşgal kuvvetleri ile beraber çalışanlardan birçok kimseler vardı. Her biri ile büsbütün başka türlü görüşüyordum. Bunlar dışında pek samimi ve mahrem bir arkadaşım da İsmet Bey'le (İsmet İnönü) olmuştur.

Bir gün Fethi Bey ve dört arkadaşımızla birlikte, bir hayli tartışmadan sonra ihtilalci bir komite kurmaya karar verdik. Ve ihtilalci önlemler düşünmeye başladık: Padişahı değiştirmek, kabineyi düşürmek, yeni bir hükümet kurarak daha azimli davranışlara başvurmak gibi. Başka bir gün bizim Şişli'deki evde toplantımız sona erdiği vakit dört kişiden biri dedi ki: 'Arkadaşlar, ben çok düşündüm, namus sözü veririm ki, sırrımız gizli kalacaktır. Fakat komitede çalışmaya devam etmeyeceğim.' Hepimiz hayret içinde baktık. İçimizden biri: 'Bu ne demek, dışarıdan emin mi değilsiniz,' diye sordu. 'Hayır, bunu düşünmedim, başarılı olacaksınız, fakat ihtilalciler başarılı olsalar bile, birçok tehlike karşısındadırlar, bunu da kabul etmeliler, işte o zaman ben ve benim gibiler, sizin kararlarınızı uygulamak üzere iktidara gelecek yedek adaylar oluruz.' Fethi Bey'le ben gözlerimizle konuştuk, derhal dedim ki:

' – Beyefendinin katılmayacağı bir girişim akla uygun da olmayabilir. Onun için cemiyeti derhal kapatmalıyız.' Böyle yaptık. Kendisi müsaade alıp gitti. Kalanlar cemiyeti tekrar kurmuş oldular.

(...) Temaslarımı sürdürüyordum. (...) Kendi kendime şu kararı verdim: Uygun bir zamanda ve fırsatta İstanbul'dan kaybolmak, basit bir düzenle Anadolu içine girmek, bir süre isimsiz çalıştıktan sonra, bütün Türk ulusuna felaketi haber vermek!

İçimde çok dikkatle gizlediğim bu sırrı vakti gelmedikçe kimseye söylemedim. Böyle bir karar vermemişim gibi, (...) temasları sürdürdüm.(...) Bu geçirdiğim zamanın bir kısmını da hazırlıklara ayırdım. Tahmin edersiniz ki, fikir hazırlıkları, seferberlikte asker toplamak için olduğu gibi davul zurna ile sağlanamaz. Fikir

hazırlıklarında alçak gönüllülükle çalışmak, kendini silmek, karşısındakine içten bir kanaat esindirmek lazımdır."[179]

Tahsin Ünal, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a tayini konusunda ulaştığı sonucu şu şekilde özetlemektedir:

"Mustafa Kemal'in tayininde eski ve yeni tanıdıklarının, kendi mesuliyet ve salahiyetleri nispetinde, birer hissesi varsa da, bu tayinde en büyük hisse Padişah'a aittir. Doğudaki dâhili ve harici meseleleri halledecek, zümreler arasındaki çatışmaları bertaraf edecek, asayişi temin edecek, tecrübeli ve dirayetli bir kumandan aranırken elbette ki bazı kumandanların isimleri üzerinde durulmuş ve bu isimler de Padişah'a arz edilmiştir. Padişah kendisine arz edilen isimler arasında, daha evvelden yakından tanıdığı ve itimat ettiği Mustafa Kemal'in üzerinde durmuş ve vaktiyle, devrin Harbiye Nazırı'na rağmen, onu doğrudan doğruya Filistin'deki ordunun kumandanlığına tayin ettiği gibi şimdi de onu doğrudan doğruya ordu müfettişliğine tayin etmiş ve hatta tayin edilmesini istemiştir.(...)"[180]

21–22 Haziran 1919 günlerinde İstanbul'a geri çağırıldığı halde 9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'da arkadaşlarıyla buluşmasına kadar geçen birkaç haftalık süre ortaya koymuştur ki, Milliyetçilerin tek lideri Mustafa Kemal Paşa'dır.

Sina Akşin'e göre; Mustafa Kemal Paşa lehine bu sonucu sağlayan etkenler şunlardır:

1 – (a) Atatürk'ün geçmişi: Başta Anafartalar kahramanlığı olmak üzere, komuta hayatında parlak başarılar kazanmıştır. (b) İttihat ve Terakki'nin ön saf önderi olmaması, ona İttihat ve Terakki'nin günah ve sorumluluklarını yüklenmeden, ulusun başına geçme olanağı sağlamıştır.

2 – Atatürk'ün olağanüstü kişiliği: Atatürk'ün ülkücülüğü, enerjisi, tutkusu, öngörüsü ve zekâsı ulusal önder olmasını kolaylaştırmıştır.

---

[179] Falih Rıfkı Atay, **K. Atatürk Anlatıyor,** s. 113–117.

[180] Tahsin Ünal, "Millî Mücadele Başlarında Mustafa Kemal", s. 21.

3 – Atatürk'ün mesleki önceliği: Atatürk'ün, Mersinli Cemal Paşa hariç, Amasya Toplantısı sırasında taşradaki komutanların en yüksek rütbelisi ya da kıdemlisi olması önderliğinin tartışmasız kabul edilmesini kolaylaştıran hayli önemli bir etkendir. Nitekim Mersinli Cemal Paşa'nın, kararlara katılmasına rağmen, kalkıp İstanbul'a gitmesinde, Atatürk'ten daha kıdemli olmasının bir payı olduğu düşünülebilir.[181]

[181] Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele I,** s. 445–446.

SARAY'DA ZİRVE

Halit Ziya Uşaklıgil'in, "pek dürüst, pek metin ahlâka sahip ve her şeyin usule uygun cereyan etmesine şiddetle istekli olduğundan doğru olmayan işlere karşı hemen püsküren bir isyan hamlesini zapt edemezdi," diye tanımladığı Lütfi Simavi'yi tam bir protokolcü olarak kabul etmek gerekir. Bununla birlikte, protokol dünyasının kendine özgü düzeni ve aşılmaması gereken kuralları, bir Saltanat Şurası toplantısında gördüklerini aktarırken Lütfi Simavi gibi bir kişiliğin, "komediden başka bir şey değildi", diye tepki göstermesine ve çileden çıkmasına engel olamamıştır.

Osmanlı Sarayı'nın ünlü Başmabeyincisi Lütfi Simavi, 15 Mayıs 1919'ta İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra 26 Mayıs 1919 günü Saray'da toplanan Saltanat Şurası hakkında şunları yazmaktadır:

"(...) Ferit Paşa riyaset kürsüsüne geldi. İzmir'in işgali hakkında İstanbul'daki İngiliz Amirali'nden aldığı notayı, kendisinin bu notaya verdiği manasız ve kıymetsiz cevabı okudu. Yakında Paris'te toplanacak sulh konferansı için alâkadar devletlere çektiği telgrafı da orada bulunanlara okumayı ihmal etmedi. Herkes şaşkın ve boş bakışlarla bunları dinledi. Çünkü bütün bunlar zaten son bir iki gün içinde gazetelerde neşredilmiş, tefsirleri bile yapılmıştı. Bundan dolayı kimse bunların tekrarlanmasından nasıl bir fayda umulduğunu anlayamadı.

Sadrazam büyük bir iş yapmış kimsenin gururuyla susup gözlerini etrafta gezdirince her taraftan itirazlar, tenkit sesleri yükseldi. Hükümetin takip ettiği manasız ve şahsiyetsiz siyasete hücumlar edildi. Böyle bir hükümetin işbaşında kalmaması icap ettiği ileri sürüldü. Fakat bütün bunlar alabildiğine bir umursamazlık içinde dinlenilip geçildi. Yapılan hücum ve tenkitlere cevap vermek lüzumu bile hissedilmedi. Bu

şekilde üç saat kadar devam eden toplantıya, daha doğrusu komediye nihayet verildi. Herkes geldiği yere çekip gitti."[1]

Bu gerçekten çok kritik dönemde toplanan 26 Mayıs 1919 tarihli Saltanat Şurası (Meclis-i Ali şeklinde yazılmıştır) tutanakları, yeni Türk alfabesiyle ilk defa (40 yıl sonra) 1959'da M. Tayyip Gökbilgin tarafından yayınlanmıştır.[2]

Padişah buyruğu ile çeşitli kurum ve kuruluşlardan, cemiyet temsilcilerinden seçilmiş kişiler, devletin içinde bulunduğu olağanüstü dönemden nasıl kurtulabileceği konusunda düşünce ve önerilerini dile getirmişlerdir.[3]

1998 yılında *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi'nde* Tülay Duran ve Ahmet Hazarfen tarafından 25 Mayıs 1919 tarihli Saltanat Şurası tutanaklarının tıpkıbasımı yayınlanmıştır. Osmanlı Sarayı'nda Padişah'ın açılışını yaptığı oturumun tutanakları, *Belgelerle Türk Tarihi* dergisi tarafından yapılan yayından aktarılmıştır.[4]

26 Mayıs 1919 tarihinde Yıldız Sarayı'nda Toplanan "Meclis-i Âli" Tutanağı:

Ayan Meclisi
Zabıt (Tutanak) Kalemi
Tertip No. 1
Sahife No. 1
Tutanak Kâtibi: Tevfik
Yıldız Sarayı'nda
26 Pazartesi Günü Toplanan
"Meclis-i ÂLİ"
Tutanağıdır.

26 Mayıs 1919

(Saat öğleden sonra üçe beş kala Meclis-i Âli görüşmelerine katılmak üzere özel izin belgesi ile davet olunan Vekiller Heyeti, Ayan Heyeti, Devlet Şurası İkinci Başkanı, Temyiz Mahkemesi Başkanları, Sayıştay

---

[1] Lütfi Simavi, ***Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim,*** İstanbul, Örgün Y., 2004, s. 354.

[2] M. Tayyip Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken,** Ankara, TTK B., 1959, s. 93-119.

[3] M. Tayyip Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken,** s. 94.

[4] **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** 29–30–31–32, Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 1998, ss. 63–73, 61–65, 90–96 ve 89–91.

Başkanı ve İkinci Başkanları, görevden ayrılan Vekiller ve Elçiler, meşihattan seçilen ilmiye sınıfından altı şahıs, Bahriye Nazırı Paşa Hazretleri tarafından seçilen sivil ve askerî ileri gelenlerden dört şahıs, Darü'l-hikmetü'l-İslâmiyece seçilen iki üye, Fetvahanece seçilen iki şahıs, Darü'l-Fünûn şubelerince seçilen on beş şahıs, Barodan seçilen üç şahıs, Matbuat Cemiyeti'nden seçilen sekiz şahıs, Ticaret Odası'ndan seçilen dört şahıs, Vahdet-i Milliye'den seçilen iki şahıs, Trabzon Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nden seçilen iki şahıs, Paşa ili Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nden seçilen iki şahıs, Millî Kongreden iki şahıs, İtilâf ve Hürriyet Partisi'nden seçilen iki şahıs, Sulh ü Selâmet Partisi'nden seçilen iki şahıs, Adana Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nden seçilen iki şahıs, Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nden iki şahıs, Millî Ahrar Partisi'nden iki şahıs, Kürt Teali Cemiyeti'nden iki şahıs olmak üzere toplantı salonuna girerek, özel yerlerine oturdular.

Birinci Oturum
Saat 3
Dakika 00

Padişahın Gelişi (Teşrif-i Şahane) - Padişah ve Halife Hazretleri saat üçte toplantı salonuna geldiler. Toplantıya katılanlara Padişah tarafından söylenen nutuk:

"Devletin bugünkü durumu nedeniyle Vekilleri, Ayanı, Saygıdeğer bilgili kişileri buraya davet ettik. Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı zorluklar hakkında acele alınması gereken önlemleri toplantıya katılan sayın kişilerin her birinin hiçbir etkide kalmadan açıklayacakları fikirlerini ve oylarıyla görüşlerini belirtmelerini sağlayacak bu toplantıyı uğurlu ve mutlu kabul ediyorum."

Bu Meclisin hepimizin hakkında uyarıcı ve yararlı olmasını Yüce Allah'tan diliyorum. Başkanlığı Sadrazam Paşa'ya bırakıyorum."

(Padişah Hazretleri salonu terk buyurdular.)

Sadrazam Damat Ferit Paşa - (Beyannamelerini –bildirilerini- okurlar) Efendim, bazı şahıslar tarafından bildirimden sonra görüşme yapılması arzu olunuyor. Eğer bu arzu uygunsa on beş dakika sonra görüşelim.

Refik Bey (Millî Ahrar Partisi) - On beş dakika yeterli değildir. Biz bu bildirinin tamamına, tam olarak bilgi sahibi olamadık. Mümkünse

okuduklarınızın bir örneği heyete verilsin. İzmir'de ne yapılmış? Bu gelişmelerle ilgili bilgimiz olsaydı bu konuda sanıyorum Meclis daha çok aydınlanırdı.

Sadrazam Damat Ferit Paşa - Sanıyorum burada yeterli açıklama vardır; görüşmeler devam ediyor.

Yusuf Ziya Bey (Üniversite Hocalarından) - Girişim sanıyorum ki, belirli yöneticiler arasında nazi kalmış, nota verilip, alınmasından ibarettir.

Sadrazam - O fiilî bir durumdur. Onun fiiliyatı (eylemi) toptur.

Yusuf Ziya Bey - Eylem alanında da neler yapılmış olduğu açıklanırsa, gerçekten daha çok aydınlanırdık.

Sadrazam - Fakat program buna uygun değildir efendim. Onun için ben program içinde hareket ettim. Ve hatta sözümü de on beş dakika ile bağlı kalarak söyledim. Söz hakkı olan şahsında on beş dakika söylemesi gerekir.

İkinci Oturum
Saat 3
Dakika 50

Sadrazam Damat Ferit Paşa - İlk söz kimindir?

Hurşit Paşa - Birinci olarak söz alan Âyan üyelerinden Sayın Ahmet Rıza Beyefendinindir. Karşı masanın üzerinde bir saat vardır. Söz söyleyecek şahısların o saatin karşısında bulunarak ve süreyi dikkate alarak söz söylemeleri rica olunur.

Ahmet Rıza Bey (Âyan üyelerinden) - Efendiler; bu Meclis-i Âli'de ilk sözüm Şura-yı Saltanatın daha büyük bir Millî Meclis şeklinde devamına müsaade buyurmalarını Padişah Efendimizden istemektir. Bugünkü durum hakkında görüşlerimi arz etmek için bazı noktalara ilişkin bilgi verilmesini gerekli görüyorum. Sadrazam Paşa Hazretleri üç dört devletle olan ilişkilerimiz hakkında görüşlerini açıkladılar, ancak ne dereceye kadar karşılıklı fikirler belirmiştir ve görüşmelerin sonuçları nedir? Barış Konferansı'na telsiz telgrafla başvurduklarını bildiriyorlar, oradan alınan cevap nedir? Wilson ilkelerinin on ikinci maddesi Türk halkının çoğunlukla oturdukları yerlerde Türk egemenliğinin tanınacağının kabulü hakkındadır. Bu ilke bugünkü görüşmelerin esasını teşkil ediyor mu? Oylar hep o kuvvete dayanarak oluşmak gerekir.

Kısaca bizim egemenliğimizi onaylayan ve mütarekeye esas olan bu on ikinci maddenin hükmü kalmadı ise, üzülerek belirteyim ki, bu Şuray-ı Saltanatın da Meclis-i Millînin de vereceği karar başka olur. Bu konuda Yüce Hükümet'in bilgileri var mıdır? Bir de halkın bazı yerlerde filân, filân devletlerin yardımlarına ve desteğine başvurdukları işitiliyordu. Milletin temel haklarını ilgilendiren ve milletler arasında oy verme girişiminde bulunmaya sebebiyet verecek olan bu hareketlere karşı hükümetin aldığı önlemler nelerdir? Hükümetin yardımı isteniyor. Millet bu gün görüyorsunuz ve anlıyorsunuz ki, açık ve uygulanabilir bir gayeye doğru ayrı ayrı değil birlikte, tek vücut halinde yürümek gereğini duyuyor. Bütün milletin emellerinin ortaya çıkması ancak bu şekilde mümkündür. Yüce Padişah Hazretleri buyruklarında bütün varlıklarıyla her türlü özveriyle hazır olduklarını açıklıyor ve yeni kabineye son derece özverili ve saygın şekilde hareket etmesini buyuruyorlar. Bu verilen sözler ve müjdeler, buyrulan özveriler millet için büyük bir kuvvet, büyük bir destektir. Ancak bunların derecesi acaba ne olacaktır? Yüce bilgileriniz içindedir ki, özveri bir gaye değildir. Bilinen ve belirli olan bir gayeye ulaşmak için yapılacak şeylerin kilididir. Önce gaye bilinmeli, ikinci olarak onu elde edebilmek için elimizdeki malî, iktisadî ve diğer kuvvetlerin derecesi bilinmeli, bir yer abluka edilecekse o yerin halkının ne şekilde yönetileceği bilinmelidir. Birtakım ham hayaller uğrunda Mısır'ın, Kafkasya'nın fethi yolunda verdiğimiz kurbanlar yeterlidir.

Hakkını savunma ve elde etme arzusunda bulunan millet öncelikle kuvvetli olması gerekir. Hükümetin elinde silah olmadığını biliyoruz. O halde milletin bugünkü kuvveti birliğinden, uyuşmasından, dayanışmasından ileri geliyor. Kuvvetini milletin ruhundan almayan, fayda ve zararı kamuya ait olan işlerde milletin aklına danışma ihtiyacından kendini serbest gören bir hükümet güçsüzlük ve beceriksizlikten kurtulamaz. Biz genel bir kalp huzurunun sağlanmasını istiyoruz. Hükümet bu yolda çalışırsa gerek Padişahımız, gerek bütün milletin ettiği fedakârlık bir dereceye kadar yerine sarf edilmiş olur. Memleketimizi tamamen kurtarmak isteriz. Ancak bu mümkün değilse oradaki halkın haklarını korumak üzere gerek iktisadî ve gerek sahip olma haklarını savunma çarelerini düşünmek gerekir. Bu da hükümetin düşüneceği önemli görevlerdendir. Hükümet bu Meclis-i Millîyi kendisine yardımcı görmezse, görevlerini ihmal ederse o durumda herkes göçe mecbur olur. Acı bir şekilde gördüğümüz tehcir ve zararlar -eskisini

söylemiyorum- bugün yeni gördüğümüz tehcir ve zararları başka yerlerde de ortaya çıkarır. Buna engel olmak için şimdiden girişimlerde bulunulması gerekir. Bu gibi şeyler hakkında bugünkü durum anlaşılmadıkça burada kesin bir söz söylemek mümkün olamaz. Böyle olmadıkça da yararlı bir şey olacağını sanmıyorum. Sözlerim bundan ibarettir, eğer Sadrazam Paşa Hazretleri lütfeder de birkaç nokta hakkında bizi daha ziyade aydınlatırsa verilecek emekler sanıyorum daha çok bir esasa bağlanmış olur.

Sadrazam Damat Ferit Paşa - Beyefendi Hazretlerinin açıkladıkları görüşten yararlandım. Katılan saygıdeğer şahısların da yararlandıklarına kuşku yok. Ancak elimizde bir program var. O program soru sormaya uygun olmadığı gibi açıklama yapmaktan da bendenizi engelliyor. Eğer yüce amacınız istihzar (soru sormak) ise inşallah yakında Meclis-i Âyan açılır, orada her ne sorarsanız yüce emrinizi yerine getiririm.

Ahmet Rıza Bey - Sözlerim yanlış anlaşılmasın efendim. Soru gibi güvensizlik gibi bir girişimde bulunmak niyetiyle bunları sormadım. Mebuslar Meclisi'nin ve Âyan'ın yakında kurulacağına emin olsam o zaman hiç böyle şeyler düşünmem. Onu görmeye, meydana getirmeye çalışıyorum. Amacım soru sormak değil aydınlanmaktır. Eğer mümkünse söyleyebilir misiniz? Ne iyi olur. Çünkü tarafınızdan açıklanan şeyleri basında da gördüm, hepimiz gördük.

Sadrazam Paşa - Kısmen.

Ahmet Rıza Bey - Yeni bir şey öğrendik. Onun için bugünkü durum hakkında da daha çok fikrî aydınlanmaya lüzum gördüğümüzü arz ediyorum.

Hurşit Paşa - Söz Âyan Başkanı Mustafa Asım Efendi Hazretlerinindir.

Mustafa Asım Efendi - Bendeniz görüşmelerin usulü hakkında söz söylemek istiyorum. Programdaki düzenleme doğrultusunda söz söylemek isteyen şahıslar isimlerini yazdırdılar. Fakat belki bu şahısların bazıları sözlerini geriye saklayarak arkadaşlarının görüşlerini dinledikten sonra fikirlerini açıklamak isterler. Onun için müsaade buyrulsun söz haklarını saklı tutmak isteyen, bu haklarını kullansınlar. Şimdi Ahmet Rıza Beyefendi Hazretleri güzel güzel görüşlerini açıkladılar. Çünkü hazırlanmışlardı. Fakat arkadaşlarımızdan bir kısmı yapılan aydınlatmadan da yararlanarak söz söyleyeceklerdir. Bu nedenle belki

birinci, ikinci, üçüncü olarak açıklama yapanların bilgilerinden yararlanacaklar. Onun için söz almak hakkına sahip şahıslardan hepsine söz söyleyecek ise, önce o söylesin. Bunu rica edeceğim. Bendenizde sözümü sonraya bırakıyorum. (Sıra korunsun sesleri.)

Sadrazam Paşa - O halde kim söz söylemek istiyor?

Millî Ahrar Partisi'nden Refik Bey - Sıra korunuyor mu? Yoksa program değişikliğine mi uğrayacak. (Sıra korunsun sesleri)

Sadrazam Paşa - Efendi Hazretleri söz haklarını korumak şartıyla sonra söz söylemek istiyorlar.

Millî Ahrar Partisi'nden Refik Bey- Şu halde sıra korunacak. (Tabii sesleri)

Hurşit Paşa - Sıra Âyan üyelerinden Mareşal Fuat Paşa Hazretlerinindir.

Âyan'dan Mareşal Fuat Paşa - Sadrazam Paşa Hazretleri muharebenin başlangıcından beri cereyan eden olayların tarihçesini açıkladılar. Yüksek bilgileriniz içindedir ki, bu hususta görüş belirtmek için yürütme kuvvetinin (hükümetin) öncelikle girişimlerinde ne dereceye kadar başarılı olabildiklerine ait bilgi sahibi olmak gerekir. Gerçekte devletin önemli işlerinin yürütülmesini üstlenmiş olan saygıdeğer şahısların zekâ, anlayış ve iktidarlarına güvenilmekle birlikte cereyan eden olaylar hakkında bir dereceye kadar, bir aile esasında olduğu gibi, Sadrazam Paşa Hazretleri bize açıklama yaparlarsa kuşkusuz çok yararlı olur. Ve o zaman devletin mutluluğu ve kurtuluşuna taraftar ve milletle az çok ilgili olan herkes bu Meclis-i Âli'nin uğraştığı büyük sorunlar hakkında belirli bir çerçeve içinde görüşlerini bildirir. Bunda bir sakınca görülmez sanıyorum. Daha çok şey söyleyecektim, fakat şimdilik bu kadarla yetiniyorum.

Hurşit Paşa - Söz Âyan üyelerinden Ziya Paşa Hazretlerinin.

Âyandan Ziya Paşa - Vazgeçiyorum.

Hurşit Paşa - Söz Âyan'dan Bahur Efendinindir.

Âyan'dan Bahur Efendi - Kulunuz bugün bu Meclisi Âli'nin meşgul olduğu büyük emir hakkında görüş ve oy ileri sürmekten acizim. Daha önce bazı esaslar üzerinde Yüce Sadrazamlığa bir tasarı sunulmuştur. Bu tasarının bir komisyona gönderilmesini öneririm.

Hurşit Paşa - Söz Âyan üyelerinden Seyyid Beyefendinindir.

Âyan'dan Seyit Bey - Şimdi aldığım programda, öncelikle bugünkü durum hakkında bilgi verileceğini belirtiyor. Sonunda da Vekiller Heyeti tarafından görüşler açıklanacaktır, deniliyor. Bendeniz buyrulan açıklamayı eksik gördüm, belki de işitemedim. Çünkü uzaktayım. Önce açıklamada Menteşe (Muğla) Sancağı'ndan hiç söz edilmiyor. Sonra bazı gazetelerin saçma sapan verdikleri haberlere ve bazı ajansların verdiği bilgilere göre İstanbul hakkında da bazı söylentiler işitiyoruz. Bu durumdan bu haberlerin ne dereceye kadar doğru olduğunu bilemiyoruz. Yine gazetelerde gördüğüm haberlerden Dışişleri Vekâleti ile veya Hükümet ile Menteşe (Muğla) bulunan İtalyan işgal kuvvetleri komutanı arasında karşılıklı verilmiş bir söz, bir sözleşme varmış, acaba İtalya Hükümeti neden dolayı Menteşe Sancağı'nı işgal ediyor?

Sadrazam Paşa - Bu haberlerin doğru olmadığını, sahte olduğunu gazetelerde yalanladık.

Âyan'dan Seyit Bey - Evet, gazete yalanlamıştı. Fakat sözleşme yalanlamadı Paşa Hazretleri!... Hükümet'çe, Vekiller Heyeti'nce böyle bir sözleşmenin yapılamayacağı açıktır. Hatta bendenizin öğrendiğime göre gazetelerin sözleşme dedikleri şey, Ateşkes (Mütareke) şartnamesi olacaktır. Fakat efendim, işittiğimize ve aldığımız haberlere göre ortada bir gerçek vardır ki, bugün İtalya işgaline devam ediyor. Hatta Söke ile Kuşadası arasında bir demiryolu yapımına da girişmişler. Bu haber de belki yalandır. Bendeniz açıklamalarınızda buna ilişkin bir şey görmedim. Bunun gibi gerek Amiral Calthrop tarafından gerek burada Amiral Webb tarafından gönderilen notalarda Yunan askerinin yalnız İzmir şehrini işgal edeceği belirtiliyor. Hâlbuki Nif, Menemen ve çevre kazaları ve hatta bugün aldığımız bilgiye göre Manisa da Yunanlılar tarafından işgal edilmiş. Manisa, İzmir şehirlerinin dışındadır. İzmir ile Menemen arasında on saat bir mesafe vardır. Bu duruma göre orada bulunan işgal kuvvetinin verilen notalar kapsamı dışına çıktığı anlaşılıyor. Buna ilişkin burada bulunan İtilâf devletleri temsilcileri veya yüce tarafınızdan doğrudan doğruya telsiz telgrafla Konferansa başvurulmuş. Bu hususta tarafınızdan yapılan açıklamada bir bilgi göremiyorum.

En önemli diğer bir konu; son defa tarafınızdan telsiz telgrafla doğrudan doğruya Konferansa yapılan başvurudur. Bu başvuruya henüz bir cevap gelmiş midir, gelmemiş midir? Bunu anlamaktır. Eğer bu

başvuruya cevap gelmemişse bugünkü durum açıklığa ulaşmamış demektir. Yok, bu başvuruya cevap gelmiş ise, cevabın bugünkü durumu açıklığa kavuşturulması gerekir. Şimdi bu konuda (Sadrazam Paşaya hitaben) Efendimiz tarafından yapılan başvurunun sonucu ne oldu? Ne cevap vermişler? Kuşkusuz cevap vermişlerse sorun tamamen açıklığa kavuşacaktır. Bizlerde burada görüş bildirebiliriz. Fakat Vekiller Heyeti tarafından hiçbir görüş açıklanmaksızın, bizler yalnız görüş bildirmeye zorunlu tutulursak hiçbir fikir belirtemeyiz, belirtirsek uygun olmaz. Onun içindir ki, eğer durum, olaylar uygun ise ve bir sakınca görünmüyor ise arz ettiğim noktalar hakkında biraz açıklama yapılırsa biz de ona göre bugünkü durum hakkında üzüntülerimiz ortadan kaldıracak, zor da olsa bazı görüşleri bildirebilirsek görevimizi yapmış sayacağız. Şimdi bendeniz sorunu yalnız bildirilen ve belirtilen görüş ve bilgilerle hudutlu görüyorum. İtalya Hükümeti Atina'da kendi başına verdiği bilgilerde "İtalya ile doğrudan doğruya sözleşmemiz var…" diyor. İzmir bölgesinde halka dağıtılan bildiride "İtalyan vatandaşlarına olağanüstü hürmet ediniz, çünkü biz İtalya ile anlaştık, İtalya ile ortak hareket ediyoruz," deniliyor. Ve sonra efendim, en çok dikkati çeken nokta, Biz bugün Yunan Hükümeti ile harp halinde değiliz. Paşa Hazretleri, bildiğime göre Yunan Hükümeti bizimle siyasî ilişkileri kesmiştir. Doğrudan harbe girmemiştir, doğrudan harbe girmeyen bir millete, bir hükümete bir "Manda" bölgesi nasıl verilebilir. Ve ne şekilde veriliyor? O da bilinmiyor. Bu işgal midir? İlhak (kendi ülkesine katma) mıdır? Yunanistan bizimle siyasî ilişkilerini kesmiş, doğrudan harpte olmadığı için bu konuda yaptıkları işgal midir? Bunları da bilmiyoruz. Benim bildiğime göre Yunan Hükümeti bizimle harpte değildir. Bizim ordularımız onunla harp etmemiştir. Görüş bildirmek için bunlarında bir çözüme ulaştırılması gereken sorunlardır.

İlhak mıdır? İşgal midir? Bu noktalar anlatılmazsa ve bu konuda doğan sakıncalar açıklanmazsa sanmam ki buradaki toplantımızdan, katılanların belirtecekleri düşüncelerden bir sonuç elde edilebilsin.

Programda gördüğüme göre buradaki toplantımız yalnız Meclis-i Meşveret (Danışma Meclisi) özelliğinde ve tarafımızdan açıklanacak görüşler de tamamen istişare (tavsiye) özelliktedir. Vekiller Heyeti de görüşlere katılmak gerekirken neden katılmadığı anlaşılamıyor. Vekiller tarafından aydınlatma amacıyla görüşler açıklansa sanıyorum yararlı olur. Ve iyi bir sonuca varılır.

Her birimizin hatırına bir takım görüşler geliyor, biz kendimizce kesin bilgiler olmadıkça görüş ileri sürmeyi sakıncalı bulacağımızdan burada düşüncelerimizi belirtemeyiz. Bilgi bizce kesin olmalı ve biz de ne yapılması gerektiğini düşünmeliyiz. Son çare nedir? Bunlardan başka çare var mıdır? Yok mudur? Bunları düşünmek ona göre görüş açıklamak gerekecektir. Fakat aldığımız bilgiden bugünkü durumumuzun ne olduğu bilinmiyor. Yunanistan, İtalya gibi bir takım hükümetler bizi bir oldubittiler karşısında mı bulundurmak istiyorlar? Eğer bu durum gerçekse ona göre yapılacak çok önemli önlemler olabilir ve bunlar kolayca uygulanabilir. Bu önlemler içinde aydınlatmamız gerekir. Bizi aydınlatırsanız bazı görüşler sunarız.

Hurşit Paşa - Divan-ı Muhasebat İkinci Başkanı Cemal Beyefendi.

Cemal Bey - Bendeniz sözümden vazgeçiyorum.

Hurşit Paşa -Sıra eski elçilerden Galip Kemali Beyefendi'nindir.

Galip Kemali Bey - Saygıdeğer hazır bulunanlar; Durumun ne kadar vahim (ağır) olduğunu biliyorsunuz. Bu nedenle Sevgili Padişahımız, bugün içinde bulunduğumuz büyük tehlikeye bir çare bulmak için bu Meclis-i Âli'nin kurulmasını buyurmuşlardır. Durum çok açıktır. Bugün galip konumunda bulunan üç büyük devlet memleketimizi taksim etmek istiyorlar. Bugün "Manda" şeklinde ortaya çıkan bir sorun örtülü bir şekilde memleketimizin altı asırlık toprak mirasımızın öteden beri Avrupalılar tarafından arzu edilen bir şekilde taksimini uygulamaya koymaktan başka bir şey değildir. Bunu içinizde bilmeyen yoktur. Buna karşı ne yapmak gerekir? Bugün burada varılacak karar budur.

Avrupa Devletleri bizi bu harbe girdiğimiz için af etmek istemiyorlar. Kendi görüşlerine göre haklıdırlar. Çünkü Sadrazam Paşa Hazretleri'nin buyurdukları gibi asırlarca dostluğumuzu unutarak vefasızlık ve hıyanet ettik. Fakat bunu yapan millet değildir. Kuşkusuz memleketi bu felâkete yönelten üç, beş serserinin yanlış siyasetidir. Ve o uğursuz siyaset bu sonucu vermiştir. Bundan milletimizin altı asırlık bu şanlı tarihe sahip olan Türk milleti tamamıyla temizdir. Harp sırasında birtakım cinayetler işlendi. Bundan dolayıdır milletimiz tamamen masumdur. Bu cinayetler çeşitli sebeplerle meydana geldi. Bunları yapanları bugünkü insanlık mahkûm etmiştir ve edecektir. Biz bunları hiçbir zaman affetmeye çalışmayacağız. Yalnız ihtar ederim ki, Balkan Harbi'nde üç yüz elli bin Müslüman öldürüldüğü halde bugün büyük devletlerarasında saygın bir yerde bulunan milletler tarafından, bugün

insanlık ve adalet adına dünyayı yeni esaslar üzerinde düzenlemek isteyen yöneticiler tarafından bu günahsız Müslümanların kanı dava edilmedi. Bu nedenledir ki, bu harpte ki -devletimizce bir var olma harbi idi- meydana gelen olaylar sırasında bir takımları, Balkan facialarının intikamı duygusuyla o facialara girişmişlerdir. Bu durum kabul edilemez olmakla birlikte biraz da doğaldır. Balkan Harbi'nde akan Müslüman kanları böyle heder olup gitmişti. Elbette millet içinde bunun intikamını unutmayanlar vardır. Harp içindeki facialarda bu intikam duygularının da etkisini aramak gerekir. Özetle; Bugünkü durumu, memleketimiz ve milletimizin "dejenere" bir halde ve hükümetimizin facialarla ve memleket idaresinde güçsüz bir yerde ve Müslümanlığımızın da medeniyet görevini göremez bir şekilde olduğuna ilişkin kasten hazırlanan saçmalıklar meydana getirmiştir. Hâlbuki bir millet, zaman geçtikçe ilerler. Bir millet eskidikçe zayıflaması, geri kalması gerekse bizden daha eski milletlerin neden daha vahşi bir halde olması gerekirdi. Bütün bu nedenlerle biz, en kuvvetli, en serbest zamanımızda çeşitli milletlere karşı göstermediğimiz baskı ve şiddeti doğal olarak yirminci yüzyılda gösteremezdik. Bu nedenle çeşitli milletlere karşı baskı politikası uygulamadık.

Avrupa bizi adaletsizlikle, idaresizlikle suçluyor ve aynı zamanda bizden ayrılan üç, beş hükümetin kısa zamanda ilerlediğini ve az zamanda birçok medenî eserlerle ve yükselmeyle kendilerini gösterdiklerini iddia ediyor. Bu doğrudur, fakat o hükümetler bizden ayrıldıktan sonra kimse onların içişlerine müdahale etmeyerek tersine kendilerine yardımcı olmuşlardır. Ve o hükümetlerde tamamen bağımsız hareket edebilmişlerdir. Gelişme için gereken yardımı da almışlardır. Şimdi büyük devletlerden soruyorum: Devlet-i Âliye'den (Osmanlı Devleti'nden) "Reform" istedikleri zaman ellerini kalplerine koysunlar, acaba hangisi bize içtenlikle yardım etti. Bizim, bu çaresiz devletin başına gelen facialar, Rusya ile Avusturya'nın doğuda çevirdikleri entrikalar ve son zamanlarda İngiltere ile Almanya arasındaki çıkar çatışmasının sonucudur.

Bizde birçok fenalık yaptık. Yönetimde iyileşme eseri gösteremedik. Bu kuşkusuzdur. Fakat onların da bize içten ve ciddi olarak yardımcı olmadıklarını kabul etmeleri gerekir. Bugünkü durumumuz çok tehlikeli bir noktaya gelmiştir. Milletimiz bugün Allah korusun yok olmak derecesindedir. Buna karşılık büyük devletler doğuda barış ve huzurun kurulmasında bizim kadar ilgilidirler. İngiltere bizi asırlardan beri birçok

güç durumdan kurtarmıştır. Ona rağmen bu harpte kendisine karşı gösterdiğimiz vefasızlıktan bizi cezalandırmayı uygun görmesi doğal olmakla beraber Osmanlı Devleti en büyük Müslüman devleti olması ve Yüce Hilâfeti elinde bulundurması bakımından İngiltere devletimizin geleceği ile yakından ilgilidir. Fransa ise doğuda ki iktisadî çıkarları nedeniyle aynı derecede Osmanlı Devleti'yle ilgilidir. İtalya'ya gelince; memleketimizde kurulmaya başlayan birçok sanayi ve ticaret yatırımları ve ilişkileri gereğince memleketimize yakın bulunması bakımından memleketimizle ilgilidir. Bütün bu nedenlerle bugün Avrupa'ya anlatmak gerekir ki, Türk Milleti yahut Osmanlı Hükümeti medenî yeteneğinin ifa ve açıklamaya, kanıtlamaya her zaman hazırdır. Yalnız elverir ki, bize içten bir yardım eli uzatsınlar. Yalnız başımıza devlet gemisini bu tehlike ve güçlüklerden kurtaramayız. Bu kesindir. Fakat biz yalnız bir tek dost isteriz. O dost hangisi ise bize yardım elini uzatsın. Ve geçici ve belirli bir süre için kurtuluş ve medeniyet yolunda bize rehberlik etsin.

Bugün memleketimizin karşı karşıya kaldığı haksızlık ve uygulamalar o kadar feci ve o kadar örneği görülmemiştir ki, buna yalnız Türk Milleti'nin değil dünya da vicdan taşıyan bütün milletlerin sevgi gözleriyle bakmaları gerekir.

Memleketimiz birçok bölgeye taksim edilmek isteniyor. Bu ise bizimle yok olmamız demektir. Parçalamanın başka bir yoludur. Buna olanca kuvvetimizle engel olmalıyız. Gerçekte topumuz, tüfeğimiz yok, fakat arkamızda hakkımız ve tarihimiz bize verdiği gelenekler ve milletlerarası hukuk ve yine aynı devletlerin aylardan beri iddia ettikleri ülkeler en büyük desteğimiz ve en büyük yardımcımızdır. Yalnız Avrupa'ya anlatmak gerekir ki; Harbe girdiğimiz dakikadan itibaren hakkımızda verilen kararlar insafsızca uygulanacak olursa, bu memleket tek vücut olarak buna karşı isyan edecektir. Bu isyandan amacım; topla tüfekle isyan değildir. Fakat insanlık adına hareket ettiğini iddia eden Avrupa on milyon Türk'ün daha doğru bir deyimle on beş milyon Türk Müslüman'ın bu medeniyet çağında, medeniyeti yaymak için harbe girdiklerini ilan eden devletlerin topları, tüfeklerine karşı göğüslerini açarak son ana kadar hayatlarını feda edeceklerini görürler. "O zaman" doğal olarak bunların "adalet" ve "insanlık" düşüncelerinden böyle bir facianın doğmasına razı olacakları beklenemez. Onlarda adalet ve insafa gelirler ve bizim hakkımızda vermek istedikleri kararı değiştirirler.

Örnek olarak şunu arz edeyim:

İzmir'de meydana gelen olay, en acı ve medeniyetçe hukuka ve insanlığa en karşı olan bir durumdur. Çünkü Yunanistan ne eğilim ve kültür ve ne de erdem bakımından bizden üstün olmadığından buna bir medeniyeti yayma anlamı veremeyiz. Çünkü milliyet bakımından bizimde kendimize özgü bir medeniyetimiz vardır ve Yunanistan'ın bizi idarede hiçbir hakkı yoktur.

Bize yardım elini uzatacak büyük devletlerden, memleketimizi bu çıkmazdan kurtarmak ve hakkımızı savunmak için milletimizin ve hükümetimizin büyük bir şiddetle isteyeceği birinci şey; barıştır. Bugün koca seksen milyonluk Rusya'yı ihtilâl ateşine boğan Bolşevikler bile Barış Konferansı'na gittikleri halde, yedi yüz yıllık tarihî ve çeşitli milletlere karşı bunca insani eserleri görülen Osmanlı Hükümeti'nin Paris Konferansı'na çağırmamalarından dolayı üzüntülerimizi açıklamakla birlikte ne olursa olsun ve büyük bir suretle orada Osmanlı haklarını savunacak bir heyetin gönderilmesini talep ederiz. İkinci olarak; bugün memleketimizin en değerli bir parçasını oluşturan İzmir'in üzerinde dalgalanan bayrağa ait olan milletin gerçekten özelliğini kim olması gerektiğini belirleyecek "plebisit" yapılmasını öneriyorum.

Yunanlıların İzmir ve bölgesinde neler yapabileceklerini tasarlamak zor değildir. Dört, beş yüz bir kişilik bir orduyu temsil eden Fransız ve doğu müttefik ordu kumandanlarından son askerine kadar Yunan idaresinin çeşitli milletlere karşı ne kadar baskıcı ve zalimce davrandıklarını görmüşlerdir. Türk idaresinin Makedonya'dan çekilmesinden başlayarak bugün bu harbe neden olan olaylar sırasında bölgede ne facialar ortaya çıktığına da tanık olmuşlardır.

Benim özet olarak söyleyeceklerim bundan ibarettir. Yüce Allah'tan sevgili ve saygıdeğer Padişahımıza ve Yüce Heyetimize başarılar ihsan buyurmasını dilerim.

Hurşit Paşa - Tıp Fakültesi Müderrislerinden Akil Muhtar Bey.

Akil Muhtar - Efendim bu hususta düşündüğüm bazı noktaları yüksek huzurumuzda arz etmek istiyorum:

1. İslâm dünyasının hilâfet merkezi olan Yüce Osmanlı Devleti'nin milli hudutlar içerisinde, bağımsız bir hükümet olarak bekası. Bütün İslâm dünyası ve insanlığın barış ve gelecekteki ilerlemesi için en uygun

şekil olduğundan bu hizmetin sağlanmasına bütün Âyan ile çalışıp, gayret etmek yalnız millî değil, insanî bir kutsal görevdir.

2. Bugün bütün insanlık dünyasında geçen olayları büyük ciddiyetle dikkate alınca anlaşılıyor ki, bizim için tek savunma ve kurtuluş çaresi, bütün millet fertlerinin Padişah Hazretleri etrafında toplanmış, milli birlik kitlesi durumunda bulunmasını sağlamaktır. Bunun için memleketimizde merkeze bağlılıklarını gerçek anlamıyla devam ve millet ile hükümet arasında kesin güven ve karşılıklı dayanışmayı sağlamak ve bütün insanlığa Türklerin milliyetlerine tam sahip ve tek vücut bir millet olduklarını göstermek için bir kaç gün içinde bir milli şuranın kurulmasını öneririz.

3. Bugün Vekiller Meclisi'ni oluşturan dernek mensuplarının namus ve iktidarın ne kadar büyük bir sorumluluk altında olduğunu gerçekten anlayan heyetimiz doğrudan kendilerinin zor görevlerini bir kat daha artırmamak için, eğer aralarında fikir birliği ve uyum olmadığı ve kamuoyunun bugün zorunlu olan güvenine sahip bulunmayan şahıs varsa bu gibi şahısların makamlarını başkalarına bırakacaklarını ümit ederiz.

Hurşit Paşa - Hukuk Fakültesinden Selahattin Beyefendi.

Selahattin Bey - Efendim. Sadrazam Paşa Hazretleri tarafından yapılan açıklama bugüne kadar durumda meydana gelen değişiklikleri kapsıyor ki, bu kısmen bizce de bilindiği gibi aydınlanma ihtiyacı olan noktaları da yok değildir. Herhalde biz verilen açıklama ile yetiniriz.

Görüyoruz ki durum vahimdir (tehlikelidir).

Bu sonu tehlikeli durum karşısında alınması gereken önlemleri Darülfünun (Üniversitesinin) Öğretim Heyetiyle birlikte düşünerek burada açıklamaya uygun bir durumda bulunabilmek için çeşitli noktaları ve ihtimalleri inceledik. Sonuçta bütün fikirler bir noktada toplanıyor ki, herhalde şu vahim duruma çare olacak çözüm, kuvvetli bir hükümet ve birlik halinde bir millet durumunda bulunmak gerekiyor. Bunun için topluma düşen bir görev vardır ki, o da kutsal saltanat makamı etrafında toplanmaktır. Bu toplanmanın anlamı şudur ki, hükümet millete dayanmalı ve millet de hükümete güvenmelidir. Bu güveninin doğması için ne yapmak gerekirse o yapılmalıdır. Yani hükümet üyeleri arasında ahlâki özellikleri ve fikri dayanaklıkları bakımından bu özel durumun düzeyinde bulunmayan, siyasi yetersizliğe sahip olmayan veyahut kamuoyunda bu işin hakkından gelebileceği kabul edilemeyen bazı

şahıslar varsa onların hizmetlerinden vazgeçilerek her halde hükümeti daha uygun bir duruma getirmek mümkündür.

Mademki, zamanımızın "demokratik" eğilimi gereği olarak milletlerin bu şekilde hükümetleri üzerinde etki yapması gerekiyor ve hatta dış politikada milletlerin emeline, hükümetlerin arzu ve amaçlarından daha çok önem veriliyor, o halde bu dakikada aynı acılar içinde olan milletin Yüce Padişah Hazretleri'nin saltanatları etrafında ve kendilerinin tamamen güveneceği şahıslardan kurulacak bir heyetle birlikte yürümeleri mümkündür ve bu durum da, o şekilde bulunmaları da gerekir. Bugünkü durum karşısında milletin emellerini toplayabilecek bir hükümet ne şekilde olabilir? Gerçekte bugün Mebusan Meclisi mevcut değildir ve olayların bu tehlikeli durumu içinde seçim yapmak da mümkün değildir. Bununla birlikte çeşitli vilayetlerden gelmiş olan çeşitli heyet ve unsurlar vardır. Yani (Şura-yı Saltanat) Saltanat Şurası'nı olağanüstü bir "Milli Şura"ya dönüştürebilmek ve bu şekilde milletin birlikteliğini, yani katılma sorununu çözmek, katılmasını sağlamak mümkündür, sanıyorum. Özellikle bu şekilde oluşacak ve olağanüstü zamanlara ait önlemleri kapsamına alacak böyle bir heyet, ancak Saltanat Şurası'nın bir olağanüstü Milli Şuraya dönüştürülmesi suretiyle olabilir. Bu da milli iradeyi temsil eden bazı unsurların bu heyete katılması ve idari unsurların kendi görevleriyle meşgul olmalarıyla sağlanır. Diğer yönden milletin tamamının güvenine sahip olmak için çeşitli unsurların toplanması gerekir diyoruz. Özellikle bu önemli dakikalarda hükümet heyetinin bütün üyelerinin toplumun güvenini kazanmış olması. Bu acı siyasi yeterliliğe sahip olması gerekir. Ve aynı zamanda özen gösterilmesi gereken, büyük zorluklara karşı kararlı, medeni cesaret sahibi ve özveriyle donanmış olmaktır. Başta Sadrazam olmak üzere diğer bazı şahısların bu özelliklere sahip olduklarını kabul ederiz. Yalnız bu özelliklerin bulunmadıkları da olabilir. Şayet bu gibi şahıslar varsa, devlet ve milletin sürekli kuvvetlendirilmesi gereken bu zamanda, özellikle Sadrazam Paşa Hazretlerinin açıkladığı şu tehlikeli durum için varlıkları kabul edilemez. Acaba böyle bir şey vardı da yapılmadı mı, diye bütün milleti acı bir pişmanlık içinde bırakmamak için bu hususta gereken özveride bulunmak gerekir.

Kararlılıkla nereye gidilebileceğini kuşkusuz biliriz, büyük devletlere meydan okumak söz konusu değildir. Müslümanların kuvvetinin yetersizliği bilinmektedir. Fakat Kuvayı Milliye'nin, (Milli Kuvvetlerin-Milli Gücün) her halde devletlerarasında, yabancılar gözünde bir anlamı,

bir yeri, bir kıymeti vardır. Ve milletin bu arzuyu belirtmesi çok güzel bir şey olacaktır. Özellikle şu son zamanlarda milletin arasında, milletin fikir ve emellerinde birçok farklılıklar, dağılmalar meydana gelir. Bir taraftan İngiltere himayesi, diğer taraftan Fransız, bir diğer yandan da İtalyan, bir başka vilayetten de Amerikan himayesini talep etmek üzere bir takım girişimler var. Bu girişimler engellenmiyor, engellenemiyor. Bir bakıma engellenmesi uygun da değildir. Ancak bundan dışa karşı ne istediği belli olmayan ve ne istediğini bilmeyen bir heyet olduğu anlaşılıyor. Eğer bunu böyle göstermekte bir siyasi çıkar, idari iyi bir düşünce ve görüş bekleniyorsa varsın bu durum devam etsin, böylelikle milletin emeli bir noktada toplansın.

Bu emel "demokratik" eğilimleri ilân etmek, milletlerin mukadderatlarına sahip olması gerekir gibi diğer bir takım ilkelerin savunucusu olarak kendilerini dünyaya gösteren memleketlere karşı bir bağlayıcı anlam taşıyorsa elbette Türk'ün de öncelikle isteyeceği şey, kendi hudut-ı mülkiyesi (devlet hududu) içinde bağımsızlığa sahip olmaktır. Kendi devlet hududu dediğimiz, kendi milli hudududur.

Türk'ün çoğunlukta olduğu yerler, "mülk" kabul edildi. Bu yerlerin dışında kalan yerlerde insanlığın kurtuluşu ve medeniyetiyle kayıtlanmış olduğu ilan edilmiş ilkeler adına o kadar kuvvet bulunmazsa, ileri gidilemez. Fakat Türklerin çoğunlukta olduğu yerler hakkında Wilson'un mütarekeye esas olan ilkelerinin kabul edilmesi, dünyaya karşı bu hususun korunması gerekir.

Haklarımızı bugün açıklanmış dünyaca kabul edilmiş ilkeler doğrultusunda sürekli savunmamız gerekecektir. Eğer hükümet ve milletin bu şekilde ortak çalışması mümkün olursa, yani millet ve hükümet daha kuvvetlenecek Padişah ve Saltanat etrafında toplanarak arzularını açıklarsa, bu millî arzu karşısında, sanıyorum ki, belirtilen ilkeleri ilân edenler düşünmek zorunda kalacaklardır.

Bunun için çok pratik ve çok kısa bir yol olmak üzere diyorum ki Şura-yı Saltanat idari unsurları içinden çıkarmak ve millî unsurları içerisine alarak bugün bir Millî Şuraya dönüşebilir. Ben sanıyorum ki, Saltanat ve Hilâfet makamı çevresinde toplanan bir kabine, milletin tek vücut olduğunu gösterir ki, bizim de korunmamız, varlığımız için bundan başka yapacak bir önlemimiz yoktur.

Diğer ayrıntılara gelince: Bu hususta uzun, uzadıya görüş bildirmek mümkündür.

Meselâ: Bir "Protektora" (Himaye) istenilmiş, "Protektora"nın çeşitli şekilleri vardır. "Koloni halinde" - "Protektora (Himaye)" haline kadar, çeşitli düzenlemeler görülür. Sonra, "Manda" var "Manda" gösteriyor ki, programlarında 21. madde ve diğer maddelerde bir takım şartlara bağlıdır. Fakat biz önce bunların hiçbirini dikkate almayız. Bizim önce istediğimiz Türk'ün çoğunlukta bulunduğu yerlerde millî hudutlarına tamamen sahip kalınmasıdır. Yani topraklarımızın tamamiyeti demek istiyorum. Altı yüz seneden beri bağımsızlık içinde yaşamış, bağımsızlıkla yürümüş bir memleketin bağımsızlığını korumak ve savunmak hususunda düşünülecek herhangi bir iştir ki, bunu milletin katılımı olmadan yapmak sorumluluğunu hiçbir hükümet üstlenemez. Efendim."

Hurşit Paşa - Sıra Baro Başkanı Celâlettin Arif Beyefendi'nindir.

Celâlettin Arif Bey - Efendim, bugün vatanımız, Altı yüz yıldan beri atalarımızın kanlarıyla yoğrulmuş olan topraklarımız tehlikede değil, yok olmak durumundadır. Bunun içindir ki, daima milleti ile dil ve hal birliğinde olan Padişahımız Efendimiz Hazretleri şu son acı dakikada milletini de tahtı etrafında topladılar ve buradaki buyruklarında millet için kurtuluş olacak kararların alınmasını buyurdular. Arz ettiğim gibi bugün yok olmak durumundayız. Memleketimizi kurtarabilmek, memleketimizi koruyabilmek için ne gerekiyorsa tümünü yapmaya Osmanlı milleti kararlıdır. Ve bu kararın bir paçasını da İzmir'deki kardeşlerimiz kanlarını dökerek, akıtarak gösterdiler. Ölmesini bilmeyen bir milletin yaşamaya hakkı olmadığını kanıtladılar. Emin olunmalıdır ki, Osmanlı ve İslâm milleti ve Türkiye yaşamaya lâyıktır. Çünkü ölmesini biliyor ve bildi. Çanakkale'yi canıyla, kanıyla savundu ve hayatını korudu. Ve orada ölmeyi kendisi için bir onur kabul etti. Bugün millet fertlerinden hiç kimse yoktur ki bu anlayışı ruhunda saklamasın. Rumeli'den-Erzurum'a kadar gidiniz. Oradakiler ki, milletin fertlerinin, her gün gazetelerde ki, mitinglerini, demeçlerini görüyorsunuz ki, hepsi bugün vatanın kurtuluşu ve mutluluğu için kanlarını son damlaya kadar dökmeye kararlıdır. Bu kararlılığımızı gösterecek olursak sanıyorum ki, İtilâf devletleri bu kararlılıkla gösterdiğimiz dayanıklılıktan herhalde nasihat alır veya hisseder olurlar. Millet kararlılığını gösterebilmek için önce kendisini gösterebilecek bir duruma getirilmelidir. Kendini göstereceği durumda Şurada millet adına söz söyleyecek bir heyetin toplanmasıdır.

Darülfünun (Üniversite) adına görüş bildiren Selahattin Bey'in düşüncelerine Baro da katılıyor. Ve Baro diyor ki: Şura'dan idarî unsurlar çıktıktan sonra bunlara katılacak veyahut Şura'ya girecek olanlar Vilayetlerin Genel Meclis Üyeleridir. Bu üyeler gelsinler burada veya başka bir yerde toplansınlar ve milletin niyet ve kararını göstersinler.

Bu toplantı sonunda kendisine güvenilecek bir vekiller heyeti bulunur. Bu suretle tek dil, tek can olarak Padişahlarının etrafında bütün millet toplanmış olur ve kendi karar ve iradelerini memleketimizi işgal etmiş olan hükümetlere de göstermiş olurlar. Bendenizin fikri bundan ibarettir…"

Hurşit Paşa - Sıra basın ileri gelenlerinden Rauf Ahmet Beyefendi'dedir.

Rauf Ahmet Bey - Benden önce söz alan saygıdeğer arkadaşlarımın görüşleri ilke olarak içeriye yönelik, yani devlet yönetimi hususunda hükümetten kuruluşu ve milletin memleket idaresine katılması noktaları üzerinde toplanmış bulunuyor. Bendeniz sözlerimi memleketimizin sırf devletlerarası ilişkilerde siyasî durumuna ayıracağım, bu hususlara ağırlık vereceğim. Ancak bu sözlerimden diğer arkadaşlarımın sözlerine katılmamam veya itiraz anlamının çıkarılmamasını istirham eylerim.

Bugünkü durumunuzda, dış politikamızın dayanacağı tek nokta bence. Wilson ilkelerinin en açık ve en kesin olan 12. maddesidir. Bu madde bize aittir. Tekrarına gerek görmüyorum. Bunda Osmanlı Devleti'nin Türklerle meskûn parçasına bir egemenlik hakkı verilmesinden söz edilmekteydi.

Beş yıl az çok eşit kuvvetlerle birbiriyle çarpıştıktan sonra, ancak İtilâf devletleri tarafından ilan edilmiş hak ve adalet seslerine Amerika'nın cevap vererek yardımı sonucunda zafer gerçekleşti. Amerika geldi, İtilâf devletlerine yardım etti. Diğer taraf çöküntüye uğradı. Bunu özel hayatta birbirleriyle çatışan iki şahsın arasına üçüncü bir şahsın katılmasına benzetebiliriz. O adamda adalet ve namus duyguları olduğu takdirde hiç kuşkusuz mağlubu, galibin bıçağı altında bırakıp arkasına dönüp gitmez.

Gerçekte taraflar arasında imzalanmış bir anlaşma mevcut değildir. Amerika, İtilâf Devletleri'ne yardımı ancak on dört maddede açıkladığı ilkeler çerçevesinde yapmış ve sonuna kadar bu ilkeleri savunmuştur. Bu nedenle bendenize öyle geliyor ki, bugün gerek hükümetimiz, gerek

Osmanlı milleti Avrupa'ya karşı olan durumumuzda kendisinin mağlup olduğunu bilmek ve takdir etmekle beraber, mademki adalet vardır, mademki mağlupların hayat hakları vardır, taahhütlerini yerine getirmelerini istemeye yetkileri vardır. Bu ilkelerden açık ve yüksek sesle söz edebiliriz. Bu nedenle öyle sanıyorum ki, son günlerde hakkımızda verilen kararlar durumumuzun büyük güçlük ve tehlikesini takdire yeterlidir.

Siyasî usul olarak da bunlara karşı olayları ayrı ayrı savunmaya çalışmak yönteminin doğru olacağına inanıyorum. Evet, İzmir faciasını protesto edelim. Antalya işgalini protesto edelim. Fakat bu durumlar bir an için dahi asıl vaziyeti unutturmamalıdır. Medeniyet dünyasına diyelim ki, "Siz, Türk çoğunluğu ile meskûn olan yerler için bir egemenlik sözü verdiniz. Bu sözünüze uyunuz."

Buna rağmen bu tanımlanan hudut içerisinde birçok yerler hatta Mütareke kurallarına göre imkân olmadığı halde haksız işgal ettiği bugün hükümetin notasında açıkladığı üzere Anadolu'nun Doğu hududundan - Edirne'ye ve Arabistan hududundan- Karadeniz'e kadar uzanan yerlerde, bütün Anadolu kimsenin itiraz ve inkâr edemeyeceği derecede bir Türk çoğunluğu vardır. Bu nedenle bunun bir varlık birliği vardır. Siyasî, iktisadî ve kültürel birliği vardır. Şimdi bu birliği bozmaya kalkışmak ister fütuhat şeklinde olsun, ister yardım hususunda bulunsun yani bir yalan örtüsü giydirilerek vekâlet adı verilsin, herhangi bir şekilde canımıza kast demektir.

Bu nedenle biz her şeyden önce millî birliğimizin bu şekilde bozulmasına karşı mücadele etmeği emel kabul etmeliyiz. Bugün gerek telli ve gerek telsiz telgraflardan anlaşılıyor ki, henüz hakkımızda bir karar kabul olunmamıştır. Fakat o kararlara ait birçok hazırlıklara uygulamada tanık oluyoruz. Milleti daha çok temsil edecek bir heyete verilecek yetki ve kuvvete dayanarak veyahut ona zaman yok doğrudan doğruya bir hükümet heyeti ile bu işe girişilmelidir.

Tarihî hatıralar ile duygusal davranışlarla, uygulama imkânı bulunmayan hayallerle kendimizi aldatmayalım. Herkes vicdanında karar vermiş olduğu kanaate göre hareket etmelidir. Ümit ederim ki, burada bulunanlardan hiçbir kimsenin namusundan, vatanseverliğinden kuşku duyulmaz. Bu nedenle bendeniz hiçbir suçlama altında kalmaktan korkmayarak görüşlerimi açıklayacağım.

Osmanlı Devleti gücünü yitirmeye başlamasından beri tam bir bağımsızlığa sahip olamamıştır. Üzülerek belirteyim ki, bu son bir asırlık tarihimizde kapitülâsyonlar bağımsızlığımıza çok tehlikeli engeller olmuşlardır. Avrupa'dan her ne zaman ve ne şekilde yardım istedikse, gerek malî, gerek idarî, gerek siyasî daima çıkarlarımızdan büyük zararlara ve bağımsızlığımızdan tehlikeli ödünler vermeye mecbur olduk. Ve bağımsızlığımızı da aslı esası olmayan bir duruma soktuk. Bunu inkâr etmemeliyiz. Bu son on yıl içinde yaptığımız hatalar ve özellikle Genel Harp'te durum ve olaylar üzerinde meydana getirdiğimiz tehlikeler karşısında acaba çağdaş bir devlet kurmak için gereken maddi ve manevi araçlara ve unsurlara sahip miyiz, sorusunu akla getirmektedir, değiliz. Eğer galip gruba karşı harbe girişmemiş ve hatta onlarla müttefik bulunmuş olsaydık belki bugün bize dost yardımı uzatırlar, biz de gücümüz çerçevesinde başarılı olurduk. Fakat durum bunun tersinedir. Böyle bir yardımı beklemeyiz.

Bütün bu durumlar için bendeniz o inançtayım ki. Amerika'nın ilkeleri üzerine bir Milletler Cemiyeti kuruldu. Ve yardıma ihtiyacı olan milletler için bir vekâlet usulü konuldu. "Manda" ve "Himaye" usullerini uzun uzun açıklamaya gerek yoktur.

"Himaye"; devletler hukukunda ve uygulamada bir devletin bağımsızlığından belirsiz bir zaman için feragatini (vazgeçmesini) gerektirir. Himaye; karşı bir şikâyet söz konusu olmaz. Memlekette milli faaliyet ve millî siyasetin durmasına sebep olur. Buna karşılık; "Manda" Vekâlet Usulü; böyle değildir. Yani, Manda Usulü, devletin yükümlülükleri altında Mandater olan bir devletin, diğer devletin idaresini eline alması ve yardım etmesidir. Milletler Cemiyeti tarafından belirli ilkeler içerisinde verilen geçici bir vekâletten ibarettir. Vekâlet altına alınan milletin bağımsızlığı esas bakımından saklıdır.

Sanmam ki, bugün altı yüz yıllık bir varlığı ve medeniyeti ve ihmal edilemeyecek bir irfan düzeyi olan bir memleketin bağımsızlığı yok edilebilsin. Bu nedenle bendenize öyle geliyor ki: Bugünkü şartlar içerisinde bağımsızlığın derhal ve tam olarak kurulması mümkün olmayacak. Ve bu vekâletler için tayin olunan şartlar içerisinde bize yardım edecek devlete ihtiyacımız var. Milletler Cemiyeti Tüzüğü'nün esasları tarafından ortaya konulan şekilde bir vekâlet aramak taraftarıyım. Ve bendenize öyle geliyor ki, bu hususta uzun uzadıya görüşerek kaybedilecek zaman kalmamıştır.

Yusuf Ziya Bey - Bu Mecliste o konu konuşulmaz.

Rauf Ahmet Bey - Herkes oyunu söylemekte serbesttir. Bendeniz öyle sanıyorum ki, bugün hükümet Amerika'ya başvurarak insanlık dünyasına karşı yükümlülüğünü yerine getirmeye davet etmeli ve bizim de haklarımızı savunarak her şeyden önce millî birliğimizin korunmasına çalışmalıdır. Ancak millî birlik kurulmak şartıyla gereken yardımın bir vekâlet şeklinde sağlanmasına çalışılmalıdır.

Bu vekâlet sorununun niteliği hakkında gerekli açıklamalarda bulunmuştum. Bu esastan sonra Mandater (Müvekkillik)in belirtilmesi sorunu gelir. Milletler Cemiyeti Tüzüğü Vekâlet (Manda) altında bulunacak milletlere vekil seçme yetkisi vermiştir.

Avrupa yani galip devletler, ne kadar dost ve müttefik olurlarsa olsunlar aralarında doğal olarak bir takım çıkar çatışmaları ve rekabet vardır. Doğu Akdeniz bölgesinde yalnız birisinin kesin etkinliğine geçici de olsa razı olamazlar.

Amerika'ya gelince; onun hakkında bir görüş ortaya konmamıştır. Gerçekte Amerika Hükümeti bu sorunda tamamen ilgisiz kalırsa, Avrupa devletlerinin bize yapacağı en hafif muamele olsa olsa vekâlet adı altında, memleketimizi taksim etmekten başka bir şey olamaz. Hâlbuki bizim için memleketin birliği bir var olma veya yok olma sorunudur.

Bu durum karşısında yalnız bir büyük devlet vekili olmalıdır. Bu nedenle öyle sanıyorum ki, ancak Amerika'nın bu vekâleti üstlenmesi bizi Avrupa rekabetinden ve tehlikesinden kurtarabilir.

Amerika eğer sözüne sadık, ilkelerinde gerçekten samimi ise, böyle bir vekâleti üstlenir ve kabul eder. Böyle bir vekâletin üstlenilmesinin bizim için büyük sakıncaları beklenemez. Amerika'nın siyasî geleneğinde, böyle bir devlete başvurmamızın bağımsızlığımız ve çıkarlarımız bakımından tehlikeli olmadığını gösterecek örnekler vardır. Çin'de Boxer ayaklanmasından sonra Avrupa'nın zorla aldığı tazminattan kendi payına düşeni yalnız ABD iade etti. Küba'yı tahliye etti. Filipinlerde bağımsızlığı sağladı. Çekilmeye hazırlanıyor.

Onun için bendeniz; mümkün olduğu takdirde Amerikan himayesini kurmak…

Sadrazam Paşa - Himaye mi?

Rauf Ahmet Bey - Hayır, yanlış söyledim Amerikan Mandası.

Sadrazam Paşa - Rica ederim, himaye söz konusu olamaz.

Rauf Ahmet Bey - Hayır hayır Amerikan Mandası diyorum. Amerika bu görevden kesin olarak vazgeçtiği takdirde ki bendenizce mümkün olmayan bir ihtimaldir, hiç olmazsa bütün etkinliğini kullanarak büyük devletlerden yalnız birinin, yalnız bir devletin meselâ İngiltere'nin bu vekâleti üstlenmesini sağlayabilir. Bunun da Osmanlı vatanının hayatî birliğinin bozulmamasını sağlamaya, bizi Avrupa rekabetinin tehlikelerinden korumaya yönelik olması gerekir.

Bence Hükümetimizin, bütün milletimizin gayretleri bu gayeleri sağlamaya yönelmelidir.

Diyeceklerim bundan ibarettir.

Hurşit Paşa - Basın ileri gelenlerinden Velit Bey.

Velit Bey - Efendim söz hakkımdan vazgeçiyorum.

Hurşit Paşa - Darü-l-hilâfetül-âliye müderrislerinden Ahmet Hamdi Efendi.

Ahmet Hamdi Efendi- Vazgeçiyorum.

Hurşit Paşa - (Vahdet-i Milliye)den Hamdi Bey.

Hamdi Bey - Vahdet-i Milliye (Millî Birlik) adına, Vahdet-i Milliye'nin görüşleri şundan ibarettir. İzmir vilayetinin işgalini kesinlikle reddederiz. Anadolu'da ve Rumeli'de çoğunluğu Müslüman olan yerler ayrılık kabul etmez. Genel manda şeklinde, gerek başka şekillerde olsun herhangi bir devletin idaresine verilemez. Bunlar bir bütündür. Birbirlerinden ayrılamaz. Bu nedenle burada Wilson ilkeleri gereğince Yine, Osmanlı Devleti idaresi altında kalmaları ve bağımsız bulunmaları gerekir. Hakkın ve adaletin gereği budur. Eğer şayet "Manda"ya gerek duyulursa, tamamının birlikte ve tek bir kitle olarak bir "Mandater" tarafından yardım edilmesi ve arka çıkılması ancak kabul edilebilir. Geçici bir süre için büyük devletlerden birisinin yardımı suretiyle idare olunmasına, eğer bundan başka bir çare yoksa kabul edilebilir. İkincisi; Hilafet sorununun önemini açıklamaya gerek yoktur. Fakat hilâfet yüksek bilgileriniz içinde olduğu gibi bağımsızlık (istiklâl) ile mümkündür. Doğal olarak bağımsızlığa çok büyük önem vererek ona iki elimizle sarılarak yaşayacağız. Bunu sağlamakla Hilâfeti koruyabiliriz. Bazı yabancılar hilâfetin Kureyşlilere ait olduğunu iddia ediyorlar. Bu kabul edilemez. Hilâfetin ne şekilde Osmanlı Padişahlarına intikal ettiğini

herkes bilir. Zorla alınmış bir hilâfet söz konusu değildir. Bu nedenle hilâfet ne cebren alınır, ne de cebren verilir. Bu husus, Babıâli'nin de Nota'sında belirtildiği gibi Barış Konferansı'nda çözülecek bir sorun değildir. Yalnız Efendim, bir durum var, 28 Şubat tarihinde verilen Nota ile en son Dışişleri'nden Barış Konferansı'na gönderilen telsiz-telgraf arasında birçok farklı noktalar var. Wilson ilkelerinden bizim ayrı kalmamızı yansıtan ifadeler var. Ancak, bizi kurtaracak olan Wilson ilkelerinin unutulmayıp tamamen ve doğru olarak uygulanmasıdır. Notaların yazılmasına Dışişlerinde eski elçilerden ve yüksek dereceli ve yetenekli Dışişleri memurlarımızdan oluşacak bir komisyonun gözetmesini öneriyorum. Bu usul Fransa'da, İngiltere'de ve İtalya'da kabul edilmiş, uygulanıyor. Bu düzeni biz de kabul ve uygularsak notaların daha geniş görüşme, düşünce imkânları ile yazılmasını sağlarız. Bundan başka milleti temsil edecek bir heyetin en kısa sürede daveti ve toplanmasını öneriyorum.

Hurşit Paşa:

-Sıra Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Ömer Fevzi Beyefendi'nindir.

Ömer Fevzi Bey, "Trabzon Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti" Bu Meclis-i Âli, kuruluş amacı her ne olursa olsun bugün milletin mukadderatı (geleceği) hakkında bir görüş ve oy açıklamak hakkına sahip değildir.

Uçurumun kenarına gelmiş olan millet kendi mukadderatına ancak kendi kalbinden, kendi duygularından doğan bir heyet tarafından karar verilmesini ister. Şimdiye kadar bizde uygulanan gelenek, hükümetin dilediği şekil ve esasta hareket etmesi, milletin ayrı bir şekilde duygularını, çeşitli cereyanlarla idare etmek suretiyle geçmiştir. Bugün görüyorum ki, bu gelenekten vazgeçmedik. Ancak artık bu geleneği derhal bırakmak zorundayız. Çünkü milletin hangi yoldan gideceğini tayin etmek zamanı geldi. Bu hükmü kim verecek? Eğer verilecek oylar milletin mukadderatına burada hazır bulunan vekillerin oyları yön verecekse bu hakka sahip değiliz. Bunu tayin edebilmek için her halde milletin fikir ve duygularına başvurmak gerekmektedir. Bugün hükümet makinesi ile millet makinesi ayrı yollardan gidemez. Bu iki makineyi bir araya getirerek Türk'ün arabasını dağlardan aşırmak gerekir. Bu iki gücü birleştirmek için herhalde bir "Millî Şura"ya ihtiyacımız vardır. Millî Şura'nın faydası hükümeti savunma dilinden kurtarıp davacı dili

kullanmasına bir kurtuluş çaresi olacaktır. Hükümetin dili yalnız savunmada kalıyor. Avrupa hükümetlerine karşı ancak bu dili konuşabiliyor. Millet ise çok geniş bir dile sahiptir. O savunmasının ne yolda olabileceğini daha kesin yoldan giderek verebilir. Davacı dili geniştir. Bu dili bugün kullanmak zorundayız. Bu dili kullanmak için de kesinlikle Millî Şuranın kuruluşu gerektiriyor. Bu Millî Şuranın diğer bir faydası da milletlerin siyasete egemen oldukları bu zamanda şu dünyadaki genel inkılâpta millet, aynı düzeyde bulunan diğer milletlere seslenmek erdemine sahip olur. Biz bunu açıklamadıkça yalnız hükümet dilinden, kaynağını, konumunu milletten almayan bir dil ile hitap ettikçe Avrupa kamuoyunda bir yer tutamayacağımızı görüyoruz. Bu Şuranın kuruluşu aynı zamanda milletin fikir ve duygularının da bir araya toplanması, bir araya gelmesi demektir. Yalnız İstanbul kamuoyu dikkate alınmamalıdır. Özellikle sinesinde bütün felâketleri çekmek tehlikesiyle karşı karşıya kalan Anadolu vilayetleri düşünülmelidir. Onlar bir bağ, bir toplum görmek istiyorlar. O birlik ve toplumun fikir ve duygularını bulmak için Millî Şurayı görmek isterler, bu kurulamazsa taşranın fikir ve duyguları üzerinde dolaşan sağanaklar fırtınalar meydana getirebilir. Bu durumu saygıdeğer heyetimiz, "Meclis-i Âli"nin dikkatlerine sunalım. En önemli nokta işte burasıdır. Bunun için "Millî Şura"nın oluşması ve bunun kalbinden doğacak bir heyetin, bir kabinenin meydana gelmesi zorunludur. Aksi halde burada belirtilen görüşler hakkında eğer oy almak isteniyorsa bunu hepimiz vermiş olalım. Ne faydası var. Gerçeğe doğru gitmek ve gerçeği bulmak gerekir. Bu gerçek ise ancak milletin kendi geleceğini (mukadderatını) kendisinin tayin etmesidir. Bunu tayin etmek için bir millî heyet var olmalıdır. Benim düşüncem budur.

Hurşit Paşa - Sıra "Millî Kongre"den Hüsnü Bey'indir.

Hüsnü Bey - "Millî Kongre" adına; bugün mevcut tehlikeye karşı gereken önlemleri düşünmek ve bunun gereğini yerine getirmek üzere bir Milli Şura kurulmasını arz ve teklif ederim. Bu çok büyük dert karşısında beş on kişiden oluşan kabinenin gerek ahlâk ve irfan ve gerek deneyim bakımından ne üstünlükte ve yüksek mevkiinde olursa olsun memleketi kurtaracağı kanaati milletimizde yoktur. Vilayetlerden aralıklarla gelen ve temasta bulunduğumuz şahısların çoğunluğu bir Millî Şuranın toplanmasında ısrar ediyorlar. Kabineye arz ettiğim şekilde millî birliğe önem vermemek, particiliğin etkisi altında harekette bulunmak, memuriyetler için bilgi, deneyim, ahlâk bakımından milletçe güvenilmeyen tayinlerin yapıldığı kanaati vardır. Herhalde bu bir gerçek

değildir. Ancak, kabinenin arkasında bu yönleri denetleyecek bir millî kuvvet yoktur. Eğer böyle bir kuvvet varsa, öyle bir kuvvet olmak gerekirse onun tarafından açıklanacak beyanlar, doğal olarak milleti hükümete daha çok ısındırır. Bu nedenle bir Millî Şura'nın kurulması için acele bir Encümen oluşturulmalıdır. Temsili tam olacak Millî Şura'nın bir günde iki günde gerçekleşemeyeceği düşüncesi ile Encümenin derhal göreve başlaması gerekmektedir. Bendeniz bunu arz ediyorum.

Hurşit Paşa -Sıra Hürriyet ve İtilâf Partisi'nden Sadık Beyefendi'nindir.

Sadık Beyefendi - (Hürriyet ve İtilâf Partisi); bendenizin görüşleri yazılıdır. Vekâleten Abidin Bey okuyacaktır.

Abidin Bey - Aşağıdaki metni okur. (Ve emnihüm şura) Allah'ın buyruğuna uyan Yüce Halife Hazretlerine şükranımızı sunmayı vatani bir borç bilen İstanbul ve taşrada dört yüze yakın şubesi bulunan Hürriyet ve İtilâf Partisi adına ve Partinin Başkanı sıfatıyla görüşlerimizi aşağıda arz eylerim.

Geçmişten söz etmek yararsız olacağı için bundan sakınacağım. Hele Mütarekeden önceki durum nefretle hatırlamaya bile değmez. Mütareke'den bugüne kadar geçen zamanlarda harbe sebep olanlar ile diğer suçluların cezalandırılmaları hususunda üç kabine tarafından gösterilen güçsüzlüğü eleştirmeyeceğim. Yalnız birinci kuruluşunda Partimize bağlı kabul edilen Ferit Paşa Kabinesi zamanında biraz kararlılık esası gösterir gibi olduğu halde sonunda memleketimizde adaletin yerine getirilmesinden şahsen zarar göreceklerini tahmin edenler eski teşkilâtları ve çeşitli vasıtalarla kamuoyunu kararsızlığa yönlendirenler, kabinede Partimizin temel düşüncesini izlemek hususunda acele eden üyelerimizin oylarını etkisiz kılmayı başarmışlardır. İcraatımızı beklemekle bir süre vakit geçiren medeniyet dünyasının aleyhimizde daha sonra giriştikleri hareketlerin önemli sebeplerinden biri de bu olması gerekir. Burada söz konusu program dışında olan olaylar ve başlangıç nedenleri çoktur. Ve geçmiş geleceği o kadar bağlıdır ki, içinde bulunduğumuz an onun kesişme noktasını teşkil eder. Bu nedenle şu an yapılacak iş nedir?

Artık tehlike gözümüze batacak bir mesafeye yaklaşmıştır. Memleketimizin geleceğinin tükendiği konu ediliyor. Meydana gelen ve meydana gelmesi beklenen işgallere karşı koyalım mı? Buna hakkımız var mı? Gerçi Türkler ve Müslümanlar kalan evlatlarının hayatını da din

ve devletlerinin yolunda feda etmekten çekinmezler. Başkanlarının bir işareti bunun için yeterlidir. Bu işareti, bugün her tarafta sabırsızlıkla ve büyük bir heyecanla bekliyorlar. Türkler her türlü yüksek sıfatlara sahip bir millettir. Zaten biz Müslümanlarda itaat toplucadır ve birliktedir. Millet hükümetine ve hükümet halifesine bağlıdır ve sadıktır. Şu halde bütün kuvvetler doğrudan tek vücuttur. Bundan ayrılmamak kararında durmalıyız. Ancak din ve devlete bu derece bağlı, sadık ve özveri sahibi olan günahsız halkın daha çok kanını döktürmek, kadın ve çocuklarıyla kalan nüfusunu vahşet ayakları altında çiğnetmek bilmem uygun mudur? Asya'nın çeşitli bölgelerinde oturan milyonlarca Müslümanlar da doğrulanmış bilgilerimize göre bizim için rahat ve huzurlarını tehlikeye atmak derecesinde özveride bulunmaya kalkışmışlardır.

Yabancı gazeteler her tarafta ayaklanmaların yayılmakta olduğunu yazıyorlar. Her zaman dışarıdaki dindaşlarımız bizi ve İslâm hilâfet makamını düşünmekten bir an geri kalmıyorlar ve her türlü özveride bulunuyorlar. Acaba bizim de hem kendimizi ve hem de dışarıda bizim için büyük bir nüfuslarıyla bir servet ve bir kuvvet teşkil eden Müslüman hayatının tehlikelerden uzak tutulmasını düşünmek karşılıklı bir görevimiz değil midir? İslâm dünyasının fikirlerinin genel coşkusu karşısında İtilâf devletlerinin medenî ve insanî görevlerini daha fazla ihmal etmeyeceği ümidiyle beraber, bizim görevimize gelince; bugünkü durumun tehlike ve ciddiyeti içinde yeni bir hayat karmaşıklığını hazırlayacak olan maddî harekâtlardan çekinerek dayanıklılık ve ileri görüşlülükle hakkımızı istemek ve yeryüzünde bir barış unsuru olmaya çalışarak zavallı milletimizden başka Hindistan'daki dindaşlarımızın da çıkarları adına Osmanlı Devleti'nin (Devleti Âliye)nin eski dostu ve tarihte iyiliğini isteyen büyük devletin millî ve siyasî varlığımızı korumak için korunmasını ve yardımını sağlamaya çalışmak uygun olur görüşündeyim.

Hurşit Paşa - Sıra Sulh ve Selâmet Partisi"nden Ferit Paşa'nındır.

Ferit Paşa" - (Sulh ve Selâmet Partisi); Söz alan saygıdeğer kişilerin beyanlarından bir şey anlıyorum. O da sadaret tarafından yapılan açıklamaların gerektiği kadar yeterli olmadığıdır. Galip Kemali Beyefendi söylediği sözlerden hükümetin görüş birliğinde bulunduğunu açıklamıştır. Bu nokta çok önemlidir. Eğer Galip Kemali Beyefendinin demeci doğru ise, o zaman alınacak önlemler başka türlü olmalıdır. Hükümetçe, Yüce Makamın siyaseti gereğince yapılması gereken şeyler

yapılmış ve başka çaremiz kalmamışsa, millet tarihin kanıtladığı ırkî niteliğini son defa olarak göstermelidir. Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin demeci çok edebidir. Fakat bilelim ki, böyle kanlar içine yuvarlanmış olan millet sessiz kalmakla, susmakla ondan kurtulmayacak mıdır? Vatandaşlarımızın durumu bizi ağlatıyor. İşte İzmir'e herhangi bir karşı koyma girmeden giren asker ırzlara kadar saldırdılar. Yarın bize aynı şeyi yapmayacaklarına hangi Parti güvence verebilir.

Aynı program, aynı partiler, bunların hepsi lâf, artık birbirimizi aldatmayalım rica ederim.

1912 yılında da Babıâli'de yine böyle bir Meclis oldu. Oradaki açıklamalarım sonunda Diyarbakır'a kadar gitmeliğime sebep oldu. Bugünde Meclisiniz beni kovabilir, fakat yine gerçeği söylerim. Partilerin programlarından bir şey çıkmaz. Partilerin bir takım programlarına, yalancı şeylerine yine aldanmayalım.

Hükümet, millî idareden doğmuş bir hükümet olsun. Geçsin milletin başına, Padişahın etrafında yurdumuzu savunalım, ya da ölelim" (alkışlar).

Hurşit Paşa - Sıra Adana Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nden Ali Cenanî Beyefendinindir.

Ali Cenanî Bey - Efendim bendeniz vazgeçtim.

Hurşit Paşa - Sıra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Câmi Beyefendinindir.

Cami Bey - Efendim, ben (İzmir Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti) adına görüşleri arz edeceğim. Ve İzmir vilayetinin merkezi ile Türk halkına, Menteşe (Aydın) ve İzmir livalarında yapılan saldırılarla meydana gelen olağanüstü durumu açıklayacağım. Ayan üyelerinden Seyit Beyefendi durumu gereğince arz ettiler. Orada meydana gelen işgal olay ve eylemleri, Osmanlı ülkesinin diğer yerlerinde görülen işgal olay ve eylemlerinden farklıdır.

Akdeniz'in doğu bölgesinde bir takım emeller güden devletler daha önce kendilerine göre çizmiş oldukları hudut bölgelerine girmiş diyorlar. Ve bunun için orada meydana gelen asayişsizliği ileri sürdükleri görülüyor. Eğer hükümet, sayın üyelere almış oldukları önlemler hakkında açıklamada bulunmuş olsalardı, bu asayişsizliğin derecesini ve I. Ferit Paşa Kabinesi'nin bu asayişsizliği belirtir yolda bazı önlemlere

başvurma sebebini soracaktım. Ben kabinenin bu hususta vereceği açıklamalara dayanarak bu sualleri soruyorum. Seyit Bey'den sonra fazla ayrıntıya da gerek görmüyorum.

Hurşit Paşa - Sıra (Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti)nden Süleyman Nazif Beyefendinindir.

Süleyman Nazif Beyefendi (Vilâyet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti); Memleketimin her tarafına manevî olarak aynı cemiyetle bağlı bulunuyorum. Sözlerim (Vilayet-ı Şarkiye) Doğu vilayetleri hakkında bazı konuları kapsayacaktır.

Yüksek bildirilerinde "Doğu vilayetlerinde bulunan Ermenilere geniş miktarda bazı ayrıcalıklar verileceği vaat ediliyor ve taahhütte bulunuluyor. Bu vaat ve taahhüdün yerine getirilemeyeceğini ve önemli olduğunu bazı istatistikler ve tarihî kanıtlarla arz edeceğim.

Doğu vilayetleri 1889 yıllarında "Vilayet-ı Sitte" idi. (Kars-Doğu Beyazıt-Erzurum-Van-Bitlis-Siirt) Sonra "Vilayet-ı Şarkiye" (Doğu Vilayetleri) adı altında genişletildi. Burada Müslüman ve Hıristiyan halk bulunuyordu. Avrupalıların yayınlamış oldukları resmî istatistiklerde harpten önce orada dört milyon İslam halkına karşılık, altı yüz bin Hıristiyan vardı. Harpten önce Hıristiyan halkın Müslümanlara oranı yüzde ondur. Harpten sonra bu oran gözle görünür şekilde doğrulanmıştır ki, yüzde beş inmiştir. Doğu vilayetlerinde Erzurum ve Bitlis'te Türkler çoğunluktadır. Diyarbakır, Elazığ'da Hıristiyanlara gelince bunlar yalnız Ermeni değil, Süryani Keldani, Nesturi olanlardır. Bu Nesturilerin evvelce Kürtlerden Hıristiyan oldukları söylenir. Demek ki Hıristiyan halktan Ermeniler yüzde beş değil, ancak yüzde üç buçuktan fazla değildir. Eğer buralardaki, hiçbir vilayette çoğunluk olmayan ve yüzde 3 nüfusu geçmeyen, Ermenilere geniş ölçüde ayrıcalık (imtiyaz) verilecek olursa yalnız, büyük çoğunluğu oluşturan Müslümanlar değil, diğer Hıristiyan unsurların da haklarına tecavüz edilmiş olur. Ve bu unsurlar İstanbul'daki temsilcilerine başvurarak dediler ki; "Biz ne olursa olsun Osmanlı idaresinde kalmak istiyoruz. Ermenilere gitmeyiz, çünkü onlar bizi yok edeceklerdir." Bu nedenle ayrıcalığının verilmesi mümkün değildir. Eğer mümkünse bu söz ve taahhütleri geri alınız. Eğer bu taahhütleri geri almazsanız tek bir çare kalıyor o da ülkenin topraklarının her kilometresine ne kadar insan (halk) düşecekse, buna göre arazi taksim olunmalı. Ermenilere verilecek arazideki Müslümanlar bize intikal edilecek yerlere mübadele suretiyle nakil edilmelidir. Bu suretle hem

Yüce buyrukları tamamıyla yerine getirilir hem de aramızda büyük ayrıcalıklara sahip bir unsurdan kurtulmuş oluruz. Eğer oranlarda sessizlik isteniyorsa uygulanacak çare budur.

Avrupa'nın bize karşı bir düşmanlığı var. Bu düşmanlık çok önceden başlıyor. Her ne kadar Kırım Harbi'nde İngiltere ve Fransa'nın yardımlarını gördükse de Paris Antlaşması'yla bizi daima harbe sürüklemiş oldular. 1877 (93 Harbi)nde çeşitli Hıristiyan unsurları bize karşı ayaklandırılıp, bağımsızlığa kavuşturmak isteyenler bunlardır. Bunun için birbirimizi aldatmayalım ve unsurlar arasında anlaşma veya uzlaşma gibi hiçbir anlam ifade etmeyen sözleri söylemeyelim. Diğer bir husus Avrupa'nın barış konferansında verdiği idam kararını tebliğ etmeksizin ilanıdır. Bunu ve sonuçlarını çok ciddi görüyorum. Bunun içinde Sadaret Makamı'ndan altı vilayet halkı adına rica ediyorum. Bize mektup ve telgraflarla başvurular olmuştur. İlan edilen karar topraklarımızın elimizden alınması değil, bizim yok edilmemizdir.

1895 yılında meydana gelen Ermeni Olayları'nda Gladston'un ve İngiliz parlamentosunun baskısı ile hareket eden Lord Salisbury "oralara askerî kuvvet gönderilmesin", demişti. Lord Salisbury'nin o tarihlerde söylediği bir söz vardı. Diyordu ki, "zırhlılarımızın İskenderun Körfezi'nden atacakları gülleler hiçbir zaman Ararat Dağına düşmez" Şimdi eğer orada gerçekten istenildiği kadar önceden bir işgal kuvveti göndermeye karar verilmişse, bilinsin ki bölgede savaşçı olmasa bile savaşı seven bir unsur vardır. Durum askerî harekâta da uygun değildir. Belki iki yüz, üç yüz bin askeri yok etmekle oralar alınabilir ve bundan başka da çareleri yoktur. İkincisi; o bölge Rusya ile huduttur. Bölgeye Bolşevikliğin girmesi için bir gelişme vardır. İngilizler emin olsunlar ki, eğer böyle bir harekete kalkışırlarsa bölgede bulunan Müslümanlar Rus Bolşeviklerinin de öncüleri olurlar. Bu nedenle Hükümetimiz halkın duyguları adına durumu Avrupa'ya arz etmelidirler.

Galip Kemali Beyefendi'nin söylediklerinden bir konu aklıma geldi. Galip Kemali Bey, Hıristiyanlar hakkında yapılan tehcir ve tenkil işlemlerinden dolayı bize ceza verilmek isteniyor, dedi. Gerçekte durum böyle değildir. Ermeni eski Patriği Ohannes Arşaruni Efendi, yirmi iki yıldan beri dostumdur. Geçen gün sokakta bana rastladı. Çoğunluk nüfus hakkındaki yayınlarımı doğrulayan sözlerden sonra bu bir adalet sorunudur dedi. Ben kabul etmedim.

Esasta, Müdafaa-i Hukuk Derneği kurulduğu zaman yine Avrupa'ya başvurduk. Ve her kim olursa olsun, Avrupa'dan, Amerika'dan tarafsız bir heyet gelsin. Doğu vilayetlerinde incelemelerde bulunsun, tenkil (etkisiz kılma) ve tehcir sorunlarını incelesin. Gerçekte Doğu vilayetlerinde öncelikle silaha başvuran ve girişenler Ermenilerdir. Ermenilerden on beş bini asker olarak, devletten aldıkları silahlarla Rus ordusuna katıldılar. Van ve Muş taraflarında katliama başladılar. Örnek vereyim, bugün Muş Milletvekili İlyas Sami Bey, hapishanede, aklını yitiriyor, fakat öteki Van Milletvekili Papaz Seyyan Efendi buralarda serbest geziyor.

Diğer taratan eğer Avrupa bizim araştırmalarımıza güvenmiyorsa, biz doğu vilayetleri halkı adına arz ve taahhüt ediyoruz ki, Avrupa'dan gelecek olan araştırma heyeti hangimiz hakkında ne karar verirse itiraz etmeden kabul ediyoruz. Paşa Hazretleri birinci önerimiz budur. Bu nedenle tehlike lütfen Avrupa'ya ihtar edilmeli. Genel nüfusa göre yüzde üç, yüzde üç buçuk olan Ermenilere hiçbir zaman ayrıcalık verilemez. Eğer Cemaat (topluluk) örgütü konu ediliyorsa, onlar esasen çok eskiden beri vardır ve milliyetleri de kabul edilmiştir. Mabetlerinde serbesttirler ve kendilerine temsil hakları da verilmiştir. Bunların dışında hiçbir şey istemeye hakları yoktur.

Yirminci asrın ilk muharebesini Amerikalılar Atlantik Harbi ilan etmişlerdi. Amerikan Başkanı bir söz söylemiş, çok güzel bir söz. "Bizim bağımsızlığımıza İngiltere bir bedel verecek ise, öyle bir bedel verecektir ki, kâinatı kapsayacaktır." Bunu geçen zaman doğruluyor. Doğu vilayetleri Avrupa'ya Atlantik'ten daha uzaktır. Çünkü Avrupa ile arasında deniz vardır ve Atlantik ötesinde ki toplum halkının kadın ve erkek de dâhil çıkaracağı askerden, Doğu vilayetleri iki misli asker çıkarır. İnsaniyet ilerleyecek, yükselecek yerde Haçlı ruhu ve düşüncesiyle hareket ederek, topraklarımız üzerinde uzun asırlar etkisini devam ettirecek eylemlere kalkışmamalıdır. Bu gibi eylemlere girişmemelerini bütün Müslümanlar adına rica ediyorum.

Sadrazam ve Dışişleri Nazırı Damat Ferit Paşa:

- Beyefendi, eğer bu konuya ilişkin görüşlerinizi bir muhtıra şeklinde vermişseniz onu ararım, eğer vermemişseniz acele bir muhtıra vermenizi rica ederim.

Süleyman Nazif Bey - Takdim ederim efendim.

Hurşit Paşa - Sıra (Millî Ahrar Partisi) adına Refik Beyefendinindir.

Refik Bey – Mütareke'den sonra yapılan işgallere ek olarak Anadolu'nun birçok yerleri son haftalar içinde İtalyan ve Yunan birlikleri tarafından işgal edilmiştir. Hükümete verilmiş notalarda Mütareke'nin yedinci maddesi kurallarına göre olacakmış gibi gösterilen ve gün geçtikçe genişleyip, şiddetlenen işgallerden gerçek amaçları ilhaktan başka bir şey değildir. Damat Ferit Paşa Kabinesi'nin istifasını gerektiren ve kısmen de kendi kusurundan doğan bu üzücü ve acılarla dolu duruma İkinci Damat Ferit Paşa Kabinesi'nin 19 Mayıs 1919 tarihli Padişah Buyruğu doğrultusunda devlet ve millet haklarını maddeten ve doğrudan hiçe indiren duruma son verilebilmesi için Paris Konferansı'na gönderdiği telgrafta yazılı olduğu üzere; Edirne'yi de içine almakla Trakya'nın ve Arabistan hududundan Karadeniz'e kadar uzanan bütün Anadolu'nun Yüce Padişah'ın egemenliği altında kalması, hiçbir yerde varlığı olmayan Ermenistan'a değil, yalnız Ermenilerin bulunduğu yerlere geniş özerklik tanınması şartıyla İtilâf devletlerinin aralarında kabul ve ilan ettikleri Wilson ilkelerinin yazı ve ruhuna uygun olarak toprak ve millî birliğin sağlanmasına yönelik ve onu sağlamaya aracı olacak yani Türkiye için bir koruyucu idarî vekâlete hemen girişecek düzenin kurulmasını talep ediyoruz. Bu yeni hükümet için bir esas, bir görev olmalıdır. Bu nedenle öncelikle kabinenin yerine durumun tehlike ve güçlüklerine uygun, kamunun güvenine sahip bir hükümetin zaman geçirilmeden göreve davet buyrulmasını Yüce Padişah Efendimizden yalvararak istiyor ve talep eylediğimizi arz ediyoruz.

Hurşit Paşa - Sıra Sosyal Demokrat Partisi'nden Hasan Rıza Beyefendinindir.

Hasan Rıza Bey - Bu yüce Meclis'te Sosyal Demokrat Partisi adına söz söyleyebildiğimden dolayı teşekkür ederim.

Bilirsiniz ki, milletler insanlardan doğmuş, insanların çeşitli görüşleriyle meydana gelmiş topluluklardır. Bu nedenle bu topluluğun oluşmasını insanlığın doğası ve gelişmeleri belirler. Bu doğa yüce bilgileriniz içindedir ki, insan toplumlarında uygulamada bir şey emir eder ki, o da hakkın ve gerçeğin tanınması, haksızlığın cezalandırılmasıdır. Fakat hak ve gerçeğin tanınması kesinlikle cezalandırma ile olmaz. Hakka yer veren, haklı şahısların çoğalması da doğal olarak hakkı sağlar. Bu nedenle Wilson prensiplerinin bugün uygulanmasında görülen bazı uygunsuz durumlar ve olaylar herhalde

Wilson esasları düşüncesinden gelmemiştir. Wilson, Sosyal Demokrattır ve Sosyalistler her şekilde milletlerin korunmasına yardımcı ve egemendirler. Yüce Meclisimizde fazla konuşmaya gerek görmeden düşüncelerimizi arza çalışacağım. Biliyorsunuz ki, bir milletin geleceğinin tayini o milletin fertleri arasında adaletin yaygınlaşması, kabulü ve gerçekleşmesiyle olur. İsterse zaman geçmiş olsun veya olmasın adalet ve hak her yerde toptan ve tüfekten daha üstündür, daha güçlüdür. Top ve tüfekte bir noktaya kadar, herhalde bir noktada adalet ve hakka dayanır. Yalnız insanlığın çeşitli millet ve kavimlerinde var olan farklı düşünceler sonucu Hazreti Âdem'den beri devam eden birbirleriyle vuruşmalar durumu ebediyete kadar devam edecektir. Buna ve Wilson ilkelerine de diğer ilkeler engel olamazlar. Bu nedenle görüş ve kararımızı arz edeyim.

Burada saygıdeğer Şura üyeleri tarafından Meclis'e sunulan çeşitli görüşlerin ve kararların nitelikleri bizce bilinmektedir. Bunların kesin bir sonuca bağlanması gerekir. O kesin sonuçta, ne olursa olsun bu toprakların ve milletin yeni günahsız Türklerin savunulmasıdır. Sosyalistler, Türklere karşı değil onların yanında ve lehindedirler. Çok iyi bilinmeli ki küçük bir topluluğun yaptığı işlerden bütün günahsız Türk milleti suçlanamaz. Yalnız bunun yolu, savunmanın yolu bilinmeli, bunu savunmak için gereken vasıtalarla donatılmalıdır. Bugün saygıdeğer bir Kabineye sahibiz. Burada bulunmalarıyla onur duyduğumuz saygıdeğer kişilerin fikirleri bizce ve kamuoyunca bilinmektedir. Bu nedenle Partim adına arz ettiğim sorun değindiğim konu ve noktada kalır. Zaman geçmektedir. Olaylar biran önce İstanbul da dâhil olmak üzere biran evvel savunma araç ve gereçlerinin hazırlanmasıdır. Türk milletinin bilinen üstün özellikleri ve olgunluğu Wilson'a kadar anlatılabilmelidir. Sözüme burada son veririm.

Sadrazam Damat Ferit Paşa - Burada gerek lehimizde ve gerek aleyhimizde olsun lütfen düşüncelerinizi söyleyen saygıdeğer şahısların söylediklerinin tamamının millet ve memleketimiz çıkarlarından kabul eder, hepinize teşekkür ederim…

Meclis son buldu. Saat 17.35.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN TEPKİSİ

26 Mayıs 1919 günlü Saltanat Şurası görüşmeleri doğal olarak basına yansımış ve çok çeşitli yankılara neden olmuştur.

Bunlardan biri, Anadolu'dan, Mustafa Kemal Paşa'dandır.

Mustafa Kemal Paşa, 3 Haziran 1919 tarihinde Sadaret Makamına aşağıdaki telgrafı göndermiştir:[5]

Yüce Sadaret Makamına Şifre-Telgraf:

27 Mayıs 1919 tarihli *Türkiye Havas Reuters Ajansı* toplanan "Saltanat Şurası"nda genel kurulun fikrinin Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunması şartıyla büyük devletlerden birinin yardımının gerektiği yönünde olduğunu bildiriyor ve yazıyordu. Saltanat Şurası görüşmelerini aynen yayınlayan 27 Mayıs 1919 tarihli *İstiklâl* gazetesinin düzelterek açıklamasına göre yalnız Sadık Bey'in yazılı ifadesinde İngiltere'nin korumasının önerildiği ve bunun genel kurulun fikri olmadığı anlaşılıyor.

Ajans ile gazetelerin yayınları arasındaki çelişki bazı taraflarca dikkati çekici bulunmuş ve ajansın durumu çarpıtma hakkındaki cesaret ve yetkisinin sorulması gerekli görülmüştür.

İçinde bulunduğumuz bu duyarlı devrede artık her hakkı tam olarak anlayan ve bütün uğursuz sonuçlara karşı en son özveriyi de göze alarak millî varlığını korumakta kararlı olan milletin sükûn ve teselliye sahip bulunması Hilafet ve Saltanat merkezinden ulaşacak doğru ve içten bilgilere bağlı olduğu kanısındayım.

Millî vicdanı temsil etmeyen haberlerin önemli kaygılar meydana getirebileceğini dikkate alarak bu konuda aydınlatılmamı ve bilgilendirilmemi özellikle talep ederim.

9. Ordu Birlikleri Müfettişi Mustafa Kemal.

---

[5] **Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt 2, 1915-1919,** İstanbul, Kaynak Y., 1999, s. 352.

ATATÜRK ANLATIYOR (I)

Kemal Atatürk'ün, *Nutuk'ta* 19 Mayıs 1919'dan itibaren anlattığı Türkiye tablosunda pek çok ayrıntı arasında gizlenmiş iki cümlecik vardır ki, Milli Mücadele'nin bütün sırrı onlarda saklıdır, demek yanlış değildir.[1]

O'nun anlatımıyla bu iki cümlecik şöyledir:

"Farkında olmadığı halde başsız kalmış olan millet, karanlık ve belirsizlik içinde, olup bitecekleri bekliyor. Felaketin korkunçluğunu ve ağırlığını anlamaya başlayanlar, bulundukları çevreye ve sezebildikleri etkilere göre kurtuluş çaresi saydıkları yollara başvuruyorlar."

Gerçekten o günlerde ve izleyen birkaç ay içinde yirmiden fazla yerel kongre, birer "yerel iktidar" çekirdeği olarak görev yapmış, bölge halkının siyasî kaderini belirleyici kararlar almış, kanunlar çıkarmış yasama ve yürütme organlarına ait devlet yetkilerini kullanmışlardır.

Bir bakıma, Anadolu'da ve Trakya'da, 1918–1920 arasındaki dönemde yerel kongre iktidarları hüküm sürmüş, cemiyetlerin ve kongrelerin birer "kamusal güç odağı" haline gelmeleri ile "kongre devletçikleri" oluşmuştur.[2]

İşte, Mustafa Kemal Paşa'nın arkadaşlarıyla birlikte 22 Haziran 1919 günü "Amasya Tamimi"nde işaret ettiği, "milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" formülünü uygulamadaki bütün güçlükleri aşarak başarılı kılanlar; O'nun, "felaketin korkunçluğunu ve ağırlığını anlamaya başlayanlar" olarak tanımladığı bu ülkenin insanlarıdır.

---

[1] **Nutuk/Söylev,** Cilt I, Ankara, TTK y., 2. Basım 1986, ss. 15–25

[2] Bülent Tanör, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları 1918–1920,** İstanbul, Afa Y., 1992, s. 101.

Mustafa Kemal Paşa'nın 1919 Haziran ayında Amasya'da geçirdiği günleri yine onun kaleminden, *Nutuk*'a yansıyan sahneler, yalnızca bir vatansever askerin ve birkaç yol arkadaşının değil, bu ülkenin insanlarının bir büyük trajedi karşısında ortak direnişinin destanıdır.[3]

ATATÜRK'ÜN ANLATIMIYLA GENEL DURUMA DAR BİR ÇERÇEVEDEN BAKIŞ

Genel durumu, daha dar bir çerçeve içine alarak, çabucak ve kolayca, hep birlikte gözden geçirelim:

Düşman devletler Osmanlı Devleti'ne ve ülkesine maddî ve manevî bakımdan saldırmışlar; yok etmeye ve paylaşmaya karar vermişler. Padişah ve Halife olan kişi, hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor. Hükümeti de aynı durumda. Farkında olmadığı halde başsız kalmış olan millet, karanlık ve belirsizlik içinde, olup bitecekleri bekliyor. Felaketin korkunçluğunu ve ağırlığını anlamaya başlayanlar, bulundukları çevreye ve sezebildikleri etkilere göre kurtuluş çaresi saydıkları yollara başvuruyorlar... Ordu, adı var, kendi yok bir durumda. Komutanlar ve subaylar, Genel Savaşın bunca sıkıntı ve güçlükleriyle yorgun, yurdun parçalanmakta olduğunu görmekle yürekleri kan ağlıyor; gözleri önünde derinleşen karanlık felaket uçurumunun kıyısında kafaları, çıkar yol, kurtuluş yolu aramakta...

Burada, pek önemli olan bir noktayı da belirtmeli ve açıklamalıyım. Millet ve ordu, Padişah ve Halifenin hainliğinden haberli olmadığı gibi, o makama ve o makamda bulunana karşı yüzyılların kökleştirdiği din ve gelenek bağlarıyla içten bağlı ve uysal. Millet ve ordu, kurtuluş yolu düşünürken bu atadan gelen alışkanlık dolayısıyla kendinden önce yüce halifeliğin ve padişahlığın kurtuluşunu ve dokunulmazlığını düşünüyor. Halifesiz ve padişahsız kurtuluşun anlamını kavrama yeteneğinden yoksun... Bu inançla bağdaşmaz oy ve düşüncelerini açığa vuracakların vay haline! Hemen dinsiz, vatansız, hain, istenmez olur.

Bir başka önemli noktayı da söylemek gerekir. Kurtuluş yolu ararken, İngiltere, Fransa, İtalya gibi büyük devletleri gücendirmemek,

---

[3] **Nutuk,** 1927 yılında Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal tarafından okunduğunda, o sırada kendisiyle anlaşmazlığa düşerek yurt dışına yerleşen eski arkadaşları Rauf Orbay, Halide Edip Adıvar, Dr. Adnan Adıvar'ın eleştirilerine konu olmuştur. Bu konudaki eleştiriler ve özellikle Ankara'daki yabancı diplomatların yorumları için bkz: Bilal N. Şimşir, **Atatürk'ün Büyük Söylevi Üzerine Belgeler,** Ankara, TTK Y., 1991.

temel ilke gibi görülmekteydi. Bu devletlerden yalnız biriyle bile başa çıkılamayacağı kuruntusu, hemen bütün kafalarda yer etmişti. Osmanlı Devleti'nin yanında, koskoca Almanya, Avusturya - Macaristan varken hepsini birden yenen, yerlere seren itilâf kuvvetleri karşısında, yeniden onlarla düşmanlığa varabilecek durumlara girmekten daha büyük mantıksızlık ve akılsızlık olamazdı.

Bu anlayışta olan yalnız halk değildi; özellikle, seçkin denilen insanlar bile öyle düşünüyordu.

Öyleyse, kurtuluş yolu ararken iki şey söz konusu olmayacaktı, ilkin, İtilâf Devletlerine karşı düşmanlık durumuna girilmeyecekti; sonra da, Padişah ve Halifeye canla başla bağlı ve sadık kalmak temel koşul olacaktı.

DÜŞÜNÜLEN KURTULUŞ YOLLARI

Şimdi Efendiler, izin verirseniz size bir soru sorayım: Bu durum ve koşullar karşısında kurtuluş için, nasıl bir karar düşünülebilirdi?

Açıkladığım bilgilere ve gözlem sonuçlarına göre üç türlü karar ortaya atılmıştı:

Birincisi, İngiltere'nin himayesini istemek;

İkincisi, Amerika'nın mandasını istemek.

Bu iki türlü karara varmış olanlar, Osmanlı Devleti'nin bir bütün olarak kalmasını düşünenlerdir. Osmanlı ülkesinin çeşitli devletlerarasında paylaşılmasından ise, bu ülkeyi bütün olarak bir devletin koruyuculuğu altında bulundurmayı yeğleyenlerdir.

Üçüncü karar, bölgesel kurtuluş yollarına yönelikti, örneğin: Bazı bölgeler, kendilerinin Osmanlı Devleti'nden koparılacağı görüşüne karşı ondan ayrılmamak yollarına başvuruyor. Bazı bölgeler de, Osmanlı Devleti'nin ortadan kaldırılacağına, Osmanlı ülkelerinin paylaşılacağına oldubitti gözüyle bakarak kendi başlarını kurtarmaya çalışıyorlar.

Bu üç türlü kararın gerekçesi, yapmış olduğum açıklamalar arasında vardır.

BENİM KARARIM

Efendiler, ben bu kararların hiçbirini yerinde bulmadım. Çünkü bu kararların dayandığı bütün kanıtlar ve mantıklar çürüktü, temelsizdi. Gerçekte, içinde bulunduğumuz o günlerde, Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tükenmişti. Osmanlı ülkeleri bütün bütüne parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son sorun, bunun da paylaşılmasını sağlamak için uğraşılmaktan başka bir şey değildi. Osmanlı Devleti, onun bağımsızlığı, padişah, halife, hükümet, bunların hepsi anlamını yitirmiş birtakım anlamsız sözlerdi.

Neyin ve kimin dokunulmazlığı için kimden ve ne gibi yardım istemek düşünülüyordu?

Öyleyse sağlam ve gerçek karar ne olabilirdi?

Efendiler, bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da millet egemenliğine dayanan, tam bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak.

İşte, daha İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulamaya başladığımız karar, bu karar olmuştur.

YA BAĞIMSIZLIK YA ÖLÜM

Bu kararın dayandığı en sağlam düşünüş ve mantık şu idi:

Temel ilke, Türk milletinin onurlu ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu, ancak tam bağımsız olmakla sağlanabilir. Ne denli zengin ve gönençli olursa olsun, bağımsızlıktan yoksun bir millet, uygar insanlık karşısında uşak durumunda kalmaktan öteye gidemez.

Yabancı bir devletin koruyuculuğunu ve kollayıcılığını istemek insanlık niteliklerinden yoksunluğu, güçsüzlüğü ve beceriksizliği açığa vurmaktan başka bir şey değildir. Gerçekten bu aşağılık duruma düşmemiş olanların, isteyerek başlarına yabancı bir efendi getirmeleri hiç düşünülemez.

Oysa Türkün onuru, kendine güveni ve yetenekleri çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet, tutsak yaşamaktansa yok olsun, daha iyidir.

Öyleyse, ya bağımsızlık, ya ölüm!

İşte gerçek kurtuluşu isteyenlerin parolası bu olacaktır.

Bir an için, bu kararın uygulanmasında başarısızlığa uğranılacağını düşünelim. Ne olacaktı? Tutsaklık.

Peki, efendim, öteki kararlara uymakla da sonuç bu olmayacak mıydı?

Şu ayrımla ki, bağımsızlığı için ölümü göze alan millet, insanlık onur ve şerefinin gereği olan her özveriye başvurduğunu düşünerek avunur ve kuşkusuz, tutsaklık zincirini kendi eliyle boynuna geçiren uyuşuk, onursuz bir milletle karşılaştırılınca, dost ve düşman gözündeki yeri çok başka olur.

Sonra, Osmanlı soyunu ve saltanatını sürdürmeğe çalışmak, elbette Türk milletine karşı en büyük kötülüğü istemekti. Çünkü millet, her türlü özveriye başvurarak bağımsızlığını sağlasa da, padişahlık sürüp giderse, bu bağımsızlığa güvenle bakılamazdı. Artık vatanla, milletle hiçbir vicdan ve düşünce bağı kalmamış bir sürü delinin, devlet ve millet bağımsızlığının ve onurunun koruyucusu durumunda bulundurulması nasıl uygun görülebilirdi?

Halifeliğin durumuna gelince, bunun bilim ve tekniğin ışığa boğduğu gerçek uygarlık dünyasında gülünç sayılmaktan başka bir durumu kalmış mıydı?

Görülüyor ki, verdiğimiz kararın uygulanmasını sağlamak için milletin daha alışmadığı sorunlara el atmak gerekiyordu. Kamunun söz konusu etmesinde büyük sakıncalar bulunacağı düşünülen noktaların söz konusu edilmesinde kesin zorunluluk vardı.

Osmanlı Hükümetine, Osmanlı Padişahına ve Müslümanların halifesine başkaldırmak ve bütün millet ve orduyu ayaklandırmak gerekiyordu.

UYGULAMAYI EVRELERE AYIRMAK VE ADIM ADIM İLERLEYEREK AMACA VARMAK

Türk ata yurduna ve Türkün bağımsızlığına saldıranlar kimler olursa olsun, onlara bütün milletçe silahlı olarak karşı çıkmak ve onlarla savaşmak gerekiyordu. Bu önemli kararın bütün gereklerini ve zorunluluklarını ilk gününde açıklamak ve söylemek, elbette yerinde olamazdı. **Uygulamayı birtakım evrelere ayırmak ve olaylardan**

yararlanarak milletin duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve adım adım ilerleyerek amaca ulaşmaya çalışmak gerekiyordu. Nitekim öyle olmuştur. Ancak dokuz yılda yaptıklarımız bir mantık dizisiyle düşünülürse, ilk günden bugüne dek izlediğimiz genel gidişin, **ilk kararın çizdiği çizgiden ve yöneldiği amaçtan hiç ayrılmamış olduğu kendiliğinden anlaşılır.**

Burada, zihinlerde yer tutabilecek bazı duraksama düğümlerinin çözülmesini kolaylaştırmak için bir gerçeği hep birlikte gözden geçirmeliyiz.

Beliren millî savaşın tek amacı yurdu dış saldırıdan kurtarmak olduğu halde bu savaşın, başarıya ulaştıkça, millî iradeye dayanan yönetimin bütün ilkelerini ve şekillerini evre evre bugünkü döneme değin gerçekleştirmesi olağan ve kaçınılmaz bir tarih akışı idi. Bu kaçınılmaz tarih akışını, gelenekten gelen alışkanlığı ile hemen sezinleyen hükümdar soyu, ilk andan başlayarak millî savaşın amansız bir düşmanı oldu. Bu kaçınılmaz tarih akışını, ilk anda ben de gördüm ve sezinledim. Ama baştan sona, bütün evreleri kapsayan sezgilerimizi ilk anda bütünüyle açığa vurmadık ve söylemedik, ileride olabilecekler üzerine çok konuşmak, giriştiğimiz gerçek ve maddesel savaşa boş kuruntular niteliği verebilirdi; dış tehlikenin yakın etkileri karşısında üzüntü duyanlar arasında ise, geleneklerine, düşünme yeteneklerine, ruhsal durumlarına uymayan olası değişikliklerden ürkeceklerin ilk anda direnmelerine yol açabilirdi. Başarı için pratik ve güvenilir yol, her evreyi zamanı geldikçe uygulamaktı. Milletin gelişmesi ve yükselmesi için esenlik yolu bu idi. Ben de böyle yaptım. Ancak bu pratik ve güvenilir başarı yolu; yakın çalışma arkadaşım olarak tanınmış kişilerden kimileriyle aramızda, zaman zaman görüşlerde, davranışlarda, yapılan işlerde beliren temelli ve ikinci derecede anlaşmazlıkların, kırgınlıkların ve giderek ayrılıkların da nedeni ve açıklaması olmuştur. Millî savaşa birlikte başlayan yolculardan kimileri, millî yaşamın bugünkü cumhuriyete ve cumhuriyet yasalarına kadar uzayan gelişmelerinde, kendi düşünce ve psikolojilerinin kavrama sınırı bittikçe bana direnmeye ve karşı çıkmaya başlamışlardır. Bu noktaları, aydınlanmanız için, kamuoyunun aydınlanmasına yardımcı olmak için, sırası geldikçe, birer birer göstermeye çalışacağım.

MİLLÎ SIR

Bu son sözlerimi Özetlemek gerekirse diyebilirim ki **ben, ulusun vicdanında ve geleceğinde sezdiğim büyük gelişme yeteneğini bir**

millî sır **gibi vicdanımda taşıyarak yavaş yavaş bütün toplumumuza uygulatmak zorundaydım.**

ORDU İLE İLİŞKİ

Şimdi Efendiler, ilk iş olmak üzere bütün orduyla ilişki kurmak gerekli idi.

Erzurum'da 15. Kolordu Komutanına 21 Mayıs 1919'da yazdığım bir şifrede: "Genel durumumuzun almakta olduğu korkunç şekilden pek üzgün olduğumu; millete ve yurda borçlu olduğumuz en son vicdan ödevini yakından, birleşik çalışmayla, en iyi yapabileceğimiz kanısıyla bu son görevi kabul ettiğimi; bir an önce Erzurum'a gitmek isteğinde bulunduğumu, ama Samsun ve yöresinin durumu, güvensizlik yüzünden kötü bir sonuca varma niteliğinde bulunduğundan, buralarda ister istemez birkaç gün kalmak gerekeceğini" bildirdikten sonra, "beni şimdiden aydınlatmaya çalışacak bir şey varsa bildirilmesini" rica ettim.(…)[4]

MİLLÎ ÖRGÜTLERİN KURULMASI VE MİLLETİN UYARILMASI

Bir hafta kadar Samsun'da ve 25 Mayıstan 12 Hazirana dek Havza'da kaldıktan, sonra Amasya'ya gittim. Bu süre içinde bütün vatanda millî örgütler kurulması gerektiğini bir genelge ile bütün komutanlara ve sivil örgütlerin baş yöneticilerine bildirdim.

Dikkate değer ki, İzmir'i ve daha sonra Manisa'yı ve Aydın'ı düşmanın ele geçirişi ve yapılan her türlü saldırı ve zulüm hakkında millet daha aydınlanmamış ve millî varlığa vurulan bu korkunç darbeye karşı açıkça hiçbir üzüntü ve sızıltı gösterilmemişti. Milletin bu haksız darbe karşısında sessiz ve durgun kalması, elbette milletin iyiliğine yorumlanamazdı. Bundan dolayı, milleti uyarıp harekete getirmek gerekli idi. Bu amaçla 28 Mayıs 1919 günü, valilere ve bağımsız mutasarrıflıklara, Erzurum'da Onbeşinci Kolordu, Ankara'da Yirminci Kolordu ve Diyarbakır'da Onüçüncü Kolordu Komutanlıklarına, Konya'da Ordu Müfettişliğine genelge ile şu yolda bildirimde bulundum:

[4] Buraya kadar olan kısımlar, **Nutuk/Söylev,** Cilt I, ss. 15–25 arasından aktarılmıştır.

İzmir'e ve daha sonra ne yazık ki Manisa'ya ve Aydın'a düşmanın girişi, gelecek tehlikeyi daha açık olarak sezdirmiştir. Ülke bütünlüğümüzün korunması için, millî tepkilerin daha canlı olarak gösterilmesi ve sürdürülmesi gerekir. Millî yaşayışı ve bağımsızlığı bozan düşmanın yurda girişi ve vatan parçalarını koparıp alması gibi olaylar, bütün ulusa kan ağlatmaktadır. Üzüntüler önlenemiyor. Katlanılamayacak ve dayanılamayacak bu olayların hemen önlenmesi, bütün uygar milletlerle, büyük devletlerin adaletinden ve etkisinden sabırsızlıkla beklendiği yolunda, önümüzdeki hafta içinde ve çeşitli illere göre, Pazartesi başlayıp Çarşamba gününe dek gerekli işlemlerin arkası alınarak, yapılacak büyük ve coşkun toplantılarla millî gösterilerde bulunulması ve bunun köylere varıncaya dek bütün çevrede yapılması ve bütün büyük devletlerin temsilcileriyle Bâbıâlî'ye etkili telgraflar çekilmesi ve yabancıların bulunduğu yerlerde bunlara da etki yapmakla birlikte, millî gösterilerde düzenin son derece korunması ve Hıristiyan halka karşı bir saldırıya ve düşmanlık gösterisine, kırıcılığa benzer davranışlarda bulunulmaması çok gereklidir. Sizler bu konularda duyarlı ve etkili bulunduğunuzdan, işin iyi yönetileceğine ve başarılacağına tam güvenim vardır. Sonucun bildirilmesini rica eylerim.

Verdiğim bu yönerge üzerine her yerde gösteriler yapılmaya başlandı.[5]

İSTANBUL'A GERİ ÇAĞIRILIŞIM

Bu tarihten beş gün sonra, yani 8 Haziran 1919'da Harbiye Nazırı'nın beni İstanbul'a çağırdığını ve gizli olarak sormam üzerine kimlerin isteğiyle ve niçin çağırıldığımı, devlet büyüklerinden bir kişinin bildirdiğini daha önce yaptığım bir açıklama sırasında söylemiştim. O devlet büyüğü, Genelkurmay Başkanlığı görevinde bulunan Cevat Paşa idi. Bunun üzerine, İstanbul ile yapılmış yazışmaların bir kısmı herkesçe-öğrenilmiştir. Bu yazışmalar, Erzurum'da görevimden çekildiğim güne değin değişik Harbiye nazırlarıyla ve doğrudan doğruya saray ile süregelmiştir.

Anadolu'ya geleli bir ay olmuştu. Bu süre içinde bütün orduların birlikleriyle ilişki ve bağlantı sağlanmış ve ulus elden geldiğince aydınlatılarak uyarılmış, millî örgütleşme düşüncesi yayılmaya

[5] Buraya kadar olan kısımlar, **Nutuk/Söylev,** Cilt I, ss. 31-33'ten aktarılmıştır.

başlamıştı. Durumu artık bir komutan kimliği ile yürütüp yönetmeye olanak kalmamıştı. Yapılan çağrıya uymamak ve gitmemekle birlikte, millî örgütleri ve eylemi yönetmeyi sürdürdüğüme göre, başkaldırır duruma girdiğim kuşku götürmezdi. Bundan başka ve özellikle uygulamaya karar verdiğim girişim ve yürütümlerin köklü ve sert olacağını tasarlamak güç değildi. Bundan dolayı girişim ve yürütümlerin bir an önce kişisel olmak niteliğinden çıkarılması ve bütün ulusun birlik ve dayanışmasını sağlayacak ve temsil edecek bir kurul adına yapılması çok gerekli idi.

SİVAS'TA GENEL BİR MİLLÎ KONGRE TOPLAMA KARARI

Bu nedenle 18 Haziran 1919 günü Trakya'ya verdiğim yönergede işaret ettiğim bir noktanın uygulanması zamanı gelmiş bulunuyordu. Hatırınızdadır ki o nokta, Anadolu ve Rumeli millî örgütlerini birleştirecek, bunları bir merkezden yönetmek ve adlarına iş görmek üzere, Sivas'ta genel bir millî kongre toplamaktı.

Bu amaçla emir subayım Cevat Abbas Bey'e 21/22 Haziran 1919 gecesi Amasya'da söyleyip yazdırdığım genelgenin başlıca noktaları şunlardı:

1 - Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir.

2 - İstanbul'daki hükümet, üzerine aldığı sorumluluğun gereklerini yerine getirememektedir. Bu durum milletimizi yok olmuş gibi gösteriyor.

3 - Milletin bağımsızlığını yine milletin kesin kararı ve direnişi kurtaracaktır.

4 - Milletin durumunu ve davranışını göz önünde tutmak ve haklarını dile getirip bütün dünyaya duyurmak için her türlü etkiden ve denetimden kurtulmuş millî bir kurulun varlığı çok gereklidir.

5 - Anadolu'nun her yönden en güvenli yeri olan Sivas'ta millî bir kongrenin tez elden toplanması kararlaştırılmıştır.

6 - Bunun için bütün illerin her sancağından, halkın güvenini kazanmış üç delegenin olabildiğince çabuk yetişmek üzere hemen yola çıkarılması gerekmektedir.

7 - Her olasılığa karşı, bu iş, millî bir sır gibi tutulmalı ve delegeler gereken yerlere kimliklerini gizleyerek gelmelidirler.

8 - Doğu illeri adına 23 Temmuzda Erzurum'da bir kongre toplanacaktır. O güne değin öteki il delegeleri de Sivas'a ulaşabilirlerse Erzurum kongresinin üyeleri de Sivas'ta yapılacak genel toplantıya katılmak üzere yola çıkarlar.

Görüyorsunuz ki bu yazdıklarım, aslında vermiş ve dört gün önce Trakya'ya bildirmiş olduğum bir kararın Anadolu'ya da genelge ile bildirilmesinden başka bir şey değildir. Bu kararın 21/22 Haziran 1919 gecesi, karanlık bir odada alınmış korkunç ve gizemli yeni bir karar olmadığı kolaylıkla anlaşılır sanırım.

Bu noktanın aydınlanması için isterseniz küçük bir açıklamada bulunayım.

Efendiler, o müsvedde işte olduğu gibi şu kâğıtlardır, (göstererek) dört maddeliktir, içindekileri söyledim. Altında benim imzam vardır. Bir de, görevi dolayısıyla, kurmay başkanım bulunan Albay Kazım Bey'in (şimdi İzmir Valisi Kazım Paşa), kurmaylarımdan bildirim işleriyle görevli Hüsrev Bey'in (şimdi elçi), askeri makamlara şifre eden emir subayını Muzaffer Bey'in ve sivil katlara şifre eden bir sivil görevlinin imzaları vardır. Bundan başka daha birtakım imzalar vardır.

Bu imzaların bu müsveddeye konması güzel bir talih ve rastlantıdır.

ADINI SAKLAYAN BİR TANIDIĞIN AMASYA'YA GELMESİ

Daha Havza'da bulunduğum sırada, Ankara'da bulunan 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'dan bir şifre aldım. Bu şifre: "Tanıdığınız bir kişi kimi arkadaşlarla İstanbul'dan buraya gelmiştir. Ne yapmalarını buyuruyorsunuz?" anlamında idi. Sanki bir bilmeceyi andıran bu tel, beni pek çok ilgilendirdi ve şaşırttı. Söz konusu kişiyi tanıyorum. Benden ne yapacağını soruyor. Ankara'da arkadaşım olan güvenilir bir komutanın yanında. Tel de şifredir, öyleyse neden adını şifreyle bile yazdırmaktan çekiniyor? Epeyce düşündüm. Anlar gibi oldum. Kestirilebilir ki bilmece çözmekle uğraşacak zamanım yoktu. Ama Fuat Paşa'yı yakından görmek; bölgeleri, çevreleri, düşünceleri üzerinde görüşmek bence çok istenilir bir şeydi. Bu bilmeceli telin uyandırdığı düşünceyle kendisine şu ricada bulundum: "Ankara'dan ayrıldığınızı belli etmeyecek biçimde gereken düzenlemeleri yaptıktan sonra ad ve kılık değiştirerek birkaç gün için ivedilikle yanıma geliniz, İstanbul'dan gelen arkadaşları da birlikte getiriniz."

Gerçekten, Fuat Paşa dediğim gibi Havza'ya doğru yola çıkar. Ama birtakım zorlayıcı nedenlerden dolayı, hemen Havza'dan ayrılıp Amasya'ya gitmem gerekmişti. Fuat Paşa, Havza yolunda durumu anlar ve Amasya'ya yönelir, işte böylece 21/22'de Amasya'da yanımda bulunuyor. Adı, şifrede bildirilmeyen kişi de Rauf Bey idi.

İstanbul'dan ayrılmak üzere, evimden otomobile bineceğim sırada Rauf Bey yanıma gelmişti. Bineceğim vapurun izleneceğini ve İstanbul'da iken tutuklamadıklarına göre, belki de Karadeniz'de batırılacağımı güvenilir kimselerden işitmiş, onu bildirdi. Ben İstanbul'da kalıp tutuklanmaktansa batıp boğulmayı yeğledim ve yola çıktım. Kendisine de, önünde sonunda İstanbul'dan çıkmak zorunda kalırsa benim yanıma gelmesini söyledim.

Rauf Bey gerçekten İstanbul'dan çıkmak gereğini duymuş ve çıkmış; ama benim yanıma gelmedi. Arkadaşı olan 56. Tümen Komutanı Albay Bekir Sami Bey'le buluşmak istemiş ve İzmir savaş boyuna daha yakın bir yerde daha etkili ve daha yararlı olacağını sanarak Bandırma - Akhisar yoluyla Manisa bölgesine gitmiş. Gittiği yerde, halkın işgücünü yitik, durumu öldürücü ve korkunç görmüş. Hemen adını değiştirerek oradan Ödemiş, Nazilli, Afyonkarahisar üzerinden Aziziye - Sivrihisar yoluyla ve araba ile de Ankara'ya Fuat Paşanın yanına gelmiş ve bana başvurmuş. Pek güzel ama adını saklayarak beni üzmenin anlamı var mıydı?

Öte yandan, Üçüncü Kolordu Komutanım olup Samsun Mutasarrıflığında bıraktığım Refet Bey'i artık Sivas'a, Kolordu merkezine göndermek istiyordum. Birkaç kez, gelmesi için buyruk vermiştim. Bölgesinde geziye çıkmış. Buyruklarıma bile karşılık alamıyordum. En son, o da bir rastlantıyla, o gün gelmişti.

RAUF VE REFET BEYLERİN KARARSIZLIĞI

Şimdi imza işine gelelim: Ben müsveddenin yeni gelen arkadaşlarca da imzalanmasını istedim. O sırada Rauf ve Refet Beyler benim odamda, Fuat Paşa başka bir odada bulunuyorlardı.

Rauf Bey, konuk olduğundan bu müsveddeye imza koymak için kendinde bir ilgi ve yetki görmediğini, incelikle söyledi. Bunun bir tarihsel anı değerinde olduğunu ileri sürerek imza etmesini söyledim. Bunun üzerine imza etti.

Refet Bey imzadan çekindi ve böyle bir kongre toplamaktaki amaç ve yararı anlayamadığını söyledi.

İstanbul'dan beri yanımda getirdiğim bu arkadaşın -tuttuğumuz yola göre- anlaşılması pek kolay olan bir konuda açığa vurduğu düşünüş ve duyuş biçimi bana çok acı geldi. Fuat Paşayı çağırttım. Paşa, düşüncemi anlayınca hemen imza etti. Fuat Paşaya Refet Bey'in çekinmesi nedenini anlayamadığımı söyledim. Fuat Paşa Refet Bey'i biraz sıkı sorgulayınca, Refet Bey müsveddeyi eline alarak kendine özgü bir işaret koydu. Öyle bir işaret ki bunu bu müsveddede bulmak biraz zordur. (Buyurun, merak eden inceleyebilir.)

Efendiler, gereksiz gibi görülebilen bu açıklama, sonraki yıllar ve olaylarla ilgili birtakım karanlık noktaları aydınlatmaya yarar düşüncesiyle yapılmıştır.

İSTANBUL'DA BAZI KİMSELERE GÖNDERDİĞİM MEKTUP

Kongreye çağrı genelgesi, sivil ve askeri makamlara şifreli olarak gönderildi. Bundan başka, İstanbul'da bulunan kimi kişilere de gönderildi. Ama bu kişilere ayrıca bir de genelge niteliğinde mektup yazdım. Kendilerine mektup yazdığım kişiler şunlardı: Abdurrahman Şeref Bey, Reşit Akif Paşa, Ahmet izzet Paşa, Seyit Bey, Halide Edip Hanım, Kara Vasıf Bey, Ferit Bey (Nafıa Nazırı1 idi), Sulh ve Selâmet Fırkası2 Başkanı Ferit Paşa (sonradan Harbiye Nazırı oldu), Cami Bey, Ahmet Rıza Bey.

Bu mektupta söylediğim noktaları özet olarak yineleyeceğim:

1 - Yalnız mitingler ve gösteriler, büyük amaçları hiçbir zaman gerçekleştiremez.

2 - Bunlar ancak doğrudan doğruya ulusun bağrından doğan ortak güce dayanırsa kurtarıcı olur.

3 - Aslında, acı olan durumu öldürücü biçime sokan en keskin etmen, İstanbul'daki karşı akımlar ve millî erekleri zararlı bir biçimde desteksiz bırakan siyasal ve ulus yararına aykırı propagandalardır. Bunun cezasını yurdumuzun nasıl çektiğini pek çok görmekteyiz.

4 - Artık İstanbul Anadolu'ya egemen değil, bağlı olmak zorundadır.

5 - Size düşen özveri pek büyüktür.

ALİ KEMAL BEY'İN GENELGESİ

25 Hazirana değin Amasya'da kaldım. Hatırlardadır ki, o günlerde Dâhiliye Nazırlığı görevinde bulunan Ali Kemal Bey, benim görevimden çıkarıldığım ve artık benimle hiçbir resmi işlem yapılmaması ve hiçbir isteğimin yerine getirilmemesi konusunda şifre ile bir genelge yayımlamıştı.

23 Haziran 1919 gün ve 84 sayılı olan bu şifre içeriği, ilginç bir anlayışı gösterir belge olduğu için, olduğu gibi bilginize sunacağım:

Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in 23.6.1919 gün ve 84 sayılı şifresinin açılmış örneğidir.

"Mustafa Kemal Paşa büyük bir asker olmakla birlikte, bugünün siyasasını o ölçüde bilmediği için, olağanüstü vatanseverlik ve çaba gösterdiği halde, yeni görevinde hiç başarılı olamadı. İngiliz Olağanüstü Temsilcisinin isteği ve üstelemesi üzerine görevinden alındı ve alındıktan sonra yaptıkları ve yazdıkları ile de bu kusurlarını daha çok açığa vurdu. Reddi İlhak dernekleri gibi, Karesi ve Aydın dolaylarında Müslüman halkı haksız yere kırdırmaktan ve böyle bir durumdan yararlanarak halkı haraca kesmekten başka bir iş görmeyen; buyruk dinlemez, saygısız ve yasa dışı kurulan bazı kurullar için öteden beri çektiği tellerle de siyasadaki yanılmalarını yönetimde de artırdı. Adı geçenin İstanbul'a getirilmesi Harbiye Nazırlığını ilgilendiren bir görevdir. Ama Dâhiliye Nazırlığının size kesin buyruğu, artık o kişinin görevinden çıkarılmış olduğunu bilmek, kendisiyle hiçbir resmi işleme girişmemek, hükümet işleriyle ilgili hiçbir isteğini yerine getirmemektir. Bu yönergeye uygun iş görmekle ne gibi sorumlulukların ortadan kalkacağını anlayacağınızı biliyorum. Bu önemli ve korkulu dakikalarda görevli olsun, halktan olsun, her Osmanlıya2 düşen en büyük ödev, barış konferansınca kaderimiz üzerine karar verilirken ve beş yıldır yaptığımız deliliklerin hesapları görülürken artık aklımızı başımıza devşirdiğimizi göstermek; akıllıca ve tedbirlice davranışlara uymak; parti, mezhep, ırk anlaşmazlıklarını gözetmeksizin herkesin yaşamını, malını, ırzını korumakla uygarlık dünyası karşısında bu ülkeyi bir daha lekelememek değil midir?"[6]

[6] **Nutuk/Söylev,** Cilt I, ss. 31-51'den aktarılmıştır.

ALİ GALİP BEY SİVAS'TA

Ali Kemal Bey'in, Amasya'da iken daha duymadığımı söylediğim genelgesi, görevlilerin ve halkın kafalarını gerçekten karıştırmış. Her yerde eksik olmayan yıkıcı ruhlu kimseler, hemen bana karşı propagandaya ve çalışmaya girişmişler.

SİVAS'A GİDİŞ

(...) Ayın 25 inci günü, Sivas'ta beni kötüleyici birtakım uygunsuz olaylar geçmeye başladığını öğrendim. 25/26 Haziran gecesi yaverim Cevat Abbas Bey'i çağırdım ve: "Yarın sabah, karanlıkta Amasya'dan güneye gideceğiz." dedim. Bu gidişimiz gizli tutularak hazırlanılması için emir verdim.

Bir yandan da Beşinci Tümen Komutanı ve kurmaylarımla, gizli olarak, şu önlemi kararlaştırdık: Beşinci Tümen Komutanı tümeninden seçme subay ve erlerle olabildiğince güçlü bir atlı piyade birliğini hemen o geceden başlayarak çabucak kuracaktı. Ben, 26 Haziran sabahı karanlıkta arkadaşlarımla birlikte otomobil ile Tokat'a gitmek üzere yola çıkacaktım. Birlik, kurulur kurulmaz, Tokat üzerinden Sivas'a doğru gönderilecek ve benimle bağlantı arayacaktı. Gidişimiz, hiçbir yere telle bildirilmeyecek ve elden geldiğince Amasya'da da açığa vurulmayacaktı.[7]

[7] Buraya kadar olan kısımlar, **Nutuk/Söylev,** Cilt I, s. 55'ten aktarılmıştır.

AMASYA BELGELERİ (I)

12 Haziran 1919 günü Amasya'ya gelen Mustafa Kemal Paşanın bu şehirde milletin ve vatanın geleceğine el koyan tutum ve davranışında önemli birkaç tarihi belge bulunmaktadır.

Bu tarihi belgeler arasında en fazla ün kazanan olduğu için "Amasya Tamimi" özel bir yere sahiptir.

Bununla birlikte birkaç tarihi belge daha vardır ki; "Amasya Tamimi" ile birlikte okunduklarında bunlar, Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya şehrinde geçirdiği günlerin niçin Türk Millî direnişinin başlatılmasında en kritik evre olduğunu açıklamaktadır.

Şöyle ki; Mustafa Kemal Paşa, 21/22 Haziran 1919 tarihli "Amasya Kararları"ndan ve "Amasya Tamimi"nden dört gün önce, henüz Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa Amasya'ya gelmeden, Edirne'de Birinci Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey'e bir şifre telgraf göndermiş ve kendisine Edirne ilinin Anadolu'da vekili ve savunucusu olmak için imzalı yetki belgesi verilmesini istemiştir. 18 Haziran 1919 tarihli bu telgraf gerçekten önemlidir çünkü Mustafa Kemal Paşa, "milletin alınyazısının İstanbul'daki hükümete bırakılamayacağını" ve "kendisinin tam bağımsızlık elde olunana kadar bütün milletle birlikte çalışacağını"; Anadolu'dan hiçbir yere gitmeyeceğini açıklamaktadır.

Aynı şekilde; 20 Haziran 1919 tarihinde yine Amasya'dan valiliklere, Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğüne ve Sadaret ve Harbiye Nezareti makamlarına gönderdiği telgraflar, onun, yanlış bir eylem karşısında ne kadar çabuk ve sert kararları almak ve uygulamak konusundaki komutanlık vasfını öne çıkarmakta ve millî direnişin sesini boğmak isteyen İstanbul'daki makam sahiplerine karşı meydan okumasının ne kadar isabetli olduğunu göstermektedir.

Yine Amasya kararlarının İstanbul'daki bazı kişilere özel mektup şeklinde iletilmesi de Mustafa Kemal Paşanın söz konusu kişileri

bilgilendirme ve onları Anadolu'daki millî direnişin saflarına katma konusundaki içtenliğinin bir göstergesi olarak okunabilir. Kendilerine mektup gönderilen kişiler şunlardır: Sivas valisi Reşit Paşa, Halide Edip Adıvar, Ahmet Rıza Bey, Ahmet Ferit (Tek) Bey, Sait Bey, Ahmet İzzet Paşa, Reşit Akif Paşa, Kara Vasıf Bey, Cami (Baykut) Bey, Ali Rıza Paşa, Abdurrahman Şeref Bey.[1]

I – MUSTAFA KEMAL PAŞA TARAFINDAN EDİRNE'DE 1. KOLORDU KOMUTANI CAFER TAYYAR BEY'E GÖNDERİLEN "MEVCUT DURUM" VE KENDİSİNİN "KİŞİSEL KARARI" İLE İLGİLİ ŞİFRE TELGRAF[2]

İvedi şifredir.

Amasya'dan

18/6/1919

Edirne'de 1. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Beyefendiye

Millî bağımsızlığımızı boğan ve vatanın bölünmesi tehlikelerini hazırlayan İtilaf devletleri çalışmalarını ve merkezdeki hükümetin tutsak ve güçsüz durumunu biliyorsunuz. Milletin alınyazısını bu nitelikteki bir hükümetin eline vermek, Tanrı korusun, yok olmaya boyun eğmek demektir. Bütün Anadolu halkı millî bağımsızlığını kurtarmak için baştan aşağı tek bir gövde haline getirilmiş ve istisnasız bütün kumanda heyetleri ve arkadaşlarımız yüksek bir özveri ile ortaklaşa karar almışlardır.

Vali ve mutasarrıfların hemen tümü de bu halka içine alınmıştır. Bu yüce hedef için, Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyeti'nin bütün unvanları kabul edilmiştir. Anadolu'daki örgütler, ilçe ve bucaklara kadar genişliyor. İngiliz himayesinde bir bağımsız Kürdistan kurulması hakkındaki, İngiliz propagandası ve bunun taraftarları da bertaraf edildi. Kürtler ve Türkler birleşti.

Trakya Cemiyeti ve Edirne Vilayet-i Hukuk-ı Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerini birleştirmek ve Anadolu ile Rumeli bütün illerinin

---

[1] Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I,** Ankara, Kültür Bakanlığı Y., 1995, s. 85, dn. 1.

[2] **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi,** Sayı 77, Belge 1686; **Nutuk/Söylev**, Cilt III, Ankara, TTK Y., 1989, Belge 19, s. 1221 vd.; **Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt 2, 1915-1919,** İstanbul, Kaynak Y., 1999, s. 394 vd.; ayrıca bkz: Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I,** s. 78-79.

delegelerinden oluşmuş güçlü bir merkez kurulu oluşturulması kararlaştırıldı. Bu kuruluş, İstanbul'un denetiminden, yabancı devletlerin nüfuz ve etkisinden tümüyle özgür kalacak ve millî sesi gür bir haykırışla dünyaya duyuracak biçimde Anadolu'nun merkezinde, en uygun olarak Sivas'ta açılması uygun görülmüştür. Gereğine göre, İstanbul'da, yetkili olmamak üzere, bir temsilci kurulu bulundurulabilir. Ben İstanbul'da iken Trakya Cemiyeti üyeleriyle görüş alışverişinde bulunmuştum. Şimdi zamanı geldi, gerekenlerle gizlice görüşerek hemen örgütlenilmesini ve buraya değerli bir iki kişinin delege olarak, ama kimliklerini gizleyerek Samsun ya da demiryolu ile yola çıkarılmasını, onlar gelinceye kadar da Edirne ilinin vekil ve savunucusu olmak üzere Anadolu'da beni vekil ettiklerine ilişkin, imzaları ile bir belgenin yüksek imzanızla ve şifreli tel ile bildirilmesini rica ederim.

Bu tam bağımsızlık amacı elde edilinceye kadar bütün olarak milletle birlikte özveriyle çalışacağımı, kutsal bildiklerim adına yemin ederek, bunu gördüğüm millî istek üzerine her yana bildirdim. Artık benim için Anadolu'dan hiçbir yere gitmemek kesinleşmiştir. Bu karar bütün arkadaşlarımın karar ve inançlarına dayanmaktadır. Gözlerinizden öperim. Telyazının alındığının ivedilikle bildirilmesini de bekliyorum.

9. Ordu Müfettişi

Padişah Fahri Yaveri

Tuğgeneral

Mustafa Kemal

II – MUSTAFA KEMAL PAŞA'DAN VALİLİKLERE GÖNDERİLEN 20 MAYIS 1919 TARİHLİ EMİR[3]

Amasya, 20 Haziran 1919

Valiliklere

Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğünün, telgraf merkezlerinde Müdafaa-i Hukuku Milliye kurullarınca verilecek telgrafların çekilmemesi konusunda emrini öğrendim. Bu genelge ile izlenen amaç,

[3] **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,** Ankara, ATAM Y., 2006, s. 45; **Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 2, 1915-1919,** s. 402 ve ayrıca bkz: Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I,** s. 80.

millî sesi boğmak, vatanın parçalanmasına karşı milletin birleşmesine engel olmak yoluna yönelik canice ve hainice girişimden başka bir durum değildir. Hemen, adı geçen Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin öncülükleri ile halk mitingler yaparak bu durumu hükümet katında sertlikle protesto etmelidir. Telgraf merkezini ivedice işgal ederek bu emrin geri alındığına ilişkin yanıt alıncaya kadar İstanbul resmi görüşmelerini kesmek gerektir. Bu konuda Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığına ivedi bilgiler verilerek onurlu girişimlerine ülke çapında yardımda bulunulması gereğini belirtirim. Azıcık onuru olan bir telgraf görevlisinin bunu yapmayacağı kesindir. Ancak yapmaya çalışan olursa hemen askeri mahkemeye verilmesini bütün kolordu kumandanlıklarına bildirdim efendim.

Mustafa Kemal

III – MUSTAFA KEMAL PAŞA'DAN POSTA VE TELGRAF BAŞMÜDÜRLÜĞÜNE GÖNDERİLEN 20 HAZİRAN 1919 TARİHLİ EMİR[4]

Amasya, 20 Haziran 1919

Posta ve Telgraf Başmüdürlüğüne

1 – Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin verecekleri telgrafların çekilmemesi hususunda Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğünden bütün telgraf görevlilerine emir verildiğini duydum. Milletin sesini boğarak yasal haklarını istemekten alıkoymaya ve vatanın yok olmasını sağlayıcı bu emri hiçbir namuslu telgraf görevlisinin uygulayacağını tahmin etmem, ama böyle bir namussuzluğa girişecek olanlar olursa hemen askeri mahkemeye verilmesini ve bildirilmesini isterim.

2 – Yukarıdaki emrin kolordulara verildiği.

9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal

[4] **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,** s. 44; **Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 2, 1915-1919,** s. 403 ve ayrıca bkz: Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I,** s. 80.

IV – MUSTAFA KEMAL PAŞA'DAN HARBİYE NEZARETİ'NE 20 HAZİRAN 1919 TARİHLİ BİLGİ NOTU[5]

Amasya, 20 Haziran 1919

Harbiye Nezaretine

Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğünün telgraf merkezlerine Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyetlerince verilecek telgrafların çekilmemesi hususunda emrini öğrendim. Aydın ilinin boşaltılmasına biricik etken olan milletin sesini boğmaktan ve vatanın yaşama ve bağımsızlığına karşı birleşen millî iradeyi söndürmekten başka hiçbir işe yaramayacak olan böyle bir girişimin, ileride karşılaşılacak büyük sorumluluğunu düşünüp anlayamaması üzüntü vericidir. Bu emrin hemen geri alınarak milletin güvenliğinin bozulmaması gereğini iletmeyi önemli bir görev saydığım arz olunur.

Sadaret yüksek makamına ve Posta Telgraf Genel Müdürlüğüne arz olunmuştur.

9. Ordu Müfettişi

Mustafa Kemal

V – MUSTAFA KEMAL PAŞA TARAFINDAN HAZIRLANAN 22 HAZİRAN 1919 TARİHLİ "'İLK MİLLÎ STRATEJİ BELGESİ" VEYA "AMASYA TAMİMİ"[6]

Şifre

22/6/1919

194

GENELGE

1 - Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir. Merkezî hükümetimiz, İtilaf Devletleri'nin etki ve denetimi altında, sarılmış bulunduğundan, üzerine aldığı sorumluluğun gereklerini yerine

---

[5] **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi,** Sayı 6, Belge 111; **Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 2, 1915-1919,** s. 402 ve ayrıca bkz: Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I,** s. 81.

[6] **Nutuk/Söylev,** Cilt III, Belge 26, s. 1233; **Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt 3,** İstanbul, Kaynak Y., 3. Basım 2003, s. 105 vd. ayrıca bkz: Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I,** s. 83-84.

getirememektedir. Bu durum milletimizi yok olmuş gibi tanıttırıyor. Milletin bağımsızlığını yine milletin kesin kararı kurtaracaktır. Milletin durumunu ve davranışını göz önüne almak ve haklarının sesini dünyaya duyurmak için her türlü etki ve denetimden kurtulmuş bir millî kurulun varlığı çok gereklidir. Bunun için, yazışma ile, her yerden gelen öneri ve millî istek üzerine Anadolu'nun her bakımdan en güvenilir yeri olan Sivas'ta millî bir kongrenin ivedilikle toplanması kararlaştırılmıştır. Bunun için bütün Osmanlı illerinin her mutasarrıflığından, parti ayrılıkları dikkate alınmaksızın, yetenekli ve milletin güvenini kazanmış üç kadar kimsenin elden geldiğince çabuk yetişmek üzere hemen yola çıkarılması gerekmektedir. Her olasılığa karşı, bunun bir millî sır halinde tutularak gürültüye yer verilmemesi ve gerekli görülen yerlerde gezilerin, kimliklerin gizlenerek yapılması gerekir.

2 - Doğu illerimiz adına 10 Temmuz'da Erzurum'da toplanması kararlaştırılmış olan kongre için sözü geçen illerin Müdafaa-i Hukuki Milliye ve Reddi İlhak derneklerinden seçilmiş üyeler aslında Erzurum'a doğru yola çıkarılmışlardı. O vakte değin öteki illerimizin delegeleri de Sivas'a varabileceklerinden, Erzurum Kongresi'nin üyeleri de uygun göreceği zamanda genel toplantıya katılmak üzere Sivas'a doğru yola çıkacaklardır.

3 - Bu maddelere göre delegelerin Müdafaa-i Hukuki Milliye dernekleri ve belediye başkanlıklarınca ve başka biçimlerle seçilmesi ile harekete geçirilmeleri konusunda yüce vatanperver şahsınızın aracılıklarını ve adlarıyla, yola çıkış zamanlarının bildirilmesini dilerim.

4 - Bu telyazının varışının hemen bildirilmesi rica olunur.

Mustafa Kemal

VI - MUSTAFA KEMAL PAŞA TARAFINDAN İSTANBUL'DA BAZI KİŞİLERE GÖNDERİLEN ÖZEL MEKTUP[7]

21/6/1919

Vatanın bölünmesi tehlikesini olduğu gibi gösteren evrenin kanlı işleri, millî vicdanı bir kurtuluş isteği çevresinde ve Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Reddi İlhak dernekleri adı altında, hızlı bir biçimde toplamaya

[7] **Nutuk/Söylev,** Cilt III, Belge 27, s. 1235 vd.; **Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt 3,** s. 102 vd.; ayrıca bkz: Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I,** s. 85-86.

başlamıştır. Yalnız mitingler ve benzerleri gibi gösteriler, büyük amaçları hiçbir zaman kurtaramaz, ancak milletin bağrından fiilen doğan ortak güce dayanırsa kurtarıcı olur. Ne var ki, kuşku götürmeyen bir gerçektir, bu acı evreyi bu denli öldürücü bir biçimde hazırlayan en etkili etken ne yazık ki başkentimizdeki muhalif akımlar, Anadolu'nun saf ve kutsal millî isteklerini zararlı bir biçimde zaafa uğratan, siyasal nitelikte ve millî olmayan propagandalardır. Kuvayı Milliye'yi bugün için böyle yanlış yollara götürerek dağıtmanın cezasını vatanımıza karşı ve pek fazla bir biçimde görmekteyiz. Böylece İstanbul'un bu muhalif akımları, artık Anadolu'ya ve millî istek ve duygulara egemen değil, ona bağlı bulunması vatanseverliğinin zorunlu bir göstergesi olmuştur. Ve başkent İtilaf Devletleri'nce boşaltılıncaya kadar bu zorunluluğun kesin olduğu kanısındayım. Bu durum yüksek kişiliğinizce de elbette anlaşılır. Yazımda anlatılan durum, bugün hızlı ve genel bir millî kongrenin toplanmasını gerektirmektedir. Bu çağrı her yana yayılmış ve yerine getirilmiştir. Devletin bölünmesi söz konusu olduğu bir sırada İngiliz propagandasıyla baş veren Kürdistan bağımsızlığı gibi akımlar bile, yazışmalarla yandaşlarını kendimize çekme, Halifelik ve Saltanat çevresindeki ortak amacımıza çağırma ve tümüyle anlaşma ile, şükürler olsun ki bizden yana dönmüş ve kongreye çağırılmıştır. Bu millî ve hayatî sorun için İstanbul'da "yüksek kişilikleri" gibi vatansever ve sözü geçer düşünürlere düşen özveri özellikle pek büyüktür. Bu milletçe iyiliğe dönüş ve millî amaç elde edilinceye kadar ben Anadolu'dan ve milletin bağrından ayrılamayacağım ve bu noktada sonuna dek bir millet bireyi olarak çalışacağımı millete karşı kutsal bildiğim değerler adına söz verdim; hiçbir güç bu millî azime engel olamayacaktır. Benim bu kararım[ın] bütün Anadolu'nun iş başında bulunan sorumlu ve değerli bütün arkadaşlarımın ortak görüş ve inanışına dayanmakta olduğunu da ek olarak bilginize sunar, özel ve yürekten saygılarımı yinelerim efendim hazretleri.

Mustafa Kemal

VII – MUSTAFA KEMAL PAŞA TARAFINDAN KAZIM KARABEKİR PAŞA'YA GÖNDERİLEN ŞİFRE[8]

Amasya'dan 15. K. Kumandanlığına gönderilen şifre.

Zata Mahsustur.

Şifre:

Amasya: 23/6/1919

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hz.

1 - Rauf Beyefendi ile 3. ve 20. Kolordu Kumandanları ile birlikte hedeflenen gaye-i milliyenin tahsiline kadar kumanda makamlarının başka ruhla harekete ve dolayısıyla uğursuz ve zararlı neticeler ortaya çıkarmasına müsait ve meselâ İzmir ve Aydın havalisini berbat eden Ali Nadir Paşa gibi hain ve korkak, İstanbul muhafızı Reşit Paşa gibi fenalığa bilmeyerek âlet olabilen cahil ve ahmak kimselere katiyen verilmemesi ve daima milletin içinde kalarak İngilizlerin ve İstanbul'un imha tesiri altına girilmemesi ve şayet bizleri çekilmeye mecbur ederlerse Vekâletle olsun yine işler sürdürülerek gayeden uzaklaşılmamasına ve bizlerin yerine geçmek suretiyle gelecekler hakkında şüphe olunmadığı takdirde onlarla beraber, aynı hedef uğrunda çalışılması ve şüphe edilir de yapılan ihtarlar etkili olmazsa kendisinin derhal nüfuzunun yok edilmesi ve istifa ve dönmeye zorlanması, bu da müessir olmazsa herhangi bir suretle atalete sevki mecburidir.

Doğu vilayetlerine memur olan Dahiliye Nazırı sabıkı Mehmet Ali Beye bu memuriyeti kabul etmemesini ihtar ettim. Buna rağmen gelirse ikinci bir ihtardan sonra tevkif ettiririz. Valiler hakkında yapılacak muamele de aynıdır. Bunun için mevkiinden çektirilecek bir Vali veya mutasarrıf hiç bir şekilde başkasına yerini bırakmayacak ve önce vekaletle işleri görmesi ve eğer sürdürmesine muvaffakiyet hasıl olamaz da başkası gelirse aynı şartlara bağlı kalması ve herhalde kendilerinin millî muhitin başından ayrılmayarak millî mesaiye devam olunması ve hükümeti merkeziye milli teşebbüsatımıza karşı her ne suretle tecavüz elini uzatırsa başarılı surette hemen karşı harekete girişilerek millî

---

[8] **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri,** s. 47 vd.; Kazım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz,** İstanbul, Türkiye Y., 1960, s. 57 vd.; **Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt 3,** s. 113 vd. ve ayrıca bkz: Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I,** s. 86-88.

gayenin olması zarurîdir. Telgraf Müdüriyeti Umumiyesinin milletin sesini boğmak için yaptığı teşebbüsün karşılığı bir örnektir.

2 - Rauf Beyefendi İstanbul'da birçok önemli şahsiyet ile görüştükten sonra doğruca Aydın vilâyetine geçerek oradaki durumu öğrenerek Ankara yoluyla teşrif buyurdular. İstanbul'un şartlarını gayet açık ve hazin bir suretle anlattılar, İstanbul, bütün mânasile tekel altında siyasi geleceği tamamiyle İngilizler tarafından kuşatılmış bulunuyor. Bugünkü kabineye dahil Nafıa Nazırı Ferit, Maarif Nazırı Sait Beyler gibi her bakımdan hamiyetleri ile temayüz etmiş yüksek fikir sahipleri bile bu kuşatılmış vaziyetten hemen kurtulmak ve Anadolu'da bizatihi doğacak bir kudreti milliyeden başka hiç bir ümit ve kuvvetin bu devlet ve milleti kurtuluşa sevk edemeyeceği ve Batı Anadolu'daki aydınlar tarafından da böyle düşünüldüğü hakkındaki ortak görüşü bildirdi. İstanbul'da millî bağımsızlık fikrinden mahrum bazılarının İngiliz esaretine girmekte beis görmedikleri anlaşılıyor. Binaenaleyh Anadolu'dan çıkacak sadanın etrafında olan bizler için bu millî vazifenin pek mukaddes olduğu kanaati bir kere daha doğrulanıyor. Millî gücün hemen bir arada temsili zarureti katiyesine karşı da zaten Erzurum'da tesir ve nezaretinizde olarak Vilâyatı Şarkiye Kongresi'nin daha kapsamlı ve umumi bir şekilde yapılması ve bunun takibi acil bulundu. Umumi kongreye bizzat davet münasebetiyle yazılan tamimden başka, İstanbul'da Ahmet Rıza, Ferit ve Sait Beyler gibi millet nazarında temayüz etmiş büyük zevata birer mektup dahi gönderildi. Maliye müfettişlerinden namus ve teşebbüs ile bilinen Arif Bey, Rauf Bey'le birlikte gelerek bugün Fuat Paşa ile beraber Ankara'ya müteveccihen otomobil ile hareket etti. Kendisi bu mektupları Dersaadete götürmek ve vermekle memurdur. Ve Anadolu'ya da çabuk gelmesi lâzım gelen önemli şahsiyetin birer suretle İstanbul'dan çabuk çıkmaları gereken delegelerin seçimlerinin düzenlenmesi ve ayrıca gelecekteki koşullar düşünülerek para konusunda bazı vazifeler verildi.

3 - Bolşevizm'in anlamı ve ortaya çıkış şekli bir daha müzakere edilerek esasen Kazan, Orenburg, Kırım vesaire gibi İslam ahali bunu kabul ederek diyanet anane gibi işlerle zaten alâkadar olmadığından bunun memleket için bir mahzuru olamayacağı düşünüldü. Yalnız, 17 Haziran 1919 ve numarasız şifre ile yüksek görüşleriniz etrafında düşünülerek hakikaten Bolşeviklerin daha etkin bir konuma girmeleri halinde tarafsız görünmek azmiyle İtilâf kuvvetlerini memleketimizden uzaklaşmaya zorlama ve aksi takdirde vatanımızın Bolşevik istilâsında

kalmak tehlikesine sebebiyet vereceklerini iddia etmek ve ona göre fiilî icaplarına kalkışmak muvafık olacaktır. Diğer taraftan ilk teklifin herhangi bir suretle Bolşevikler tarafından yapılmasını beklemeyerek derhal o havaliden dahile doğru kendini tanıtmadan gönderilecek bir kaç kıymetli şahsiyetin vasıtasile hemen müzakereye girişmek, anlaşmak pek muvafık olur. Bu suretle Bolşeviklerin bizim memleketimiz dahiline yoğun olarak ve kuvvetle girmesine lüzum yoktur. İşbu gaye için zaten bu memleketin millî gücü hazır olduğu beyanile yalnız şimdilik kendini tanıtmadan meselâ bazı delegelerin kabulü ve gelecekteki durumumuz, silah, mühimmat ve teknik araç ve para ve ihtiyaç halinde insan vermek gibi işler üzerinde görüşmeler yapılabilir. Bu suretle anlaştıktan sonra kendilerini sınırda tutmak ve İtilâf kuvvetlerinin memleketi terk etmek için bir silâh makamında kullanmak şeklindeki yüksek tasavvurunuz pek isabetli olur. En son araştırma ve durumun ve Bolşeviklerin kuvvetlerine karşı İngilizlerle beraber düşman pozisyonu alan Ermeniler hakkında ne düşündüklerinin ve Bolşevizm ve buna müteallik olan hedefler uğrunda nakdî fedakârlığa ihtiyaç olacağına göre bu maksada kullanılacak paranız ve vilayete sonradan tertip edilen örtülü ödenekten faydalanmanın kabil olup olmadığının bildirilmesini rica ederim.

İşbu telgrafnamenin gelişinin bildirilmesi de rica olunur efendim.

9. Ordu Müfettişi

Mustafa Kemal

ATATÜRK ANLATIYOR (II)

Kemal Atatürk, *Nutuk*'ta, "Amasya Görüşmeleri" hakkında ve bu görüşmelerde Salih Paşa ile Heyet-i Temsiliye adına imzalanan protokoller hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir:[1]

AMASYA GÖRÜŞMELERİ

Efendiler, anımsayacaksınız, Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Amasya'da buluşmak kararlaşmıştı. Nazır Paşa ile hükümetin dış siyasası, iç yönetimi ve ordunun geleceği ile ilgili konular üzerinde görüşme olasılığı vardı. Bunun için, daha önce, kolordu komutanlarının düşünce ve görüşlerini bilmek bence pek yararlı olacaktı.

14 Ekim 1919 günlü şifre telimde, kolordu komutanlarının bu üç nokta ile ilgili görüşlerini rica ettim. Komutanların raporlarını belgeler arasında okursunuz.

Salih Paşa, 15 Ekimde İstanbul'dan yola çıktı. Biz de 16 Ekim'de Sivas'tan yola çıktık. 18 Ekimde Amasya'da bulunduk.

Salih Paşa'ya, uğrayacağı iskelelerde, millî örgütlerce parlak karşılama törenleri yapılması ve bizim adımıza "Hoş geldiniz" denilmesi için yönerge verilmişti.

Biz de, Amasya'da, pek büyük gösterilerle kendisini karşıladık.

Salih Paşa ile Amasya'da 20 Ekim'de başlayan görüşmelerimiz, 22 Ekim'de sona erdi. Üç gün süren görüşmeler sonunda ikişer sayı olmak üzere beş tane protokol düzenlendi. Bu beş protokolden üçünü, Salih Paşa'da kalanları biz, bizde kalanları Salih Paşa imzaladık. İki tane protokol, gizli sayılarak imza edilmedi.

Amasya buluşması sonucu olan kararlar, kolordulara da bildirildi.

---

[1] **Nutuk/Söylev,** Cilt I, Ankara, TTK Y., 2. Baskı 1986, s. 325 vd.

Efendiler, sırası gelmişken bir noktayı belirtmek isterim. Biz millî örgütlerin ve Heyeti Temsiliye'nin İstanbul Hükümetince resmi olarak tanınmış bir siyasal varlık olduğunu; görüşmelerimizin resmi olduğunu ve sonuçlarına göre iş görmek gerektiğinin taraflarca kabul edilmiş bulunduğunu açıkça ortaya koydurmak istiyorduk.

Bunun, için, görüşme sonuçları ile ilgili tutanakların protokol olduğunu kabul ettirmek ve İstanbul Hükümetinin delegesi olan Bahriye Nazırı'na imzalatmak, önemli idi.

21 Ekim 1919 günlü protokole yazılanların, denilebilir ki, hemen hepsi Salih Paşa'nın önerileri olup kabulünde sakınca görülmeyen birtakım maddelerdi.

22 Ekim 1919 günlü ikinci protokol, uzun süren bir görüşme ve tartışmanın tutanak özetidir.

Bu görüşmede, tarafların halifelik ve padişahlık konusunda karşılıklı güvenceleri ile ilgili ayrıntıları gösteren bir başlangıçtan sonra, Sivas Kongresi'nin 11 Eylül 1919 günlü bildirisindeki maddelerin görüşülmesine başlandı:

1 - Bildirinin birinci maddesinde tasarlanıp kabul olunan sınırın, en az bir istek olmak üzere, elde edilmesi gerektiği, birlikte kabul olundu.

Kürtlerin bağımsızlığını gerçekleştirme amacını güder gibi görünerek yapılmakta olan karıştırıcılığın önüne geçmek uygun görüldü. Şimdi yabancıların işgalinde bulunan bölgelerden, Kilikya'yı, Arabistan ile Türkiye arasında bir tampon devlet meydana getirmek için anayurttan ayırmak istendiği söz konusu edildi. Anadolu'nun en koyu Türk ortamı ve en verimli, zengin bir bölgesi olan bu toprakların hiçbir yolla ayrılmasının kabul edilmeyeceği; Aydın ilinin2 de aynı kesinlikle ve yeğlikle yurdun bölünmez parçalarından olduğu ilkesi genel olarak kabul edildi.

Trakya sorununa gelince: Burada da, sözde bir bağımsız hükümet ve gerçekte bir sömürge kurmak ve böylelikle Doğu Trakya'dan da Midye - Enez çizgisine kadar olan bölgeyi bizden ayırmak amacı güdülebileceği düşünüldü. Fakat, Edirne'yi ve Meriç sınırını bir bağımsız İslam hükümetine bağlamak için bile olsa, hiçbir şekilde bırakmamak ilkesi, ortaklaşa uygun görüldü. Bununla birlikte, bütün bu maddede söz konusu edilen şeyler üzerinde yasama kurulunun vereceği en son karara elbette uyulacaktır, dendi.

2 - Bildirinin dördüncü maddesinde Müslüman olmayan halka, siyasal egemenliğimizi ve toplumsal dengemizi bozacak nitelikte ayrıcalıklar verilmesinin kabul edilmeyeceğini belirten fıkra, önemle görüşüldü. Bu kaydın, bağımsızlığımızı gerçekten sağlamak için, elde edilmesi zorunlu bir istek niteliğinde sayılması ve bundan yapılacak en ufak bir fedakârlığın bağımsızlığımızı kökten sarsacağı ortaya konuldu. Bu dördüncü maddede söz konusu olan, Hıristiyan halka çok ayrıcalıklar vermemek ilkesi, gerçekleştirmemiz gerekli bir amaç olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte, gerek bu konuda, gerekse yaşama hakkımızın savunulması yolundaki başka isteklerimizle ilgili konularda -birinci maddenin sonunda olduğu gibi burada da — Meclisi Millinin görüşüne ve kararına uyulacağı kaydı konuldu.

3 - Bildirinin yedinci maddesine göre bağımsızlığımız tam korunmak koşuluyla, teknik, sınaî ve ekonomik gereksinmelerimizin nasıl sağlanacağı konusu tartışıldı. Ülkemize pek çok sermaye dökecek bir devlet bulunursa bunun maliye işlerimiz üzerinde isteyebileceği denetleme hakkının kapsamı kestirilemeyeceğinden, bu konunun, bağımsızlığımızı ve gerçek millî çıkarlarımızı zarara sokmayacak yolda, uzmanlarca iyiden iyiye düşünülerek sınırlandırılıp saptanmasından sonra Meclisi Millice uygun görülecek şeklin kabulü görüşüldü.

4 - 11 Eylül 1919 günlü Sivas Kongresi kararlarının başka maddeleri de Meclisi Mebusan'ın kabulüne sunulmak koşuluyla, genel olarak uygun görüldü.

5 - Bundan sonra, Sivas Kongresi'nin 4 Eylül 1919 günlü kararlarının örgütler bölümü ile ilgili 11 inci maddesinde yer alan Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin durumu ve bundan sonraki çalışma biçimi ve alanı söz konusu oldu.

Bu maddede, millî iradeyi egemen kılacak olan Meclisi Millinin, yasama ve denetleme haklarına güven ve serbestlikle sahip olduktan ve bu güven Meclisi Millice belirtildikten sonra, Cemiyetin ne olacağının kongre kararıyla belli edileceği açıklanmıştır. Burada söz konusu olan kongrenin şimdiye kadar yapılmış olan Erzurum ve Sivas kongreleri gibi dışarıda ayrı bir kongre durumunda olması koşula bağlı değildir, dendi.

Cemiyetin programını kabul eden milletvekilleri, Cemiyetin tüzüğünde açıklanmış olan delegeler gibi sayılarak yapacakları özel toplantı, kongre yerine geçebilir. Bundan sonra, Meclisi Millinin İstanbul'da tam güvenlik içinde, serbest olarak görev yapabilmesi

gerekir, dendi. Bunun, şimdiki koşullara göre ne ölçüde sağlanabileceği düşünüldü. İstanbul'un yabancılar elinde bulunması dolayısıyla, milletvekillerinin yasama görevlerini gereği gibi yapmalarına durumun pek elverişli olamayacağı düşüncesi belirdi. Yetmiş Savaşında Fransızların Bordo'da (Bordeaux) ve yakın zamanlarda Almanların Vaymar'da (Weimar) yaptıkları gibi, barışın yapılmasına kadar, geçici olarak, Meclisi Millinin Anadolu'da, İstanbul Hükümeti'nin uygun göreceği güvenilir bir yerde toplanması uygun görüldü.

Meclisi Millinin toplanmasından sonra güvenlik ve dokunulmazlık derecesi belli olacağından, tam güven görülürse Cemiyet Heyeti Temsiliyesi'nin dağıtılarak örgütlerinin çalışma ereğinin, az önce bildirdiğim gibi, kongre yerine geçecek olan özel bir toplantıda kararlaştırılacağı belirtildi.

Milletvekillerinin seçiminde tam serbestlik bulunması gerektiği hükümetçe buyurulmuş olduğundan, seçimler yapılırken Cemiyet Heyeti Temsiliyesi'nce karışılmamakta olduğu bildirildi.

Milletvekilleri arasında İttihat ve Terakki üyesi ve orduda kötülüğü görülmüş kimseler bulunursa, bunların milletvekili seçilmesine meydan verilmemek için, Heyeti Tcmsiliye'ce uyarma yollu, uygun biçimde bazı öğütlemelerde bulunulmasının yerinde olacağı da düşünüldü. Heyeti Temsiliye'nin bu konuda nasıl aracılık yapacağı da ayrıca bir formül halinde üçüncü bir protokol olarak saptandı.

Gizli sayılıp imzalanmayan dördüncü protokol şu idi:

1 - Kimi komutanların askerlikten kovulması ve bir kısım subayların askeri mahkemeye verilmesi ile ilgili olarak çıkan Padişah buyruklarının ve başkaca buyrukların düzeltilmesi.

2 - Malta'ya sürülmüş olanların ilgili mahkemelerimizde yargılanmak üzere, İstanbul'a getirilmeleri yoluna gidilmesi.

3 - Zulüm yapmış Ermenilerin de mahkemeye verilmesi (Meclisi Milliye bırakılacaktır.)

4 - İzmir'in boşaltılması için İstanbul Hükümetince yeniden protesto yapılması ve gerekirse gizli yönerge ile halka gösteri toplantıları yaptırılması.

5 - Jandarma Genel Komutanı, Merkez Komutanı, Polis Müdürü ve Dahiliye Nazırlığı Müsteşarının değiştirilmeleri (Harbiye ve Dahiliye Nazırlıklarınca).

6 - İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin (kapı kapı dolaşıp) halka kâğıt mühürlettirmelerine engel olmak.

7 - Yabancı parasıyla satın alınmış derneklerin çalışmalarına ve bu gibi gazetelerin dokuncalı yayımlarına son verilmesi (özellikle subayların ve memurların bu gibi derneklere girmelerinin kesin olarak yasaklanması).

8 - Aydın Kuvayı Milliyesi'nin gücünün artırılması ve beslenmelerinin kolaylaştırılması ve sağlanması. (Bu iş Harbiye Nazırlığınca düzenlenir. Donanma Cemiyetinin 400.000 lirasından gereği kadarı hükümetçe bu işe verilebilir).

9 - Millî eyleme katılmış görevlilerin her yerde yatışma ve tam güvenlik sağlanıncaya kadar yerlerinden kaldırılmamaları ve millî amaçlara karşı gelmelerinden dolayı, ulusça işten el çektirilmiş görevlilerin yeni görevlere atanmalarından önce, bu işin özel olarak görüşülmesi.

10 - Batı Trakya göçmenlerinin taşınma işlerinin sağlanması.

11 - Acemi Sadun Paşa ile buyruğu altında bulunan kişilerin uygun bir yolla geçimlerinin sağlanması.

İmzasız beşinci protokol da, Barış Konferansına gidebilecek kişilerin adlarını gösteriyordu. Böyle olmakla birlikte hükümet bu konuda, ilkelere uymak koşuluyla, serbest bulunacaktı.

Delegeler:

Tevfik Paşa Hazretleri (Başkan), Ahmet izzet Paşa Hazretleri (Askerî delege), Hariciye Nazırı (Siyasal delege), Reşat Hikmet Bey (Siyasî delege.

Uzmanlar Kurulu:

Hâmit Bey (Maliye), Albay İsmet Bey (Askerlik), Reşit Bey (Siyasî işler), Mühendis Muhtar Bey (Bayındırlık işleri), Albay Ali Rıza Bey (Deniz Albayı), Refet Bey (İstatistik), Emîrî Efendi (Tarih), Münir Bey (Hukuk danışmanı), Uzman bir kişi (Ticaret işleri), Uzman bir kişi (Dinî mezheplerin ayrıcalıklarını bilen).

Yazı Kurulu:

Reşit Saffet Bey (Maliye Eski Özel Kalem Md.), Şevket Bey, Salih Bey, Orhan Bey, Hüseyin Bey (Robert Kolej Türkçe öğretmeni).

Efendiler, bu görüşmelerimizin tutanakları arasında en önemli noktanın, Meclisi Millinin toplantı yeri ile ilgili olduğu, yüksek dikkatinizi çekmiş olacaktır.

Meclisin, İstanbul'da toplanmasının doğru olmadığı konusundaki eski düşünce ve görüşümüzü Salih Paşaya kabul ettirdik ve onaylattık. Ancak, kendisi bu görüşe katılmakla birlikte, bu katılmanın kişisel olduğu, şimdiden bütün hükümet adına söz veremeyeceği yolundaki çekimserliğini de ileri sürmüştü. Kendisi, hükümet üyelerini inandırmak ve bu düşünceye katılmalarını sağlamak için elinden geleni yapacağına söz vermiş ve başaramazsa hükümetten çekilmekten başka yapacak bir şey olmadığını bildirmişti.

Salih Paşa, bu konuda başarı sağlayamamıştır.

Meclisi Millinin toplanacağı yer konusuna yeniden dönmek üzere, Amasya görüşmeleri ile ilgili sözlerime son veriyorum.[2]

ALİ RIZA PAŞA HÜKÜMETİNİ TUTMA KARARI

Efendiler, Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin kuruluş niteliğini bildiğimiz halde tutmayı ve elden geldiğince desteklemeyi neden gerekli gördüğümü bir parçacık anlatmıştım.

Amasya'dan Sivas'a dönüşümüzden sonra, Heyeti Temsiliye ve orada bulunan öteki arkadaşlarımızla yaptığımız toplantıda Amasya buluşması ve başka konular üzerinde arkadaşlara uzun uzadıya açıklamada bulundum. Bu toplantıda, Heyeti Temsiliye karar tutanaklarının 29 Ekim 1919 günkü görüşmelerle ilgili sayfasında, olduğu gibi yazılı olan şu kararı aldık:

"Başta Sadrazam Ali Rıza Paşa olmak üzere hepsinin yetersiz, Padişahın gözüne girmek isteyen kişilerden oldukları; kimisinin millî eylemden yana, kimisinin de buna karşı oldukları; bununla birlikte Padişah, kısa zamanda bunları düşürerek yerine zorbalığı sürdürebilecek bir hükümet getirmek isteyeceğinden, Meclisi Milli kurulup yasama

[2] Buraya kadar olan kısımlar, **Nutuk/Söylev,** Cilt I, ss. 325-335'ten aktarılmıştır.

görevini yapmaya başlayıncaya kadar Heyeti Temsiliye'nin bu hükümeti tutmasının yurt ve millet için hayırlı bir iş olduğu kabul olundu."

"Efendiler, Salih Paşa'nın İstanbul'a dönüşü üzerine, 21 Ekim günlü protokolde yazılı ve önemli olduğuna önceki sözlerim arasında işaret ettiğim nokta üzerinde, yani Meclisi Millinin toplantı yeri üzerine hükümetle aramızda tartışma başladı."

"Ancak efendiler, bu konudaki yazışma ve tartışmalar, yalnız İstanbul Hükümeti ve Cemal Paşa ile yapılmakla kalmıyor, bütün ülkenin ve özellikle İstanbul'daki örgütlerimizin bu konu ile ilgili görüşünü anlamak gerekiyordu.(…)"[3]

DAHİLİYE NAZIRININ KUŞKU UYANDIRAN DAVRANIŞLARI

Cemal Paşa, bizim 5 Kasım 1919 günlü şifremizin bir noktasını anlayamamış. Babıâli merkezinden çektiği kısa bir şifre ile şu yolda bizden açıklama istiyordu: "Dahiliye Nazırının kuşku uyandırabilecek davranışlarına dikkatinizi çekmeyi gerekli görürüz, sözleriyle ne demek istendiği anlaşılamadı. Bu noktanın tez elden açıkça bildirilmesi."

Bu kısa soruya verdiğimiz yanıt biraz uzundur. Sıkılmazsanız, olduğu gibi sunayım:

Şifre

Sivas, 12.11.1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Y: 8.11.1919 gün ve 8084 sayı:

Dahiliye Nazırı Paşa Hazretleri'nin kuşku uyandıran işlerinden ve davranışlarından akla gelenler aşağıda bilginize sunulur:

1 - Ankara gibi bazı illerdeki yüksek sivil görevlileri telgraf başına çağırtarak, millî ayaklanma sırasında Ferit Paşa Hükümetine karşı davranışta bulunanların durumlarını, hükümeti neden suçladıklarını; bu işin yasalara ne denli uygun olduğunu gözdağı verici bir biçimde soruşturmak.

[3] Buraya kadar olan kısımlar, **Nutuk/Söylev,** Cilt I, ss. 355-357'den aktarılmıştır.

2 - Uzun süre hasta yattıktan sonra tifodan ölen Tokat Mutasarrıfı'nın ölümünün, nedeni bilinmeyen bir olay sayılarak Sivas Valiliğinden şifre ile sorulması.

3 - Adliye Nazırı ile birlikte, Balıkesir cephesinden gelen millî kurul ile gizli buluşmaları sırasında Adliye Nazırının, millî eylemi yönetenlere karşı bir işlem yapılıp yapılmayacağını, kendisinin yanında söz konusu edebilmesi.

4 - Dahiliye Nazırlığını üzerine aldığı zaman, ilk yurtseverce iş olarak, vatan hainliği açıkça tanıtlanmış olan Eski Dahilîye Nazırı Âdil Bey'in düşünce ve iş ortağı Dahiliye Müsteşarı Keşfi Bey'i kovması gerekirken, onu bugün bile görevinde tutması ve onun aracılığı ile görevlilerin yerlerini değiştirmesi.

Doğaldır ki, bu müsteşar aracılığı ile atanacak görevliler, pek haklı olarak millî güveni kazanamazlar. Örneğin, millî eylemin başından sonuna kadar muhalif bir durum alan ve sonunda halkın işten el çektirdiği fakat hasta olması dolayısıyla o zaman tutuklanmamış ve sürülmemiş olan Eski Kayseri Mutasarrıfı Ali Ulvî Bey, yöneticide aranan niteliklerden büsbütün yoksun ve yetersiz takımından olduğu halde, Burdur'a atanmıştır.

Yine yetersizliğinden ve Canik sancağı için uygun görülmediğinden, kendinin de istemesi üzerine epey zaman önce İstanbul'a gönderilen Ethem Bey de, Menteşe'ye atanmıştır. Aydın mutasarrıflığına eski Niğde Mutasarrıfı olup Sivas'a getirilen Cavit Bey atanmıştır. Bütün bunlara karşılık, Eski Konya Valisi vatan haini Cemal Bey'in adamı olan Antalya Mutasarrıfı, birçok başvurmalarımız ve halkın sızlanmaları dikkate alınmayarak şimdi gene yerinde oturuyor.

5 - Özlük İsleri Müdürlüğü gibi en önemli görev, bir Ermeni elinde bulunduruluyor.

6 - Basın Müdürlüğünde ve Ajansın durumunda bir değişiklik görülememektedir.

7 - Ülkenin geleceğini güven altına alacak tek kuvvetin millî birlik olduğu ve bu birliği de millî örgütlerin sürdüreceği bilinmektedir. Bu birlik ve örgütün, yurdu bölünmekten kurtarmak, devletin ve milletin bağımsızlığını sağlamaktan başka bir şey olmayan kutsal amacını bozmaya çalışanlar da, İstanbul'daki karıştırıcı takımdır. Bunların kötülüklerini önlemek, ancak güçlü ve sağlam bir sıkıdüzene bağlıdır.

Bunun da başlıca yolu; polis müdürünü, namuslu, vatansever, yeterli, girişken kişiler arasından seçmek ve atamaktır. Oysa, sizler de bilirsiniz ki bugünkü Polis Genel Müdürü, vatan haini olan düşük hükümetin ve adamlarının biricik gözcüsüdür. Sait Mollanın Bay Fru'ya yazmış olduğu mektuplardan anlaşıldığına göre de, bu adam, muhalif kimselere, yani millet düşmanlarına şimdi bir barınak ve sığınak oluyor. Amasya'da Salih Paşa Hazretleri de bunu doğrulamışlardı. Oysa Dahiliye Nazırı, yurdun ve milletin kaderini böyle bir kişinin elinde bırakmakta bir sakınca görmüyor, belki yarar görüyor demektir. Jandarma Komutanı Kemal Paşanın ise, gerek millî amaçlar ve gerekse sizler için dokuncalı bir kişi olduğu kuşku götürmezken şimdi gene yerinde durması da, Dahiliye Nazırlığının iyi niyetine mi verilmelidir?

Heyeti Temsiliye adına

Mustafa Kemal

ALİ RIZA PAŞA HÜKÜMETİ MİLLÎ ÖRGÜTÜ DÜŞMAN ÖRGÜTLE BİZİ DE ALİ KEMAL VE SAİT MOLLA BİR TUTUYOR

Harbiye Nazırı'nın 9 Kasım 1919 günlü bir telyazısı vardı; onun içindekiler de ilgi çekicidir. Bu telyazısında Cemal Paşa, hükümetin düşüncesini şu noktalar üzerinde topluyordu:

1 - Seçimlerin iyi ve doğru yapılması;

2 - Meclisi Mebusan'ın İstanbul'da toplanması;

3 - Millî örgütler adına hükümet işlerine karışılmaması için hükümetin size öteden beri yaptığı bildirimler kesindir.

4 - Birçok telyazılarınızda ileri sürülen isteklerin de bu özellikle - yani işe karışma niteliğinde - olduğu apaçıktır.

5 - Hükümet, bildirisinde saptayıp yaydığı tarafsızlıktan ayrılmayacaktır. Bu bakımdan, millî örgütlere muhalif görüşte olanlara baskı yapmak ve onları cezalandırmak yoluna gidemez.

Telin sonunda şöylece gözdağı da veriliyordu: "Şimdiki durum biraz daha sürecek olursa hükümetin çekileceği kesindir."

Efendiler, bu maddelerden, çıkan anlam, aslında bütün gerçekleri ortaya koymuş bulunuyordu. Hükümet, millî örgütlere muhalif görüşte olanların ülkeye ve millete düşman olduklarını kabul etmiyordu. Millî

örgütler ile düşmanların haince örgütlerini; Ali Kemal ve Sait Molla ile bizi, eşit tutuyordu. Adapazarı, Karacabey, Bozkır, Aznavur olaylarını suç saymıyordu.

Cemal Paşa'ya verdiğimiz yanıtta bu noktaları açıkladıktan sonra, hükümetin duygu ve eğilimini açık söyletmek amacıyla şu cümleyi de ekledik: "Sözlerinizden anladığımıza göre, yüksek hükümet, millî örgütlerin varlığını belki gereksiz görüyor. Gerçekten durum böyle ise, yani millî örgütlere dayanmaksızın yurdu kurtaracak kuvvetiniz varsa, ona göre gereği yapılmak üzere, açıkça bildirilmesini, her türlü yanlış anlamaların ortadan kalkması için çok rica ederiz."

Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa boyuna millî birliği bozmaya delegemiz Harbiye Nazırı Cemal Paşa da Hükümetin yürütümünü savunmaya çalışıyor.

Efendiler, Cemal Paşa'nın özel olarak Sivas'a gönderdiği ve kendi eliyle yazdığı 10 Kasım 1919 günlü bir mektubunu da, ancak 18 gün sonra - yani 28 Kasım 1919 günü - almıştım. Cemal Paşa bu mektubunda, yapılan yazışmaların ilgili olduğu sorunları birer birer özetliyor ve her biri üzerinde açıklamalarda bulunuyordu.

Özellikle, Millet Meclisi'nin İstanbul'dan başka bir yerde toplanması işinden söz ederken: "Bu işe Padişah'ın olur demeyeceği kesin olarak anlaşılmıştır, İstanbul'daki düşman kuvvetlerinin Millet Meclisi'ne saldırmalarının belki Osmanlı Devleti için yararlı sonuçlar doğurabileceğini, Amerikalılar sezdirdiler, üstelik açıkladılar da; ve böyle bir saldırının olasılığına inanmadılar" diyordu.

Cemal Paşa: "Kuvayı Milliye ruhu taşımayan görevlilerin kodamanları, arkalarını işgal ordularına dayamış gibidirler" yollu, sanki bilinmeyen bir bilgi de verdikten ve bu bilgiyi: "Eski hükümet üyelerinin çoğu böyledir" cümlesiyle tamamladıktan sonra: "Örneğin Polis Müdürünün değiştirilmesinde bu durum iyice belli oldu" diye bir de örnek veriyor.

Cemal Paşa, hükümet birçok işler yapmayı düşünmüşse de: "Köklü bir girişim için, dayandığı kuvvetin sağlamlığına daha inanamadı" sözleriyle bizi suçladıktan sonra şu kanısını ortaya atıyordu: "Dahiliye Nazırı bu kuvvete - yani Kuvayı Milliye'ye - gereksinme gösterenlerin başında desem ileri gitmiş olmam."

Cemal Paşa'nın, mektubunu imzaladıktan sonra yine kendi imzasıyla mektubuna eklediği bir özette şu cümleler vardı: "Muhalifler ve yabancılar, Meclisin açılmasını engellemeye karar vermişlerdir. Heyeti Temsiliye toplantı yeri üzerindeki çekişmeyle bu engellemeyi sürdürürse işimiz Tanrı'ya kalıyor demektir."

Efendiler, bu mektuptaki, bundan önce gelen yazılardaki ve bundan sonra boyuna bildirilecek olan düşüncelerdeki mantık, yorumlama ve görüş sağlamlığı üzerinde söz söylemeyeceğim. Yalnız, bu mektuba 28 Kasım 1919 günü verdiğimiz açıklamalı yanıtın bir cümlesini olduğu gibi aktarmakla yetineceğim. O cümle şudur: "Yüksek hükümetin, köklü bir girişim için dayandığı kuvvetin sağlamlığına güvenemediğini ortaya koyan sözlerini gerçeğe uygun bulmuyoruz."

Efendiler, Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa, duraksamaksızın ve durmaksızın millî birliği bozmaktan; ulusu, her gün sürüp giden ve genişleyen saldırılar karşısında sessiz ve kıpırtısız tutacak önlemler almaktan geri durmuyordu. Öteki nazırlıkları da bu ilkeye göre iş görmeye kışkırttığı görülüyordu. Örneğin, Eskişehir'de Hamdi Efendi adında bir kadı vardı. Kuvayı Milliye'ye karşı olduğu için orada duramamış, geri gelmemek üzere İstanbul'a gitmişti. Bu Kadı Efendiyi, yeni hükümet gene Eskişehir'e göndermiş. Durumu bildirerek, kendisinin değiştirilmesi gerektiğini Mutasarrıf, Adliye Nazırlığına yazmış, fakat bu yazıya yanıt verilmemiş. Mutasarrıf ve Eskişehir Bölge Komutanı, bu durumu Heyeti Temsiliye'ye bildiriyor ve: "Eğer Adliye Nazırlığı bu öneriyi dikkate almayacak olursa; Adı'nın kovulması gereklidir. Yüksek buyruk ve düşüncenizin bildirilmesi rica olunur" diyordu. Biz de düşüncelerimizi soranlara şu yanıtı vermek zorunda kaldık: "Millî amaçlara uyacağına söz veren ve bu ilkeye göre millî örgütten her türlü yardımı gören yüksek hükümete Adı'nın değiştirilmesi işi duyurulmazsa, en sonunda kovulmasının zorunluluk haline gireceği apaçık bir gerçektir." Doğaldır ki bu durumda bulunan İstanbul görevlileri az değildi.

Buna benzer birtakım işler üzerinde hükümetin görüşünü bildiren Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın 24 Kasım 1919 günlü bir şifresinin ilk cümlesi şu idi: "Devletin içişleri ve siyasası kesinlikle ortaklık kabul etmez."

Bu tele 27 Kasım 1919 günü verdiğimiz uzun yanıtta, biz de şöyle dedik: "Devletin içişlerinin ve siyasasının kesinlikle ortaklık kabul

etmediği bir gerçek olmakla birlikte, bir benzeri bulunmayan bugünkü durumda yurdun ve milletin geleceğini güven altında tutacak olan millî örgütleri bilerek ya da bilmeyerek güçsüz bırakacak ve millî birliği bozacak hiçbir işlemi milletin kabul etmeyeceği de pek yasal ve doğaldır." Bu telin son cümlesi şöyle idi: "Kurulumuz, imza ederek vermiş olduğu sözlere yüzde yüz bağlıdır. Şu kadar ki bunun karşılıklı olması gerektir. Oysa, hükümet Salih Paşanın imzaladığı protokollarla notlarda sözü geçen işlerin daha hiçbirini yapmamış, ve varsa, engelleyici nedenleri de bildirmemiştir."[4]

[4] Buraya kadar olan kısımlar, **Nutuk/Söylev,** Cilt I, ss. 383-391'den aktarılmıştır.

AMASYA BELGELERİ (II)

"Amasya Protokolleri" adıyla bilinen ve Amasya'da imzalandıktan sonra tarafların birbirlerine sundukları tarihi belgelerin öyküsü ilk kez 1961 yılında *Tarih Vesikaları* dergisinde Faik Reşit Unat tarafından bilimsel bir inceleme konusu yapılmıştır. Bu incelemede belirtildiği üzere; Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin çekilmesi üzerine yerine kurulan Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin bütün milletçe tanınması için o zaman Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye ile Babıâli arasında uzun telgraflaşmalardan sonra birtakım görüşmelerin başlatılması kararlaştırılmıştır.[1]

"Amasya Protokolleri" adlı tarihi belgeler, 20-22 Ekim 1919 günlerinde, Amasya'da İstanbul Hükümeti'ni temsilen Bahriye Nazırı Salih Paşa ve Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi adına Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf ve Bekir Sami Beyler arasında teati edilmiştir. Taraflar arasında protokoller ikişer nüsha hazırlanmış ve karşılıklı olarak imzalanmıştır. 4. Protokol "gizli" olduğu için imzalanmamıştır.

Atatürk, *Nutuk*'ta bu görüşmelerden oldukça geniş şekilde bahsetmiş ve üçü imzaaltına alınan ve ikisi gizli olduğu için imzalanmayan beş protokol hakkında bilgi verdikten sonra birinci ve üçüncü protokolleri de vesikalar cildinde örnek belgeler arasında yayınlamıştır.[2]

1961 yılında Faik Reşit Unat'ın incelemesinde ortaya konulduğu şekilde; *Nutuk*'ta ikinci protokolün metninden bazı kısımların aynen alındığı, bazı kısımların ise alınmadığı; Salih Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının imzaları bulunan metni İstanbul'a götürdüğü; Başbakanlık Arşivi'nde Babıâli Evrak Odası'ndan devralınan

---

[1] Faik Reşit Unat, "Amasya Protokolleri", **Tarih Vesikaları,** Yeni Seri I, 3(18), (Mart 1961), s. 359-365.

[2] **Nutuk/Söylev,** Cilt III, Ankara, TTK Y., 1989, s. 1596-1569 da yer alan 159 ve 160 nolu belgeler.

dosyasından anlaşılmıştır. *Nutuk*'ta 159 ve 160 numaraları ile yayınlanan birinci ve üçüncü protokolün, yine Heyeti-i Temsiliye adına aynı üç imzayı taşıyan nüshaları da bu dosyada bulunmaktadır. "Fakat gizli olan ve imzalanmayan diğer iki protokole ait bir kayıt ve suret mevcut değildir."[3]

1961'de Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Bekir Sami Bey imzalı ikinci protokolün metni Faik Reşit Unat tarafından bulunup yayınlandıktan sonra; önce 1982'de[4] ve ardından 2003'te Devlet Arşivleri tarafından hazırlanan iki ayrı kitapta yeniden basılmıştır.[5]

Faik Reşit Unat tarafından ortaya çıkarılan bir diğer önemli belge ise, Salih Paşa'nın Amasya'dan İstanbul'a çektiği bir şifre telgraftır ve bu belge sayesinde Amasya Mülâkatı şekil ve içerik bakımından biraz daha aydınlanmıştır. Bu belgeye göre; Heyet-i Temsiliye ile görüşülecek hususlara esas olmak üzere, İstanbul'daki Heyet-i Vükela (Bakanlar Kurulu) tarafından dokuz maddelik bir muhtıra tespit edilmiş ve Salih Paşa Amasya'ya bununla gelmiştir. Bu muhtıra, Heyeti Temsiliye'ce Atatürk'ün *Nutuk*'ta belirttiği gibi, tümüyle kabul ve tasvip edilmiştir. Şifrede işaret edilen altıncı madde yardımıyla anlaşıldığı kadarıyla 21 Ekim 1919 tarihli birinci protokol, bu dokuz maddelik muhtıradan başka bir şey değildir.

Faik Reşit Unat'ın bu muhtıra metni ile birinci protokolün aynı oluşu hakkında yaptığı değerlendirme şöyledir:

"Ali Rıza Paşa Kabinesi işbaşına geçtikten sonra millî hareketin bütün karar ve isteklerini gözden geçirmiş Heyet-i Temsiliye ile doğrudan doğruya veya bilvasıta yapılan telgraf yazışmalarını dikkate almış ve onları hangi şekil ve şartlarla kabul edebileceğini teemmül ve mülahaza ettikten sonra, milletin iradesine boyun eğmekten başka çıkar yol olmadığını görerek bu istekleri daha önceden kabul ve tespit edip, mümessilini bu kararları millet mümessillerinin önünde bizzat imzaya memur ederek yollamıştır."[6]

---

[3] Faik Reşit Unat, "Amasya Protokolleri", s. 360.

[4] **Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri, 1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge,** Ankara, Osmanlı Arşivi Y., 1982, s. 67-69.

[5] **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk, 1916-1922,** Ankara, Devlet Arşivleri Y., 2003, s. 99-102 ve 476-479 (tıpkıbasım).

[6] Faik Reşit Unat, "Amasya Protokolleri", s. 360.

Sivas Kongresi Heyet-i Temsiliyesi adına Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Bekir Sami (Kunduk) tarafından Bahriye Nazırı Salih Paşa'ya verilen ikinci protokolde yer alan; "Osmanlı Devleti'nin düşünülen ve kabul edilen sınırı, Türk ve Kürtlerin oturdukları araziyi içine aldığı ve Kürtlerin Osmanlı toplumundan ayrılmasının imkânsızlığı izah edildikten sonra, bu sınırı en küçük bir istek olmak üzere elde etmeyi sağlamanın gerekli olduğu müştereken kabul edildi. Bununla beraber, Kürtlerin serbestçe gelişmelerini sağlayacak şekilde sosyal ve geleneksel haklar yönünden imtiyazlara nail olmaları da desteklenip, yabancılar tarafından Kürtlerin bağımsızlığı adı altında yayılmakta olan yalanların önüne geçmek için de, bu noktanın şimdiden Kürtlerce bilinmesi hususu uygun görüldü" şeklindeki değerlendirme; "millî egemenlik ve istiklal yürüyüşü"nde hayli "erken" bir evrede, henüz iç isyanlar başlatılmamış iken yeni liderliğin programını göstermesi bakımından anlamlıdır.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının bu "ön program"ının kapsamında elbette Kerkük ve Musul dahil, bugünkü Kuzey Irak bölgesinde yaşayan Osmanlı uyruklarının bulunduğu göz ardı edilemez. İnanılmaz bir oldu-bitti ile bu bölgenin İngiliz kontrolünde kalması; Milli Mücadele'nin en kritik evresinde 1921 yılında kritik Sakarya Savaşı öncesinde Koçgiri ayaklanması ve 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanından sonra Şeyh Sait ayaklanması ve hemen ardından "yapay" bir Irak Krallığı modelinin İngiltere tarafından yürürlüğe sokulması bu büyük planın uygulanmasını gündemden kaldırmıştır.[7]

I – BAHRİYE NAZIRI SALİH PAŞA İLE GÖRÜŞMEDEN ÖNCE KOMUTANLARIN GÖRÜŞ VE ÖNERİLERİNİN MUSTAFA KEMAL PAŞA TARAFINDAN SORULMASI[8]

Şifre

Kişiye özeldir

Çok ivedidir

---

[7] Ayrıntılı bilgi için bkz: Hikmet Özdemir, "Lozan'da Kurtlarla Dans 1916-1923", **Avrasya Dosyası,** Cilt 3, Sayı 1 (İlkbahar 1996), s. 105-126. Ayrıca bkz: **Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu,** Ankara, ATAM Y., 1998; Yaşar Ertürk, **Büyük Oyunun Eski Perdesi: Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni, 1918-1923,** İstanbul, IQ Y., 2007.

[8] **Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt 4, 1919,** İstanbul, Kaynak Y., 3. Basım 2005, s. 301.

Erzurum'da 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Diyarbekir'de 13. Kolordu Komutanı Cevdet Beyefendiye

Ankara'da 20. Kolordu Komutan Vekili Mahmut Beyefendiye

20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine

Konya'da Heyeti Temsiliye Üyelerinden Refet Beyefendiye

Karesi'de 14. Kolordu Komutan Vekili Albay Kâzım Beyefendiye

Sivas, 14/10/1919

Bahriye Nazırı ayandan Salih Paşa Hazretleri, Heyeti Temsiliye ile görüş alışverişinde bulunmak üzere 15 Ekim'de İstanbul'dan yola çıkarak Amasya'ya onur vereceklerdir. Kendisiyle yapılacak görüşme[nin] hükümetin dış siyasasına ve iç yönetimine, ordumuzun geleceğine ilişkin önemli ilkeleri içereceği güçlü olarak umulduğundan, bu konudaki yüksek görüşlerinin ana çizgilerinin bildirilmesini rica ederiz.

Heyeti Temsiliye adına

Mustafa Kemal

II – ALİ FUAT PAŞA'NIN YANITI[9]

Kişiye özeldir

Dakika geciktirilemez

Amasya'da:

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesine

Bozüyük, l6/IO/1919

Y: 16 Ekim 1919 şifreyedir:

1 - Mustafa Kemal Paşa'ya özeldir: Hükümetimizin dış siyasası. Yüzyılı aşkın zamandan beri hükümetimizin başarıya ulaşamayıp bir yıkımdan ötekine düşmesi, durumlarımızın gereği olarak, bütün yabancılarla içteki Hıristiyanların ve bunlara destek olan kimi Müslüman hayın politikacılarımız yüzündendir. Bu nedenle çok güçsüz kaldık. Güçlenmedikçe de bu yıkımlardan kurtulmanın olanağı yoktur.

[9] **Nutuk/Söylev,** Cilt III, Belge 156(b), s. 1577 vd.

Güçlenmek için ise dış ve iç işlerimizde, namuslu destekten başka bir şey düşünmeyen güçlü ve varlıklı çağdaş bir dosta gereksinmemiz vardır. Bunun saptanmasını yetkili olanlara bırakmak zorundayım, iç yönetimde bu yolda ne denli düzeltme yapılırsa yapılsın, iş başına Padişaha, millete ve yurda bağlı, iyi niyetli olanlar getirilmedikçe iç işlerde yaratılacak başarı, hayınca ve gericilikle yok olabilir. Şimdiye değin buna pek az dikkat edilmiştir. Sivil ve askeri yönetimin, sıkıdüzen ve güvenlik işleriyle uğraşan görevlilerden kimileri bugün de hayındırlar. Bunların hemen değiştirilmesi gereklidir. Uzun bir geçmişten beri vatan hayınlarından hiçbirine ceza verilmemesi, bunları çoğaltarak sayılarını artırmıştır. Bugünün en önemli işi Padişahı, millet ve yurdu hayınlardan kurtarmak, yabancı dolaplarına engel olmak gereğidir. Bu yolda milis jandarma örgütü ve kaynakları yetersizse, meslek vb. ne bakılmayıp yeteneklileriyle hemen güçlendirilmesi gereklidir.

2 - Ordunun geleceği. Yenenler ellerinden gelirse yenikleri ordusuz bırakmak istiyorlar. İçişlerini uzun zaman düzeltemeyecek olan Osmanlı Devleti'nin öteki yeniklere oranla daha büyük bir orduya gereksinimi olacağı yenenlerce de bilinmektedir. Bu girişimimiz sonucunda, amaca yeterli bir ordunun yerinde bırakılması yeğlenirse örgütler için daha iki ilke akla gelmektedir. Biri, seferde büyük orduya temel olacak büyük ve çok karargâhlı bol fen birliklerini, öteki ise güvenlik, eğitim sağlayacak kertede ötekine oranla daha az büyük karargâhlı fen birliklerini, demek ki bugünkü örgütler olmak üzere üç müfettişlikten oluşmuş dokuz tümenli bir ordu kabul etmektir. Ben ikincisini yeğlerim. Jandarma, sınır, gümrük, izci, uçak, telsiz ve otomobil örgütleri ordu dışında, ama ordunun gizlice gözetim ve yönetiminde bulunmalıdır.

20. Kolordu Komutanı

Tuğgeneral

Ali Fuat

III – 13. KOLORDU KUMANDANI CEVDET BEY'İN YANITI[10]

Dakika geciktirilemez

Diyarbekir'den,

Amasya'da Heyeti Temsiliyeye

[10] **Nutuk/Söylev,** Cilt III, Belge 156(c), s. 1579 vd.

16/17.10.1919

Salih Paşa Hazretleriyle görüşmelerde hükümet merkezine aşağıdaki noktaların bildirilmesinin uygun olacağı görüşündeyim:

a) İç siyasa.

b) Ateşkes anlaşmasından beri on bir ay içinde hükümetler, geçit töreni yapar gibi, sık sık değişti. Harbiye Nezareti'ne şimdiye değin bir düzine nazır atandı. Buna tek neden, hükümetlerin milletin isteklerini savsaklayarak hiçbir güce dayanmamasıdır. Nazırların siyasal etkilere kapılarak ve gölgelerinden korkarak çok korkak bir siyasa izlemeleri, düşmanlarımızın sözleriyle iş görmeleri yüzünden millet ve ona destek olan ordu kuşku altında bırakıldı. Ateşkesin adı kaldı. Millet birçok yıkımlara uğradı. Böylelikle milletle hükümetin arası açıldı. Böyle zamanlarda her devlet milletin kararlılık ve iradesine dayanır. Örneğin, İtalyanlar ve Yunanlıların eylemleri, yaygaraları ortada örnek olarak dururken hükümetimiz mitingleri bile yasakladı. Milleti büsbütün savsakladı. Bundan sonra merkez hükümeti milletin karar ve iradesine dayanarak yürekli ve uzağı görür bir siyasa izlemelidir. Ve Millet Meclisi'nin açılması yolunda verilen söz yerine getirilmelidir.

c) İstanbul, İtilaf Devletleri'nin etkisi altında bulundukça Millet Meclisi'nin İstanbul'da bu toplanması sakıncadan uzak değildir. İstanbul'da kadınlarımızı bile İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne sokan etkiler, milletvekillerimiz üzerinde önemli etki yapabilir. Güven verici rol ve sonuca değin milletvekilleri ülke içinde uygun bir yerde toplanmalıdır. Ülke içinde ve özellikle İstanbul'da Kürt Teali Cemiyeti gibi Osmanlı topluluğunun parçalanmasına hizmet eden, üyelerinden vicdanlarını sattıkları kanıtlarla anlaşılan dernek ve partilerin bozgunculuklarına, düşman parasıyla çıkan kışkırtıcı gazetelerin dokuncalı yayınlarına son verilmelidir. Malatya mutasarrıfı Halil Rami Bey Kürt derneğinin ve Ermeni patrikhanesinin yardım ve etkileriyle Malatya'ya atandığını açıkça söylemiş ve Kürdistan bağımsızlığını hazırlamaya çalışmıştır. Kürtlerle birlikte İngiliz binbaşısının Malatya'ya geleceğini üç aydan beri söylemekte imiş ve bu örnekten ibret dersi alınarak atamada hiçbir etkiye kapılmama[lı], salt yurdun esenliği düşünülerek seçilmelidir. Kürdistan'a, barışın yapılmasına değin yerli büyük görevli gönderilmemelidir.

Faik Âli Bey, kendilerini burada İngilizlerin atandırdığını övünerek söylüyor. Bu düşüncede olan valinin ne iş göreceği açıktır. Devlet

işlerine ilişkin sorunlarda düşmanların düşüncesine başvurmak çökmemize neden olur.

d) Refik Halit, Ali Kemal Beyler, Süleyman Şefik Paşa gibi ilkesiz vicdansızları önemli makamlara getirecek sadrazamlar gelirse iş başına yine (okunamadı) saltanat veliahdı hazretlerinin tasarılarında önerdikleri gibi, pek kutsal Padişah hazretlerinin, varlığı hiç sayılacak partilere yakınlık göstermemeleri, parti sorunlarının üstünde bir denge sağlamaları (okunamadı), pek kutsal Padişah hazretlerinin yakınındakilerin hiçbir siyasal etkiye kapılmayacak vatansever kişilerden seçilmesi, milletin durumunu yakından görerek Padişah hazretlerine raporla bilgi vermek üzere şehzadelerden asker olanlarının çeşitli bölgelerde orduda çalışmaları çok gerekli görülmektedir; basın sansürünün kaldırılması, gerekli ise hafifleştirilmesi.

e) Harbiye Nezareti Hıristiyanların terhisini buyurmakla Müslüman olmayanların ayrıcalıkları artırılmaya başlandı. Bu gibi ayrıcalıkların elverdiği ölçüde kaldırılması.

f) Ateşkes yapıldığında bulunduğumuz çizgi içindeki Osmanlı ülkelerinin, Batı Trakya da içinde olduğu halde, doğrudan doğruya pek kutsal Padişah hazretlerinin yönetiminde bağımsız bir biçimde kalması.

g) Halifeliğin Osmanoğullarında kalması.

h) Suriye'deki Arap derneğinin düşüncesini bildirmiştim. Bugün Suriye hiçbir yabancı koruyuculuğu istemiyor. Tümüyle bağımsız kalmak istiyor. Yalnız yansız bir hükümetin desteği isteniyor. Olanak bulunursa, Mısır da içinde olmak üzere, Arabistan'ın Peygamber soyundan gelen kişi yönetiminde bağımsızlığı isteniyor. Ama Arabistan'da ruh durumları ve kavim yaradılışları bence bilindiği için, bütün Arabistan kesimlerinin şerif yönetiminde bir hükümet oluşturmalarına olasılık göremem; millî özgürlük ve eşitliklerinin sağlanmasına başarı elverdiği ölçüde Osmanlı hükümetinin büyük bir çoğunlukla bağlanma oyu kazanacağı kesindir. Bundan dolayı Irak, Suriye, Hicaz ve Arap Yarımadasının (okunamadı) kavimlerinin ayrı ayrı birer Arap hükümet kurarak hepsinin Padişah hazretlerine türlü biçimlerle bağlılıklarını sağlamak ve bir konfederasyon kurulması, sonucunda Osmanlı hükümetinin Araplarla her yolda uyuşması olanaklıdır. Osmanlı sancağı[nın] da Amerika sancağındaki yıldızlar gibi hükümetlerin sayısınca hilal içermesi (okunamadı), kutsal makamlara Halife adına görevliler ve biraz Osmanlı askeri konulması da olanak içindedir.

i) Bir Ermenistan kurulması zorunludur. Kafkasya'da hükümetimizce tanınmış Ermeni Cumhuriyeti bizim dokuncamıza genişletilemez. Barış Konferansı'nın direnmesi durumunda az bir sınır düzeltilmesinde özveri zorunludur, (okunamadı) Kafkas, Ermenistan olmadan kurulacağına göre Azerbaycan İslam hükümetinin gücü az olarak kurulmasına yardım, çıkarımız gereğidir. Bunun oluşmasını ve derecesini saptamak hükümete düşer. Yunanistan'ın bize karşı dokuncalı siyasasına karşı Bulgaristan ile iyi geçinmek gereklidir. Bulgarların da bunu isteyeceklerini sanırım.

j) Koruyuculuk bağımsızlığı bozduğundan, hiçbir hükümetin koruyuculuğu kabul edilmemelidir. Yalnız tarım, sanayi vb. teknik ve yönetimsel konularda bağımsızlığımıza dokunca vermemek koşulu ile yansız bir hükümetin desteği kabul olunabilir. Suriye Arap hükümeti de bu düşüncededir; yardımda Amerika'ya eğilimlidir. Haber alındığına göre Suriye'de işgal tehlikesine karşı seferberlik yapılması, bu düşünceyi doğrular.

k) Barış Konferansı'na genel güveni kazanmış, siyasadan anlar vatansever kişilerin seçilmesi.

Ordumuzun geleceği.

l) Müfettişlik ve Askeri Şura yeniden kurulmalı.

m) Buyruk ve komuta, önemli makamlar Genel Savaş'ta deneyimden geçmiş güçlü, namuslu komutanlara verilmeli.

n) Siyasal bir amaçla Enver Paşa'nın haksızlığına uğramış güçlü emekli üstsubaylar vardır. Bunların sayısı da pek sınırlıdır. Bunların rütbelerinin geri verilmesi ve çalıştırılmaları uygun olur.

Ordudan çıkarılacak kadro artığı binlerce üstsubay ve subay varken başarılı olmayan emeklilerin muvazzaf ordu hizmetine alınmaması.

o) Subayların terfilerine kavuşturulması.

p) Düşmanlarımız mağlupların silahlarını sınırlamaya çalışırken kendileri durmadan silahlarını artırmakta olduklarından, Barış Konferansı'nda iç durumumuz da dikkate alınarak sınırlarımıza ve maliyemizin gücüne göre askeri örgütlerin yetesi güçte yerinde kalmasına çalışılması ve salt bölgemi kuvvetsiz bırakarak kolayca almak amacıyla General Allenby eliyle kolordumun kaldırılması istenmiş, bu istek şimdiye değin yerine getirilmemişse de bu düşüncenin varlığı Kolordunun bütün işlemlerini etkilemekte olduğundan, bu kolorduyu

kaldırma sorununda olduğu gibi bütün ordunun, kurmayının bu destekçi devletin buyruğuna ve erkine geçmemesine dikkat olunması; akla gelen sunularımdan doğru olmayanları üzerinde aydınlatılmamı ve bu şifrenin alındığının bildirilmesi rica olunur. Harekât 2658 sayılıdır.

13. Kolordu Komutanı

Cevdet

IV – 20. KOLORDU KOMUTAN VEKİLİ MAHMUT BEY'DEN YANIT[11]

Şifre çözümü

Sayı 4690

Çok ivedidir; kişiye özeldir

Amasya'da Kongre Heyeti Temsiliyesi Başkanı Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Ankara

17/10/1919

1 - Dış siyasamızda tam bağımsızlık isteğiyle hiçbir devletin mandasını kabul etmemek; kapitülasyonların ve gümrük vergilerinin artırılması zorunluluğunun borçlarımızı ödeyemeyeceğimize neden olacağını göstererek ve tanıtlayarak bu eski bağdan ülkeyi antlaşma ile eylemli olarak kurtarmak.

2 - Ülkemizde yayılma tutkusu izlemeyen bir devletin ekonomik ve teknik yardımını ve desteğini sağlamak, başka devletlerden de uzmanlar, danışmanlar, öğretmenler getirtebilmek, özellikle örgütü bize benzeyen, pek küçülmesi yüzünden yüksek kişileri işsiz kalan Avusturya-Macaristan'dan iç işlerde uzmanlar getirtmek.

3 - Fransa'[nın]; ülkemizdeki yüzyıllık büyük çıkarları, kültürü [nedeniyle], gerek hep dost bir durumda bulundurulması, böylece zaman zaman bize karşı kaldırılacak olan dünya kamuoyuna karşı büyük savunucu kazanmak, kurmay öğrencilerinin Fransa'ya gönderilmesi ya da öğretmen getirtilmesi, Konferansta ordumuzun iyiliğine dayanak olabilir.

4 - İngiltere'nin Bağdat-İskenderun hattını alacağı anlaşılmaktadır. Anadolu'da geri kalan hatların tümünü Türk üyeleri bulunan karma bir

[11] **Nutuk/Söylev,** Cilt III, Belge 156(d), s. 1587 vd

kurulun başkanlık ve denetiminde Fransız ortaklıklarına vermek ve net gelirinin genel borçlara ayrılması uygun olacağı kanısındayım.

5 - Bunun gibi, Fransızlarca daha şimdiden kendiliklerinden Adana'nın boşaltılmasıyla halkı Türk olan illerin Türklerde kalması eylemli olarak gösterilirse ülkenin her yanından, dahası, Adana'da Fransız askeri olmadan bile, iste[n]meden iktisadî çıkarların verilebileceği[nin] gösterilip oranlanacağı bildirilmelidir. Böylece Fransızların Adana'da kalmaları için hazırlanmak ve Yunan'ın Aydın, İtalya'nın Antalya, İngiltere'nin Halep ve Musul kentleri ile bu illerin kuzeyinde yerleşmek tasarı ve hazırlıkları engellenmiş olacaktır.

6 - Özellikle Ateşkesten beri izledikleri yanlış siyasa [ile], uyrukları bulundukları ulu Padişah hazretlerini tören günlerinde ziyaret etmeyerek kulluk ve uyrukluk bağlarını kesmiş olan patriklerin eski ayrıcalıktan söz etmeye hakları kalmamıştır. Aslında Rum halk[ın] Makedonya, Ermeni halk[ın] Erivan'daki Ermeni Cumhuriyetine değiştirilmesiyle Ermeni ve Rumların ağırlık merkezi de ülkemizden kalkmış olacağından; Rum ve Ermeni patriklerinin, buna uyarak Bulgar eksarhının İstanbul'dan kaldırılması, barış antlaşmasında her halde zarar görecek ve göçle karşılaşacak olan Müslüman milletine karşı patrikhanelerin bozgunculuklarının savılmasıyla ülkede dirliğin korunabileceği kuşkusuzdur. Ateşkes[te], Müslüman halka bu denli zorbalık ve aşağılamada bulunan ve şımartılmış olan Ermeni ve Rumların, Bulgaristan ve Yunanistan'da olduğu gibi hep dışarıdan kışkırtılarak ileride bozgunculuğa çalışacakları pek olası bulunduğundan, toprak ve halk değiştirilmesi yolu ile bu sorunun çözülmesinin kan dökülmemek için tek umar olduğu Konferansta açıkça gösterilebilmelidir.

7 - Hükümet yönetiminde salt Müslüman ve Türk halkı düşünülerek hükümet yönetmek zorunludur. Azın azı kalacak Müslüman olmayan öğelerin kıyıcılık ve saldırıda dokunulmazlığı; yaşam, mal ve haklarının korunması yeter. İçeride dirliğin ve güvenliğin yerleşmesi için bir alay (okunamadı) jandarmanın yetersizliği Anadolu'yu acındıracak bir durumda bırakmaktadır. Eylemli olarak düzeltilmesi ve tamamlanması için çalışmak zorunludur. Bu da askerliğini bitirmiş halktan gönüllü olarak, ancak ahlak ve davranışı denenmiş, güvenilir olanlardan seçilmek koşulu ile yapılmalıdır. Özellikle subaylar iyi seçilerek çalışkan ve vatansever bir kurul oluşturulmalıdır. Alay komutanlıklarına değerli, çalışkan üstsubaylar verilmelidir.

8 - Orduya gelince, temelden bir düzenlemeye gereksinme olduğundan yasal koşulları içinde, namuslu emekliler de içinde olarak, bir askeri şura kurulmalı, Genelkurmay Başkanlığı da bunun içinde bulunmalıdır. Savaş deneyimlerine dayanan, aslında Türk ve Müslüman ordusu olması gereken orduda tümenlere tarım uzmanları ve öğretmenleri konularak ordunun okul durumunda bulundurulması sağlanmalı ve gösterilmelidir.

9 - Her şeyden önce özlük işlerinde deneyimli ve yeterli olan.. denenmiş kişiler yer almalı, sicilleri incelenerek buna göre eldeki subaylar sağlam ve vatansever, çalışır bir duruma getirilmelidir. Son zamanda alınan emekliler yine emekliye ayrılmalı. Karada yetersizliği denenerek anlaşılmış deniz subayları ya asıl sınıflarına ya da başka çeşitli hizmetlere alınmalıdır. Kadro saptanıp yetersiz, ahlaksız olanlar çıkarılmadan önce, yalnız yaşının ileriliğinden dolayı kusuru olmayanların hemen kadro dışı edilmemesi uygun olur.

10 - Kolordu, tümen, alay komutanlıklarını bugünkü savaşta bilimi, ahlakı, çalışması görülmüş, denenmiş kişilere vererek Askeri Şuranın uygun gördükleri hakkıyla uygulanma[lı], savaş yıllarında çıkan genç subayları eğitim ve öğretimle yükseltmeli, orduda düşünsel düzenbağı ve ilerlemenin yükselmesine olanak verilmelidir. Bütün alaylarda ve dengi bulunan kuruluşlarda onur kurulu kurulması zorunlu olmalıdır.

11 - İstanbul'da boş oturan subaylar kolordulara gönderilmelidir. Böylece birliklerde çalıştırılması ya da emekliye ayrılması eylemli olarak denenme yolu ile birçok değerli subaylar iş başına getirilmiş bulunur.

12 - Emekliye ayrılmış ve ayrılacak subayların bilim ve ahlak yönünden yüksek, vatanseverlikleri nedeniyle istekli olanları sınavdan geçirilerek bucak müdürlüklerine, okul öğretmenliklerine, dengi birçok memurluklara atanarak [kendilerinden] iki yanlı yararlanılabilir.

13 - Bugün birliklerdeki erler birbirine tümüyle karışmıştır; silahaltında askerden...2 kaçak bulunduğundan, bağışlama buyruğu üzerine cezaları bağışlanmak üzere benzerleri silah altında bulunan bütün kaçaklarla özrü kalmamış kalıntıları3 silah altına almalı; bunların hemen birliklere yeniden yazılıp saptanmasıyla bundan böyle her bir kaçağın ne olursa olsun kendi birliğine gönderilmesini temel olarak almak ve aramak kesinlikle sağlanmalıdır.

14 - Eskisi gibi Osmanlı ülkeleri üç müfettişliğe bölünmeli, tümen komutanlarının da bölgelerinde güvenlikle görevlendirilmeleri, ülkenin sıkıdüzeni bakımından pek önemlidir.

15 - Alındığının bildirilmesi.

20. Kolordu Komutan Vekili

Mahmut

V – 15. KOLORDU KUMANDANI KAZIM KARABEKİR PAŞA'NIN YANITI[12]

Şifre çözümü

Erzurum, 17/10/1919

1457 T

Alınışı, 18/10/1919

40

Amasya'da 5. Tümen Komutanlığına

Y: 14/10/1919 şifreye.

Heyeti Temsiliye'ye:

İç siyasamız üzerindeki ilkeler kongrelerde hemen olduğu gibi söylenmiştir. Erzurum için kesinlikle bir milis ordusu kabul edilmeyerek herhalde düzenli bir ordu bırakılması, bu ordunun sayısı ne olursa olsun eldeki kadroların azaltılmamasıdır. Komşu hükümetlerin düzenli orduları bulunması, jandarma ve gönüllü bir durum olursa ülkenin genişliği ile oranlı sayıya varamaması, herhalde düzenli ordunun yedek kuvvet olmasına gereksinme gösterir. Bundan başka her yıl önemli sayıda yirmi yaşındaki gencin oldukça eğitim görmesi de genel eğitimimiz için bir kazançtır; sunarım.

15. Kolordu Komutanı

Kâzım Karabekir

---

[12] **Nutuk/Söylev,** Cilt III, Belge 156(e), s. 1593 ve ayrıca bkz: Kazım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz,** İstanbul, Türkiye Y., 1960, s. 356.

VI – 15. KOLORDU KUMANDANI KAZIM KARABEKİR PAŞA'NIN EK YAZISI[13]

15777 T

30

Şifre çözümü

Çok ivedidir

Amasya'da 5. Tümen Komutanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:

Erzurum, 18/10/1919

Bugünkü telyazıya ektir:

1 - İtilaf Devletleri'nin ya şimdi ya da Barış Konferansında, doğu illerindeki ordunun Ateşkes anlaşması buyruklarınca, silah teslim etmelerini istemeleri olasıdır. Komşu devletlerden Gürcülerle1, özellikle toplu katliam sürdüren Ermenilerin sınırları, gelecekteki koşulları ve silah bırakma konusu ayrıca kararlaştırılıp saptanmadıkça, sürekli olarak tehdit karşısında olan halkımızın bir tek silah bile vermeye izin vermeyecekleri açıktır. Bunun önemle dikkate alınmasını sunarım.

2 - Bundan başka, kurtarılmış ülkelerimizde birçok Rus cephanesi vardır. Bunların kıyılarda teslimi üstelendiği için, haklı olarak istiyorlardı. Oysa, örneğin Erzurum'da bir ambarda bulunan Rus cephanesi bin arabalıktır. Bundan dolayı, bunların verilmesine ne taşıtlarımız, ne de paramız kesinlikle yetmeyeceğinden bu konuda da dikkatli davranılması gerekir, ikincisi, bunlar savaşla alınmış silahlar olup milletimizin hakkıdır.

3 - Barış Konferansı'na gidecek delegeleri Bahriye Nazırı Paşa hazretleri bileceğinden, bu yolda aydınlatılmamı rica eder, Salih Paşa hazretlerine özel saygılarımı sunmama aracılık etmenizi rica ederim.

15. Kolordu Komutanı

Kâzım

[13] Karabekir, Kazım, **İstiklâl Harbimiz,** s. 356.

VII – AMASYA PROTOKOLLERİ İLE İLGİLİ OLARAK KOMUTANLARA GÖNDERİLEN ŞİFRE TELGRAF VE SALİH PAŞA TARAFINDAN İMZALANMIŞ BİRİNCİ VE ÜÇÜNCÜ PROTOKOLLER[14]

Şifre

Erzurum'da 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine,

Ankara'da Yirminci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine

Diyarbekir'de 13. Kolordu Komutanı Cevdet Beyefendiye

Sivas, 1/11/1919

Amasya'dan Bahriye Nazırı Salih Paşa hazretleriyle yapılan buluşma sonucunda temel kararlar ve ek, öneri ve görüşlerin özeti olmak üzere kararlaştırılan maddeler, olduğu gibi aşağıda sunulmuştur. Barış Konferansı'na gönderilecek kimselerin gereken koşullarda bulunması koşulu ile seçilmesi tümüyle hükümete bırakılmıştır. Hükümetçe gönderilmesi tasarlanan kimselerin adları da eklenmiştir. Bu bilgilerin, değindiğiniz Müdafaai Hukuk merkez kurullarına bildirilmesini ve alındığının haber verilmesini rica ederiz.

Heyeti Temsiliye adına

Mustafa Kemal

PROTOKOL ÖRNEĞİDİR

Eklidir.

Askerin siyasa ile uğraştığı düşüncesi verilmemeli, dahası, asker siyasa ile uğraşmamalı.

1 - İttihatçılığın, İttihat ve Terakki düşüncesinin ülkede yeniden uyanması, dahası, kimi belirtilerinin görülmesi, siyasa açısından çok dokuncalıdır. Çünkü bütün İtilaf Devletleri'yle Müslüman olmayan uyruklar bu çığır ve bu düşünceye karşıdırlar; bu durumun vatan için yıkım nedeni olacağını, Konferansça kötü etki yapacağını temsilciler ağız birliği ile söylemektedirler. Çevre ve zaman, yanlış çevrileme ve yoruma

[14] **Nutuk/Söylev,** Cilt III, Belge 158, 159 ve 160, s. 1595 vd.

çok uygun olduğundan en ufak bir davranış ve durumdan da çekinmek gereklidir.

2 - Hükümetle millî örgütler arasında temel noktalarda anlaşma olmuş, kesinlikle karşıtlık ve anlaşmazlık kalmamıştır. Bundan dolayı, hükümetin yeri ve gücünü sarsacak en küçük karışmadan kaçınmak, ülkenin esenliği açısından çok gereklidir. Şu halde eldeki yasalar[ın] buyruklarına uymayı tutulacak yol olarak benimsemiş olan hükümete karşı filanın işten alınması, filanın atanması, filanın cezalandırılması gibi isteklerden vazgeçilmesi gerekir.

3 - Öç alma siyasası izlemeyecekleri, yaptıkları görevler gereği bulunduğundan, vaktiyle örgütlere muhalefet etmesinden dolayı tutuklanmış kimseler varsa bunların salıverilmesi, bunlarla birlikte yasaklanmış işler görmüş olanlar için savcılıkça yapılacak yasal kovuşturmaya karşı gelinmemesi gerekir.

4 - Zorla göç ettirme dolayısıyla suç işleyenlerin yasal olarak cezalandırılması, adalet ve siyasa açısından çok gereklidir.

5 - Savaşa katılmış olmamızın uygun olup olmadığı yolundaki görüşlere hükümet karışmaz. Ancak, [savaşa] katılmanın uygun olduğuna ilişkin görüşlerin şimdilik gizli tutulması ülkenin esenliği gereğidir. Çünkü görüşlerinin yerinde olduğunu düşünenler İtilaf Devletleri'ne düşman, Alman'a dost sayılarak ürküntü veriyor.

6 - Milletvekili seçimlerinin özgürce yapılması; bize karşı yapılacak karşı koyma ve müdahalelerin önlenmesi, uyruklar arasında çıkması düşünülen anlaşmazlıkların giderilmesi için gerekli, yurdun esenliği için çok zorunludur. Çünkü müdahale yapılması dedikodulara neden olmakla birlikte, örneğin, tanınmış İttihatçıların milletvekili seçilmesi İtilaf Devletleri'nin karşı koymasına, dahası, karışmalarına neden olabileceğinden seçimlerin halkın oyuna bırakılması gerekir. Aslında Meclisi Mebusan'da muhalif partilere de gerek vardır.

7 - Coşkulu gösteriler ve yazılardan vazgeçilmesi.

8 - Güvenliği bozacak davranışlara yer verilmemesi, önceleri köprüde adam vurulmak gibi, olmuş işlerin kendi onaylarıyla yapılmamış olduğunun duyurulması.

9 - Hükümetin ne iyiliğine, ne de ona karşı bir şey yazılmaması.

21 Ekim 1919

Bahriye Nazırı

Salih Hulusi

PROTOKOL:

Toplanacak milletvekillerinin arasında kişilikleri İttihatçılığın kötülükleriyle ilgili, zorla göç ettirme ve öldürme sorunları ile millet ve ülkenin gerçek çıkarlarına aykırı başka kötülüklerle lekelenmiş olan kimselerin bulunması doğru olmadığından, buna engel olmak için mümkün olan yollara başvurulabilir. Bu yolda girişimler, kişisel haklara ve yasal buyruklara saldırı niteliğinde olmamalıdır. Güdülecek amaç, temiz ve tarafsız kişilerin seçilmelerini yeğlemek, kötücüllerin ve yabancıların hiçbir türlü karşı koyma ve müdahalelerine yer bırakmamak için, ülkemizde bulunan bütün siyasal partilerden, Hıristiyan öğelerden seçimlere katılmayı sağlamak, toplanacak Meclisin temsilcilik niteliğinin her bakımdan bütün ülkeye yaygınlığını kanıtlayacaktır. Bu yolda teşebbüs zamanı gecikmiş olduğundan, bundan sonra alınabilecek önlemlerle amacın sağlanması tümüyle mümkün olamayacağı düşünülmekle birlikte en büyük sonucun alınmasına çaba harcanacaktır.

22 Ekim 1919

Bahriye Nazırı

Salih Hulusi

VIII – AMASYA'DA HEYETİ TEMSİLİYE TARAFINDAN İMZALANDIKTAN SONRA SALİH PAŞA'YA VERİLEN İKİNCİ PROTOKOL[15]

20 Ekim 1919'dan 22 Ekim 1919 tarihine kadar Amasya'da Bahriye Nâzırı Salih Paşa Hazretleriyle, Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi üyelerinden Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Rauf ve Bekir Sami Beyefendiler arasında geçen müzakerelerin tutanaklarıdır.

Osmanlı milletinin hükümdarlarına karşı asırlardan beri muhafaza ettikleri kutsal bağ memleketin uğradığı son felâketler karşısında bir kat daha kuvvet kazanmış olup, bütün İslâm dünyası için bugün bile güçlü ve kutsal bir dayanak ve yegâne sığınak teşkil etmekte olan Halifelik

[15] Faik Reşit Unat, "Amasya Protokolleri", s. 359-365.

makamı ile Osmanlı Saltanatı'nın devamının sağlanması ve korunması gayesi Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin asıl hedefi olduğu delilleriyle açıklandıktan sonra, umûmî kongrenin 11 Eylül 1919 tarihli beyannâmesi maddelerinin görüşülmesine başlandı.

1 - Beyannamenin birinci maddesinde Osmanlı Devleti'nin düşünülen ve kabul edilen sınırı, Türk ve Kürtlerin oturdukları araziyi içine aldığı ve Kürtlerin Osmanlı toplumundan ayrılmasının imkânsızlığı izah edildikten sonra, bu sınırı en küçük bir istek olmak üzere elde etmeyi sağlamanın gerekli olduğu müştereken kabul edildi. Bununla beraber, Kürtlerin serbestçe gelişmelerini sağlayacak şekilde sosyal ve geleneksel haklar yönünden imtiyazlara nail olmaları da desteklenip, yabancılar tarafından Kürtlerin bağımsızlığı adı altında yayılmakta olan yalanların önüne geçmek için de, bu noktanın şimdiden Kürtlerce bilinmesi hususu uygun görüldü. Hâlen yabancı işgali altında bulunan bölgelerden, Kilikya'yı Fransız ve İngilizlerin, Arabistan ile Türkiye arasında bir tampon bölge vücuda getirmek gayesiyle anavatandan ayırmak arzusunda bulundukları söz konusu edildi. Anadolu'nun en koyu Türk çevresi, en verimli ve en zengin bir bölgesi olan bu toprakların hiçbir surette ayrılmasına razı olunamayacağı, Aydın'a gelince, bunun da daha kesin bir öncelikle vatanın ayrılmaz bir parçası olduğu esası umumiyetle kabul edildi. Trakya meselesine gelince, burada da İngiliz ve Fransızların, Bulgarlar ve Türkler arasında, gelecekte bu iki devletin ortaklaşa hareketlerini önlemek gayesiyle görünüşte bağımsız bir hükümet ve gerekçe ise bir sömürge kurmak ve bu şekilde Doğu Trakya'da Midye-Enes hattına kadar olan bölgeyi bizden ayırmak arzusunda olmaları ihtimâli göz önünde bulunduruldu. Fakat Edirne'nin ve Meriç sınırının bağımsız bir İslâm hükümetine katılmak için bile olsa hiçbir şekilde terk edilmesine rıza gösterilmemesi esası birlikte kararlaştırıldı. Bununla beraber bütün bu maddenin içindekilerle ilgili olarak Millî Meclis'in vereceği en son karara tabiî ki uyulacaktır.

2 - Beyannamenin dördüncü maddesinde, Müslüman olmayan unsurlara siyâsî hâkimiyetimizi ve sosyal dengemizi bozacak şekilde ayrıcalıklar verilmesinin kabul edilemeyeceğine dair olan fıkra üzerinde önemle durularak görüşüldü. Bu kaydın bağımsızlığımızı fiilen sağlamak için elde edilmesi zorunlu bir istek şeklinde kabul edilmesi ve bundan yapılacak en ufak bir fedakârlığın bağımsızlığımızı esaslı bir surette zarara uğratacağı anlatıldı. Müslüman olmayan unsurların asırlardan beri sahip oldukları bazı imtiyazların, devletin bugünkü âciz ve çaresiz

halinde kaldırılmasının zor olduğu göz ününe alınmıştır. Bahsedilen dördüncü maddede söz konusu olan ve Hıristiyan unsurlara fazla ayrıcalıklar verilmesine dayanan gaye, elde edilmesi gerekli bir hedef olarak kabul edilmiştir. Bununla beraber, gerek bu durumdan ve gerek yaşama hakkımızın savunulması hususundaki diğer isteklerimize ait noktalarda Millî Meclis'in oy ve kararlarına uyulur.

3 - Beyannamenin yedinci maddesine göre bağımsızlığımız tamamen saklı kalmak şartıyla teknolojik, sınaî ve iktisadî ihtiyacımızın giderilmesi konusu tartışıldı. Memleketimize pek çok sermâye dökecek olan bir devletin mâliyemiz üzerinde bir kontrol hakkına sahip bulunması zorunlu olacağından, çerçevesi kestirilemeyen bu kontrol hakkının bağımsızlığımızı ve millî menfaatlerimizi zarara uğratmayacak şekilde uzmanlarca esaslı bir surette düşünülerek belirlenip, tespitinden sonra Millî Meclis'in uygun göreceği şeklin kabulü müzâkere edildi.

4 - 11 Eylül 1919 tarihli Sivas Kongresi kararlarının diğer maddeleri de, Mebusan Meclisi'nin kabul etmesi şartıyla, esas itibariyle uygun görüldü.

5 - Bundan sonra Sivas Kongresi'nin 4 Eylül 1919 tarihli kararlarının teşkilât kısmına ait on birinci maddesi içinde geçen Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin durumu ve bundan sonraki şekli ve faaliyet sahası hususu söz konusu oldu. Bu madde de millî iradeyi hâkim kılacak olan Millî Meclis'in kanun yapma ve kontrol etme hakkına güven ve serbestlikle sahip olduktan ve bu güven Millî Meclis'çe de güçlendirildikten sonra, cemiyetin şeklinin kongre kararıyla belirleneceği açıktır. Burada söz konusu olan kongrenin, şimdiye kadar yapılan Erzurum ve Sivas Kongreleri gibi dışarıda ayrı bir kongre halinde toplanması şart değildir. Cemiyetin programını kabul eden milletvekilleri, cemiyetin nizâmnâmesinde açıkça belirtilmiş olan delegeleri tarafından yapılacak Özel toplantılar kongre makamının yerine geçebilir. Millî Meclis'in İstanbul'da tamamen güven içinde serbestçe vazife yapabilmesi şarttır. Bunun, içinde bulunulan duruma göre, ne dereceye kadar sağlanabileceği düşünüldü. İstanbul'un yabancı işgali altında olması sebebiyle, milletvekillerinin kanun yapma görevlerini hakkıyla yerine getirmelerinin pek mümkün olamayacağı fikri ortaya çıktı. Yetmiş seferinde Fransızların Lyon'da([16]) ve sonra Almanların Weimar'da

[16] Faik Reşit Unat, 1870-71 seferinde Fransız Millet Meclisi'nin 13 Şubat – 11 Mart 1871 tarihleri arasında Bordeaux şehrinde toplandığını, Amasya görüşmeleri sırasında bunun yanlışlıkla Lyon olarak yazıldığını kaydetmektedir.

yaptıkları şekilde barışın yapılmasına kadar geçici olarak Millî Meclis'in Anadolu'da hükümetin uygun bulacağı başka emin bir yerde toplanması uygun görüldü. Millî Meclis'in toplanmasından sonra güvenlik ve emniyet derecesi ortaya çıkacağından, tam bir emniyet görüldüğü takdirde, cemiyet Heyet-i Temsiliye'nin feshedilmesiyle, mevcut teşkilâtının çalışma hedefinin tayini, yukarıda açıklandığı üzere, kongre makamı yerine geçecek olan özel toplantıda kararlaştırılacaktır.

Milletvekilleri seçiminin tam bir serbestlik içinde olması gerektiği, Osmanlı hükümetince emredildiğinden, seçimlerin yapılması şekline Cemiyet Heyet-i Temsiliyesince en küçük bir müdâhale olmamaktadır.

Milletvekilleri arasında İttihat ve Terakkî'ye mensup ve o devrin kötülüklerinde parmağı olan şahıslar bulunduğu takdirde, bunlara İtilâf devletlerince iyi bir gözle bakılamayacağı tabiî olduğundan, bu gibi şahısların milletvekili seçilmesine meydan verilmemesi için, Heyet-i Temsiliye'ce aydınlatma gayesiyle münasip şekilde bazı telkinler yapılması uygun olacağı düşünüldü ve bu durum yerinde görüldü.

Bu hususta kabulü arz olunan usûl eklidir.([17]) Bu tutanak iki nüsha olarak Amasya'da yazılıp, Bahriye Nâzırı Salih Paşa Hazretleriyle Heyet-i Temsiliye'nin sayın üyeleri arasında karşılıklı olarak teâtî edildi.

Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına

Bekir Sami

Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına

Hüseyin Rauf

Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına

Mustafa Kemal

[17] Üçüncü protokol kastedilmektedir./HÖ.

IX – MUSTAFA KEMAL PAŞA'DAN HARBİYE NAZIRI CEMAL PAŞA'YA SEÇİMLERİN GÜVENLİĞİ HAKKINDA ŞİFRE TELGRAF[18]

Şifre

İvedi

Başyaver Salih Bey'ce açılacaktır.

Sivas, 12/13.11.1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretlerine

Y:9/11/1919 gün, 325 sayı

Millî örgütlerin ülke ve millet için ölüm kalım sorunu olduğu pek haklı olarak yüce hükümetçe de onaylanmış ve kabul edilmiş, dahası Meclisi Millînin toplanmasından sonra da kalıcılığı ve sürüp gitmesi ile vatan kaygısına dönük milletseverlik duyguları, doğru ve uzağı gören düşünceler belirtilmiştir.

Seçim mücadelesi o kadar özgür yapılmaktadır ki en ileri ve uygar ülkelerde bile böylesine karışmasız bir seçim olmamıştır sanırım. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ve Heyeti Temsiliye'nin yasal olmayan bir etki ve karışması olmamıştır ve olmayacaktır. Her kişi adaylığını kendisi koymaktadır.

Meclis-i Mebusan üzerindeki görüşlerimizi sunmuştuk. Bu görüşlerin kabulünde ve kabul edilmemesinde elbette hükümet özgürdür. Merkez kurulları aracılığı ile millet kamuoyunun araştırıldığı ve sonucunun sunulacağı ayrıca bildirilmişti. Bundan sonra da yüce hükümetçe, kararında direnmek ya da direnmemek yine hükümete ilişkin bir konudur.

Güvenlik ve asayişin sağlanmasına, millî birliği bozmaya ve millî örgütleri yok etmeye çalışan İngilizler ve dostları, Nigehbancılar ve Hürriyet ve İtilaf gibi milletin yok olmasına girişenlere ilişkin, hükümette delegemiz bulunan sizin aracılığınızla yapılmakta olan sunularımızın müdahale niteliğinde anlaşılması her halde iyi niyetimizle bağdaşır görülmemektedir.

---

[18] **Nutuk/Söylev,** Cilt III, Belge 192, s. 1663 vd.

Millî örgütlere muhalif görüşte olanlar ancak ülke ve millete düşman olanlardır. Yüce hükümetin bunların ülke çıkarlarına zarar veren görüşlerini iyi karşılamaması pek doğal ve gereklidir. Kuşkusuzdur ki bu görüşler eyleme dönüşmedikçe karışılamaz. Adapazarı, Karacabey, Bozkır olaylarının suç niteliğinde eylemlerden olduğunu söylemek gereksizdir.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne ve örgütlerine gelince; yüce hükümet ile yaptığı anlaşmaya bağlı, hükümetin isteklerine her bakımdan destekçidir. Hükümetin güvenilir göremediği eylemlerinin önünü almaya girişmesini söz dinlemezlikle suçlamak pek haksızlık olur. Örneğin Niğde'den halkın kovduğu Mutasarrıf Cavit Bey'in Aydın mutasarrıflığına atanmış olmasını doğru görmemek, bundan dolayı bu pek yanlış ve tehlikeli işlemin düzeltilmesini rica etmek, bu kişinin gittiği yerde halkça kabul edilmemesinden doğacak acı durumun ortaya çıkmasına engel olmak kaygısından başka bir şey değildir.

Bildirdiklerinizden anladığımıza göre, yüce hükümet millî örgütlerin varlığını, mümkündür ki, gereksiz görüyor. Gerçekten durum böyle olup, millî örgütlere gereksinme olmaksızın ülkeyi kurtaracak güce sahip bulunuluyorsa, buna göre gereği yapılmak üzere açıkça buyrulmasını ve bildirilmesini, arada her türlü yanlış anlayışın giderilmesi için bilginize sunar ve rica ederiz.

Heyeti Temsiliye adına

Mustafa Kemal

X – HARBİYE NAZIRI CEMAL PAŞA'DAN MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA 10 KASIM 1919 TARİHLİ GENEL BİLGİLENDİRME YAZISI[19]

Harbiye Nazırlığı

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Özeldir

Sunumdur.

Bu ana kadar yapılan yazışmalar, öne sürülen görüşler aşağıdaki noktalarla sınırlanmıştır.

[19] **Nutuk/Söylev,** Cilt III, Belge 193, s. 1665 vd.

1 - Meclisi Mebusan İstanbul'dan başka bir yerde toplanmamalı.

2 – Kuva-i Milliye ruhu ile duygulanmayan görevliler değiştirilmeli.

3 - Hürriyet ve İtilaf'tan olan eski hükümet üyelerinden kimileri ile kimi kişiler cezalandırılmalı.

a) Bu birinci sorun hükümetin birçok görüşme günlerini tümüyle doldurdu. Yabancı çevreler Paris Konferansı'nın Rumeli ile İstanbul bölgesinin milletlerarası bir duruma getirilmesi girişimlerini anımsatarak tehlikeyi sezdirdiler. Muhaliflerin, İstanbul'da bile Meclise katılmazlarken dışarıya gitmeyecekleri gün gibi açık ve bu durumu nelere vesile yapmaktan çekinmeyecekleri ise belli görüldü.

Padişah hazretlerinin bu soruna razı olmayacakları tümden anlaşıldı.

İşgal kuvvetlerinin Meclis-i Mebusan'a saldırmalarının belki Osmanlı devleti için iyi sonuçlar verebileceğini Amerikalılar sezdirdiler, dahası, belirttiler. Ve bu saldırıyı olasılık içinde göremediler.

b) Kuva-i Milliye ruhu ile duygulanmayan görevlilerin kodamanları İşgal ordularına hemen hemen dayanmış durumdadırlar. Hemen bunlar için yapılacak işlem engellerle karşılaşacak, hükümet kötü bir duruma girecekti. Aslında öç alma siyasası bu vatanı yıllarca bu duruma koymuş idi. Kişisel görüşlere saygı göstermekle birlikte güvenliğe ilişkin olan eylemlerin önüne geçilmesi, kanıtların varlığı ile birlikte mümkün ve yararlı olacaktı; hükümet de bu yolda derece derece bir sıra izlemeyi düşünmüş ve uygulamasına girişmişti.

Ne çare ki birinci maddede sunduğum gibi, Kuva-i Milliye anlaşma ilkelerini kabul ettiği halde Ankara valisini kabul etmemekle, Bozkır olayındaki başarıyı kendi yurttaşlarımıza karşı öcalıcı ve ezici bir başarı olarak yaymasıyla, Antalya Mutasarrıfı için, rahmetli Kemal'e karşı tanıklık etmek suçunu temel tutarak, değiştirilmesine direnmekle, özellikle ve en önemlisi Meclis-i Millî'nin İstanbul'da toplanmaması düşüncesini sürdürmekle hükümeti günlerce bu işlerin görüşülmesine zorladı ve işlerini ağır almaya yöneltti.

Heyet-i Temsiliye dışarıdaki görevliler için resmi görevlilerin yakınmalarını yöntem olarak benimserse hükümet[in] egemen ya da iki hükümet var olduğu düşüncesini değiştirmiş olur. Meclis-i Millî'nin toplanma yeri için çabuk karar vermekle, destekleyeceğine söz verdiği

hükümeti bütün güçlüklerden kurtarmış olur. Şimdi hükümet hiçbir güce dayalı değildir, bu durumu herkes sezinlemiştir.

c) Eski hükümet üyelerinin hemen cezalandırılmaları değil, yasal kanıtlar bularak yasa yöntemi içinde işlem yapılması uygun olacağının zorunlu olduğunu bildirmiştim. Çünkü çoğu uydurmadır. Örneğin, polis müdürünün değiştirilmesinde bu durum tümden belirdi. Aydın Valisinin değiştirilmesiyle yerine atanacak kişinin kabul ettirilmesi gibi bir sorun karşısında kalınacağı anlaşıldı. Nitekim Adana'da da bu durum görüldü.

Aslında hükümeti güç duruma sokmak için yabancılar ile muhalifler şiddetli çalışmalar yaparlarken hükümetin Kuva-i Milliye'ce de güçlüklere uğratılması başka bir yolda sonuçlar veremezdi. Çünkü İtilaf Devletleri temsilcileri de bunu böylece sezinlemişler ve kabul etmişlerdir; dahası ülkeyi olağan bir durumda görmedikçe barış görüşmelerine başlanamayacağını da sezdirdiler, dahası anımsattılar. Hükümet Polis Müdürü konusundaki bu güçlükleri, örneğin yanına bir yardımcı atamak, İstanbul'un güvenliğini tümüyle muhafızlığın üstüne vererek İstanbul polisini eline almak çarelerini de düşündü. Ama, bildirdiğim gibi, temelli bir girişim için dayandığı gücün önemine yine de inanamadı.

Örneğin, Dahiliye Nazırı bu güce gereksinme gösterenlerin başında desem abartma olmaz. Ancak bu kişide hükümetçilik duygusu üstündür. Bu duygu okşanarak bu kişinin kararlığından düşüncesinden pek önemli yararlar sağlanacağına ben inanıyorum.

d) Anadolu'ya gönderilen [Ahmet] Fevzi ve Hurşit Paşalar kurulları; Bozkır olayı, dahası, seçim gürültüleri üzerindeki yakınmalar bahanesi ile soruşturmaya kalkışan İtilaf devletlerinin davranışlarını engellemek amacından doğmuştur. Sizinle sayın arkadaşlarınıza içtenliklerimi ve saygılarımı sunar, İstanbul çevresindeki çalışmanın karşı karşıya bulunduğu sayısız güçlükler göz önüne alınarak buna göre en büyük yardım ve desteğinizi rica ederim efendim.

10 Kasım 1919

Harbiye Nazırı

Cemal

Özet: Hükümet düşerse gelecek hükümetin biçim ve rengini belirlemek şimdiden mümkün değildir. Geçen hükümet[in] biçim ve

renginde belirirse vatan kesinlikle zarara ve yıkıma sürüklenmiştir, bu durumu bekleyenler de çoktur. Vatan, barışın çabuklukla yapılmasına gerçekten gereksinme duymaktadır. Sürüp gitmesi, hiçbir şey olmasa, ekonomik açıdan yıkıma neden olur. Bizim için barış ise Kuva-i Milliye'nin hükümetle tam anlaşmasıyla ortaya çıkabilecektir. İkinci derecede, seçimlerin yapılması, milletvekillerinin kişiliği ülkede dirliği sağlayacaktır. Muhalifler ile yabancılar Meclisin açılmasını engellemeye karar vermişlerdir. Heyet-i Temsiliye de bu engellemeyi yer anlaşmazlığı ile sürdürürse işimiz Tanrı'ya kalıyor demektir. Hepinize karşı saygılarım tam bir sıcaklıkla sürmektedir, efendim.

10 Kasım 1919

Harbiye Nazırı

Cemal

XI – İSTANBUL HÜKÜMETİ'NİN İKTİDAR PAYLAŞIMINDAN RAHATSIZLIK BELİRTEN YAZISI[20]

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Harbiye,

24/11/1919

1 - Devletin iç işleri ve siyasası kesinlikle ortaklık kabul etmez. Gelmekte olan telgraflardan bu yolda müdahalelerde bulunulmadığı bildirilmekte ise de hükümetçe atanan kimi görevlilerin görev yerlerine gidememesi, Menteşe Mutasarrıfı gibi, yasa ile yargılanması gerekenlerin görev yerlerinde bırakılmasında direnilmekle birlikte delege olarak Sivas'a gönderilmesi, Antalya Mutasarrıfının Nazilli'ye gitmeye zorlanması, Aydın ilinden Hariciye, Dahiliye nezaretlerine çekilen şifre telyazıların telgrafhanece kabul edilmemesine ilişkin Nazilli Kuva-i Milliye komutanınca buyruk verilmesi gibi olaylar, hükümet işlerine karışmaktan başka anlamda olamaz.

Şu durumlar, bu görevlerin ve güvencelerin gereken yerlere bildirilmediği ya da yapılan bildirimlerin yerlerince dinlenmeyerek istenildiği gibi davranıldığı anlamına geleceğinden, gerçek her ne ise elden geldiğince çabuklukla bildirilmesi.

---

[20] **Nutuk/Söylev,** Cilt III, Belge 194, s. 1671.

2 - Hükümetin görüşü yukarıda gösterilmiştir. Yanlış anlamaları ortadan kaldıracak doyurucu yanıtlarını beklerim efendim.

Harbiye Nazırı

Cemal

XII – HEYET-İ TEMSİLİYE'NİN İSTANBUL HÜKÜMETİ'NE İKTİDAR PAYLAŞIMI İDDİALARI KONUSUNDA YANITI[21]

Şifre Sivas, 27/11/1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretlerine

Hükümetin görüşünü bildiren 24/11/1919 günlü telgraf, Kurulumuzca okundu. Bugüne kadar arada yapılmış olan yazışmalara göre durumun; bugünkü hükümetçe tümüyle anlaşılmış, Heyeti Temsiliye'nin biricik dileğinin hükümet erkinin pekiştirilmesine, bu yolda harcanmış çabalarımızın eski hükümetten kalan düzensizliklerin düzeltilmesine yönelik bulunduğuna inanılmış olduğu umudunda idik.

Vatan ve milletin kurtuluşu uğrunda yüce hükümete tümden içtenlikle destek ve yardım, davranışımızın ilkesi olduğundan, her türlü yanlış anlamaların ortadan kaldırılması amacıyla verilen aşağıdaki yanıtımızın yüce kurula sunulmasına aracılığınızı rica ederiz:

1 - Devletin içişlerinin ve siyasasının kesinlikle ortaklık kabul etmediği bir gerçek olmakla birlikte, benzeri görülmemiş bugünkü durumda, vatan ve milletin alınyazısını ancak sağlayacak olan ve yüce hükümetin de, varlığının gereğini anladığı, sürüp gitmesini onayladığı Kuva-i Milliye'yi bilerek bilmeyerek güçsüzlüğe düşürecek hiçbir işleme milletin razı olamayacağı da pek yasal ve doğaldır.

2 - Öteden beri sunulmakta olduğu üzere, hükümet işlerine karışılmamaktadır. Görev yerine gidemeyen yalnız Ankara Valisidir ki bunun nedeni.. . gün ve.. . sayılı şifre ile ayrıntılı olarak bildirilmişti.

Milletin, aslında kendisi ile düşünce birliğinde olduğunu, dayanağını millî karar ve irade oluşturduğunu duyuran bugünkü hükümetten, her şeyden önce eski hükümetçe millî yasal eyleme karşı uygulanmış olan yasa dışı işlemlerin düzeltilmesini beklerken, muhalifi olduğundan dolayı genelge ile sergilediği ve Niğde'den kovduğu Mutasarrıf Cavit Bey'in..

[21] **Nutuk/Söylev,** Cilt III, Belge 195, s. 1671 vd.

.yere, Kayseri'de işten el çektirdiği Ali Ulvi Bey'in atandığını görmesi, kısacası, kimi ikinci sıra görevlilerin, eski biçimini koruyarak Ferit Paşa anlayışını bugün de yaşatmakta olduğunu sezinlemesi, Heyet-i Temsiliye'nin aradaki tam barış ve anlayışa ilişkin defalarca yaptığı bildirilere karşın, milleti üzmekte ve Heyet-i Temsiliye'mizi güç bir duruma sokmaktadır. Bu yüzden yapılacak müdahalelerle hükümet erkinin kırılmaması için her fırsatta ricalarda bulunulmuş, Dahiliye nezaretinin durumu anlayarak bir yol belirlemesini, salt milletin esenliği ve vatan kaygısı ile defalarca bildirmiştik.

Özdeş nedene dayatılarak Antalya Mutasarrıfının da... gün... ve sayı ile kaldırılması gereğini rica etmiştik. Oysa bu kişi de yine yerinde bırakılıyor. Son günlerde Antalya millî kurulundan gelen raporla sözü geçen mutasarrıfın alçaklığı yüzünden İtalyanların sonunda isteklerine kavuşarak Antalya'da "Banco di Roma" şubesini açtıkları, ilgili dairesinden tohumluk gereksinmesi karşılanmadığından halkın üzüntüsü, yerel hükümetin aldırmazlığı yüzünden yirmi yıl süre ile, faizle, kira tutarı ile Müslüman halkın topraklarına el koymadan önce, Trablusgarp'ta olduğu gibi ellerinden almakta oldukları bildirilmektedir. Doğaldır ki bu durum böyle sürüp giderse Antalya Mutasarrıfını, ölüm kalımı için düşmanla pençeleşmekte bulunan Aydın Kuva-i Milliyesi pek haklı olarak Nazilli'ye getirtir ve buna Heyet-i Temsiliye de artık karşı koyma olanağı bulamaz.

3 - Demirci Mehmet Efe'nin Sivas'a göndermiş olduğu, geri dönen Hilmi Bey'in hüküm giydiği ve eski görevi bizce bilinmemektedir. Eski hükümetin beceriksizliği ve ihaneti yüzünden kendi ırz ve namuslarını eylemli olarak kendileri savunma zorunda olan Aydın Cephesi Kuva-i Milliyesi'nin kutsal halifelik katına güçlü olarak bağlı olan özverili bir bölümünce gönderilen delegeye bizce bilinmeyen nedenlerden dolayı bir şey yapılamayacağı da açıktır. Kendisinin yasa yolu ile yargılanması gerekiyorsa hükümet, yürütümünde ve davranışında elbette özerktir.

4 - Aydın ilinin, şifreli telgraflarının kabul edilmediğine ilişkin bilgisi yoktur. Soruşturuyoruz. Sonuca göre davranacağız.

Kısaca bilginize sunalım ki, Kurulumuz, imzası altındaki yükümlülüklere tümüyle bağlıdır. Bu yükümlülükleri de olduğu gibi yerine getirmektedir. Şu kadar ki yükümlülükler karşılıklı olmak gerekir. Oysa, yüce hükümetleri, Salih Paşa hazretlerinin imzası altındaki

yükümlülüklerle notların henüz hiçbirisini yerine getirmemiş, varsa engelleyici nedenler de bildirilmemiştir. Saygılar sunarız.

Heyeti Temsiliye adına

Mustafa Kemal

XIII – HEYET-İ TEMSİLİYE'DEN DOĞU ANADOLU VİLAYETLERİ KONUSUNDAKİ BEYANI NEDENİYLE ÇÜRÜKSULU MAHMUT PAŞA'YA TELGRAF[22]

Sivas, 17/11/1919

Çürüksulu Mahmut Paşa Hazretlerine

31 Ekim 1919 günü Tasviri Efkâr gazetesinde "'Bosphore" gazetesi yazarlarından birine verdiğiniz demecinizde, "Ermenilerin aşırı isteklerine hak vermeksizin sınırlarda kimi düzeltmelerin yapılmasına razı oluruz" denildiğini okuduk. Doğu Anadolu'da Ermenistan yararına toprak ödünü verileceğine söz verildiğini anlatan bu cümlenin Barış [Hazırlıkları] Komisyonu üyelerinden bir devlet adamınca söylenmiş bulunmasının Doğu Anadolu halkının pek haklı olarak son derece kırgınlık ve üzüntüsüne neden olduğunu bildiririz. Milletin, Erzurum ve Sivas kongreleri kararları ile Ermenistan'a bir karış toprak bile vermeyeceği, dahası, hükümet buna benzer bir acı zorunluluğa baş eğmek umarsızlığında kalsa bile kendi yasal haklarını kendisi savunma kararında bulunduğu dünyaya duyurulmuş olduğundan, bu millî kesin kararın herkesten önce Barış Hazırlıkları Komisyonu'nun sayın üyelerince bilinmesi ve kabul edilmesi gereğini bilginize sunarız.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi adına

Mustafa Kemal

Ek:

31 Ekim 1919 Gün ve 2887 Sayılı

Çürüksulu Mahmut Paşa'nın Demeci

Ayan üyelerinden Çürüksulu Mahmut Paşa *Bosphore* gazetesi yazarlarından birisine siyasal durumumuz üzerinde aşağıdaki demeci vermiştir:

[22] **Nutuk/Söylev,** Cilt III, s. 1675 vd.

Barış Hazırlıkları:

- Şimdilik Konferansın çağrısını bekliyoruz. Bu çağrının yakında yapılmasını umalım. Ülkenin o derece yürek çarpıntısı ile beklediği bu zamana kadar aradaki süreden yararlanmaya çalışıyoruz. Barış Komisyonu bütün sorunları incelemektedir. Komisyonda en iyi uzmanlar vardır ve çalışmalarını kolaylaştırmak için yan kurullar da oluşturmuştur.

Türkiye'de Bırakılacak Toprak:

- Türkiye'ye bırakılacak toprakların nelerden oluşacağında olasılık görüyorsunuz?

- Bunu söylemek öyle bir varsayım olur ki, her zaman doğru çıkmaz. Yalnız Arap illerinin imparatorluktan ayrılmasına ilişkin yabancı basının bize verdiği genel haberleri biliyoruz. Erivan başkent olmak üzere bağımsız bir Ermenistan ise artık kurulmuştur, Ermenilerin aşırı isteklerine hak vermeksizin sınırlarda kimi düzeltmelerin yapılmasına razı oluruz. Batum serbest liman oldukça, Ermenistan için denize iyi bir çıkış yeri olur. Buradan Azerbaycan ve Gürcü hükümetleri de yararlanırlar. Ilımlı yapılacak bir çözüm, bu ülkelerden bir birleşik cumhuriyetler ortaya çıkarabilir.

Trakya ve İzmir Sorunları:

- Trakya'ya gelince, Bulgarlardan alınan topraklar üzerinde bir (état tampon) yaratılmış olması hoşumuza gider. Wilson ilkelerine göre de bugünkü gibi Türk kalması gerekir.

İzmir ve Aydın ili için haklarımız tartışılamaz. İzmir'in bizde kalması ülkemiz için bir yaşamsal gereksinmedir. Kesinlikle yabancılara karşı bir düşmanca davranış niteliği olmayan millî eylemin, Yunan işgalinin doğal sonucu olduğunu doğrularım.

Türkiye'nin Gelecekteki Yönetimi:

- Türkiye'nin gelecekteki siyasal yönetimi konusunda kanınız nedir?

- İsteğimiz, büyük devletlerce istenilen güvenceyi vermekle birlikte onların danışma ve yardımlarından yararlanmadır. Konferans, kendiliğinden bir manda sorunun uygulama yönünü düşündüğü için bunun mümkünlük derecesini inceledik. Fransa ya da İngiltere bu görevi yerine getirme gücünde olamadıklarından ya da istemediklerinden Konferans, geriye kalan Amerika'ya başvurmuştur. Bize göre Amerika mandası belirlenecek kimi koşullarla kabul edilebilir. Ancak Washington Kongresi'nin bu yolda bir karar almasından önce bir şey kestirmek olanaklı değildir. Müttefikler arası bir denetleme sorununa gelince, gerek iktisatça, gerekse hukukça bunun uygulanması güçtür.

AMASYA'DAN NOTLAR

1918 yılında İstanbul'da Tevfik Fikret'in uyarısı üzerine Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa ile görüşen Ruşen Eşref (Ünaydın); 1919 yılında da bu defa Boğazdan uzakta bir Anadolu şehrinde Amasya'da kendisinden beklenen en önemli görevin hazırlıklarını henüz başlatan Kumandanla ve onun en yakın çalışma arkadaşı Hamidiye Kahramanı Rauf Bey'le görüşmektedir.

O günlerde İstanbul Hükümeti'ni temsilen Bahriye Nazırı Salih Paşa ile buluşmak için Sivas'tan Amasya'ya gelen Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'le yapılan görüşmelerin bir kısım notları ve Ruşen Eşref Bey'in izlenimleri üç gün süren bir dizi yazı halinde İstanbul'da *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yayınlanmıştır.

Ruşen Eşref Bey'in *Tasvir-i Efkar* gazetesinde yer alan bu notları yapılan konuşmaların tamamı mıdır veya İstanbul'daki sansür korkusu ve kuşkusuz güvenlik endişeleri nedeniyle her şey yazılmış mıdır, veya her şey aktarılmış mıdır?

Bu sorunun gerçek yanıtı, yine Ruşen Eşref Bey'in Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı ve "Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal'le Mülâkat" adıyla daha sonra yayınlanan 1918 tarihli ilk görüşmelerinden aktardığı ve Mustafa Kemal Paşa tarafından özellikle vurgulanan şu açıklamada bulunabilir:

"Başlamazdan evvel dedi ki:

– Tabiî esrarı askeriyeye temas eden noktaları size söylemeyeceğim. Bunlar ne sizi alâkadar eder, ne de okuyanlara bir fayda temin eder. Bunlar sanat adamları içindir ki tarih hepsinden bahsedecektir."[1]

---

[1] Ruşen Eşref Ünaydın, **Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal'le Mülâkat,** İstanbul, Varlık Y., 3. Basım 1954, s. 9.

MUSTAFA KEMAL PAŞA VE RAUF BEY'LE MÜLÂKAT (I)

Amasya, 23 Ekim 1919

Bahriye Nazırı Salih Paşa ile görüşmek üzere Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Bekir Sami Bey Amasya'ya inmişler. *Tasviri Efkâr* muhabirini de telgrafla oraya davet ettiler.

Sular kararıyordu. Biz de Yalçınkaya dağlarının arasına vardık. Amasya'ya değil, sanki kurûn-ı vustâda muazzam bir kaleye giriyorduk. Bir kale ki içinde yalnız cengâverler ve fatihler yaşar, yalnız akınlardan ve eski muharebelerden bahsedilir.

Yavuz Sultan Selim gibi, Gazi Osman Paşa gibi tarihimize gurur veren insanlara maskat-ı re's olmuş böyle heybetli bir şehirde, şu acıklı günlerimizdeki millî hareketin namdar mümessillerini görmek müessir bir tesadüftü. Nihayet kendilerine birkaç dakika mülâki olacaktık. Heyecanım artıyordu. Sabırsızlanıyordum.

Oturdukları ev, kartal yuvası gibi kayalar, ağaçlar arasında… Yavuz Sultan Selim'in doğduğu sarayın ta yanı başında…

-Paşa telgraf kulübesinde! Sizi de oraya bekliyor dediler…

Sert ve kalın sesi dışardan duyuluyordu. Şişesi isli bir ufak lambanın ışığında, telgrafçı, gocuğuna bürünmüş… Makineyi acele acele tıkırdatıyordu. Paşa da biraz öne eğilmiş, makineyi bir insan dinler gibi dinliyordu. Geniş bir bol paltonun içinde vücudunu daha dolgun gördüm. Bizi büyük bir iltifatla karşıladı. Kendisini böyle merasimden azade işbaşında görmek heyecanımı arttırdı.

-Maşallah, faaliyet yaramış, toplanmışsınız! dedim.

Güldü:

-Sahi? Yok canım, sakın öyle sanmayasınız! Bu palto Rauf'undur! Dedi.

Gurbet elinde kalmış bir adam, yeni rast geldiği aşinaya şehrinden nasıl bir çok sual sorarsa, Paşa da bir anda efkâr-ı umumiyyeden, matbuattan, evinden, ahbaplarından, İstanbul'a ait ne varsa her şeyden ve herkesten haberdar olmak istedi. Böyle zamanlarda anlatacaklarınız beyninize hep birden hücum ediyor da sözlerinizi birbirine karıştırıyorsunuz.

-Şurası Boğaziçi'ne benzemiyor mu? diye bastonuyla karşı yakayı gösterdi.

İrili ufaklı, yüksek ve alçak birkaç ışığıyla orası hakikaten Kandilli burnunu andırıyordu. Bahusus ki gece dağların hayalini biraz yemiş ve biraz hafifletmişti. Yeşilırmak'ın çağıltıları da bu hayali tamamlıyordu. Eski yaveri Cevat Bey'i telgraf başına bıraktı. Biz yürüdük.

Alelade yaratılışta olmayan kimseler, insana çok düşünceler veriyor. İlk şerefini ordularımızın haysiyeti mevzubahis olan sahalarda kazanmış bu adam, millet fikri uğruna rütbelerinden, nişanlarından, rahatından vazgeçti. Böyle kasabalarda sadece yaşıyor, çalışıyor, didiniyor. Bugün bu isim ve bu şahıs şark meselesinde her milletin zihnini iştigal ediyor. Kendisini böyle iş başında ta yakından görebilmek, bütün fikirlerini ve hislerini bizzat kendi ağzından işitmek, seyahat yorgunluğunu unutturuyordu.

Oda da yine İstanbul'dan konuşuldu. Rauf Bey de, İstanbul çocuğu şen bir Bahriyeli gibi, kısa cümlelerle payitahtı sordu.

Çalıştıkları oda ne kadar sade! Sıra camlarının perdeleri bile yok. Bütün tefrişatı asma lâmbanın altındaki masa gibi, geniş koltuk ve kanepe gibi, halı gibi sırf lüzumlu birkaç şeye münhasır… Masanın üzerindeki telgraflar, yığınla kâğıtlar, müsveddeler ve tebyizler, ötede beride açık, kapalı duran *Times*'ler, *Tan*'lar, İstanbul gazeteleri mühim bir fikir ve bir iş merkezinde bulunduğunuzu tamamıyla duyuruyor. Bütün Anadolu ve Rumeli teşkilâtını idare eden bu gösterişsiz, bu sessiz yerde, müessir, ilhamkâr bir şey var…

Rauf Bey, insanın üzerinde çok açık yürekli, neşesi, sıhhati yerinde, parlak gözlü, genç ve saf bir şehir çocuğu tesiri bırakıyor… Lacivert kostüm giymiş, saçlarını her vakit gibi ortadan ayırmıştı. Fakat Paşa, bir eski validen ariyeten aldığı genişçe bonjurun içinde biraz daha zayıflamış, arkaya doğru taradığı saçları yüzüne daha sert bir ifade vermiş. Kaşlarının arasında ve açık alnında çizgiler eskiden daha çok, mavi gözleri evvelkinden daha asabî bakıyor…

Söz arasında Rauf Bey Paşaya dedi ki:

-Paşam şu gazetelerin elinden ne etsek, nereye kaçsak da kurtulsak! Ama nafile, ne yapsalar beni öttüremezler! Siz konuşun!

-Konuşmak lazımdır birader… Efâar-ı umumiye her şeyi açık bilmelidir… keşke hepsi gelseydi de şüphelerini izale etseydi. İşi kavramaya çalışsaydı! dedi.

Mamafih Rauf Bey, soracağım suallere hiç farkına varmadan cevap verdi. Almanlardan bahis açıldı da Paşaya dedi ki:

-Bilirsiniz! Vaktiyle ittihatçılar benim için de Alman aleyhtarı demişlerdi. İtilafçılar çıktı, evvela İttihatçı dediler, arkasından da İngiliz aleyhtarı diye kâinata ilan ettiler. Halbuki bin ne biriyim, ne ötekiyim!...

-Peki nesiniz? dedim.

-Ben mi? Ben meşrutî Osmanlı saltanatının sadık tebaasıyım. Milletimin de hizmetkârıyım. Anamdan babamdan aldığım terbiye böyledir. Tahsilim de bu gayede oldu. Hayatımın rehberi de bu ana kadar budur. Tabi Almanlar memleketimize muzır bir vaziyet takındıkça, fikirlerinin akamete duçar olmasına bütün mevcudiyetimle çalıştım. Ben İngiltere'deki İngilizlerin medeniyetlerinin de meftunuyum. Orada birçok şahsî dostlarım vardır, ki samimiyetlerinin hatırasını, ömrüm oldukça, hürmetle muhafaza edeceğim. Hiç inkâr etmem. Tahsilimi İngilizce sayesinde ikmal etmişimdir. İngiliz gemiciliği ise, benim için, diyebilirim ki, gaye-i tekâmüldür. Bununla beraber memleketimin istikbalini, hilâfet ve saltanatın masuniyetini kâinatta her muhabbetten üstün tutarım… Memleketimi kurtarmak icap ederse canımı da yoluna vermek dinî ve örfî gayemdir! dedi.

Elleri pantolonunun ceplerinde, bir gemi güvertesinde dolaşır gibi geziyordu. Paşa yine telgrafları okumakla meşguldü. Bekir Sami Bey de İstanbul'dan Salih Paşanın getirdiği son gazetelere göz gezdiriyordu.

Bir aralık Rauf Bey pencerenin önünde durdu, beni de çağırdı:

-Bak Allah'ı seversen, şuradan bakınca kendimi bir geminin kumanda köprüsünde zannediyorum. Farkında mısın? Böyle Haliç'te seyrek birkaç gemi yatar… direklerinde de fenerler yanar… tıpkı benzemiyor mu? dedi.

Tıpkı benziyordu. Hele saat kulesinden çan vurdukça bu tahassüs bütün bütün sahihleşiyor. Anladım ki ikisinin de İstanbul'u ve denizi göreceği gelmiş… Bilhassa Anadolu'da İstanbul'u o kadar çabuk özleyerek… Köprünün Kadıköy iskelesinden sulara dökülerek yayılan

kırmızılı, yeşilli akisler hatırıma geldi de garipsedim… Ah İstanbul sen ne anlaşılmaz ve ne sâri bir şeysin!..

Bir sırası düştü de Rauf Beye dedim ki:

-Sizin için ileride tekrar bir kabineye dahil olur! diyorlar.

-Kim dedi? Katiyen …Benim için böyle bir şey varit değildir… Biliyorsunuz ki askerlikten arzumla çıktım. Ta ki millete daha kolaylıkla ve daha yakından hizmet edebileyim. Yirmi sekiz sene nefer gibi yaşadım. Hem kışla hayatında yaşadım. Son gününe kadar Allah şahit öyle yaşamışımdır. Aile nezdindeki rahat ne demektir, bu kulunuz onu bilmiyor. Tadamamıştır. Bu, hep meslek yüzünden oldu. Ömrümde en müteessir olduğum anda işte o meslekten ayrıldığım andır. Bunu cihan böyle bilsin. Nezaretle, bilmem ne ile işim yok… Şahsî emelimi tatmin edecek şey bir gemidir birader. Bana babamın vasiyeti vardır. Allah rahmet eylesin, derdi ki: "Oğlum biz Kafkasya'dan halifenin memleketine muhacir gibi sığındık. Burası bizi bila-kayd u şart hiç öyle cinsine minsine bakmadan kabul etti. Bu hilafet, bu saltanat sayesinde tahsil gördüm. Milletin en büyük mertebesine eriştim. Ben burada ayandanken Kafkasya'da benim ırkdaşlarım namuslarını muhafaza edebilmek için din değiştirmeye icbar ediliyorlar. Biz bu memleket için çalışmazsak nankörlük etmiş oluruz. Yediğimiz içtiğimiz bize haram olur." Bu baba nasihatını ben sonuna kadar tutacağım. Beni yetiştiren millete, ben de vazifemi yapacağım! dedi.

Rauf Bey'in ağzından bu sözler o kadar samimiyetle döküldü ki sevimli ve zeki yüzünde kalbinin bütün safvetini okumak mümkündü.

Onlar müzareye oturdular. Biz de odamıza çekildik.[2]

MUSTAFA KEMAL PAŞA VE RAUF BEY'LE MÜLÂKAT (II)

Amasya, 24 Ekim 1919

Bir pencere, nadiren Amasya kadar eski ve haşmetli bir manzaraya çerçeve olabilir. Nasıl ki gözlerim pek nadir sabahlarda bu kadar azametli ve mütenevvi bir tabiat sahnesine açılmıştır: üzerinde yalnız kale burçları ve birer müselsel askı gibi sur yıkıntıları sivrilen koyu renk, yekpare ve

[2] **Tasvir-i Efkâr,** 23 Ekim 1919'dan: **Ruşen Eşref Ünaydın Bütün Eserleri,** Cilt 7, Haz. Necat Birinci-Nuri Sağlam, Ankara, TDK Y., 2002, ss. 148-152.

çırçıplak bir kaya tasvir ediniz, ki cismine asırların güneşi, karları ve yağmurları sert buruşukluklar çizmiş.

Kapadokyalılar, Pontuslular, Danişmendîler, Selçukîler ve Osmanlılar gibi birçok millet üstüne tırmanmış, içinde barınmış, ötesini berisini oymuş, yollar açmış, hazineler saklamış, zindanlar yapmış, lâhitler vücuda getirmiş… Tabiatın ve insanların binlerce senelik sergüzeşti karşınızda çıplak, soğuk, sakit ve abus bir ehram hâlinde duruyor… Karşısı yine öyle… Bu karşılıklı çorak kaya dağlarının dönemecinden ovaya doğru gayet taşkın bir ağaç çağlayanı, taşlıktan ve darlıktan bunalmış gibi dökülüyor. Şehrin öte başında bir göl hâlinde yayvanlaşıyor… Yeşilırmak'ın ikiye böldüğü şehir, çoğu beyaz, bol pencereli sıkışık evleriyle su kıyılardan yamaçlara doğru emekliyor…

Robindranaht Tagore suyun üstünde kayıkta saatlerce düşünceye dalar, cereyan ne tarafa sürüklerse oraya, yapraklarla, kuru dallarla akarmış… Amasya'nın karşısında da, yatağımda ben öyle bir dalgınlık geçirdim. Bu Amasya bir azim ve bir mücadele yeri!…

Şark halkının nazarında azmin timsali olan Ferhat, rivayete göre bu kayaları deldi… Şirin'i buralarda aradı. Meşhur coğrafyaşinas Strabon, ilk azmini bu manzaralardan aldı. Sultan Melik Gazi şu kayalara ordularını sürerken kim bilir ne kadar kanlar aktı. Ucu bulutlara sürünen şu tepedeki burca varmak için ne zorluklar çekildi. Semerkant'tan Anadolu'ya kadar bütün Asya'da bir bora gibi esen Timurlenk, bu kayalara çarpınca aciz kaldı. Onun parçaladığı Osmanlı saltanatı ikinci defa olarak Çelebi Sultan Mehmet'le bu kayalar içinden yeni bir memba gibi belirdi. Şehzadeliğini şu sular kapısında geçiren Bayezid-i Velî'nin iki minareli şirin camii, şurada ümit ve zafer günlerimizin bin bir hatıra[sı] gibi duruyor… Evliya Çelebi'nin, *Amasya Tarihi* muharriri Hüsamettin Efendi'nin söyledikleri yerler, kuş bakışı hep gözlerinizin altında serili… Burada her şey tarih… İçinde oturduğum ev bile… Bu millî hareketin tanzimini, Sivas Kongresinin in'ikadı esasını Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey, -şimdi fırka kumandanı Cemil Cahit Beyin oturduğu- bu evde kararlaştırmışlar…

Pencereden bu manzarayı daha saatlerce doymadan, müphem ve tesirli lezzetlerini ruhunuza azar azar sığdırarak seyretmek mümkündü. Eğer Paşanın çağırdığını haber vermeseydiler!… Tarihin bu izlerini yakından görmeye vakit bulabilecek miyim? diye düşünerek ayrıldım.

-Dün akşam siz yorgundunuz, biz de meşguldük. İyi görüşemedik. Bu hareketin başından beri bizimle bulunmuş olsaydınız, çok mühim yerler ve hazineler görecektiniz. Sizin için faydalı bir tebebbu sahası olacaktı.

-Hakkınız var efendim. Bu, yalnız benim için değil, harekâtı milliyenin esasını bilmek ihtiyacında olan bütün millet için, bilhassa İstanbul için çok faydalı olurdu. Hem de böyle bir vakıanın safhalarını tespit edebilecek tarih için de lüzumlu olabilirdi. Fakat o vakit imkân bulunamadı. Bununla beraber yine bazı şeyler öğrenebilir, görülebilir! dedim.

-Doğrudur. Fakat daha evvelden anlaşılsa, anlatılsaydı daha iyi olurdu. Meselâ bu hareketle alâkadar olduğumuz için bundan bir iki ay evvel bizi maceraperestlikle itham eden bir iki İstanbul gazetesi, isterdim, yakından temas etseydi de işin hakikatini keşfedip ona göre tarif etseydi… Milletin hakkını aramasına, bir iki kişi maceraperestlik dediler. O hakkı istirdat için çalışanlar da maceraperest birer muhteris oldu.

Fakat durup dururken macera yaratmaya, maceraperest olmaya, bilmem ki, lüzum ve ihtiyaç var mıydı? Bu maceraperest denenlerin rütbeleri mi eksikti? Şahsî haysiyetleri mi haleldar olmuştu?Aç mı kaldılardı, yoksa şahsî istikballeri küsufa mı uğramıştı? Hayır, değil mi ya? Her şeyleri yerli yerinde idi. O hâlde bilhassa bir harp yorgunluğundan sonra istirahata muhtaç bir kimsenin böyle kalkıp da maceralar, gaileler yaratmaya ihtiyacı yoktu. Hâlbuki milletin ve memleketin sayesinde kazanılan rütbe ve refahın bir ehemmiyeti, bir kutsiyeti vardır. Biz bunlardan ancak yine bu aziz millet ve memlekete borçlu olduğumuz son bir vazîfe-i namusu ifa için ayrıldık. Milletin kendi hayatını kurtarmak, kendi meşru hakkını müdafaa etmek için çıkardığı sese iştirak etmek, her kendini bilen vatandaşın vazifesidir. Eğer bu millet, bu memleket parçalanacak olursa, umumî şerefsizliğin enkazı altında, şunun, bunun şahsî şerefi de parça parça olur. Biz o umumî şerefi de kurtarabilmek için harekete gelen millete ruhumuzla iştirak ettik. İştirakimize mâni olabilecek şahsî rütbeleri, mevkileri de umumî şerefi kurtarmaya matuf bir gaye uğruna feda ettik. Milletin hakk-ı hayat ve istiklâlini talep etmesi, birkaç kişi tarafından, âleme güya hükümete karşı bir isyan mahiyetinde yutturulmağa çalışıldı. Bir iki kişiyi de müşevvik olarak gösterdiler. Hâlbuki geçtiğiniz yerlerde de bizzat görmüşsünüzdür, nüfûz-ı hükümet, kavânîn-i hükümet her yerde muta değil midir?

Eğer konuştunuzsa ahalinin arzusu nedir? Bizzat kendi ağzından duymadınız mı? Şu hâlde bu, şahsî bir isyan, bir siyaset manevrası telâkki edilemez. Değil mi ya? Bu hareket milletin bir arzusudur, hatta bir ihtiyacıdır. Bu arzu ve ihtiyacı tevlit eden şey de eşhas değil, bizzat hadisattır. Devletin vahdet ve istiklâlini tehdit eden nameşru birtakım ihtirasat, topraklarımıza hiçbir hakka müstenit olmaksızın vuku bulan taarruzat, tehlike karşısında millete birleşmek lüzumu duyurmuştur. Böyle bir harekete macera demek, bu hareketi takdir edenleri maceraperestlikle telkib etmek, gafillik, garazkârlık değil midir? Fakat böyle şahsî şeylerle uğraşılacak vakitlerde değiliz. Böyle birtakım adî, bayağı şeylere zamanın nezaketi müsait değildir. Bence muhalefet, şayan-ı hürmettir. Çünkü o da bir tetebbu, bir içtihat muhassalasıdır. Fakat edilecek itirazlar makul ve meşru sebeplere müstenit olmazsa muhalefet müptezel olur, dedi.

Bir sigara yaktı. Bir kahve istedi. Elinden hiç düşürmediği tesbihi hızlı hızlı çekiyordu.

-Fakat Paşa Hazretleri, bu harekete itiraz edenler, bunu bir fırka manevrası şeklinde görüyorlar. Onun için umuma şamil kutsî bir mahiyette telâkki etmek istemiyorlar.

-Böyle bir zamanda fırka manevrası yapmak caiz mi? Memleket olmazsa fırka kaç para eder. Evvelâ memleket selâmete çıkmalı ki fırkalar da ondan sonra bir siyasî, bir içtimaî esasa, içtihada itina ederek teşekkül edebilsin! Fırka manevrası demek ne demek? Bu bir fıkra manevrası olsaydı Sivas Kongresi'ne memleketin her köşesinden, Ferit Paşa Kabinesinin gayet sıkı tedâbîr-i mümânaatkâranesine rağmen müntehap mümessiller iştirak eder miydi? Anadolu'nun arz ve ihtiyacına tevafuk etmeyen bir hareket, Anadolu'nun ta göbeğinde barınmak, müzaheret görmek mümkün müydü? Hiçbir tarafta cebir ve tehdit alâimi görüldü mü? Karşıya geçip de gözlerini yumarak; kim bilir hangi hasis ve merdut menafi uğruna bühtan savuranlardan bir ikisi kongreye iştirak etseydiler, fırkalarına, içtihatlarına bakılmaksızın aynı memleketin lüzumlu ve faydalı evlâdı gibi şükranla kabul edildiklerini göreceklerdi. İtirazları kemâl-i hulûs ile dinlenecekti. Milletin umumen hakkını talep etmesine, fırka manevrası denir mi? Demek doğru mudur?

İhya edilmesinden en ziyade içtinap olunan şey, İttihat ve Terakki Fırkası'dır. Bir kere kongreye iştirak eden azanın her biri katiyen böyle bir teşebbüste bulunmayacağına dair yemin etmiştir. Yemin, mukaddes

bir ahit demektir. Sâhib-i nâmûs olan bir kimse verdiği sözden nükul etmez. Diğer cihetten, İttihat ve Terakki, siyaseti itibariyle de iflâs etmiştir. Öyle değil mi? O fırkaya mensup olan zevat mevki-i iktidârda iken milletimizin ihtiyacına, mizacına taallûk etmeyen istilâ-cûyâne bir politika takip ettiler. Kendi toprağı himmet ve itinaya muhtaç iken, bir milletin gözlerini başka noktalara tevcih etmeye çalışan bir siyaset, tabiî bir siyaset değildi. Binaenaleyh iflâsa mahkûm idi. Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin emeli ise o siyasetten dolayı bu hâle gelen zavallı memleketi ve toprakları, nameşru emperyalizm ve kolonizasyon siyasetleriyle istilâ edip parçalamaya çalışan yabancı ve mütecaviz kuvvetlere çiğnetmemek!…

Bu düşünce ile hareket eden bir cemiyet, ruh ve sebep-i mevcûdiyeti itibariyle İttihat ve Terakki Fırka-i münfesihasını tekrar diriltecek kabiliyette değildir… Herhangi siyasî bir fırka, bu fikrin ve bu programın adem-i lüzûmunu iddia edebilir mi? Herhangi bir fırka, memleketinin vahdet ve istiklâlini düstûr-ı hareketinin birinci maddesi olarak kabul etmez mi?

O hâlde öyle bir fırkanın, kendi emellerini tamamiyle muhafaza ederek bu gruba dahil olması mümkündür… Bu kadar açık bir şeye de İttihatçılık ihyası, mevki-i iktidâra gelmek hırsı gibi bühtanlar savurmak, faziletkârlığa, vatandaşlığa yakışmayacak bir izansızlıktır. Ben, kendi hesabıma takip ettikleri siyasetin vatan ve millete muzır olduğunu yüzlerine karşı söylemeyip alenen muhalefette bulunduğum insanların ve sistemlerinin tekrar mevki-i iktidâr ve meriyete gelmesine ve binnetice avâkıb-ı facîası şu anda hepimizi dil-hun eden dünkü hâllerin tekrar idamesine mi çalışacağım? Bunu hangi aklı başında ve insafı yerinde adam düşünebilir? Böyle bir düşünce, mantıkla kabil-i telif değildir! dedi. Bunları söylerken yüzü coşkunluktan kızarmıştı. Sesi ve kaşları daha sert bir ifade almıştı.

Dedim ki:

-Millete dost görünüp de ilk fırsatta iktidar mevkiine geçtikten sonra, onun hakiki ihtiyaçlarını düşünecek yerde, memleketi kendi istediği yolda götürür, lâf anlamayan, salâhiyettarların irşadına kulak asmayan, millette mevcut kuvvetleri şahsına bağlamaya çalışan kahraman yüzlü insanlardan hayli zarar çekildi. Onun için bazı kimselerin bu tereddütlerde bulunmasını mazur gördü. Kâbusların taaddüt ve temadisi arzu edilir şey değildir. Netice itibariyle hem onlara zarar oluyor hem de

zavallı millete!… Bunu siz de takdir edersiniz. Ancak beyanatınız ve beyanatınızı takip edecek efaliniz, bu tereddütleri izale edebilir. Bugün hiç kimse inkâr edemez ki memlekete ve millete büyük hizmet görmek tehalükü içinde her fedakârlığı göze aldınız. Bu fedakârlığınız hemen hemen umumî bir muhabbet ve şükrana mazhar oldu. Gerek sizi, gerek rüfekanızı bir muhabbet ihata ediyor. Bunun temadisi ancak sizin elinizdedir. Millet, pek çok zamandır kendisine hakikaten dost olacak hâlis insanlardan mahrum kaldığı için şu acıklı günlerde yardımına koşan insanları daima aynı fedakârlık, aynı feragat içinde görmek ister. Onları manevî bir kuvvet hâlinde hıfz ve takdis etmek ihtiyacındadır. Bu kuvvetin muhafaza edilebilmesi de ancak şahsî menafiin istihkarıyla mümkün olabilir itikadındayım. Hırs-ı câh nice samimiyetlerin ölmesine, nice iyi emellerin yarı yolda kırılmasına sebep olmuştur.

-Hırs-ı câhdan anlaşılan mana, hükümette bir nezaret işgal etmekse onun için böyle şeyler yapmaya hacet yoktu. İstanbul'da oturup çalışmak, o maksada vusul için daha kolaydı. Fakat millete hizmet etmek için en salim vasıtanın her türlü zahirî alâyişten vaz geçip ancak sîne-i millette bulunmakla, manevî mükâfatı maddî mükâfata tercih etmekle kabil olacağını takdir edenlerdenim. Binaenaleyh hayatta muvaffak olmak için, millete hizmet için yalnız nezaret mevkii tutmak icap edeceğini düşünmedim. Hırs-ı câh dedikleri bu ise bende ve arkadaşlarımda böyle bir şey yoktur. Bunu herkesin alenen bilmesini isterim. Deruhte ettiğimiz vazife çok mukaddestir. Onun kutsiyetine birtakım ihtirâsât-ı şahsiye ile halel getirildiğini hiçbirimiz arzu etmeyiz. Bizim istediğimiz şey, bugüne kadar hakkından mahrum yaşatılan, mevcudiyeti ehemmiyete alınmayan milletin hayata, refaha müstahak bir kuvvet olduğunu hükümetimize hükümetlere anlatmaktır. Bugün kâinat içtimâi inkılâbat geçirmektedir. Bu sahada ihraz olunan muvaffakiyet, cebbarlara veya lâkaytlara teslim ettirilen haklı muharebe meydanlarındaki muzafferiyat kadar, hatta daha mühimdir. Ancak bu emniyeyi anlayan ve anladığını fiiliyatla da ispat eden hükümetler, herhangi fırkaya mensup olurlarsa olsunlar, milletin tevkir ve şâbâşına liyakat kesp ederler. Bunu anlamayıp da milleti hâlâ kendi kafalarının keyfine göre idare etmeye kalkışan kuvvetler, artık birer belâdır. Belâ çekmeğe de bu milletin artık tahammülü kalmamıştır. Millet, yapılan işlere bizzat murakabesini vazetmelidir. Hayata lâyık olduğunu âleme bu suretle ispat etmeli. Sonra âlemden ve hakkı-ı hayâtını niyaz etmemeli, talep etmelidir.

Dünya, milletimizin hayatına ya hürmet edip onun vahdet ve istiklâlini tasdik edecektir, ya da son topraklarımız son insanlarımızın kanıyla suladıktan sonra bütün bir milletin naaşı üstünde merdut hırs-ı istilâsını tatmin etmek mecburiyetinde kalacaktır. Bu türlü bir vahşete ise bugünkü insanların asabı artık tahammül edemez.

Milletin bu arzusunu anlayan ricâl-i hükümetin vazifesi gayet vazıhtır. Milletin emniyetini celp etmek, samimiyetle bilâtereddüt çalışmak, bizi masa başına hesaplaşmaya çağırarak ecnebi ricaliyle milletin arzusunu açıktan açığa münakaşa etmektir.

Yemek vaktine kadar konuşulan şeylerin hulâsası, işte budur. Bu adamın da siyasî cereyanlar arasında bugünkü istisnaî mevkiini kaybetmemesini çok temenni ettim. Öğleden sonra Amasya panayırında pehlivan güreşi vardı. Oraya davetliydik. Meydanda büyük bir kitle kendisini alkışladı. Bu teveccühten çok müteessirdi:

-Bak birader, böyle milletten nasıl ayrılırsın? Bu palas parelerin içinde perişan gördüğün insanlar yok mu? Onlarda öyle yürek, öyle cevher vardır ki olmaz şey! Çanakkale'yi kurtaran bunlardır.

Kafkas'ta, Galiçya'da şurada burada aslan gibi çarpışan, mahrumiyete aldırmayan bunlardır.

Şimdi bu adamcağızların seviyesini içtimaen yükseltmek, herhangi bir hükümetçilik hırs-ı câhından daha iyi değil midir? Bu insanî mücadelelerin yanında siyasî mücadeleler bayağı kalır, değil mi ya? Siyasî cidallerin çoğu bîsûddur. Fakat içtimaî mesai her vakit için müsmirdir. Bizim münevverler buna çalışmalı. Neden Anadolu'ya gelip uğraşmazlar! Neden milletle doğrudan doğruya temasta bulunmazlar! Memleketi gezmeli, milleti tanımalı. Eksiği nedir görüp göstermeli. Milleti sevmek böyle olur. Yoksa lâfla muhabbet fayda vermez! dedi.

O esnada pehlivanlar meydana çıkmıştı. Davul zurna bir yandan çalıyor, bir yandan da ihtiyar bir pehlivan, meydana çıkan gençlerin çıplak omuzlarına ellerini koymuş, bağıra bağıra dua okuyup onları salıveriyordu. İri vücutlu, yanık yüzlü pehlivanlar, hindiler gibi kabara kabara, ağır ağır dolaşa dolaşa, sağa sola selâmlar vere vere ellerini birbirine ve dizlerine vura vura kendilerini ve seyircileri kızıştırıyordu…[3]

[3] **Tasvir-i Efkar,** 25 Ekim 1919'dan: **Ruşen Eşref Ünaydın Bütün Eserleri,** Cilt 7, ss. 28-45.153-160.

MUSTAFA KEMAL PAŞA VE RAUF BEY'LE MÜLÂKAT (III)

Amasya, 25 Ekim 1919

Dün akşam konuşamadık. Çünkü çok meşguldüler. Onlar için gün, ekseriya üç içtimaı ihtiva edebilir bir zaman mesafesi. İlk içtimaları kahvaltıyla öğle arası, ikincisi öğle ile akşam yemeği arası, üçüncüsü de yemekle yatak arası… Bu içtimalarda yığınlarla telgraf, rapor, mektup okunuyor. Her birine bizzat cevaplar yazılıyor. Müzakeresine lüzum görülen meseleler, Sivas'taki Heyet-i Temsîliye'ye havale ediliyor. Çok yoruluyorlar.

Bu sabah, odamda bulduğum Evliya Çelebi'yi biraz okudum. Zaten bu adam, bu seyahatte bana vefakâr bir yoldaş oldu. Sözlerine pek güvenilmese bile o kadar tatlı şeyler söylüyor ve o kadar tatlı anlatıyor ki onları doğrudan daha büyük bir alâka ile dinlememek mümkün değil. Türkler bir gün kendilerini unutsalar bile Evliya Çelebi'nin içinde yeni bir Türkiye türeyeceğine inanıyorum. İçime, milletimizin kökü, bu seyyahın dağarcığında gibi geliyor. Bakınız Amasya'nın ziyaretgâhlarını anlatırken nelerden bahsetmiş: Meselâ Yıldırım Bâyezid Han meşayihinden Amasyalı Şeyh Hazret-i Pir İlyas ki Timur ile görüşerek Şirvan'a bile gitmiş, sonra yine vatanına dönüp orada ölmüş ve Amasya kurbunda "Suadiye" nam "mürtefi" bir âsitâne-i âlîde defnolunmuştur. Keramet sahibiymiş. "Ez-cümle hîn-i irtihâlinde, gassal, vücudunu gaslederken teneşiri eğri kor. Hemen aziz dest-i şerîfleriyle teneşiri doğrulturlar. Sonra "Sultân-ı dîn sîmurg-ı Kaf yakınü'ş-şeyh Hazret-i Abdurrahman Hüsameddin"e dair kaydını okuyun: "'Gümüşlüzade" namıyla şöhre-i şehr olmuştur. Pir İlyas Hazretlerinin duhterzadesidir. Cihaz-ı fakrı, Şeyh Zekariya-yı Halveti'den giymişlerdir. Şeyh-i merhimdan sonra seccade-nişin bu zat olmuştur. Birçok keşif ve kerameti rivayet olunur. Hatta Murâd-ı Sânî'nin üç şehzadesi bu azizin dest-i şeriflerini öpmeye varmışlar. İlk iki şehzade mübarek ellerini bûs ettikleri halde Şehzade Mehmet ayağına düşüp bûs-ı pâ ile himmet rica etmiş. Şeyh de boğazından rızasını çıkarıp gerden-i Mehmet'e sorarak "Kostantiniyye'de umur-ı Müslimine hoşça hizmet eyle" buyurmuşlardır. Hikmet-i Huda yirmi yıl sonra Mehmet Han, Fatih-i Kostantiniyye olmuştur, diyor. Şüphe yok ki Evliya Çelebi bunları vaktin rivayetlerinden toplayıp yazdı. Şu itibarla halkın tarih itikadı bu sayfalarda tespit edildi. Bu ise her vakanüvisin bulunamayacağı zihniyet hakikatidir. Çelebi'nin feth-i Kostantiniyye'ye dair yazdığı sayfaları

okuyanlar sanırlar ki İstanbul topla, tüfekle, mızrak ve pazı ile değil, ancak yetmiş seksen kadar sahib-i keramet evliya sultanlar eliyle alınmıştır. Kimi horoz gibi ötmüş, kimi deryaya post salıp geçmiş, kimi tabutunu kendi taşıyıp, küreğini kendi çekerek kendi kendini mezara gömmüş. Mitoloji aramak için ilk devirlere karda çıkan meraklılar, Evliya Çelebi'nin sayfalarını karıştırırlarsa Osmanlı, Türk Müslüman maneviyetinin pek güzel ve pek faydalı efsanelerini bulacaklardır.

Hele Ferhat için yazdığı parçaya, mitolojinin nefis bir parçası gibi hayran oldum. "Buna Amelikadan derler." Diyor. "Lakin Amasyalılar İslâm ile intikalini iddia ederler. Amasya'nın kıblesine havale kuh-ı bülendin zirvesinde medfundur. "Şirin öldü." diye Ferhat'a kendini öldürten cadı da Ferhat ile Şirin üzerinde ayrı ayrı iki gül bitip birbirine sarılırken, bu cadı karının üstünde biten kara çalı dikenleri, aralarına girip bunları birbirinden ayırır. Acip sırdır. Dünyevî, uhrevî, mâni-i mülâkat olmuş mel'unedir."

Bütün bunları okuyor ve isimleri kitapta geçen ziyaretgâhları, mescitleri, hankâhları, kervansarayları düşünerek pencereden bakıyordum. Bu sabah Amasya'nın üstünde şehre tuhaf bir yarı bulanıklık veren sis vardı da bunca sergüzeşt görüp geçirmiş belde, kıraat kuvvetiyle zihinde canlanan bir hayal gibi görünüyordu. "Ters akar" çayını güneş bir yalın kılıç gibi parlatmış, Yeşilırmak'ı da beyaz evleri aksettiremeyecek kadar bir donukluk kaplamıştır. İri çarkların uzak çağıltısı denizi özletiyordu.

Bugün ne olursa olsun şehirde bir cevelan yapmak istedim. Çıktım. Baktım; bahçede Paşa, Rauf Bey'le Bekir Sami Bey'in arasında, üçü de ağır ağır dolaşıyorlar ve konuşuyorlar. Bu iri cüsseli iki adamın yanında Paşa, küçük ve zayıf gözüküyordu. Beni görünce yanlarına davet ettiler.

Bu sabah müsait vakitleri olduğunu söylediler. Bundan mülâkat için istifade edip edemeyeceğimi sordum. Paşa, refiklerinden izin aldı. İçeriye girdik.

-İhtimal zatı alinizi fazla meşgul ediyorum. Fakat deruhte ettiğim vazife, meslek ve tarih itibariyle beni daha bazı şeyler öğrenmeye sevk ediyor, onun için…

-Sorunuz… Anlatmak ve anlaşmak daima lazımdır. Değil mi ya? dedi.

Dedim ki:

Anadolu'nun hayli yerlerinden geçtik… İşlenmemişti. Yolları, köyleri haraptı?... Çuval giyen kadınlar gördük ki kıyafetlerinde cinslerinin zarafetinden eser yoktu. Belinden aşağısı çıplak, şiş karınlı, sıska çocuklar gördük. Havuç sapları kemiriyorlardı. Peştamal eskilerini sarınmış kız çocukları, sabah ayazlarında titreşiyordu. Bu maddî ve manevî sefalet idaresizlikten, usul bilmemekten, bakımsızlıktan ileri geldi. Hiç şüphe yok… Bunları azaltmak, toprağımızın membalarından istifade etmek için büyük gayet büyük bir servete, usule müstenit sebatkar bir sa'ya muhtacız… Pekiyi harici bir kuvvet bize yardım etmezse kendimizi bu girdaptan nasıl çıkarabileceğiz? Zaten kendi kendimize bu hali bulduk. Bundan sonra da kendi kendimize kalırsak ne olacağız? Bilhassa maddî ve manevî sefaletleri büsbütün arttırmış uzun bir harp yorgunluğundan bozgunluğundan sonra…

-Hakkınız var… Kongrenin beyannamesini okudunuz mu?

-Evet…

-Bir defa daha tekrar edelim ki size iyice izah edebileyim.

İstikbalden ne murat ettiğimizi anlatayım. Yedinci maddeyi okuduk:

"Milletimiz, insanî, asrî gayeleri tebcil ve fennî, sınaî ve iktisadî hâl ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh devlet ve milletimizin dahilî ve haricî istiklâli ve vatanımızın tamamiyeti mahfuz kalmak şartıyla, altıncı maddede musarrah hudut dahilinde milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi devletin fennî, sınaî, iktisadî muavenetini memnuniyetle karşılaşırız. Ve bu şerâit-i âdile ve insaniyeyi muhtevi bir sulhun da acilen takarrürü selâmet-i beşer ve sükûn-ı âlem namına ahz-ı âmâl-i milliyemizdir."

Görüyorsunuz ki bu cihet de Kongre'ce nazarı dikkate alınmıştır. Yalnız milletin tasavvur ettiği muavenet, şûra-yı saltanatta birkaç kişinin "Şimdilik idaremizi herhangi bir ecnebiye teslim edip onun himayesine girmemiz lâzımdır!" demesi kabilinden değildir.

Yoksa malî ve sınaî, içtimaî birçok eksiğimiz olduğun kim inkâr eder. Fakat bu eksikliği izale için de dipdiri bir milleti ortadan kaldırmak mı icap eder? Biz mağlûbiyetimizin pahasını çok ağır ödedik. Elimizden karyeler, vilâyetler değil, ülkeler alındı. Fakat son lokmasını da ağzından kapmak için bir milletin hayatına kıymak canice bir harekettir. Öldürülen

bir adamınsa, kendini son nefesine kadar cesaretle, mertlikle müdafaa etmesi tabiî ve zarurîdir. Bu sözlerim, yeniden mücadeleye gireceğiz ve girmek istiyoruz manasını tazammum etmez. Değil mi?

Böyle bir emel besleyen yok ve buna şimdilik lüzum da yok, ihtiyaç da… Aculâne hareketlerin netâic-i muzırrası meydanda dururken böyle ağır kararlara teşebbüs edilemez. Bilâkis seri ve adilâne sulha müştakız. Milletimiz bugüne kadar çok metaibe, çok haksızlığa maruz kalmıştır. Binaenaleyh devamlı bir sulhu ez-can ü dil temenni eder.

Ancak tehlikenin boğaza sarıldığı yerde, mücadele kendiliğinden doğuyor: İzmit'te mücadeleyi kim açtı? Oraya haksızca hücum eden Yunanîlerin zulmü değil mi? Yoksa durup dururken zavallı halkın, bilhassa medit bir musaraa devrinden sonra silâh patlatmaya istekleri mevcut değildi. Canına kıyılan bir millet, her şeyi gözüne alır… Kongrenin maksadı millî teşkilâtı yapıp makul ve meşru haklarını âleme dinletmek, hududunu ve hayatını kurtarabilmektir. Toplu bir milleti istilâ etmek, darmadağınık bir milleti istilâ etmek gibi kolay değildir…

Bu, vahdetimize, istiklâlimize nihayet verecek bir vesait tarzı demek olamaz. Bize muavenet edecek insaniyetkâr membalara, biz de taahhüdât-ı mukabele ile vahdetimiz ve istiklâlimiz dahilinde samimiyetle merbut oluruz. Arzuya ve meşruiyete müstenit bir mukarenet de hem daha müsmir olur ve hem de daha payidar!... Zira bu türlü tarz-ı tesviye milletimizin haysiyeti ve istiklâlini rahnedar etmez…

Teşkilât-ı milliye hakkında da malûmat almak istiyordum. Fakat yerlilerden birkaç eşraf kendisini ziyarete geldi. Ben de sualimi başka bir zamana bırakmaya mecbur oldum…[4]

[4] **Tasvir-i Efkar,** 29 Ekim 1919'dan: **Ruşen Eşref Ünaydın Bütün Eserleri,** Cilt 7, ss. 161-165.

BİTİRİRKEN / TARİHTE DOSTLUKLAR VE KIRGINLIKLAR ÜZERİNE

1953 yılında Ali Fuat Cebesoy, Mustafa Kemal Paşa tarafından 1918 yılında Adana'da ve ardından 1919'un hemen başında daha İstanbul'da iken bazı milli direniş faaliyetlerinin planlandığını yazmıştır:

"Ertesi günü Adana'ya giderek Mustafa Kemal Paşa'ya mülâki oldum. Son hâdiseleri beraberce gözden geçirdik. (...) Vardığımız müşterek kanaat şu idi: İngilizler ve onu takip eden İtilaf devletleri mütareke filân dinlemeyecekler, emri vakilerle memleketimizi işgal edecekler, Türk ordusunun hudut boylarındaki kısımlarını esir almaya kalkışacaklar veyahut bunları memleket içine sokulmak zorunda bırakılarak terhisini sağlayacaklardı. Vatanımızı her türlü müdafaa ve mukavemet vasıta ve imkânlarından mahrum bıraktıktan sonra da arzularını cebren ve tazyik ile kabul ettireceklerdi. Musul'un işgali ve İskenderun hadisesi ve nihayet İngiliz mütareke heyetinin yersiz talepleri bunun sarih birer delili idi. Zatı şahane kendi tahtını düşünecekti.

Mustafa Kemal Paşa:

– Artık milletin bundan sonra kendi haklarını kendisinin araması ve müdafaa etmesi, bizlerin de mümkün olduğu kadar bu yolu göstermemiz ve bütün ordu ile beraber yardım etmemiz lazımdır, dedi ve sonra aynı fikirde olup olmadığımı sordu:

– Aramızda tam bir mutabakat var, Paşam, cevabını verdim. (...) İlk mukavemet teşkilâtını Kilikya'da kuracaktık. (...) Kilikya'da ilk iş olarak jandarma kadrosunu ordunun zabit, efrat, silah ve teçhizatı ile ikmal etmiştim. Çünkü jandarma teşkilâtı daimi surette bulunduğu mıntıkada kalabilirdi. Fakat ordu kısımları terhis olunabilir, garnizonları değiştirilebilirdi. Bir işgal emri vakii karşısında Kilikya'nın mühim yerlerinde mukavemet yuvaları hazırlatmıştım.

Adana'da üzerime aldığım bu işlerle birkaç ay kadar meşgul olduktan sonra Tropika hastalığım tekrarlamıştı. (...) Hem tedavi, hem de

Anadolu içerisindeki vaziyeti görüp icap eden tedbirleri aldırabilmek için yanımda bir askerî müfreze ve bu gibi işlere kabiliyetli olan zabit arkadaşlarım bulunduğu halde Halep'in şimalindeki Katma istasyonundan trene bindim. Yirmi günlük bir seyahatten sonra 20 Aralık 1918'de İstanbul'a varabildim.

Mustafa Kemal Paşa'nın Şişli'deki evinde yaptığımız sohbet ve müzakerelerde (...) birçok yüksek mevki sahibi zevatla görülüşmüş ve konuşulmuştu. İçlerinde yalnız eski Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf (Sayın Rauf Orbay), Jandarma Umum Kumandanı Miralay Refet (emekli General Sayın Refet Bele) Beylerle ve bazı fırka kumandanları ve erkân-ı harp reisleri Anadolu'da bilfiil vazife almayı kabul etmişlerdi. Diğerleri aynı cesareti gösteremiyorlar, türlü türlü mütalâalar ileri sürüyorlardı. Millî hudutlarımız içerisinde Türk istiklâlinin tam manasıyla kurtarılması hakkında kati ve isabetli fikir beyan edemiyorlardı.(...)"[1]

Rauf Orbay'ın anılarında -araya sıkışmış- birkaç satırda, Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa ve kendisinin (Kazım Karabekir Paşa da gruba dâhildir) birlikteliklerinin 1919 başında İstanbul'da başladığı anlatılmıştır:

"(...) 1919 Mart başında İstanbul'dan ayrılacağı sırada Ali Fuat Paşa ile son defa olarak yine Mustafa Kemal Paşa'nın Şişli'deki evinde buluşmuştuk. Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'ya verdiği bu veda yemeğinde, benim de bulunmamı isteyerek davet etmişti. Sofra başında üçümüz yalnızdık. Fakat o sırada Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçme kararı henüz kati olarak verilmiş değildi."[2]

1960 yılında yine Ali Fuat Cebesoy, Şevket Süreyya Aydemir tarafından kendisine yöneltilen "Anadolu'da yeni bir devlet kurulması fikrinin ilk defa nerede ve nasıl düşünülmüş olabileceği" şeklindeki soruya 27 Nisan 1960 tarihli mektubunda şu yanıtı vermiştir:

"Anadolu millî hareketinin esaslarını, Mustafa Kemal Paşa'nın Şişli'deki evinde, yalnız ikimiz hazırlamıştık. Bazen müzakerelerimize Rauf Orbay'ı da çağırmış ve onunla da konuşmuştuk. Bundan başka birçok zevatla orada buluşmuş ve fakat onlarla yapacağımız işler hakkında görüşmemiştik. Gelenlerden, bazı durumların açıklanmasına

---

[1] Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları,** İstanbul, Vatan N., 1953, s. 30-31 ve 39.

[2] Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım,** İstanbul, Emre Y., 2. Basım 2000, Cilt 1, s. 231.

yarayacak malumat almıştık. Başkalarıyla temaslarımız bundan ibarettir."

Şevket Süreyya Aydemir'in *Tek Adam* adlı anıt yapıtındaki bu saptama da Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'daki görevlerine başlayana kadar Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in (Orbay) İstanbul'da iken, "hemen her gün beraber" oldukları şeklindedir.[3]

Oysa 1926 yılında, Falih Rıfkı (Atay) Bey'e, Sultan Vahdettin ile görüşmesini ve İstanbul'dan ayrılışını anlatan Mustafa Kemal Paşa, daha düne kadar "yol arkadaşı" Rauf Orbay'ın adından, onun kendisini uğurlamaya gelişinden bile söz etmemektedir.[4]

Bu, gerçekten ilginç bir durumdur ve açıklanması gerekir.

1919 yılında farklı tarihlerde İstanbul'dan ayrılana kadar birbirleriyle çok sık görüşen ve Türk milletinin ve vatanının içinde bulunduğu talihsiz koşullardan bir çıkış yolu arayan bu kahramanlar; 21/22 Mayıs 1919'da yeniden Amasya'da buluşan ve uzun saatler boyu değerlendirmelerde bulunan yol arkadaşları; Amasya'dan Lozan'a doğru yaklaşık üç yıllık sürede iç ve dış politikadaki görüş farklılıkları yüzünden anlaşmazlığa düşmüşler ve ardından birbirleriyle şiddetli bir mücadeleye başlamışlardır.

Bilinmektedir ki, Rauf Orbay, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar, Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın partisinde yer almayı reddetmişler ve 1924'te, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla kendi partilerini kurmuşlardır.[5]

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal'in iktidar partisine ve bir bakıma O'nun liderliğine karşı kurulmuş bu muhalefet partisi kısa süre içinde Şeyh Sait ayaklanması gerekçe gösterilerek İstiklal Mahkemesi tarafından kapatılmış ve ardından "İzmir Suikastı Davası" diye bilinen siyasî ve adlî gelişmeler, yargılamalar cereyan etmiştir.[6]

1926'da, bu dramatik gelişmeler yaşandıktan hemen sonra Falih Rıfkı (Atay) ile Reisicumhur arasındaki mülâkat, külleri henüz

---

[3] Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam,** I. Cilt, İstanbul, Remzi K., 2. Baskı, 1965, s. 371.

[4] Bkz: Falih Rıfkı Atay, **K. Atatürk Anlatıyor,** İstanbul, Binbirdirek M., 1985.

[5] Bkz: Nevin Yurdsever Ateş, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası,** İstanbul, Sarmal Y., 1994.

[6] Bkz: Osman Selim Kocahanoğlu, **Atatürk'e Kurulan Pusu: İzmir Suikastının İçyüzü,** İstanbul, Temel Y., 2. Baskı 2005.

soğumamış sıcak olayların etkisinde kalmıştır. Nihayet Gazi Mustafa Kemal Paşa da bir insandır; eski silah arkadaşlarının isimlerini bile anmak istemediğine göre onlara karşı o sırada hissettiği kızgınlık ve kırgınlar sürmektedir.

1927'de *Nutuk* okunurken de bu kızgınlık ve kırgınlıkların etkisi, yer yer kimi ifadelere, kişilerle ilgili anlatımlara yansımıştır.

1968 yılında İsmet İnönü, Abdi İpekçi tarafından kendisine yöneltilen "Atatürk *Büyük Nutuk*'ta Rauf Bey'i çok itham eder. Acaba sonraları bu ithamlarından dolayı üzülmüş müdür?" sorusuna açık yüreklilikle şu karşılığı vermiştir:

"Nutuk'u yazarken Rauf Bey'e karşı sert davrandığı söylenebilir. Ama o günkü şartlar içinde başka türlü yapamazdı. Kendi vaziyetini izah ederken kanaatlerini sert bir şekilde söylemiştir. Yaşasaydı, belki şartlar değiştiğine göre Rauf Bey hakkında başka türlü konuşurdu."[7]

Sonradan, 1930'lu yıllarda, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın olayların üzerinden biraz zaman geçince Ali Fuat Cebesoy ile görüştüğü bilinmektedir.[8]

Kazım Karabekir Paşa İzmir Suikastı Davası'nda yargılanmış ve beraat etmiştir. 1939'da Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanı ve Cumhuriyet Halk Partisi Başkanı İsmet İnönü tarafından milletvekili adayı gösterilmiş ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı olarak onurlandırılmıştır.[9]

1938'de Atatürk'ün silah arkadaşı ve söz konusu anlaşmazlıklarda Atatürk'ün safında yer alan ve ölümünden sonra onun yerine geçen yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün bir diğer kararı da Rauf Orbay ile ilgilidir. Yeni Cumhurbaşkanı İnönü, Malta'da İngilizler tarafından rehine olarak tutulduktan sonra Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Başvekili olan Hamidiye Kahramanı Rauf Bey'i, 1939 yılında, Türkiye'nin Londra Büyükelçisi olarak görevlendirilmiştir.[10]

---

[7] Abdi İpekçi, **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor,** İstanbul, Dünya K., 2004, s. 17.

[8] Ayfer Özçelik, "Ali Fuat Cebesoy", **Kurtuluş Savaşına Yön Verenler, Cumhuriyet'in Kuruluşunun 70. Yıl Armağanı,** Ankara, Gazi Üniversitesi ATAM Y., 1994, s. 71-85.

[9] Leyla Kaplan, "Kazım Karabekir Paşa (1882-1948)", **Kurtuluş Savaşına Yön Verenler, Cumhuriyet'in Kuruluşunun 70. Yıl Armağanı,** Ankara, Gazi Üniversitesi ATAM Y., 1994, s. 87-101.

[10] Mustafa Alkan, "Milli Mücadelenin Büyük Şahsiyeti: Hüseyin Rauf Orbay", **Kurtuluş Savaşına Yön Verenler, Cumhuriyet'in Kuruluşunun 70. Yıl Armağanı,** Ankara, Gazi Üniversitesi ATAM Y., 1994, s. 49-70.

Atatürk, 1938'e kadar, Rauf Bey (Orbay) bu gelişmelerin ardından yurt dışında (Londra'da) yaşamayı tercih ettiği için eski "başvekili" ile sağlığında bir daha karşılaşmamıştır.

Rauf Orbay ile Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ilişkisi, İstanbul'da ve Anadolu'ya geçtikten sonra da son derece yakındır. Amasya'da, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde aralarındaki dostluk, Rauf Bey'in İngilizler tarafından öteki arkadaşlarıyla birlikte İstanbul'dan Malta'ya götürülmesi ve serbest bırakılması sonrasında da sürmüştür. Rauf Bey, Malta sürgünü dönüşünde Ankara'daki hükümette önce vekillik sonra başvekillik yapmıştır. 1922 Ağustosunda Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu'nun Dumlupınar Zaferi ardından Başvekil Rauf Bey'e imzaladığı fotoğrafının üstündeki ifade bir tür "yardımcılık" şeklinde tanımlanabilir.[11]

1960'lı yıllarda bir gün, Rauf Orbay, kendisine 1919-1920'li yıllardaki bu "yardımcılık" görevi konusunda yöneltilen soruyu şöyle yanıtlamıştır:

"Vatanın kurtulamayacak bir inkırâz (yok olma) felaketine uğradığı günlerde, o ümitsiz, kasvetli hava içinde, mümkün olabilenin yapılması çarelerini ararken; ancak eskiden beri her türlü vasıflarını, meziyetlerini yakından bildiğim Mustafa Kemal'in etrafında toplanmak suretiyle bir şeyler yapılabileceğine inanarak, ona bağlandım. Bu bağlılığı her şeye rağmen, millî bir vazife sayıp, tam bir işbirliği ile muhafaza ettim.

Mustafa Kemal'in iki değerli silah arkadaşından başka, kimsenin böyle düşünüp, böyle davranmadığı bir zamanda, benim yaptığım işte bundan ibarettir. Yaptığımı inanarak yaptım. İnancımda aldanmadığımı da hamdolsun gördüm. Mustafa Kemal olmasaydı, bu memleket böylesine bir kurtuluşa zor mazhar olurdu. Milletlerin müşkül zamanlarında dört gözle aradıkları ve birçok defalar da bulamamak talihsizliğine uğradıkları (Hâlaskâr-kurtarıcı) dediğimiz müstesna şahsiyetin bütün vasıflarına malik bir baş olarak, her şeyi yapan O'dur. Fakat bu arada, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar'ın da candan yardımını asla unutmamak lazımdır."[12]

---

[11] Başkumandan Başvekil Rauf Orbay'a imzaladığı fotoğrafın üzerine şunları yazmıştır: "Benim çok muhterem kardeşim, Türkiye'yi kurtarmakta hakikî muin ve müzahirim kardeşim Rauf'a". Fotoğraf için bkz: Feridun Kandemir, **Hatıralar ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay,** İstanbul, Yakın Tarihimiz Y., 1965, s. 26.

[12] Feridun Kandemir, **Hatıralar ve Söyleyemedikleri İle Rauf Orbay,** İstanbul, Yakın Tarihimiz Y., 1965, s. 27.

1919 yılı sonbaharında Paris Konferansı ve ABD Başkanı adına Anadolu'da ve Kafkasya'da incelemeler yapmak için gelen ve 20 Eylül 1919 günü Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşen ABD'li General James Harbord'un aktardığı bir gözlemi son derece ilginçtir:

"(...) Kemal sıtmadan rahatsız bulunuyor ve yorgun görünüyordu. Fakat; iki buçuk saatlik bir görüşme süresince kolaylık ve rahatlıkla konuşarak, düşüncelerini bir mantık düzeni içinde öne sürdü. (...) Tercümana hitabının gayet hâkim şekilde olduğunu belirten Harbord, 'Şimdi ne yapmak niyetindesiniz,' diye sordu. Konuşma sırasında, Mustafa Kemal ince parmakları arasında çevirdiği bir tespih ile oynamakta idi. Bu anda, sinirli bir hareketle, tespihin sicimini koparmıştı. Taneler yere düşüp dağıldı. Kemal taneleri, teker teker topladı ve bunun General'in sorusuna cevap olduğunu söyledi. Böylece memleketin dağılmış parçalarını bir araya getirmek, çeşitli düşmanlardan temizlemek, bağımsız ve uygar bir devlet yaratmak istediğini belirtmiş oluyordu. Harbord, 'bu türlü bir ümidin, ne mantığa, ne de askerî gerçeklere uymadığını' söyledi; 'bir takım insanların kendi canlarına kıydıklarını biliyoruz. Şimdi de, bir milletin intiharına mı şahit olacağız,' dedi. Mustafa Kemal, 'söylediğiniz doğrudur, General, içinde bulunduğumuz durumda yapmak istediğimiz şey, ne askerlik açısından, ne de başka bir açıdan izah edilemez. Fakat; her şeye rağmen, yurdumuzu kurtarmak, özgür ve uygar bir Türk devleti kurmak, insan gibi yaşayabilmek için, yapacağız bunu'. Avucu yukarıya doğru dönük olarak, elini masanın üzerine koydu. 'Başaramazsak" diye devam etti. 'Bir kuş gibi, düşmanın avucunun içine düşecek ve ağır ve şerefsiz bir ölüme katlanacak yerde' - konuştuğu sırada parmaklarını yavaş yavaş kapatıyordu- 'atalarımızın çocukları olarak, dövüşerek ölmeyi tercih ederiz.' Önünde yumruğu hemen kapanmıştı. Mustafa Kemal'in bu kararlılığı, yılmazlığı Harbord'u etkilemişti. 'Her şeyi hesaba katmıştım, ama bunu değil,' dedi. 'Sizin yerinizde biz olsaydık, biz de aynı şeyi yapardık(...)"[13]

Türk İstiklal Savaşı'nın Başkomutanı ve yeni Türkiye devletinin kurucusu Mustafa Kemal Paşa'nın, "uygun zaman" ve "iyi pozisyon" ile

[13] James H. Harbord, "Mustapha Kemal Pasha and His Party", **World's Work,** 1920'den: Cemal Enginsoy, " 'Amasya Protokolü' Üzerine" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** IX, 25 (1992), s. 33.

Anadolu'da bir göreve tayin edilmesi ve hiç vakit geçirmeksizin, ulusuna "sonsuz bir güven" içinde "milli mücadele" hazırlıklarına başlaması ve nihayet zaferden sonra da sürdürdüğü devrimci "kararlılık" asıl belirleyici yanıdır.

O'nun liderliğinde en önemli vasıf olarak öne çıkan "kararlılık" faktörü ölümünden sonra ve bugün de modern zamanların bir "yeryüzü efsanesi" olarak düşüncelerinin ve en büyük eseri Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşatılmasına katkıda bulunmaktadır.

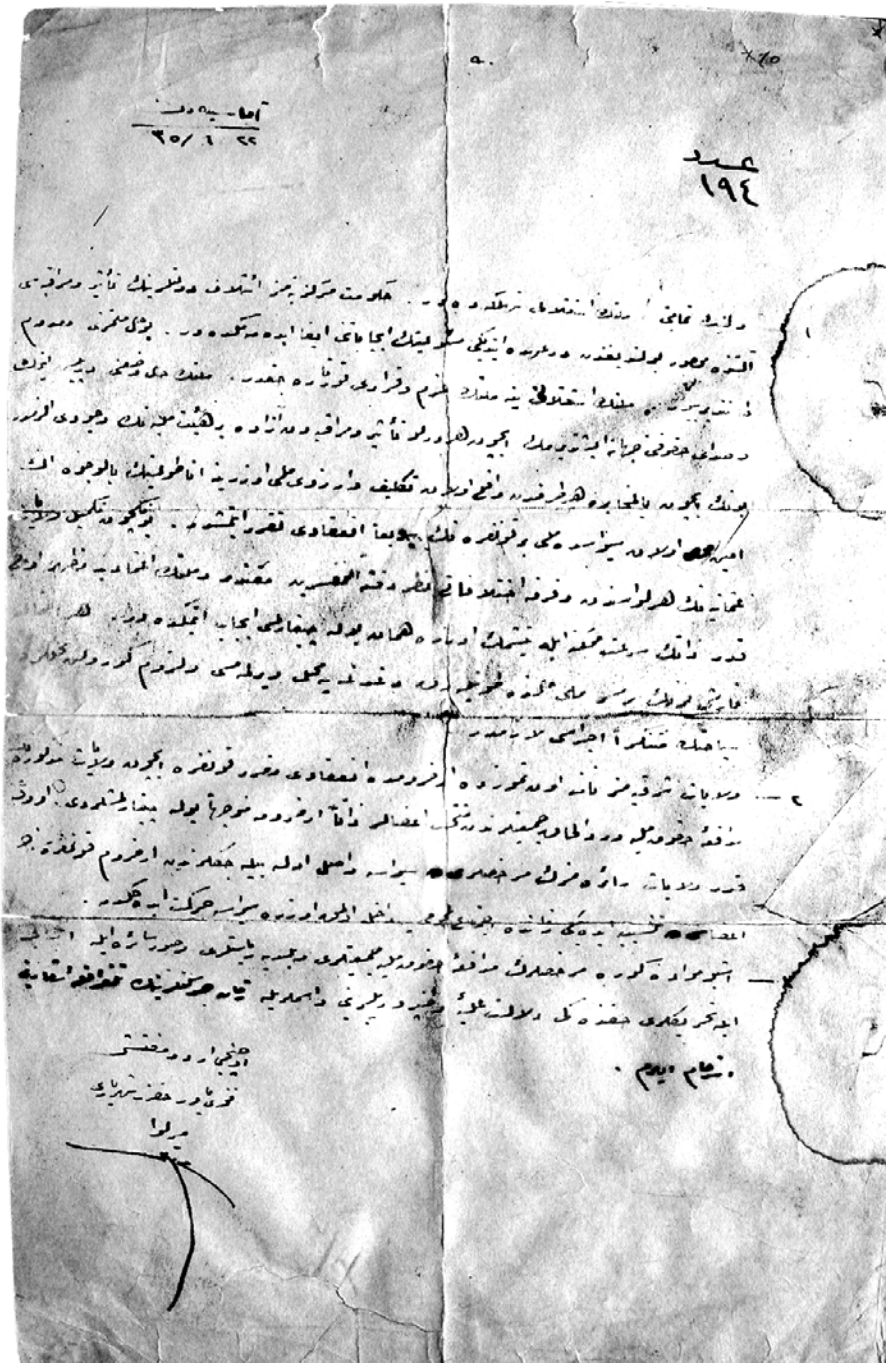

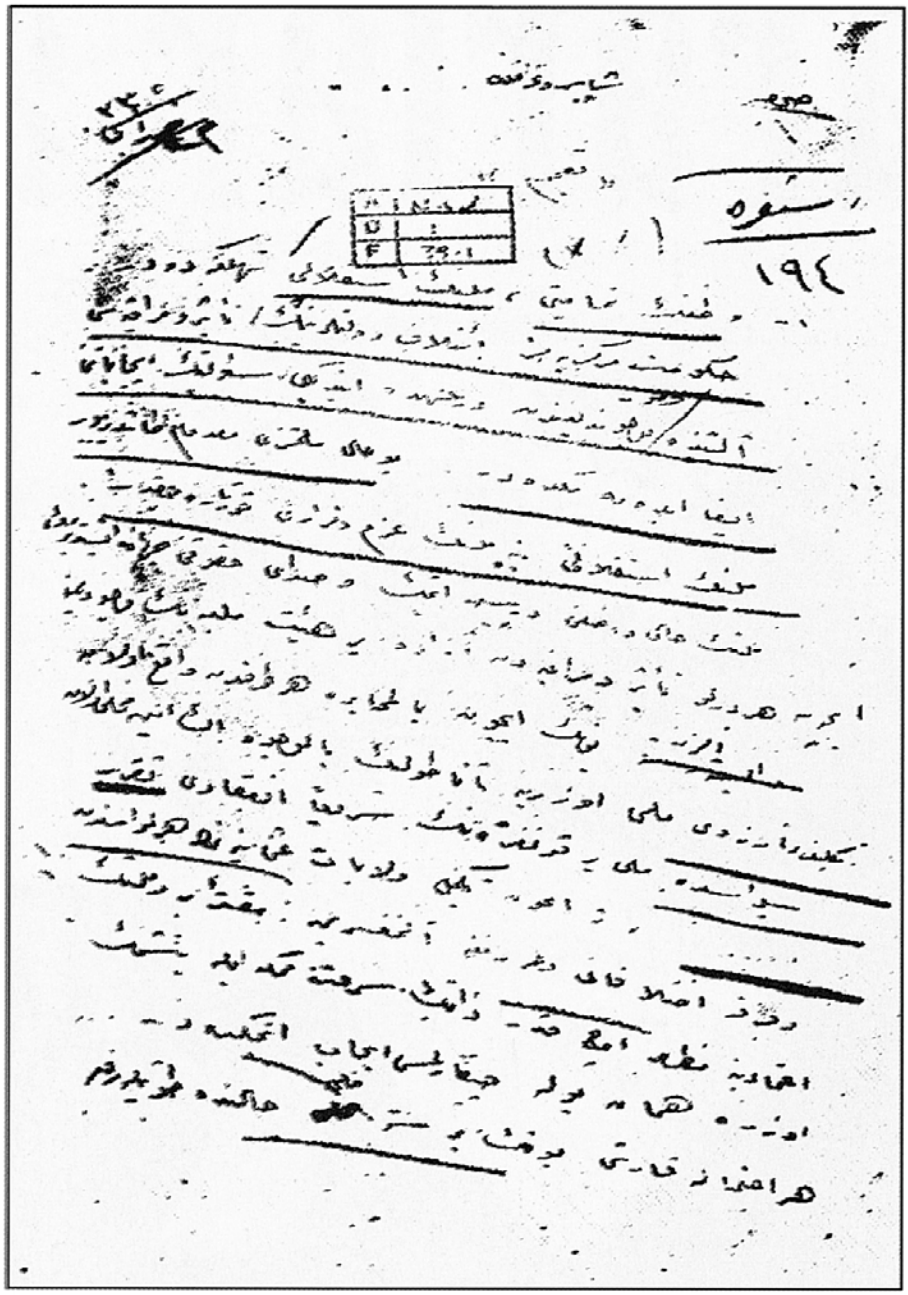

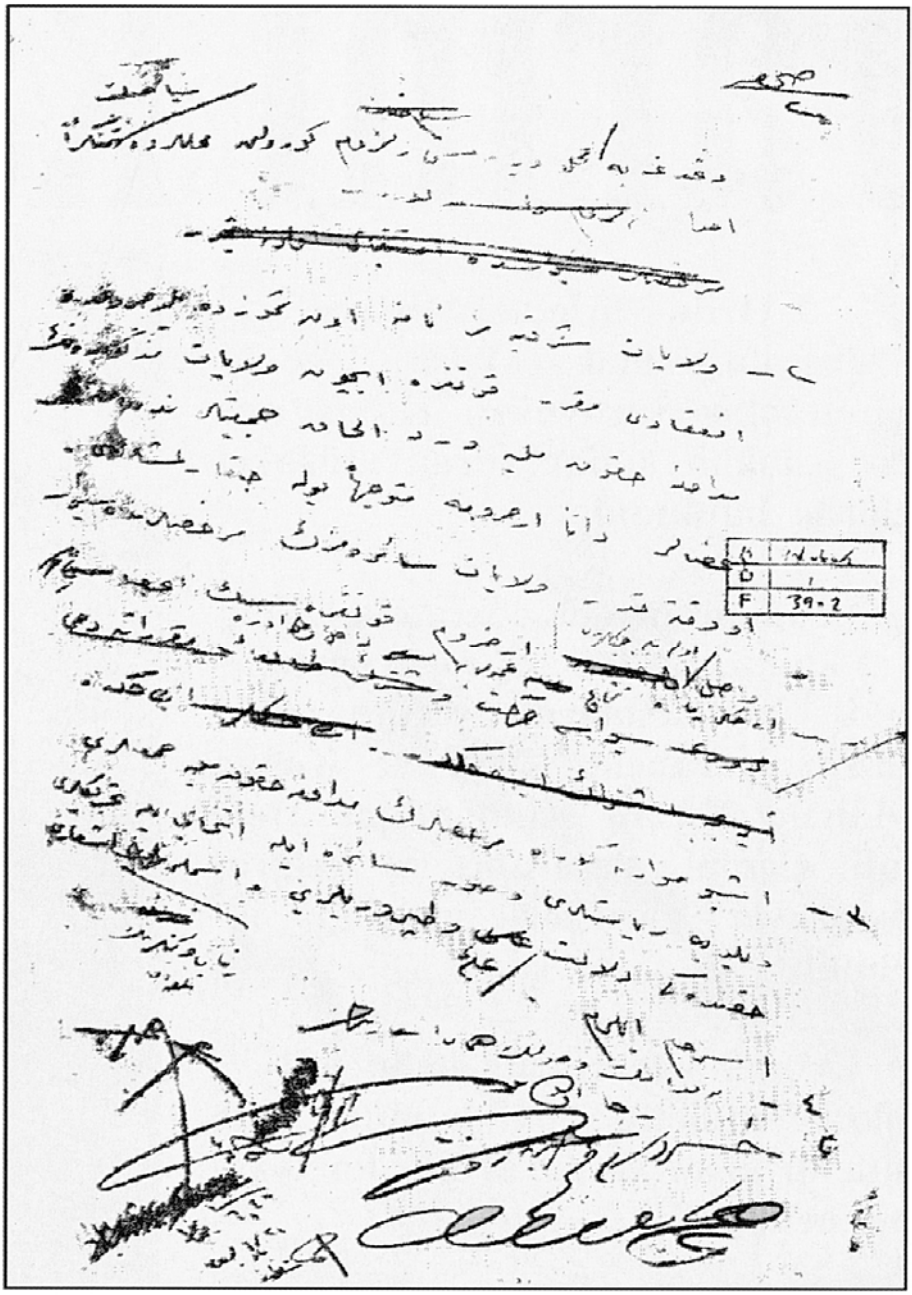

YARARLANILAN KAYNAKLAR

(Soyadına ve kitap adlarının ilk harflerine göre alfabetiktir.)

[Abalıoğlu], Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları,* (İstanbul, Çağdaş Y., 1978).

"Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz,* (İstanbul, Türkpetrol Y.,?) , Cilt 3.

67. Yılında Amasya Tamimi, (Haz. Hüseyin Menç), (Samsun, Amasya Belediyesi Y., 1986).

Akçam, Taner, *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu,* (Ankara, İmge Y., 2. Baskı, 2002).

Akgün, Seçil, "Ulusal Egemenlik ve Laiklikte İlk Adım: Amasya Genelgesi", *Millî Mücadelede I. Amasya Sempozyumu 20–22 Haziran 1986,* (Amasya Valiliği Y., 1986), s. 51-58.

Akşin, Sina, "Amasya Toplantısı ve Amasya Kararlarının Mahiyeti", *Millî Mücadelede I. Amasya Sempozyumu 20–22 Haziran 1986,* (Amasya Valiliği Y., 1986), s. 30-35.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele,* (İstanbul, T. İş Bankası Y., 2. Basım 2004), 2 cilt.

Aktaş, Mehmet, "Amasya'nın Millî Müdadele'deki Yeri ve Amasya Atatürk Anıtı", *Millî Kültür,* 51 (Aralık 1985), s. 15-18.

Aktaş, Refik Necdet, "Ortaya İhtilâl Komitesi Çıktı," *Milliyet,* (27 Mayıs 1969).

Akyol, Taha, *Ama Hangi Atatürk,* (İstanbul, Doğan K., 2008).

Akyüz, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919–1922,* (Ankara, TTK Y., 1975).

Alkan, Mustafa, "Milli Mücadelenin Büyük Şahsiyeti: Hüseyin Rauf Orbay", *Kurtuluş Savaşına Yön Verenler, Cumhuriyet'in Kuruluşunun 70. Yıl Armağanı,* (Ankara, Gazi Üniversitesi ATAM Y., 1994), s. 49-70.

Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Y., 1981).

Atatürk, Kemal, *Nutuk/Söylev,* (Ankara, TTK Y., 1999), Cilt I ve III.

Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt 2 (1915–1919), (İstanbul, Kaynak Y., 1999).

Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt 3 (1919), (İstanbul, Kaynak Y., 3. Basım 2003).

Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt 4 (1919), (İstanbul, Kaynak Y., 2000).

Atatürk'ün Özel Mektuplar, (Der. Sadi Borak), (İstanbul, Varlık Y., 1961).

Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler, (Ankara, Genelkurmay Y., 1999).

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, (Ankara, ATAM Y., 2006).

Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer: Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl, (Der. Turgut Gürer), (İstanbul, Yapım C, 2006).

Atay, Falih Rıfkı, *K. Atatürk Anlatıyor,* (İstanbul, Binbirdirek M., 1985).

Ateş, Nevin Yurtsever, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası,* (İstanbul, Sarmal Y., 1994).

Baykal, Bekir Sıtkı, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri," *Belleten,* 132 (Ekim 1969).

Baykal, Bekir Sıtkı, *Heyeti Temsiliye Kararları,* (Ankara, TTK Y., 1974).

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk 1916–1922, (Ankara, Devlet Arşivleri Y., 2003).

Benett, E. N., "Anadolu Politikamız ve Saklı Tutulan Rapor", *The English Rewiev,* vol. 30, (Mayıs 1920), s. 357-361'den Türkçeye aktaran: Nejat Kaymaz, *Tarihten Güncelliğe Ermeni Sorunu,* (İstanbul, Kaynak Y., 2001), s. 175-182.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Atatürk Anadolu'da 1919–1921,* (Ankara, T. İş Bankası Y., 1959).

Borak, Sadi, *Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri,* (İstanbul, Kaynak Y., 2. Basım1997).

Budak, Mustafa, "Amasya Genelgesi İhtilal Bildirisi mi (Analitik Değerlendirme)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XIX, Sayı 57 (Kasım 2003).

Budak, Mustafa, "I. Dünya Savaşı Sonrası Yeni Uluslar arası Düzen Kurma Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Tavrı: Paris Barış Konferansı'na Sunulan 23 Haziran 1919 Tarihli Muhtıra", *Divan İlmî Araştırmalar,* Sayı 7 (1999/2), s. 191-215.

Cebesoy, Ali Fuat, *Millî Mücadele Hatıraları,* (İstanbul, Vatan N., 1953).

Coşkun, Alev, *Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay: İşgal Hüzün Hazırlık,* (İstanbul, Cumhuriyet K., 2008).

Criss, Nur Bilge, *İşgal Altında İstanbul 1918–1923,* (İstanbul, İletişim Y., 3. Baskı, 2000).

Çelik, Kemal, *Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi 1918–1922,* (Ankara, TTK Y., 1999).

Dursunoğlu, Cevat, *Millî Mücadele'de Erzurum,* (Ankara, 1946).

Enginsoy, Cemal, " 'Amasya Protokolü' Üzerine" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* IX, 25 (1992).

Erden, Turgut Fethi, (Anlatan: Abdurrahman Rahmi Erden, 1901–1984), "Mustafa Kemal'le Amasya'da On Beş Gün", *Tercüman* (18 Kasım–26 Kasım 1992).

Eroğlu, Hamza, "Amasya Tamimi'nin Hukukî ve Siyasî Önemi", *VII. Türk Tarih Kongresi 25–29 Eylül 1970,* (Ankara, TTK Y., 1973), s. 853-865.

Erol, Mine, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919–1920,* (Giresun, İleri B., 1972).

Evans, Laurance, *Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası 1914–1924,* (Çev. T. Alaya, N. Uğurlu, T. Uğurlu), (İstanbul, Örgün Y., 2003).

Gökbilgin, M. Tayyip, *Millî Mücadele Başlarken,* (Ankara, T. İş Bankası Y., 1965).

Görgülü, İsmet (Haz.), *Atatürk'ten Ermeni Sorunu,* (Ankara, Bilgi Y., 2002).

Güler, Mustafa, *Amasya Tamimi ve Ötesi,* (Samsun, Eser M., 1995).

Hatemi, Nilüfer, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri,* (İstanbul, YKY., 1999), 2. Cilt.

Hüsrev Gerede'nin Anıları, (Haz. Sami Önal), (İstanbul, Literatür Y., 2002).

İpekçi, Abdi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor,* (İstanbul, Dünya K., 2004).

İsmet İnönü, *Defterler 1919–1973,* (Haz. Ahmet Demirel), (İstanbul YKY., 2001), 1. Cilt.

Jaschke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri,* (Çev. Cemal Köprülü), (Ankara, TTK Y., 1991).

Kandemir, Feridun, *Hatıraları ve Söyleyemedikleri İle Rauf Orbay,* (İstanbul, Yakın Tarihimiz Y., 1965).

Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,* (Ankara, TTK Y., 1966 ve 1968), 2 cilt.

Kaplan, Leyla, "Kazım Karabekir Paşa (1882–1948)", *Kurtuluş Savaşına Yön Verenler, Cumhuriyet'in Kuruluşunun 70. Yıl Armağanı,* (Ankara, Gazi Üniversitesi ATAM Y., 1994), s. 87-101.

Karabekir, Kazım, *Doğu'nun Kurtuluşu,* (Erzurum, Ticaret ve Sanayi Odası Y., 1990).

Karabekir, Kazım, *İstiklâl Harbimiz,* (İstanbul, Türkiye Y., 1960).

Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbinin Esasları,* (İstanbul, Sinan M., 1951).

Keller, Barbara Jean, *United States and Armenia, 1914 to 1920: The Armenian Mandate,* (A Thesis Presented to the Faculty of California State College at Fullerton, June 1969).

Kılıç, Mehmet, *Amasya Tamimi ve Protokolü,* (Amasya Valiliği Y., 2. Basım 2009).

Kılıç, Selami, *Ermeni Sorunu ve Almanya,* (İstanbul, Kaynak Y., 2003).

Kılıç, Selami, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu,* (İstanbul, Dergâh Y., 1998).

Kocahanoğlu, Osman Selim, *İttihat-Terakkinin Sorgulanması ve Yargılanması,* (İstanbul, Temel Y., 1998).

Kodaman, Bayram, "Neden Amasya Seçilmiştir…", *67. Yılında Amasya Tamimi,* (Haz. Hüseyin Menç), (Samsun, Amasya Belediyesi Y., 1986), s. 7-10.

Konukçu, Enver, "Türklere Uygulanan Kırımlar ve Toplu Mezarlar", *Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler,* (Ed. Türkkaya Ataöv), (Ankara, TBMM Y., 2002), s. 137-147.

Kuran, Ercüment, "Millî Mücadelede Amasya Tamimi'nin Önemi", *Millî Mücadelede I. Amasya Sempozyumu 20-22 Haziran 1986,* (Amasya Valiliği Y., 1986), s. 46-50.

Kurat, Yuluğ Tekin, *Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması,* (Ankara, Turhan K., 2. Basım, 1986).

Kutay, Cemal, "Amasya Protokolünde Gizli Madde", *67. Yılında Amasya Tamimi* (Haz. Hüseyin Menç), (Samsun, Amasya Belediyesi Y., 1986), s. 16-25.

Kutay, Cemal, *İstiklal Savaşının Maneviyat Ordusu,* (İstanbul, Cemal Kutay Kitaplığı 4, 1977).

Kutay, Cemal, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevî Mimarları,* (Ankara, Diyanet İşleri Y., 1973).

Kürkçüoğlu, Ömer, *Türk-İngiliz İlişkileri 1919–1926,* (Ankara, AÜSBF Y., 1978).

Landau, Jacob, "Atatürk'ün Büyük Nutuk'unda Dış Politika", *Atatürk'ün Büyük Söylev'inin 50. Yılı Semineri,* (Ankara, TTK Y., 1980), s. 39-47.

Mahmut Nedim, *Gazi Paşa Hazretleri Amasya'da ve İslâm'da Müftülük,* (İstanbul, Amedi M., 1340 [1924]).

Mango, Andrew, *Atatürk,* (Çev. Füsun Doruker), (İstanbul, Sabah Y., 2000).

Maraşlıyan, Levon, *Ermeni Sorunu ve Türk-Amerikan İlişkileri 1919–1923,* (Çev. Şen Süer), (İstanbul, Belge Y., 2000).

Mehmet Arif, "Anadolu İnkılâbı: Albay Mehmet Arif Bey'in Millî Mücadele Anıları 1919–1923", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,* 58 (Kasım 2001), s. 51-57.

Mehmet Arif, "Anadolu İnkılâbı: Albay Mehmet Arif Bey'in Millî Mücadele Anıları, 1919–1923", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,* 61 (Şubat 2002), s. 42-48.

Menç, Hüseyin, *Millî Mücadele Yıllarında Amasya, Olaylar, Belgeler, Portreler,* (Ankara, Amasya Valiliği Y., 2002).

Meray, Seha L., *Lozan'ın Bir Öncüsü: Prof. Ahmet Selahattin Bey 1878–1920,* (Ankara, TTK Y., 1976).

Orbay, Rauf, "Kazım Karabekir Paşa'ya Mektup, 4 Temmuz 1941", Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz,* (İstanbul, Türkiye Y., 1960), ekler kısmındadır.

Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni Siyasî Hatıralarım,* (İstanbul, Emre Y., 2. Basım, 2000), 2 cilt.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri 1918–1919, (Ankara, Devlet Arşivleri Y., 2002), 2. Cilt.

Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler (Ed. Türkkaya Ataöv), (Ankara, TBMM Y., 2002).

Özçelik, Ayfer, "Ali Fuat Cebesoy", *Kurtuluş Savaşına Yön Verenler Cumhuriyet'in Kuruluşunun 70. Yıl Armağanı,* (Ankara, Gazi Üniversitesi ATAM Y., 1994), s. 71-85.

Özdemir, Hikmet, "Lozan'da Kurtlarla Dans 1916–1923", *Avrasya Dosyası,* Cilt 3, Sayı 1 (İlkbahar 1996), s. 105-126.

Özdemir, Hikmet, *Anafartalar'dan Ankara'ya,* (İstanbul, Remzi K., 2006).

Özkaya, Yücel, *Millî Mücadelede Atatürk ve Basın 1919–1921,* (Ankara, ATAM Y., 1989).

Öztoprak, İzzet, "Mustafa Kemal'in Çalışmalarında Amasya Tamimi'nin Belirtileri", *Millî Mücadelede I. Amasya Sempozyumu 20–22 Haziran 1986,* (Amasya Valiliği Y., 1986), s. 59-71.

Öztoprak, İzzet, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele,* (Ankara, TTK Y., 1989).

Resimli Amasya (Haz. Ahmet Demiray), (Ankara, 1954).

Ruşen Eşref Ünaydın Bütün Eserleri, (Haz. Necat Birinci-Nuri Sağlam), (Ankara, TDK Y., 2002), Cilt 7, s. 28-45.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I,* (Ankara, TTK Y., 1993).

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar,* (İstanbul, Kaynak Y., 2000).

Savaş, Mevhibe, "Mustafa Kemal, Amasya ve İki Din Adamı", *Atatürk Yolu,* Cilt 5, Sayı 19, s. 315-323.

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilâli I,* (İstanbul, 1963).

Shaw, Stanford J. - Shaw, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye,* (İstanbul, E Y., 2. Baskı, 1994), 2. Cilt.

Shaw, Stanford J., "Ermeni Lejyonu ve Kilikya'daki Ermeni Topluluğunu Tahribatı", *Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler,* (Ed. Türkkaya Ataöv), (Ankara, TBMM Y., 2002), s 149-194.

Simavi, Lütfi, *Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim,* (İstanbul, Örgün Y., 2004).

Smith, Elaine D., *Turkey: Origins of the Kemalist Movement 1919–1923,* (Washington DC, 1959).

Sonyel, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I,* (Ankara, TTK Y., 1995).

Şimşir, Bilal N., *Atatürk'ün Büyük Söylevi Üzerine Belgeler,* (Ankara, TTK Y., 1991).

Şimşir, Bilal N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk* (Ankara, TTK Y., 1992), Cilt 1.

Şimşir, Bilal N., *Malta Sürgünleri,* (İstanbul, Milliyet Y., 1976).

Tanör, Bülent, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları 1918–1920,* (İstanbul, Afa Y., 1992).

Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* (Ankara, Başbakanlık B., 1973). 2 Cilt.

Taşdemir, Serpil, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğum Belgesi: Amasya Tamimi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Cilt XXI, Sayı 63 (Kasım 2005).

Tevetoğlu, Fethi, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar,* (Ankara, TTK Y., 1991).

Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908–1925,* (Ankara, SBF Y., 1967).

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi,* (Ankara, Bilgi Y., 1991 ve 1992), 2 Kitap.

Türk İstiklâl Harbi I, (Ankara, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Y., 1962).

Türk İstiklâl Harbi III Doğu Cephesi, (Ankara, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Y., 1965).

Türk İstiklâl Harbi IV Güney Cephesi, (Ankara, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Y., 1966).

Uluğ, Naşit, "Millî Mücadelede Türk-Fransız Münasebetleri", *Harp Tarihi Mecmuası,* 93(1 Ekim 1972), s. 12-29.

Unat, Faik Reşit, "Amasya Protokolleri", *Tarih Vesikaları,* Yeni Seri I, 3 (18), (Mart 1961), s. 359-365.

Unat, Faik Reşit, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşuna Ait Vesikalar", *Tarih Vesikaları,* Cilt I (Haziran 1941), s. 3-9.

Unat, Faik Reşit, "Mustafa Kemal Paşa'ya Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Sıfatıyla Verilen Vazife ve Salahiyetlere Dair Bazı Vesikalar", *Tarih Vesikaları,* Cilt II, Sayı 1 (Nisan 1943), s. 401-409.

Ünal, Mehmet Ali, "Amasya Protokolleri ve Atatürk'te İstiklâl Düşüncesi", *Atatürk'e Armağan,* (Samsun, Ondokuzmayıs Üniv. Y., 1988), s. 109-119.

Ünal, Tahsin, "Millî Mücadele Başlarında Mustafa Kemal", *Türk Kültürü,* 73 (Kasım 1968), s. 5-50.

Yalçın, E. S. – Koca, Salim, *Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi,* (Ankara, Berikan Y., 2005).

Yerasimos, Stefanos, *Kurtuluş Savaşında Türk-Sovyet İlişkileri 1917–1923,* (İstanbul, Boyut K., 2. Basım, 2000).

DİZİN

A

Abdurrahman Kamil Efendi, 18, 21, 42
Abdurrahman Şeref, 15, 134, 138
Abuk Ahmet Paşa, 15
Aharonian, 50
Ahmet Emin (Yalman), 76
Ahmet Hazarfen, 90
Ahmet İzzet Paşa, 16, 38, 138
Ahmet Reşit (Rey), 62
Ali Kemal, 14, 74, 82, 135, 136, 156, 165
Amiral Calthrope, 16
Amiral Webb, 17, 96
Arif Bey, 30, 36, 105, 145, 219, 220
Aziz Bey, 14

B

Bekir Sami Bey, 37, 83, 133, 159, 160, 174, 188, 190, 199
Benett, 62, 216

C

Cafer Tayyar, 41, 42, 43, 137, 138
Cemal Kutay, 18, 29, 219
Cemal Paşa, 14, 15, 33, 74, 82, 88, 153, 155, 156, 157, 178, 183
Cemalettin Efendi, 3, 18
Cemil Cahit (Toydemir), 18, 82
Cevat Abbas, 27, 38, 39, 40, 41, 131, 136, 216
Claude Farrere, 53
Clemenceau, 61

D

Damat Ferit, 2, 3, 13, 14, 15, 17, 31, 54, 66, 71, 91, 92, 94, 118, 119, 120, 159
Dr. Nazım, 14

E

Enver Paşa, 13, 14, 166
Ethem, 14, 154

F

Fahrettin (Altay), 37
Faik Reşit Unat, 8, 57, 159, 160, 174, 176
Falih Rıfkı (Atay), 85, 205
Fethi (Okyar), 4
Fevzi (Çakmak), 2, 42

G

Georges Picot, 61

H

Hacı Tevfik Efendi, 18
Halide Edip (Adıvar), 78, 79
Halil (Menteşe), 14
Hamit Bey, 36
Horatius, 15
Hüsrev (Gerede), 18, 24, 36

İ

İsmail Hakkı Paşa, 15, 19

İsmail Sıtkı, 14
İsmet (İnönü), 45

J

Jacop Landau, 79

K

Kara Vasıf, 36, 49, 134, 138
Kazım (Dirik), 24, 36
Kazım Karabekir, 25, 26, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 46, 47, 49, 54, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 144, 170, 204, 205, 206, 207, 218, 220
King-Crane, 55

L

Latife Hanım, 22
Leart, 51
Lenin, 66
Leon Rouillon, 53
Levon Maraşlıyan, 79, 80
Lütfi Simavi, 89, 90

M

Madam Gaulis, 53
Margerit Efendi, 57
Mehmet Ali, 14, 19, 42, 74, 82, 144, 222
Mersinli Cemal Paşa, 32, 33, 88
Mustafa Bey, 15, 18
Mustafa Kemal Paşa, XIII, 3, 4, 6, 7, 8, 13, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 56, 61, 69, 70, 72, 73, 74, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 121, 123, 124, 135, 137, 159, 160, 161, 162, 167, 171, 174, 179, 182, 187, 188, 192, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 222
Mürsel Bey, 54
Müşir Zeki Paşa, 16

Ö

Ömer Lütfi, 45

P

Pierre Loti, 53
Prenses Ena, 17

R

Rauf (Orbay), 24, 72
Rauf Ahmet, 55, 106, 109, 110
Refet (Bele), 32, 33, 36
Refik (Saydam), 33
Refik Halit (Karay), 46
Rıfat (Börekçi), 21
Rusuhî, 14
Ruşen Eşref (Ünaydın), 81, 187
Ryan, 3

S

Sabahattin Selek, 8, 80
Sait Halim Paşa, 14
Salih Paşa, 24, 80, 82, 83, 84, 147, 148, 152, 153, 155, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 171, 172, 174, 177, 184, 187, 188, 190
Sina Akşin, 42, 43, 49, 50, 80, 87, 88
Stalin, 66
Stanford J. Shaw, 43, 58, 59
Stefanos Yerasimos, 50, 67
Stepan Şaumyan, 67

Ş

Şehzade Seyfettin, 3

T

Tahsin Ünal, 29, 30, 87
Talat Paşa, 14
Taner Akçam, 56
Terzian, 50
Tevfik Bıyıklıoğlu, 7, 8, 13
Tevfik Paşa, 9, 13, 15, 151
Topçuzade Mustafa Bey, 18
Torcom, 52
Tülay Duran, 90

W

Wolfdieter Bill, 68

Y

Yahya Akyüz, 52, 53, 54, 60, 61
Yermanos, 7
Yunus Nadi, 4, 5, 28, 29, 215

Z

Ziya Gökalp, 14